พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล

พระสุตตันตปิฎก

ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค

ภาค ๑ เล่ม ๒

ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

วันที่ 3 มิ.ย. 2553
B 11569268
I 16890143

เลขเรียกหนังสือ BQ
1173
.T5
ต2976
ฉ.2552

พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ล-12

พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๔๖ จำนวน ๕๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๕๒ จำนวน ๕๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๓/๒๕๕๒ จำนวน ๑๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๒๙ หมู่ ๓ ถ. ศาลายา-นครชัยศรี ต. ศาลายา

อ. พุทธมณฑล จ. นครปฐม ๗๓๑๗๐

โทร. ๐-๒๘๐๐-๒๓๗๓-๙, ๐-๒๘๘๙-๒๘๓๐

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา : พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

คำนำ

เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปีแห่งพระมหาจักรีบรมราชวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาแปลเป็นภาษาไทย โดยเรียกชื่อตามชื่อของแต่ละปิฎกว่า "พระวินัยปิฎกและอรรถกถาแปล" "พระสูตรและอรรถกถาแปล" "พระอภิธรรมปิฎกและอรรถกถาแปล" ความเป็นมาของการจัดพิมพ์ครั้งนั้นมีรายละเอียดปรากฏในราชคุณูปการานุสรณ์ และคำนำในการพิมพ์ครั้งแรก ซึ่งได้จัดพิมพ์ไว้ตอนต้นพระคัมภีร์แล้ว

ครั้นพุทธศักราช ๒๕๔๖ เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สุวฑฺฒนมหาเถร) องค์นายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ทรงเจริญพระชนมายุ ๙๐ พรรษา นับเป็นมงคลวโรกาสอันสำคัญวาระหนึ่ง ซึ่งคณะรัฐบาลในฐานะผู้แทนของปวงพุทธศาสนิกชนชาวไทยทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ ได้จัดงานเฉลิมฉลองขึ้นระหว่างวันที่ ๑-๗ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๖ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

การทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ยังความปลาบปลื้มยินดีแก่พุทธศาสนิกชน

และต่างน้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณครั้งนี้เป็นล้นพ้นหาที่สุดมิได้

เนื่องในวโรกาสอันสำคัญนี้ มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้จัดทำโครงการชำระพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งได้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรกในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปีแห่งพระมหาจักรีบรมราชวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ เพื่อให้มีความครบถ้วนสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และจัดพิมพ์ขึ้นใหม่เพื่อถวายเป็นพระกุศลเฉลิมพระเกียรติแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ในฐานะที่ทรงเป็นองค์สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต และทรงเป็นนายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

โครงการชำระพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลในครั้งนี้ ได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่วันที่ ๒๓ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๔๔ โดยมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ได้ตั้งคณะกรรมการดำเนินการขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์จำนวน ๑๔ ท่าน และคณะทำงานจำนวน ๑๕ ท่าน มีพระพรหมมุนี (จุนท์ พุรหฺมคุตฺโต) วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นประธานกรรมการอำนวยการโครงการฯ

การตรวจชำระครั้งนี้ ได้ดำเนินการในส่วนที่สำคัญ คือ

๑. ตรวจทานคำแปลภาษาไทยของพระบาลีและอรรถกถาให้ครบถ้วนตามต้นฉบับภาษาบาลี โดยใช้พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐเป็นหลัก

๒. ข้อความในส่วนใดที่ปรากฏชัดเจนว่า ไม่ตรงความหมายตามพระบาลีหรือตกหล่น ก็แก้ไขและเพิ่มเติมให้ตรง ครบถ้วน ทั้งทำเชิงอรรถชี้แจงประกอบไว้เป็นที่หมาย

๓. ในส่วนอรรถกถา ซึ่งฉบับเดิมยกคำแปลบาลีเป็นบทตั้งโดยไม่มีคำแปลเป็นภาษาไทยกำกับไว้นั้น ในการชำระครั้งนี้ ได้แก้ไขเป็นยกคำแปลภาษาไทยเป็นบทตั้ง และวงเล็บคำบาลีกำกับไว้ ทั้งนี้เพื่อให้สมกับที่เป็นฉบับแปลเป็นภาษาไทย และเพื่อเป็นการเอื้อประโยชน์แก่ผู้

อ่านที่ไม่มีความรู้ในภาษาบาลีจะได้อ่านและเข้าใจความหมายได้สะดวกขึ้น ส่วนคำบาลีที่ไม่มีความหมายในเชิงธรรมะ ก็ยังคงยกคำบาลีเป็นบทตั้งอย่างเดิม

๔. ปรับปรุงคำแปลภาษาไทยให้อ่านเข้าใจง่ายขึ้นสำหรับผู้อ่านทั่วไปที่ไม่มีความรู้ในภาษาบาลี

๕. จัดทำดรรชนีค้นคำและค้นเรื่องของแต่ละเล่มให้ละเอียดขึ้น เพื่อสะดวกแก่การศึกษาค้นคว้า

ในการตรวจชำระครั้งนี้ คณะกรรมการตรวจชำระมีความเห็นต้องกันว่า ควรเปลี่ยนชื่อจากเดิมที่เรียกว่า "พระวินัยปิฎกและอรรถกถาแปล พระสูตรและอรรถกถาแปล พระอภิธรรมปิฎกและอรรถกถาแปล" เป็น "พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย" เพื่อให้สอดคล้องกับฉบับภาษาบาลีที่นิยมเรียกกันว่า "พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ" จนเป็นที่คุ้นกันทั่วไป ส่วนจำนวนเล่มซึ่งฉบับเดิมมีจำนวน ๙๑ เล่ม เห็นควรคงไว้ตามเดิม เพราะเป็นที่รู้จักของผู้อ่านทั่วไปอยู่แล้ว

เมื่อการตรวจชำระเสร็จสิ้นตามโครงการแล้ว คณะสงฆ์คณะธรรมยุตและมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เห็นเป็นโอกาสอันดีที่จะได้สนองพระเดชพระคุณและเฉลิมพระเกียรติเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (สุวฑฺฒนมหาเถร) ในฐานะที่ทรงเป็นองค์สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต และทรงเป็นองค์นายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งได้รับการตรวจชำระในครั้งนี้จำนวน ๑,๐๐๐ จบ โดยการร่วมบริจาคของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ และพุทธศาสนิกชนทั่วไป น้อมเกล้าถวายเป็นพระกุศลและถวายพระพรแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆ-

ปริณายก (สุวฑฒนมหาเถร) สำหรับทรงประทานแจกไปไว้ตามพระอารามต่าง ๆ และสถานศึกษาที่สำคัญ ๆ เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธศาสนาและเผยแพร่พระพุทธศาสนาสืบไป

มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ พิจารณาเห็นว่า พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลที่ได้ตรวจชำระและจัดพิมพ์ขึ้นใหม่ในวโรกาสดังกล่าวแล้ว เป็นสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง สมควรที่จะได้จัดพิมพ์เผยแพรให้กว้างขวางยิ่งขึ้น จึงได้จัดพิมพ์ขึ้นอีกส่วนหนึ่งสำหรับเผยแพร่แก่ประชาชนผู้สนใจทั่วไป

พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับนี้ ในส่วนที่จัดพิมพ์น้อมถวายแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช จำนวน ๑,๐๐๐ จบ และในส่วนที่มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ จัดพิมพ์ขึ้นสำหรับเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไปนั้น มีส่วนที่แตกต่างกันอยู่บ้างเล็กน้อย กล่าวคือเมื่อเล่มใดที่จัดพิมพ์เมื่อคราวงานฉลองพระชนมายุ ๙๐ พรรษานั้น มีข้อผิดพลาดในการพิมพ์ เช่นข้อความตกหล่น เลขหน้าสลับกันเป็นต้น ในการจัดพิมพ์เพื่อเผยแพร่ครั้งนี้ จึงได้แก้ไขให้ถูกต้อง และจัดพิมพ์เล่มนั้นขึ้นใหม่ทดแทนเล่มที่ผิดพลาดนั้น

และอีกส่วนหนึ่งที่จัดทำเพิ่มเติมขึ้นในการจัดพิมพ์เพื่อเผยแพร่ครั้งนี้คือ เพิ่มหัวเรื่องสำหรับบางเรื่องที่ของเดิมไม่ได้ทำไว้ หรือหัวเรื่องเดิมใช้ทับคำภาษาบาลี ก็ใส่คำแปลภาษาไทยเพิ่มขึ้น

มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ หวังเป็นอย่างยิ่งว่า พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับตรวจชำระใหม่ จักอำนวยประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธศาสนา และสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสถาพรยิ่ง ๆ ขึ้นไป

มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์

ราชคุณูปการานุสรณ์
(ในการพิมพ์ครั้งแรก)

ตลอดกาลอันยาวนานในโฉมหน้าประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา จำเดิมแต่พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นในโลก พระพุทธศาสนาจะเจริญหรือเสื่อมมีส่วนผูกพันอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์ตลอดมา ยุคใดที่พระมหากษัตริย์ทรงยกย่องนับถือพระพุทธศาสนา ทรงเป็นพุทธมามกะและทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ยุคสมัยนั้นจะเป็นยุคทองของพระพุทธ-ศาสนา แต่ยุคใดที่พระมหากษัตริย์ไม่สนพระราชหฤทัยในพระพุทธศาสนา หรือทรงเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา ยุคสมัยนั้นพระพุทธศาสนาจะตกต่ำและเสื่อมไปโดยลำดับ จนถึงอันตรธานไปจากประเทศนั้น แม้แต่ที่ดินแดนที่เป็นพุทธภูมิ

สำหรับประเทศไทยจัดว่าเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาที่มีโชคดีที่สุดในบรรดาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วยกันในโลกนี้ เพราะตลอดกาลอันยาวนานของประวัติศาสตร์ชาติไทยนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตลอดมา จนบางครั้งพระมหากษัตริย์ทรงดำรงพระองค์ประหนึ่งทรงเป็นเจ้าของพระพุทธ-ศาสนาทีเดียว ทรงให้การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนพิธี ยามที่พระพุทธศาสนาประสบภัยอันตรายทั้งจากภายในและภายนอก สถาบันหลักที่ขจัดปัดเป่าภยันตรายแก่พระพุทธศาสนาก็คงเป็นสถาบันพระมหากษัตริย์นั่นเอง งานบริหารพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ก็ทรงถือเป็นพระราชภาระที่จะทรง

รับผิดชอบ ด้วยทรงประกาศเป็นพระบรมราชโองการบ้าง พระราชบัญญัติบ้าง เพื่อให้งานบริหารพระพุทธศาสนาดำเนินไปด้วยดี คราใดที่มีปัญหาเหลือบ่ากว่าแรงที่คณะสงฆ์จะจัดการได้ พระมหากษัตริย์จะทรงขจัดปัดเป่าปัญหาเหล่านั้นให้

หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึก พระพุทธศาสนายิ่งได้รับความสนพระราชหฤทัยจากพระมหากษัตริย์เป็นอย่างสูง แม้แต่การกู้ชาติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระองค์ก็ได้ทรงแสดงน้ำพระราชหฤทัยที่จงรักภักดีต่อพระพุทธศาสนาให้ปรากฏไว้ตอนหนึ่งว่า

"อันตัวพ่อชื่อว่าพระยาตาก ทนทุกข์ยากกู้ชาติพระศาสนา
ถวายแผ่นดินให้เป็นพุทธบูชา แด่ศาสนาสมณะพระพุทธโคดม
ให้ดำรงคงถ้วนห้าพันปี สมณพราหมณ์ชีปฏิบัติแด่พอสม
สมถวิปัสสนาพ่อนิยม ถวายบังคมรอยบาทพระศาสดา"

อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า แม้แต่งานกู้ชาติก็ทรงกระทำเพื่อเป็นพุทธบูชา ทรงปรารถนาที่จะให้ประเทศไทยเป็นดินแดนของพระพุทธศาสนาตลอดไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงแสดงให้เห็นถึงน้ำพระราชหฤทัยของพระองค์ที่ทรงมีต่อพระพุทธศาสนา โดยทรงให้ความสำคัญแก่พระราชภาระที่ทรงมีต่อพระพุทธศาสนาเป็นประการสำคัญที่สุด ตามนัยแห่งพระราชปณิธานที่ว่า

"ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันขอบขัณฑเสมา รักษาประชาชนและมนตรี"

ด้วยพระราชปณิธานข้อนี้ พระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่พระพุทธศาสนา โดยทรงเป็นพุทธศาสนิกที่เคร่งครัดในศาสนธรรม ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกที่ทรงกระทำทุกอย่างเพื่อความดำรงอยู่อย่างมั่นคงของพระพุทธศาสนา จนถึงทรงผนึกสถาบันหลักของชาติ พระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ให้เป็นอันหนึ่ง

อันเดียวกัน ด้วยสัญญลักษณ์คือธงไตรรงค์ จนประเทศไทยเป็นประเทศเดียวในโลกที่นับถือพระพุทธศาสนา และนำพุทธศักราชมาใช้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในด้านศาสนธรรม คือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ตลอดถึงปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ที่ได้ดำรงสืบต่อกันมาจากอดีตถึงปัจจุบัน ล้วนได้รับพระบรมราชูปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะพระมหา-กษัตริย์ไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน สำหรับพระไตรปิฎกซึ่งเป็นพระคัมภีร์หลักนั้น ได้มีการรวบรวม ชำระ แปล และจัดพิมพ์ ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์มาตลอด งานสำคัญที่เกี่ยวกับพระไตรปิฎกในเมืองไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน แบ่งออกเป็น ๕ ยุคสำคัญ ๆ คือ

ประมาณ พ.ศ. ๒๐๒๐ มีการชำระและจารพระไตรปิฎกลงในใบลาน กระทำที่เมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้าติโลกราช

พ.ศ. ๒๓๓๑ ชำระและจารลงในใบลานที่กรุงเทพมหานคร กระทำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งเป็นผลงานที่ต่อเนื่องมาจากการรวบรวมพระไตรปิฎกในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่สูญหายไปในสมัยกรุงศรีอยุธยาแตก

พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๓๖ มีการชำระและพิมพ์พระไตรปิฎกออกมาเป็นรูปเล่ม กระทำที่กรุงเทพมหานคร ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งนั้นพิมพ์ได้ถึง ๓๙ เล่ม

พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๓ อันเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า-เจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นสมบูรณ์เป็น ๔๕ เล่ม จำนวน ๑,๕๐๐ จบ พระราชทานไปในพระราชอาณาจักร ๒๐๐ จบ พระราชทานแก่ประเทศต่าง ๆ ที่เป็นมิตร ๔๕๐ จบ อีก ๘๕๐ จบพระราชทานแก่ผู้บริจาคทรัพย์ที่ขอรับหนังสือพระไตรปิฎก ทำให้คัมภีร์พระไตรปิฎกแพร่หลายออกไปกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

เมื่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ แห่งพระมหาจักรีบรมราชวงศ์ งานเกี่ยวกับพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาทุกระดับ ได้รับพระมหากรุณาสนับสนุนส่งเสริมในด้านการชำระ การแปลออกสู่ภาษาไทย และการพิมพ์ออกมาเป็นรูปเล่ม โดยสถาบันที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ สมบูรณ์ที่สุดตั้งแต่พระพุทธศาสนาแผ่เข้ามาสู่ดินแดนอันเป็นประเทศไทยในปัจจุบันเมื่อสองพันกว่าปีที่แล้วมา

สำหรับมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งได้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาในด้านการพิมพ์คัมภีร์ และตำราทางพระพุทธศาสนา ได้พิมพ์พระไตรปิฎก อรรถกถา และพระคัมภีร์อื่น ๆ มาโดยลำดับ

เนื่องในวโรกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี ได้จัดแปลพระไตรปิฎก อรรถกถา เป็นภาษาไทย และพิมพ์รวมไว้ในเล่มเดียวกันเป็นจำนวนหนังสือ ๙๑ เล่ม

ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ทั้งที่เป็นส่วนพระองค์และที่สถาบันพระมหากษัตริย์มีต่อพระพุทธศาสนา มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ด้วยความร่วมมือของสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล ได้จัดสร้างพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล จำนวน ๕๐๐ ชุด โดยมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์สร้าง ๔๐๐ ชุด สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาลสร้าง ๑๐๐ ชุด น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเพื่อพระราชทานแก่สถาบันการศึกษา อาราม และมิตรประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ตามพระราชอัธยาศัย ด้วยความจงรักภักดี กตัญญูกตเวที ในพระเดชพระคุณ และปีติโสมนัสเป็นล้นพ้นที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงเจริญพระชนมพรรษาด้วยสวัสดียิ่งมาครบ ๕ รอบพระนักษัตร ในวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ เป็นวโรกาสมหาอุดมมงคลโดยแท้แก่สถาบันสำคัญทั้ง ๓ คือสถาบันชาติ ศาสนา

พระมหากษัตริย์ และแก่จิตใจพสกนิกรทั่วหน้า

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ และสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล หวังว่าพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ที่พร้อมกันสร้างน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายในครั้งนี้ จักเป็นถาวรกรรมที่อำนวยประโยชน์ในด้านการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา สามารถสร้างประโยชน์และเกื้อกูลความสุขแก่ชาวโลก ผู้ศึกษาและปฏิบัติ ตามเป้าหมายในการเสด็จอุบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า และในการประดิษฐานพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ ทั้งจักเป็นการเพิ่มพูนพระทานบารมี ทั้งส่วนพระอามิสทานและพระธรรมทาน ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐอีกส่วนหนึ่งด้วย

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ และสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล ขอน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายพระพรชัยมงคล ขอพระราชทานอัญเชิญพุทธานุภาพ ธรรมานุภาพ สังฆานุภาพ อันเป็นอานุภาพสูงสุดจริง ได้รักษาพระผู้ทรงมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ให้ทรงถึงซึ่งความเกษมสุข ทรงถึงซึ่งความเจริญในธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงแล้ว เสด็จสถิตผ่องแผ้วยั่งยืนไกลในพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรแห่งพระมหาจักรีบรมราชวงศ์ ได้ทรงเป็นหลักชัยก่อให้เกิดความเกษมสวัสดีมีสุขแห่งสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถและพระราชวงศ์ ประเทศชาติร่มเย็นเป็นสุข เจริญรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์ พร้อมด้วยความมีธรรม มีสัมมาทิฏฐิของรัฐบาล ข้าราชการทหาร ตำรวจ พลเรือน และราษฎรทั้งหลายทั้งปวง.

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล

คำนำ
(ในการพิมพ์ครั้งแรก)

พระพุทธวจนะ คือพระไตรปิฎก รวมเป็นศาสนธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จัดเป็นองค์ ๙ คือ

สุตตะ ได้แก่อุภโตวิภังค์ นิทเทส ขันธกะ ปริวาร พระสูตรต่าง ๆ มีมงคลสูตรเป็นต้น

เคยยะ คือพระสูตรที่ประกอบด้วยคาถาทั้งหมด

เวยยากรณะ คือพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถาและพระพุทธวจนะที่ไม่ได้จัดเข้าในองค์ ๘ ได้ชื่อว่าเวยยากรณะทั้งหมด

คาถา คือพระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วน ๆ ที่ไม่มีชื่อว่าสูตรในสุตตนิบาต

อุทาน คือพระสูตร ๘๒ สูตรที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งด้วยโสมนัสญาณ

อิติวุตตกะ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า ข้อนี้สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้

ชาดก เป็นการแสดงเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า มีอปัณณกชาดกเป็นต้น มีทั้งหมด ๕๕๐ เรื่อง

อัพภูตธรรม คือพระสูตรที่ปฏิสังยุตด้วยอัจฉริยอัพภูตธรรมทั้งหมด

เวทัลละ คือระเบียบคำที่ผู้ถามได้ความรู้แจ้งและความยินดีแล้ว

ถามต่อ ๆ ขึ้นไป ดังจูฬเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร และสักกปัญหสูตร เป็นต้น

พระพุทธวจนะเหล่านี้ โดยสภาพแห่งธรรมแล้ว เป็นสัจธรรมที่ทรงแสดงว่า เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง รู้ได้ยาก รู้ตามเห็นตามได้ยาก สงบประณีต ไม่อาจจะรู้ได้ด้วยการตรึก ละเอียด เป็นธรรมอันบัณฑิตจะรู้ได้ เพราะสภาวะแห่งธรรมมีลักษณะดังกล่าว จึงต้องชี้แจงให้เกิดความเข้าใจทั้งโดยอรรถะและพยัญชนะ เพื่อให้สามารถหยั่งรู้ธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงในเรื่องนั้น ๆ

เนื่องจากพื้นเพอัธยาศัยของคนแตกต่างกันในด้านต่าง ๆ ซึ่งทรงอุปมาไว้เหมือนดอกบัว ๔ เหล่า พระพุทธเจ้าจึงทรงมีวิธีในการแสดงธรรมตามอาการสอนธรรมของพระองค์ ๓ ประการ คือ

๑. ทรงสอนให้ผู้ฟังรู้ยิ่งเห็นจริง ในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น

๒. ทรงแสดงธรรมมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้

๓. ทรงแสดงธรรมเป็นอัศจรรย์ คือผู้ปฏิบัติตามจะได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติ

แต่เพราะพระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยปาฏิหาริย์ ทรงฉลาดในโวหาร เพราะทรงเป็นเจ้าแห่งธรรม ก่อนจะทรงแสดงธรรมแก่ใคร ทรงตรวจสอบภูมิหลังด้านต่าง ๆ ของคนเหล่านั้นด้วยพระญาณแล้ว ผลจากการฟังในพุทธสำนักจึงไม่มีปัญหาว่า คนฟังจะไม่เข้าใจ ผลจากการฟังธรรมสมัยพุทธกาลจึงมีความอัศจรรย์

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ทรงตั้งพระธรรมวินัยไว้เป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ธรรมที่ทรงแสดงไว้ยังเป็นเช่นเดิม แต่ระดับสติปัญญา บารมี ความสนใจในธรรมของคนเปลี่ยนแปลงไป ทำให้การตีความพระธรรมวินัยตามความเข้าใจของตนเองเกิดขึ้น จนทำให้สูญเสียความเสมอกันในด้านศีลและทิฐิครั้งแล้วครั้งเล่า บางสมัยเกิดแตกแยกกันเป็นนิกายต่าง ๆ ถึง ๑๘ นิกาย

พระอรรถกถาจารย์ผู้ทราบพุทธาธิบาย ทั้งโดยอรรถะและพยัญชนะแห่งพระพุทธวจนะ เพราะการศึกษาจำต้องสืบต่อกันมาตามลำดับ มีฉันทะอุตสาหะอย่างสูงมาก ได้อรรถาธิบายพระพุทธวจนะในพระไตรปิฎกส่วนที่ยากแก่การเข้าใจ ให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้นสำหรับผู้ศึกษาและปฏิบัติ ความสำคัญแห่งคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาจึงมีลดหลั่นกันลงมา คือ

๑. **พระสูตร** คือพระพุทธวจนะที่เรียกว่า พระไตรปิฎก ทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

๒. **สุตตานุโลม** คือคัมภีร์ที่พระอรรถกถาจารย์รจนาขึ้น อธิบายข้อความที่ยากในพระไตรปิฎก

๓. **อาจริยวาท** วาทะของอาจารย์ต่าง ๆ ตั้งแต่ชั้นฎีกา อนุฎีกา และบุรพาจารย์ในรุ่นหลัง

๔. **อัตโนมติ** ความคิดเห็นของผู้พูด ผู้แสดงธรรมในพระพุทธ-ศาสนา

ในกาลต่อมา มีการอธิบายธรรมประเภทอาจริยวาท คือถือตามที่อาจารย์ของตนสอนไว้ กับอัตโนมติ ว่าไปตามมติของตนกันมากขึ้น ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่เป็นหลักสำคัญ คือพระไตรปิฎกและอรรถกถามีไม่แพร่หลาย อรรถกถาส่วนมากยังคงเป็นภาษาบาลี คนมีฉันทะในภาษาบาลีน้อยลง สำนวนภาษาบาลีที่แปลออกมาแล้วยากต่อการทำความเข้าใจของคนที่ไม่ได้ศึกษามาก่อน ขาดกัลยาณมิตรที่เป็นสัตบุรุษในพระพุทธศาสนาเป็นต้น

การอธิบายธรรมที่เป็นผลจากการตรัสรู้ของพระอรหันตสัมมาสัม-พุทธเจ้านั้นเป็นอันตรายมาก เพราะโอกาสที่จะเข้าใจผิด พูดผิด ปฏิบัติผิด มีได้ง่าย พระไตรปิฎกเป็นเหมือนรัฐธรรมนูญ กฎหมายทั่วไปจะขัดแย้งกับกฎหมายรัฐธรรมนูญไม่ได้ฉันใด การอธิบายธรรมขัดแย้งกับพระไตรปิฎก พุทธศาสนิกชนที่ดีย่อมถือว่าทำไม่ได้เช่นกันฉันนั้น

เพื่อให้พระพุทธวจนะอันปรากฏในพระไตรปิฎกแพร่หลายออกมา

ในรูปภาษาไทย และให้เกิดความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนา ตรงตามหลักที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและที่พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ จะได้เกิดทิฏฐิสามัญญตา ความเสมอกันในด้านทิฐิ และสีลสามัญญตา ความเสมอกันในด้านศีล ของชาวพุทธทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ มหามกุฏ-ราชวิทยาลัยจึงได้จัดให้มีการแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาขึ้น โดยมีหลักในการทำงานดังต่อไปนี้

๑. นำเอาพระสูตรและอรรถกถาแห่งพระสูตรนั้น ๆ มาพิมพ์เชื่อมต่อกันไป เพื่อช่วยให้ท่านที่ไม่เข้าใจข้อความในพระสูตร สามารถหาคำตอบได้จากอรรถกถาในเล่มเดียวกัน

๒. เนื่องจากพระวินัยปิฎกเป็นเรื่องของพระภิกษุสามเณรโดยเฉพาะ อรรถกถาพระวินัยได้แปลกันมากแล้ว พระอภิธรรมปิฎกก็ได้แปลแพร่หลายแล้วพร้อมทั้งอรรถกถา แต่มีการศึกษากันในวงจำกัด การทำงานในคราวแรก จึงเริ่มที่พระสุตตันตปิฎกก่อน โดยเรียงตามลำดับนิกาย

๓. ในการแปลนั้น กำหนดให้ข้อความเป็นภาษาไทยมากที่สุด ในขณะเดียวกันต้องมองเห็นศัพท์ภาษาบาลีด้วย เพื่อช่วยให้คนที่ไม่ได้ศึกษาภาษาบาลีอ่านเข้าใจ และนักศึกษาภาษาบาลีได้หลักในการสอบทานเทียบเคียง

๔. คณะกรรมการผู้ทำงานได้คัดเลือกท่านที่มีความชำนิชำนาญในภาษาบาลี มีความรักงาน มีความเสียสละ พร้อมที่จะทำงานเพื่อเป็นพุทธบูชา

๕. ผลงานที่จะพิมพ์ขึ้นตามลำดับนั้น พยายามหาท่านผู้ใจบุญช่วยเสียสละรับเป็นเจ้าภาพในการพิมพ์แต่ละเล่ม เมื่อพิมพ์เสร็จแล้วจัดจำหน่ายด้วยราคาเกินทุนที่ใช้พิมพ์เพียงเล็กน้อยเท่านั้น เพื่อให้ผู้มีความสนใจทั่ว ๆ ไปสามารถหาซื้ออ่านได้

งานเหล่านี้จะดำเนินไปโดยลำดับตามกำลังทรัพย์และกำลังศรัทธาของท่านที่เห็นผลประโยชน์จากงานนี้จะให้การสนับสนุน

มหามกุฏราชวิทยาลัยหวังว่า งานแปลพระไตรปิฎก อรรถกถา และปริวรรตอรรถกถาแต่ละเล่ม คงอำนวยประโยชน์ให้แก่พระพุทธศาสนา ภิกษุ สามเณร ท่านพุทธศาสนิกชนผู้สนใจในหลักธรรม และคงเป็นถาวรกรรมอันอำนวยประโยชน์ได้นานแสนนาน

งานในคราวแรกนี้ อาจจะมีความผิดพลาดบกพร่องอยู่บ้าง ซึ่งหวังว่าคงได้รับความเมตตากรุณาชี้แนะจากท่านผู้รู้ทั้งหลาย เพื่อปรับปรุงแก้ไขให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป

มหามกุฏราชวิทยาลัย ต้องการให้พระคัมภีร์เล่มนี้เป็นอนุสรณ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์อีกด้วย

ขออานุภาพแห่งพระรัตนตรัย ได้ดลบันดาลให้ท่านผู้สนับสนุนในการแปล ปริวรรต ให้ทุนพิมพ์และซื้อพระคัมภีร์แปลเล่มนี้ และเล่มอื่น ๆ จงประสบความเจริญในธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศไว้ดีแล้วโดยทั่วกัน.

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๒๕๒๗

คำชี้แจง

คัมภีร์อรรถกถา เป็นคัมภีร์ที่รวมคำอธิบายเกี่ยวกับพระไตรปิฎกที่ท่านโบราณาจารย์ได้อธิบายขยายความไว้ โดยการยกเอาศัพท์บ้าง วลีบ้าง ประโยคบ้าง ในพระไตรปิฎกที่เห็นว่าควรอธิบายเพิ่มเติม หรือที่เนื้อความยังไม่กระจ่างชัด มาตั้งเป็นหัวข้อหรือบทตั้ง แล้วอธิบายขยายความเท่าที่เห็นว่าควรอธิบาย หรือเพิ่มเติมเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศัพท์ วลี หรือประโยคนั้นให้ชัดเจนขึ้น เพื่อผู้ศึกษาพระไตรปิฎกในส่วนนั้นจะได้เข้าใจ หรือได้รู้เรื่องราวประกอบละเอียดพิสดารขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเข้าใจธรรมะ เรื่องราว เหตุการณ์อันเป็นที่มาหรือเกี่ยวข้องกับธรรมะข้อนั้นในพระไตรปิฎกได้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น

ฉะนั้น คัมภีร์อรรถกถา หรือเรียกกันสั้น ๆ ว่า อรรถกถา จึงมีประโยชน์ต่อการอ่าน หรือการศึกษาพระไตรปิฎกเป็นอย่างมาก เพราะช่วยไขความในส่วนที่เป็นปัญหา และช่วยเพิ่มเติมเรื่องราวเนื้อหาบางเรื่องบางตอนที่อาจจะไม่ได้บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกให้สมบูรณ์ขึ้น

แต่ในขณะเดียวกัน คัมภีร์อรรถกถาก็มิได้มีเฉพาะคำอธิบายศัพท์ วลี หรือประโยคต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกเท่านั้น แต่ท่านอรรถกถาจารย์ทั้งหลายยังได้แสดงทรรศนะทางธรรมและอื่น ๆ ของท่านมากบ้างน้อยบ้างไว้ในคัมภีร์นั้น ๆ ด้วย

ฉะนั้น คัมภีร์อรรถกถาจึงเป็นแหล่งความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ รองลงมาจากพระไตรปิฎก และใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงกันอย่างแพร่หลายในการศึกษาพระพุทธศาสนา

ลักษณะการอธิบายพระไตรปิฎกที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถานั้น ไม่ได้นำเอาทุกสูตรหรือทุกเรื่องในพระไตรปิฎกมาอธิบาย แต่นำเอาคำบางศัพท์ บางวลี หรือบางประโยคในสูตรหรือเรื่องนั้น ๆ มาอธิบายเท่าที่พระอรรถกถาจารย์ท่านเห็นว่าควรอธิบายเพิ่มเติมเท่านั้น ฉะนั้น บางสูตรหรือบางเรื่องในพระไตรปิฎกจึงไม่มีคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถา หรือเรียกย่อ ๆ ว่า ไม่มีอรรถกถา เพราะพระอรรถกถาจารย์ท่านเห็นว่าเนื้อหาหรือถ้อยคำสำนวนในสูตรหรือเรื่องนั้น "ตื้น" คือง่ายหรือเข้าใจได้ง่าย

คัมภีร์อรรถกถา อันเป็นคำอธิบายพระไตรปิฎกทั้งหมดมีดังนี้

๑. วินัยปิฎก ซึ่งมี ๘ เล่ม มีอรรถกถาชื่อ สมันตปาสาทิกา

๒. สุตตันตปิฎก ซึ่งมี ๒๕ เล่ม มีอรรถกถาดังนี้

- ทีฆนิกาย (๓ เล่ม) มีอรรถกถาชื่อ สุมังคลวิลาสินี
- มัชฌิมนิกาย (๓ เล่ม) มีอรรถกถาชื่อ ปปัญจสูทนี
- สังยุตตนิกาย (๕ เล่ม) มีอรรถกถาชื่อ สารัตถปกาสินี
- อังคุตตรนิกาย (๕ เล่ม) มีอรรถกถาชื่อ มโนรถปูรณี
- ขุททกนิกาย (๙ เล่ม) มีอรรถกถาดังนี้
  - ขุททกปาฐะ มีอรรถกถาชื่อ ปรมัตถโชติกา
  - ธรรมบท มีอรรถกถาชื่อ ธัมมปทัฏฐกถา
  - อุทาน มีอรรถกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี
  - อิติวุตตกะ มีอรรถกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี
  - สุตตนิบาต มีอรรถกถาชื่อ ปรมัตถโชติกา
  - วิมานวัตถุ มีอรรถกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี
  - เปตวัตถุ มีอรรถกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี
  - เถรคาถา มีอรรถกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี
  - เถรีคาถา มีอรรถกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี

- ชาดก มีอรรถกถาชื่อ ชาดกัฏฐกถา
- มหานิทเทส มีอรรถกถาชื่อ สัทธัมมปัชโชติกา
- จูฬนิทเทส มีอรรถกถาชื่อ สัทธัมมปัชโชติกา
- ปฏิสัมภิทามรรค มีอรรถกถาชื่อ สัทธัมมปกาสินี
- อปทาน มีอรรถกถาชื่อ วิสุทธชนวิลาสินี
- พุทธวงศ์ มีอรรถกถาชื่อ มธุรัตถวิลาสินี
- จริยาปิฎก มีอรรถกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี

๓. อภิธรรมปิฎก ซึ่งมี ๑๒ เล่ม มีอรรถกถาดังนี้

- ธรรมสังคณี มีอรรถกถาชื่อ อัฏฐสาลินี
- วิภังค์ มีอรรถกถาชื่อ สัมโมหวิโนทนี
- อีก ๕ คัมภีร์ที่เหลือคือ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปัฏฐาน มีอรรถกถารวมกันชื่อ ปรมัตถทีปนี บางแห่งเรียกปัญจปกรณัฏฐกถา

พระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม มีคัมภีร์อรรถกถารวม ๒๓ คัมภีร์ หรือ ๒๓ เล่ม โดยอรรถกถาหลายคัมภีร์หรือหลายเล่มมีชื่อซ้ำกันบ้าง

พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลที่จัดพิมพ์ขึ้นใหม่ครั้งนี้ มีข้อควรชี้แจงเพิ่มเติมนอกเหนือจากที่ได้กล่าวไว้แล้วในคำนำ เพื่อความเข้าใจในการใช้อีกบางประการดังนี้

๑. ในส่วนของอรรถกถาที่ได้จัดพิมพ์ต่อท้ายแต่ละสูตรหรือแต่ละวรรคนั้น **คำหรือข้อความจากพระไตรปิฎกที่นำมาเป็นบทตั้ง จะพิมพ์ด้วยอักษรตัวหนา เพื่อให้ผู้อ่านทราบว่า อรรถกถาตอนนั้น ๆ กำลังอธิบายพระบาลีคำใดหรือข้อความใดในพระไตรปิฎก**

๒. เมื่อต้องการทราบว่า เรื่องนั้น ๆ หรือคำนั้น ๆ มีอยู่ในเล่มนั้น ๆ หรือไม่ วิธีค้นหา ขั้นต้นให้ตรวจดูสารบาญในเล่มนั้น ๆ เพราะสารบาญจะบอกไว้สั้น ๆ ว่า สูตรใดว่าด้วยเรื่องอะไร หากหาคำหรือเรื่องที่ต้องการไม่พบในสารบาญ ให้ตรวจดูที่ดรรชนีท้ายเล่ม ซึ่งจะ

มีบัญชีคำสำคัญ ๆ และบัญชีเรื่องสำคัญ ๆ เรียงไว้ตามลำดับอักษร

๓. ในกรณีที่ต้องการค้นหาเรื่องต่าง ๆ โดยทราบมาก่อนแล้วว่าอยู่ในพระไตรปิฎกบาลีเล่มใด ข้อใด ให้ค้นหาในพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลเล่มที่ชื่อตรงกัน แล้วดูตามเลขข้อซึ่งจะตรงกัน

๔. ชื่อคัมภีร์และเลขข้อในคัมภีร์ตามที่กล่าวนี้ หมายถึงชื่อคัมภีร์และเลขข้อในพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐเท่านั้น ทั้งนี้เพราะพระไตรปิฎกฉบับอื่นอาจมีการจัดเลขข้อต่างออกไป

๕. ตัวเลขในวงเล็บขาเดียว เช่น ๑] ที่กำกับไว้หน้าข้อความย่อหน้าใหม่ ในส่วนที่เป็นอรรถกถา บอกให้รู้ว่า เป็นข้อความที่อธิบายเรื่องราวข้อ [๑] ในพระไตรปิฎก แต่ที่ใส่วงเล็บขาเดียวไว้เพื่อเป็นที่หมายรู้ว่า ข้อความตรงนี้เป็นอรรถกถาที่กำลังอธิบายเรื่องราวในข้อ [๑] ของพระไตรปิฎก หากใส่วงเล็บ ๒ ขาเกรงว่าผู้อ่านจะเข้าใจผิดว่าเป็นข้อความในพระไตรปิฎก

เลขในวงเล็บขาเดียวนี้ อาจมีลำดับไม่ต่อเนื่องกัน เช่น ๑] แล้วอาจข้ามไป ๔]. ๘] ที่เป็นดังนี้ แสดงว่า ข้อความในพระไตรปิฎกในข้อที่ไม่ปรากฏนั้น อรรถกถาไม่ได้นำมาอธิบายไว้

๖. การค้นคำบางคำซึ่งอาจใช้อักขรวิธีหลายอย่าง เช่น คำว่า กรรมฐาน กัมมัฏฐาน ทิฏฐิ ทิฐิ จิตตสิกขา จิตสิกขา เมื่อค้นหาที่คำหนึ่งไม่พบ ควรค้นหาดูอีกคำหนึ่ง

๗. คำใกล้เคียงกัน เช่น กรรม กรรมดี กรรมชั่ว จิต จิตสกปรก จิตสะอาด บุญ บุญกรรม เมื่อค้นหาคำหนึ่งไม่พบ ควรค้นหาดูอีกคำที่ใกล้เคียงกัน.

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

๑. บาลีพระไตรปิฎก

วิ. มหาวิ.	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์
วิ. ภิกฺขุนี.	วินัยปิฎก	ภิกขุนีวิภังค์
วิ. มหา.	วินัยปิฎก	มหาวรรค
วิ. จุลฺล.	วินัยปิฎก	จุลวรรค
วิ. ปริ.	วินัยปิฎก	ปริวาร
ที. สี.	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวรรค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค
ม. มู.	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์
ม. ม.	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์
ม. อุ.	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์
สํ. ส.	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค
สํ. นิ.	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค
สํ. ข.	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค
สํ. สฬา.	สังยุตตนิกาย	สฬายตนวรรค
สํ. มหา.	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค
องฺ. เอก.	อังคุตตรนิกาย	เอกนิบาต
องฺ. ทุก.	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต
องฺ. ติก.	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต

องฺ. จตุกฺก.	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต
องฺ. ปญฺจก.	อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต
องฺ. ฉกฺก.	อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต
องฺ. สตฺตก.	อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต
องฺ. อฏฺฐก.	อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต
องฺ. นวก.	อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต
องฺ. ทสก.	อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต
องฺ. เอกาทสก.	อังคุตตรนิกาย เอกาทสกนิบาต
ขุ. ขุ.	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ
ขุ. ธ.	ขุททกนิกาย ธรรมบท
ขุ. อุ.	ขุททกนิกาย อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ
ขุ. สุ.	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต
ขุ. วิมาน.	ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ
ขุ. เปต.	ขุททกนิกาย เปตวัตถุ
ขุ. เถร.	ขุททกนิกาย เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุททกนิกาย เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุททกนิกาย ชาดก
ขุ. มหา.	ขุททกนิกาย มหานิทเทส
ขุ. จูฬ.	ขุททกนิกาย จูฬนิทเทส
ขุ. ปฏิ.	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ขุ. อป.	ขุททกนิกาย อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุททกนิกาย พุทธวงศ์
ขุ. จริยา.	ขุททกนิกาย จริยาปิฎก
อภิ. สงฺ.	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี
อภิ. วิ.	อภิธรรมปิฎก วิภังค์

อภิ. ธา.	อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา
อภิ. ปุ.	อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ
อภิ. ก.	อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ
อภิ. ย.	อภิธรรมปิฎก ยมก
อภิ. ป.	อภิธรรมปิฎก ปัฏฐาน

คัมภีร์ที่อ้าง คือพระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ พุทธศักราช ๒๕๓๘

เลขท้ายอักษรย่อ คือ **เล่มที่/ข้อ/หน้า**

เช่น **องฺ. ติก. ๒๐/๔๗๙/๑๘๖** หมายถึง **คัมภีร์อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่มที่ ๒๐ ข้อ ๔๗๙ หน้า ๑๘๖**

๒. อรรถกถา

คัมภีร์ที่อ้าง คือ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ ใช้อักษรย่อพระไตรปิฎกบาลีในข้อ ๑ ตามด้วย **อ.** แล้วจึงตามด้วย **เล่ม/หน้า** เช่น **สํ. ส. อ. ๑๐/๑๒๓** หมายถึง **อรรถกถาสังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่มที่ ๑๐ หน้า ๑๒๓**

๓. คัมภีร์พิเศษ

วิสุทฺธิ. คือ **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**

มิลินฺท. คือ **คัมภีร์มิลินทปัญหา**

หนังสืออ้างอิงนอกจากนี้ บอกชื่อหนังสือไว้แล้ว

พระสุตตันตปิฎก

ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค

ภาค ๑ เล่ม ๒

สารบัญ

เรื่อง	ข้อ/หน้า
คำนำ	(๑)
๔. โสณทัณฑสูตร	
ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อโสณทัณฑะ	๑๗๘/๑
เสด็จนครจัมปา	๑๗๙/๑
โสณทัณฑพราหมณ์เข้าเฝ้า	๑๘๐/๒
พระพุทธคุณ	๑๘๒/๔
พราหมณบัญญัติ	๑๘๖/๙
อ้างอังคกมาณพ	๑๙๒/๑๒
โสณทัณฑพราหมณ์แสดงตนเป็นอุบาสก	๑๙๖/๑๔
โสณทัณฑพราหมณ์ทูลความประสงค์ของตน	๑๙๗/๑๕
อรรถกถาโสณทัณฑสูตร	๑๖
ว่าด้วยคุณของโสณทัณฑพราหมณ์	๑๘
ว่าด้วยพระพุทธคุณ	๒๒
ว่าด้วยความกังวลใจของโสณทัณฑพราหมณ์	๒๙
ว่าด้วยพราหมณบัญญัติ	๓๐
ว่าด้วยศีลและปัญญา	๓๓
ว่าด้วยโสณทัณฑพราหมณ์ประกาศตนเป็นอุบาสก	๓๕
๕. กูฏทันตสูตร	
ว่าด้วยพราหมณ์ฟันเขยิน	๑๙๙/๓๗
เรื่องกูฏทันตพราหมณ์	๑๙๙/๓๗

เรื่อง	ข้อ/หน้า
มหายัญของกูฏทันตพราหมณ์	๒๐๐/๓๗
ยัญของพระเจ้ามหาวิชิตราช	๒๐๕/๔๓
ยัญสัมปทา ๓ มีบริขาร ๑๖	๒๑๐/๔๘
พุทธยัญ นิตยทาน	๒๓๑/๖๐
การสร้างวิหารเพื่อพระสงฆ์ผู้มาแต่ ๔ ทิศ	๒๓๒/๖๑
สรณคมน์	๒๓๓/๖๒
การสมาทานศีล ๕	๒๓๔/๖๒
กูฏทันตพราหมณ์แสดงตนเป็นอุบาสก	๒๓๖/๖๔
กูฏทันตพราหมณ์บรรลุโสดาปัตติผล	๒๓๗/๖๔
อรรถกถากูฏทันตสูตร	๖๖
ว่าด้วยยัญของพระเจ้ามหาวิชิตราช	๖๗
ว่าด้วยบริขารของยัญ ๔ อย่าง	๗๑
ว่าด้วยบริขารของยัญ ๘ ประการ	๗๒
ว่าด้วยบริขารของยัญ ๔ อย่าง	๗๓
ว่าด้วยยัญที่เกื้อกูลแก่นิตยทาน	๗๘
ว่าด้วยการปฏิญาณตนเป็นอุบาสกของกูฏทันตพราหมณ์	๘๕
๖. มหาลิสูตร	
ว่าด้วยเจ้าลิจฉวีชื่อมหาลิ	๒๓๙/๘๗
อรรถกถามหาลิสูตร	๙๕
ว่าด้วยพราหมณ์ผู้เป็นทูต	๙๕
ว่าด้วยเรื่องเจ้าลิจฉวีชื่อโอฏฐัทธะ	๙๖
ว่าด้วยการเจริญสมาธิเฉพาะส่วน	๙๙
ว่าด้วยอริยผล ๔	๙๙
ว่าด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘	๑๐๑
ว่าด้วยเรื่องบรรพชิต ๒ รูป	๑๐๔

เรื่อง	ข้อ/หน้า
๗. ชาลิยสูตร	
ว่าด้วยชาลิยปริพาชก	๒๕๖/๑๐๖
เรื่องมัณฑิยปริพาชกและชาลิยปริพาชก	๑๐๖
อรรถกถาชาลิยสูตร	๑๐๗
ว่าด้วยบรรพชิต ๒ รูป	๑๐๗
๘. มหาสีหนาทสูตร	
ว่าด้วยการบันลือสีหนาท	๒๖๐/๑๑๒
เรื่องของอเจลกัสสปะ	๑๑๒
อรรถกถามหาสีหนาทสูตร	๑๒๖
ว่าด้วยเรื่องนักบวชเปลือยชื่อกัสสปะ	๑๒๖
ว่าด้วยการเปรียบเทียบข้อปฏิบัติ	๑๒๙
ว่าด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘	๑๓๑
ว่าด้วยเรื่องการบำเพ็ญตบะของเดียรถีย์	๑๓๒
ว่าด้วยความไร้ประโยชน์ของการบำเพ็ญตบะ	๑๓๖
ว่าด้วยสัมปทาคือศีล สมาธิ ปัญญา	๑๓๗
ว่าด้วยการบันลือสีหนาท	๑๓๘
ว่าด้วยการอยู่ปริวาสของเดียรถีย์	๑๔๑
๙. โปฏฐปาทสูตร	
ว่าด้วยโปฏฐปาทปริพาชก	๒๗๕/๑๔๕
เรื่องของปริพาชกโปฏฐปาทะ	๑๔๕
อรรถกถาโปฏฐปาทสูตร	๑๖๘
ว่าด้วยเรื่องโปฏฐปาทปริพาชก	๑๖๘
ว่าด้วยอภิสัญญานิโรธ	๑๗๓
ว่าด้วยการเกิดและการดับแห่งสัญญาโดยหาเหตุไม่ได้	๑๗๖
ว่าด้วยสัญญาและอัตตา	๑๘๒
ว่าด้วยจิตตสารีบุตรและโปฏฐปาทปริพาชก	๑๘๖

เรื่อง	ข้อ/หน้า
ว่าด้วยธรรมเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว	๑๘๗
ว่าด้วยการได้ประโยชน์ ๓	๑๘๘
๑๐. สุภสูตร	
ว่าด้วยสุภมาณพ	๓๑๔/๑๙๓
จุลศีล	๓๑๙/๑๙๕
มหาศีล	๓๒๐/๑๙๖
อรรถกถาสุภสูตร	๒๑๐
ว่าด้วยเรื่องสุภมาณพ	๒๑๐
ว่าด้วยศีลขันธ์	๒๑๓
ว่าด้วยสมาธิขันธ์	๒๑๔
๑๑. เกวัฏฏสูตร	
ว่าด้วยทรงแสดงธรรมเรื่องปาฏิหาริย์ ๓ แก่บุตรคฤหบดีชื่อเกวัฏฏะ	๓๓๘/๒๑๕
อรรถกถาเกวัฏฏสูตร	๒๒๓
ว่าด้วยอิทธิปาฏิหาริย์	๒๒๔
ว่าด้วยอาเทสนาปาฏิหาริย์	๒๒๔
ว่าด้วยอนุสาสนีปาฏิหาริย์	๒๒๕
ว่าด้วยความดับมหาภูตรูป	๒๒๖
๑๒. โลหิจจสูตร	
ว่าด้วยโลหิจจพราหมณ์	๓๕๑/๒๓๑
อรรถกถาโลหิจจสูตร	๒๓๙
การทักท้วงความเห็นผิดของโลหิจจพราหมณ์	๒๔๑
ว่าด้วยศาสดา ๓ พวกที่ควรทักท้วง	๒๔๒
ว่าด้วยศาสดาที่ไม่ควรถูกทักท้วง	๒๔๓

เรื่อง	ข้อ/หน้า
๑๓. เตวิชชสูตร	
ว่าด้วยไตรเวท	๓๖๕/๒๔๕
อรรถกถาเตวิชชสูตร	๒๕๙
ว่าด้วยการย้อนถามวาเสฏฐมาณพ	๒๖๒
ว่าด้วยอุปมาเหมือนแม่น้ำอจิรวดี	๒๖๔
ว่าด้วยการเปรียบเทียบ	๒๖๖
ว่าด้วยการชี้ทางไปสู่พรหมโลก	๒๖๘
ดรรชนี	๒๗๓

๔. โสณทัณฑสูตร
ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อโสณทัณฑะ

[๑๗๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในอังคชนบทพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงนครจัมปา. ได้ทราบว่าที่นั้นพระองค์ประทับอยู่ใกล้ขอบสระโบกขรณีคัคครา ในนครจัมปา.

เสด็จนครจัมปา

[๑๗๙] ก็สมัยนั้น พราหมณ์โสณทัณฑะครองนครจัมปา ซึ่งคับคั่งด้วยประชาชนและหมู่สัตว์ อุดมด้วยหญ้า ด้วยไม้ ด้วยน้ำ สมบูรณ์ด้วยธัญญาหาร ซึ่งเป็นราชสมบัติอันพระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนาพระนามว่าพิมพิสาร พระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นส่วนพรหมไทย พราหมณ์และคฤหบดีชาวนครจัมปาได้สดับข่าวว่า พระสมณโคดมศากยบุตรทรงผนวชจากศากยสกุล เสด็จจาริกไปในอังคชนบทพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงนครจัมปา ประทับอยู่ใกล้ขอบสระโบกขรณี ชื่อคัคครา ในนครจัมปา เกียรติศัพท์อันงามของพระโคดมพระองค์นั้นขจรไปแล้วดังนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีฝึกคนที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็น

ผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระองค์ทรงทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณและพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ก็การเห็นพระอรหันต์ทั้งนั้นเป็นการดีนักแล ดังนี้ ครั้งนั้น พราหมณ์และคฤหบดีชาวนครจัมปาออกจากนครจัมปา รวมกันเป็นหมู่ ๆ พากันไปยังสระโบกขรณีคัคครา.

โสณทัณฑพราหมณ์เข้าเฝ้า

[๑๘๐] สมัยนั้น พราหมณ์โสณทัณฑะนอนกลางวันอยู่ ณ ปราสาทชั้นบน ได้เห็นพราหมณ์และคฤหบดีชาวนครจัมปาออกจากนครจัมปารวมกันเป็นหมู่ ๆ พากันไปยังสระโบกขรณีคัคครา จึงเรียกที่ปรึกษามาถามว่า ท่านที่ปรึกษา พราหมณ์และคฤหบดีชาวนครจัมปาออกจากนครจัมปารวมกันเป็นหมู่ ๆ ไปยังสระโบกขรณีคัคคราทำไมกัน ? ที่ปรึกษาบอกว่า เรื่องมีอยู่ขอรับ พระสมณโคดมศากยบุตรทรงผนวชจากศากยสกุล เสด็จจาริกไปในอังคชนบทพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูปเสด็จถึงนครจัมปา ประทับอยู่ใกล้ขอบสระโบกขรณีคัคคราในนครจัมปา เกียรติศัพท์อันงามของพระองค์ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ทรงถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีฝึกคนที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นพากันไปเฝ้าพระโคดมพระองค์นั้น โสณทัณฑะกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงไปหาเขาแล้วบอกเขาอย่างนี้ว่า ท่าน

ทั้งหลาย พราหมณ์โสณทัณฑะสั่งว่า ขอให้ท่านทั้งหลายจงรอก่อน พราหมณ์โสณทัณฑะจะไปเฝ้าพระสมณโคดมด้วย ที่ปรึกษารับคำแล้วไปหาพราหมณ์และคฤหบดีชาวนครจัมปา แล้วบอกตามคำสั่งว่า พราหมณ์โสณทัณฑะสั่งว่า ขอท่านทั้งหลายจงรอก่อน พราหมณ์โสณทัณฑะจะไปเฝ้าด้วย.

[๑๘๑] สมัยนั้น พวกพราหมณ์ต่างเมืองประมาณ ๕๐๐ คน พักอยู่ในนครจัมปาด้วยกรณียกิจบางอย่าง. พวกเขาได้ทราบว่าพราหมณ์โสณทัณฑะจักไปเฝ้าพระสมณโคดม ครั้งนั้นแล พราหมณ์ทั้งหลายจึงพากันเข้าไปหาแล้วถามว่า ได้ทราบว่าท่านจักไปเฝ้าพระสมณโคดมจริงหรือ ? โสณทัณฑะตอบว่า ท่านผู้เจริญ เราจักไปเฝ้าพระสมณโคดมจริง พวกพราหมณ์กล่าวว่า อย่าเลย ท่านโสณทัณฑะ ท่านไม่ควรไปเฝ้าพระสมณโคดม ถ้าท่านไปท่านจะเสียเกียรติยศ เกียรติยศของพระสมณโคดมจักรุ่งเรือง ด้วยเหตุนี้แหละท่านจึงไม่ควรไป พระสมณโคดม ต่างหากควรจะเสด็จมาหาท่าน อนึ่ง ท่านเป็นอุภโตสุชาต ทั้งฝ่ายมารดาและบิดา มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงชาติ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงไม่ควรไปเฝ้าพระสมณโคดม พระสมณโคดมต่างหากควรจะเสด็จมาหาท่าน อนึ่ง ท่านเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก .... อนึ่ง ท่านเป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนต์ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆัณฑุ คัมภีร์เกตุภะ พร้อมทั้งประเภทอักษร มีคัมภีร์อิติหาสเป็นที่ห้า เป็นผู้เข้าใจตัวบท เป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและมหาปุริสลักษณะ อนึ่ง ท่านมีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก มีฉวีวรรณคล้ายพรหม มีรูปร่างคล้ายพรหม น่าดู น่าชมไม่น้อย อนึ่ง ท่านเป็นผู้มีศีล มีศีลอันเจริญ ประกอบด้วยศีลอันเจริญ อนึ่ง ท่านเป็นผู้มีวาจาไพเราะ มีสำเนียงไพเราะ ประกอบด้วยวาจาของชาวเมือง สละสลวย หาโทษมิได้ ให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความ

ได้ชัด อนึ่ง ท่านเป็นอาจารย์และปาจารย์ของชนหมู่มาก สอนมนต์แก่มาณพถึง ๓๐๐ คน มาณพเป็นอันมากต่างทิศต่างชนบทผู้ต้องการมนต์ใคร่จะเรียนมนต์ในสำนักของท่านพากันมา อนึ่ง ท่านเป็นคนแก่เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ ส่วนพระสมณโคดมเป็นคนหนุ่มและบวชแต่ยังหนุ่ม อนึ่ง ท่านเป็นผู้อันพระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนาพระนามว่า พิมพิสาร ทรงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม อนึ่ง ท่านเป็นผู้อันพราหมณ์โปกขรสาติสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม อนึ่ง ท่านครองนครจัมปาซึ่งคับคั่งด้วยประชาชนและหมู่สัตว์อุดมด้วยหญ้า ด้วยไม้ ด้วยน้ำ สมบูรณ์ด้วยธัญญาหาร ซึ่งเป็นราช-สมบัติอันพระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนาพระนามว่าพิมพิสาร พระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นส่วนพรหมไทย เพราะเหตุนี้แหละ ท่านจึงไม่ควรไปเฝ้าพระสมณโคดม พระสมณโคดมต่างหากควรจะเสด็จมาหาท่าน.

พระพุทธคุณ

[๑๘๒] เมื่อพวกพราหมณ์กล่าวอย่างนี้แล้ว พราหมณ์โสณทัณฑะได้กล่าวว่า ท่านทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้นขอพวกท่านจงฟังข้าพเจ้าบ้าง เรานี้แหละควรไปเฝ้าพระโคดมพระองค์นั้น พระโคดมไม่ควรเสด็จมาหาเรา ได้ทราบว่าพระสมณโคดมเป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา มีพระครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงพระชาติ เพราะเหตุนี้แหละ พระโคดมจึงไม่ควรเสด็จมาหาเรา ที่ถูกเรานี้แหละควรจะไปเฝ้าพระองค์ ได้ทราบว่าพระสมณโคดมทรงสละพระญาติหมู่ใหญ่เสด็จออกผนวช ทรงสละเงินและทองเป็นอันมากทั้งที่อยู่ในพื้นดิน ทั้งที่อยู่ในอากาศเสด็จออกผนวช พระองค์กำลังหนุ่ม มีพระเกศาดำสนิท ทรงพระเจริญด้วยปฐมวัย เสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิตเมื่อพระมารดาและพระบิดาไม่ทรงปรารถนาให้

ทรงผนวชมีพระพักตร์อาบด้วยน้ำพระเนตรทรงกันแสงอยู่ พระองค์ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต พระองค์มีพระรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส เพียบพร้อมด้วยพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก มีพระฉวีวรรณคล้ายพรหม มีพระรูปคล้ายพรหม น่าดู น่าชมมิใช่น้อย พระองค์เป็นผู้มีศีล มีศีลอันประเสริฐ มีศีลเป็นกุศล ประกอบด้วยศีลเป็นกุศล พระองค์มีพระวาจาไพเราะ มีพระสำเนียงไพเราะ ประกอบด้วยวาจาของชาวเมือง สละสลวย หาโทษมิได้ ให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความได้ชัด พระองค์เป็นอาจารย์และปาจารย์ของคนหมู่มาก พระองค์สิ้นกามราคะแล้ว เลิกประดับประดาตกแต่งแล้ว พระองค์เป็นกรรมวาที เป็นกิริยวาที ไม่ทรงมุ่งร้ายต่อพวกพราหมณ์ พระองค์ทรงผนวชจากสกุลสูงคือสกุลกษัตริย์อันไม่เจือปน พระองค์ทรงผนวชจากสกุลมั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก ชนต่างรัฐต่างชนบทพากันมาทูลถามปัญหากะพระองค์ เทวดาหลายพันมอบชีวิตถึงพระองค์เป็นสรณะ พระเกียรติศัพท์อันงามของพระองค์ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีฝึกคนที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระองค์ทรงประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ พระองค์มีปกติกล่าวเชื้อเชิญเจรจาผูกไมตรี ช่างปราศรัย มีพระพักตร์ไม่สยิ้ว มีพระพักตร์เบิกบาน มีปกติตรัสก่อน พระองค์เป็นผู้อันบริษัท ๔ สักการะเคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม เทวดาและมนุษย์จำนวนมากเลื่อมใสในพระองค์ยิ่งนัก พระองค์ทรงพำนักอยู่ในหมู่บ้านหรือในนิคมใด ในหมู่บ้านหรือในนิคมนั้นไม่มีอมนุษย์เบียดเบียนมนุษย์ พระองค์ทรงเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะและทรงเป็นคณาจารย์ได้รับยกย่องว่า เป็นยอดของเจ้าลัทธิเป็นอันมาก สมณพราหมณเหล่านี้รุ่งเรืองด้วยยศประการใด ๆ แต่

พระสมณโคดมไม่อย่างนั้น ที่แท้พระสมณโคดมรุ่งเรืองด้วยพระยศ ด้วยวิชชาและจรณสมบัติอันยอดเยี่ยม พระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนาทรงพระนามว่าพิมพิสาร พร้อมทั้งพระโอรสและพระมเหสี ทั้งราชบริพารและอำมาตย์ทรงมอบชีวิตถึงพระองค์เป็นสรณะ พระเจ้าปเสนทิโกศลพร้อมทั้งพระโอรสและพระมเหสีทั้งราชบริพารและอำมาตย์ทรงมอบชีวิตถึงพระองค์เป็นสรณะ พราหมณ์โปกขรสาติพร้อมทั้งบุตรและภรรยาทั้งบริวารและอำมาตย์มอบชีวิตถึงพระองค์เป็นสรณะ พระองค์เป็นผู้อันพระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนาทรงพระนามว่าพิมพิสารทรงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม พระองค์เป็นผู้อันพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม พระองค์เป็นผู้อันพราหมณ์โปกขรสาติสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม พระองค์เสด็จถึงนครจัมปา ประทับอยู่ ณ ขอบสระโบกขรณีคัคคราในนครจัมปา สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งมาสู่เขตบ้านของเรา ท่านเหล่านั้นจัดว่าเป็นแขกของเรา และเป็นแขกอันเราควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม พระสมณโคดมเสด็จถึงนครจัมปาประทับอยู่ ณ ขอบสระโบกขรณีคัคคราในนครจัมปา พระองค์ทรงเป็นแขกของพวกเรา และเป็นแขกที่เราควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม เพราะเหตุนี้แหละ พระองค์จึงไม่ควรเสด็จมาหาเรา ที่ถูกเราต่างหากควรจะไปเฝ้าพระองค์ ข้าพเจ้าทราบพระคุณของพระโคดมเพียงเท่านี้ แต่พระโคดมไม่ใช่มีพระคุณเพียงเท่านี้ ความจริงพระองค์มีพระคุณหาประมาณมิได้.

[๑๘๓] เมื่อพราหมณ์โสณทัณฑะกล่าวอย่างนี้แล้ว พราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวว่า ท่านโสณทัณฑะกล่าวชมพระสมณโคดมถึงเพียงนี้ ถึงหากพระโคดมพระองค์นั้นจะประทับอยู่ไกลจากที่นี้ตั้งร้อยโยชน์ ก็ควรแท้ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาจะไปเฝ้า แม้จะต้องนำเสบียงไปก็ควร พราหมณ์โสณทัณฑะกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เราทั้งหมดจักไปเฝ้าพระสมณโคดม ลำดับนั้น พราหมณ์โสณทัณฑะพร้อมด้วยคณะพราหมณ์หมู่ใหญ่ไปถึงสระ

โบกขรณีคัคครา. เมื่อผ่านพ้นราวป่าไปแล้วได้เกิดปริวิตกขึ้นอย่างนี้ว่า ถ้าเราจะถามปัญหากะพระสมณโคดม หากพระองค์จะพึงตรัสกะเราอย่างนี้ว่า พราหมณ์ ปัญหาข้อนี้ท่านไม่ควรถามอย่างนั้น ที่ถูกควรจะถามอย่างนี้ ดังนี้ ชุมนุมชนนี้จะพึงดูหมิ่นเราได้ด้วยเหตุนั้นว่า พราหมณ์โสณทัณฑะเป็นคนเขลา ไม่ฉลาด ไม่อาจถามปัญหาโดยแยบคายกะพระสมณโคดมได้ ผู้ที่ถูกชุมนุมชนดูหมิ่นพึงเสื่อมยศ ผู้เสื่อมยศก็เสื่อมจากโภคสมบัติ เพราะได้ยศเราจึงมีโภคสมบัติ ถ้าพระสมณโคดมจะพึงตรัสถามปัญหากะเรา และเราแก้ไม่ถูกพระทัย ถ้าพระองค์จะพึงตรัสกะเราอย่างนี้ว่า พราหมณ์ ปัญหาข้อนี้ท่านไม่ควรแก้อย่างนั้น ที่ถูกควรจะแก้อย่างนี้ ดังนี้ ชุมนุมชนนี้จะพึงดูหมิ่นเราได้ด้วยเหตุนั้นว่า พราหมณ์เป็นคนเขลา ไม่ฉลาด ไม่อาจแก้ปัญหาให้ถูกพระทัยพระสมณโคดมได้ ผู้ที่ถูกชุมนุมชนดูหมิ่นพึงเสื่อมยศ ผู้เสื่อมยศก็พึงเสื่อมโภคสมบัติ เพราะได้ยศเราจึงมีโภคสมบัติ อนึ่ง เราเข้ามาใกล้ถึงเพียงนี้แล้วยังมิได้เฝ้าพระสมณโคดมจะกลับเสีย ชุมนุมชนนี้จะพึงดูหมิ่นเราได้ด้วยเหตุนั้นว่า พราหมณ์โสณทัณฑะเป็นคนเขลา ไม่ฉลาด กระด้างด้วยมานะ เป็นคนขลาด ไม่อาจเข้าเฝ้าพระสมณโคดมได้ เข้ามาใกล้ถึงเพียงนี้แล้วยังไม่ทันเฝ้าพระสมณโคดมไฉนจึงกลับเสีย ผู้ที่ถูกชุมนุมชนดูหมิ่นพึงเสื่อมยศ ผู้เสื่อมยศก็พึงเสื่อมโภคสมบัติ เพราะได้ยศเราจึงได้โภคสมบัติ.

[๑๘๔] ลำดับนั้น พราหมณ์โสณทัณฑะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันเสร็จแล้วจึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ฝ่ายพราหมณ์และคฤหบดีชาวนครจัมปา บางพวกก็ถวายอภิวาท บางพวกก็ปราศรัย บางพวกก็ประนมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกก็ประกาศชื่อและโคตร บางพวกก็นิ่งอยู่ แล้วต่างพากันนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ได้ยินว่า ในขณะนั้นพราหมณ์โสณทัณฑะนั่งครุ่นคิดถึงแต่เรื่องนั้นว่า ถ้าเราจะพึงถามปัญหากะพระสมณโคดม หากพระองค์

จะพึงตรัสกะเราอย่างนี้ว่า พราหมณ์ ปัญหาข้อนี้ท่านไม่ควรถามอย่างนั้น ที่ถูกควรจะถามอย่างนี้ ดังนี้ ชุมนุมชนนี้จะพึงดูหมิ่นเราด้วยเหตุนั้นว่า พราหมณ์โสณทัณฑะเป็นคนเขลา ไม่ฉลาด ไม่อาจถามปัญหาโดยแยบคายกะพระสมณโคดมได้ ผู้ที่ถูกชุมนุมชนดูหมิ่น พึงเสื่อมยศ ผู้เสื่อมยศก็เสื่อมจากโภคสมบัติ เพราะได้ยศเราจึงมีโภคสมบัติ ถ้าพระสมณโคดมจะพึงตรัสถามปัญหากะเรา และเราแก้ไม่ถูกพระทัย ถ้าพระองค์จะพึงตรัสกะเราอย่างนี้ว่า พราหมณ์ ปัญหาข้อนี้ท่านไม่ควรแก้อย่างนั้น ที่ถูกควรจะแก้อย่างนี้ ดังนี้ ชุมนุมชนนี้จะพึงดูหมิ่นเราได้ด้วยเหตุนั้นว่า พราหมณ์โสณทัณฑะเป็นคนเขลา ไม่ฉลาด ไม่อาจแก้ปัญหาให้ถูกพระทัยพระสมณโคดมได้ ผู้ที่ถูกชุมนุมชนดูหมิ่นพึงเสื่อมยศ ผู้เสื่อมยศก็พึงเสื่อมจากโภคสมบัติ เพราะได้ยศเราจึงมีโภคสมบัติ ถ้ากระไร ขอพระสมณโคดมพึงตรัสถามปัญหากะเราในเรื่องไตรวิชชาอันเป็นของอาจารย์ของเรา เราจะพึงแก้ให้ถูกพระทัยของพระองค์ได้เป็นแน่.

[๑๘๕] ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความปริวิตกในใจของพราหมณ์โสณทัณฑะด้วยพระหฤทัยแล้วทรงดำริว่า พราหมณ์โสณทัณฑะนี้ลำบากใจตัวเองอยู่ ถ้ากระไรเราพึงถามปัญหาเขาในเรื่องไตรวิชชาอันเป็นของอาจารย์ของเขา. ต่อแต่นั้นจึงได้ตรัสถามพราหมณ์โสณทัณฑะว่า พราหมณ์ บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์เท่าไร พวกพราหมณ์จึงบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ และเมื่อเขาจะกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์ ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่ต้องถึงมุสาวาทด้วย พราหมณ์โสณทัณฑะคิดว่าเราได้ประสงค์จำนงหมายปรารถนาไว้แล้วว่า ถ้ากระไร ขอพระสมณโคดมพึงตรัสถามปัญหากะเราในเรื่องไตรวิชชาอันเป็นของอาจารย์ของเรา เราพึงแก้ให้ถูกพระทัยของพระองค์ได้เป็นแน่นั้น เผอิญพระองค์ก็ตรัสถามปัญหากะเราในเรื่องไตรวิชชาอันเป็นของอาจารย์ของเรา เราจักแก้ปัญหาให้ถูกพระทัยได้เป็นแน่ทีเดียว.

พราหมณบัญญัติ

[๑๘๖] ลำดับนั้น พราหมณ์โสณทัณฑะจึงเผยอกายขึ้นเหลียวดูชุมนุมชน แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ บุคคลประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ พวกพราหมณ์ย่อมบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ และเมื่อเขาจะกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่ต้องถึงมุสาวาทด้วย องค์ ๕ ประการเป็นไฉน ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ บุคคลผู้เป็นพราหมณ์ในโลกนี้.

๑. เป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายมารดาและบิดา มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงชาติ.

๒. เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนต์ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆัณฑุ คัมภีร์เกตุภะ พร้อมทั้งประเภทอักษร มีคัมภีร์อิติหาสเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจตัวบท เป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและมหาปุริสลักษณะ.

๓. เป็นผู้มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก มีฉวีวรรณคล้ายพรหม มีรูปร่างคล้ายพรหม น่าดู น่าชมไม่น้อย.

๔. เป็นผู้มีศีล มีศีลอันเจริญ ประกอบด้วยศีลอันเจริญ.

๕. เป็นบัณฑิต มีปัญญาเป็นที่ ๑ หรือที่ ๒ ของพวกปฏิคาหกผู้รับบูชาด้วยกัน.

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ บุคคลประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้แล พวกพราหมณ์ย่อมบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ และเมื่อเขาจะกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่ต้องถึงมุสาวาทด้วย.

[๑๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ บรรดาองค์ทั้ง ๕ เหล่านี้ ยกเสียองค์หนึ่งแล้ว บุคคลประกอบด้วยองค์เพียง ๔ อาจ

จะบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ได้หรือไม่ และเมื่อเขาจะกล่าวว่า เราเป็นพราหมณ์พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่ต้องถึงมุสาวาทด้วย. พราหมณ์โสณทัณฑะทูลว่า ได้ พระโคดมผู้เจริญ บรรดาองค์ทั้ง ๕ เหล่านี้ ยกวรรณะเสียก็ได้ เพราะวรรณะจักกระทำอะไรได้ ด้วยเหตุว่าบุคคลผู้เป็นพราหมณ์ :-

๑. เป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายมารดาและบิดา มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงชาติ

๒. เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนต์ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆัณฑุ คัมภีร์เกตุภะ พร้อมทั้งประเภทอักษร มีคัมภีร์อิติหาสเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจตัวบท เป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและมหาปุริสลักษณะ

๓. เป็นผู้มีศีล มีศีลอันเจริญ ประกอบด้วยศีลอันเจริญ

๔. เป็นบัณฑิต มีปัญญาเป็นที่ ๑ หรือที่ ๒ ของพวกปฏิคาหกผู้รับบูชาด้วยกัน

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ บุคคลประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้แล พวกพราหมณ์ย่อมบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ และเมื่อเขาจะกล่าวว่า เป็นพราหมณ์ ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่ต้องถึงมุสาวาทด้วย.

[๑๘๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ บรรดาองค์ ๔ เหล่านี้ ยกเสียองค์หนึ่งแล้ว บุคคลประกอบด้วยองค์เพียง ๓ อาจบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ได้หรือไม่ และเมื่อเขาจะกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์ ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่ต้องถึงมุสาวาทด้วย พราหมณ์โสณทัณฑะทูลว่า ได้ พระโคดมผู้เจริญ บรรดาองค์ ๔ เหล่านี้ จะยกมนต์เสียก็ได้ เพราะมนต์จักทำอะไรได้ ด้วยเหตุว่าบุคคลผู้เป็นพราหมณ์ :-

๑. เป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายมารดาและบิดา มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยการกล่าว

อ้างถึงชาติ

๒. เป็นผู้มีศีล มีศีลอันเจริญ ประกอบด้วยศีลอันเจริญ

๓. เป็นบัณฑิต มีปัญญาเป็นที่ ๑ หรือที่ ๒ ของพวกปฏิคาหก ผู้รับบูชาด้วยกัน

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล พวกพราหมณ์ย่อมบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ และเมื่อเขาจะกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์ ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่ต้องถึงมุสาวาทด้วย

[๑๘๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ บรรดาองค์ ๓ เหล่านี้ ยกเสียองค์หนึ่งแล้ว บุคคลประกอบด้วยองค์เพียง ๒ อาจจะบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ได้หรือไม่ และเมื่อเขาจะกล่าวว่า เราเป็นพราหมณ์ ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่ต้องถึงมุสาวาทด้วย พราหมณ์โสณทัณฑะ ทูลว่าได้ พระโคดมผู้เจริญ บรรดาองค์ ๓ เหล่านี้ ยกชาติเสียก็ได้ เพราะชาติจักทำอะไรได้ ด้วยเหตุว่าบุคคลผู้เป็นพราหมณ์ :-

๑. เป็นผู้มีศีล มีศีลอันเจริญ ประกอบด้วยศีลอันเจริญ

๒. เป็นบัณฑิต มีปัญญาเป็นที่ ๑ หรือที่ ๒ ของพวกปฏิคาหก ผู้รับบูชาด้วยกัน

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ บุคคลประกอบด้วยองค์ ๒ เหล่านี้แล พวกพราหมณ์ย่อมบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ และเมื่อเขาจะกล่าวว่า เราเป็นพราหมณ์ ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่ต้องถึงมุสาวาทด้วย

[๑๙๐] เมื่อพราหมณ์โสณทัณฑะทูลอย่างนี้แล้ว พราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวว่า ท่านโสณทัณฑะ อย่าได้กล่าวอย่างนั้นเลย ท่านโสณทัณฑะ อย่าได้กล่าวอย่างนั้นเลย ท่านโสณทัณฑะกล่าวลบหลู่วรรณะ กล่าวลบหลู่มนต์ กล่าวลบหลู่ชาติ กล่าวคล้อยตามวาทะของพระสมณโคดมถ่ายเดียวเท่านั้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะพราหมณ์เหล่านั้นว่า ถ้าพวกท่านคิดอย่างนี้ว่า พราหมณ์โสณทัณฑะอ่อนการศึกษา พูดไม่ดี มีปัญญาทราม และไม่สามารถจะโต้ตอบกับพระสมณโคดมใน

เรื่องนี้ได้ พราหมณ์โสณทัณฑะก็จงหยุดเสีย พวกท่านจงพูดกับเราเถิด แต่ถ้าพวกท่านคิดอย่างนี้ว่า พราหมณ์โสณทัณฑะเป็นพหูสูต พูดดี เป็นบัณฑิต และสามารถจะโต้ตอบกับพระสมณโคดมในเรื่องนี้ได้ พวกท่านจงหยุดเสีย พราหมณ์โสณทัณฑะจงโต้ตอบกับเรา

[๑๙๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์โสณทัณฑะได้กราบทูลว่า ขอพระโคดมผู้เจริญทรงหยุดเถิด ขอพระโคดมผู้เจริญทรงนิ่งเสียเถิด ข้าพระองค์เองจักโต้ตอบเขาโดยชอบแก่เหตุ แล้วจึงกล่าวกะพราหมณ์พวกนั้นว่า ท่านทั้งหลาย อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลยว่า พราหมณ์โสณทัณฑะกล่าวลบหลู่วรรณะ กล่าวลบหลู่มนต์ กล่าวลบหลู่ชาติ กล่าวคล้อยตามวาทะของพระสมณโคดมถ่ายเดียวเท่านั้น. ข้าพเจ้ามิได้กล่าวลบหลู่วรรณะ หรือมนต์ หรือชาติเลย.

อ้างอังคกมาณพ

[๑๙๒] สมัยนั้น อังคกมาณพหลานของพราหมณ์โสณทัณฑะนั่งอยู่ในชุมนุมชนนั้นด้วย. พราหมณ์โสณทัณฑะได้กล่าวกะพราหมณ์พวกนั้นว่า ท่านทั้งหลาย พวกท่านเห็นอังคกมาณพหลานของข้าพเจ้าหรือไม่ พราหมณ์พวกนั้นตอบว่า เห็นแล้วท่าน พราหมณ์โสณทัณฑะกล่าวต่อไปว่า อังคกมาณพเป็นคนมีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก มีฉวีวรรณคล้ายพรหม มีรูปร่างคล้ายพรหม น่าดูน่าชมไม่น้อย ในชุมนุมชนนี้ นอกจากพระสมณโคดมแล้วไม่มีใครมีวรรณะเสมออังคกมาณพเลย อังคกมาณพเป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนต์ได้ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆัณฑุ คัมภีร์เกตุภะ พร้อมทั้งประเภทอักษร มีคัมภีร์อิติหาสเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจตัวบท เป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและมหาปุริสลักษณะ ข้าพเจ้าเป็นผู้บอกมนต์แก่เธอ เธอเป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายมารดาและบิดา มีครรภ์เป็นที่ถือ

ปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ไม่มีใครจะคัดค้าน ติเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงชาติ ข้าพเจ้ารู้จักมารดาและบิดาของเธอ ถึงอังคกมาณพจะพึงฆ่าสัตว์บ้าง จะพึงถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้บ้าง จะพึงคบหาภรรยาของบุคคลอื่นบ้าง จะพึงกล่าวเท็จบ้าง จะพึงดื่มน้ำเมาบ้างในเวลานี้ ฐานะเช่นนี้วรรณะจักทำอะไรได้ มนต์จักทำอะไรได้ และชาติจักทำอะไรได้ ด้วยเหตุว่าบุคคลผู้เป็นพราหมณ์ เป็นผู้มีศีล มีศีลอันเจริญ ประกอบด้วยศีลอันเจริญและเป็นบัณฑิต มีปัญญาเป็นที่ ๑ หรือที่ ๒ ของปฏิคาหกผู้รับบูชาด้วยกัน บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ เหล่านี้แล พวกพราหมณ์จะบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ก็ได้ และเมื่อเขาจะกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์ ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่ถึงมุสาวาทด้วย.

[๑๙๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ บรรดาองค์ ๒ นี้ยกเสียองค์หนึ่งแล้ว บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์เพียง ๑ อาจจะบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ได้หรือไม่ และเมื่อเขาจะกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่ต้องถึงมุสาวาทด้วย พราหมณ์โสณทัณฑะ กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้อนี้ไม่ได้ เพราะว่าปัญญาอันศีลชำระให้บริสุทธิ์ และศีลอันปัญญาชำระให้บริสุทธิ์ ศีลมีในบุคคลใด ปัญญาก็มีในบุคคลนั้น ปัญญามีในบุคคลใด ศีลก็มีในบุคคลนั้น ปัญญาเป็นของบุคคลผู้มีศีล ศีลเป็นของบุคคลผู้มีปัญญา และนักปราชญ์ย่อมกล่าวศีลกับปัญญาว่าเป็นยอดในโลก เหมือนบุคคลล้างมือด้วยมือ หรือล้างเท้าด้วยเท้าฉะนั้น.

[๑๙๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ปัญญาอันศีลชำระให้บริสุทธิ์ ศีลอันปัญญาชำระให้บริสุทธิ์ ศีลมีในบุคคลใด ปัญญาก็มีในบุคคลนั้น ปัญญามีในบุคคลใด ศีลก็มีในบุคคลนั้น ปัญญาเป็นของบุคคลผู้มีศีล ศีลเป็นของบุคคลผู้มีปัญญา และนักปราชญ์ย่อมกล่าวศีลกับปัญญาว่าเป็นยอดในโลก เหมือนบุคคลล้างมือด้วยมือ หรือล้างเท้าด้วยเท้าฉะนั้น ปัญญา

อันศีลชำระให้บริสุทธิ์ ศีลอันปัญญาชำระให้บริสุทธิ์ ศีลมีในบุคคลใด ปัญญาก็มีในบุคคลนั้น ปัญญามีในบุคคลใด ศีลก็มีในบุคคลนั้น ปัญญาเป็นของบุคคลผู้มีศีล ศีลเป็นของบุคคลผู้มีปัญญา และนักปราชญ์ย่อมกล่าวศีลกับปัญญาว่าเป็นยอดในโลก พราหมณ์ ศีลนั้นเป็นไฉน ปัญญานั้นเป็นไฉน พราหมณ์โสณทัณฑะกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พวกข้าพระองค์มีความรู้ในเรื่องนี้เพียงเท่านี้ ขอพระโคดมผู้เจริญจงทรงอธิบายเนื้อความแห่งภาษิตนี้ให้แจ่มแจ้งด้วยเถิด.

[๑๙๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง จงตั้งใจให้ดี เราจักกล่าว พราหมณ์โสณทัณฑะรับสนองพระพุทธพจน์แล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้กะพราหมณ์โสณทัณฑะว่า พราหมณ์ ตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ (พึงดูพิสดารในสามัญญผลสูตร) พราหมณ์ ก็ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นอย่างนี้แล. แม้ข้อนี้แลคือศีลนั้น. บรรลุปฐมฌานอยู่. บรรลุทุติยฌานอยู่. บรรลุตติยฌานอยู่. บรรลุจตุตถฌานอยู่ ฯลฯ น้อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ ฯลฯ แม้ข้อนี้จัดเป็นปัญญาของเธอ ฯลฯ เธอย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. แม้ข้อนี้จัดเป็นปัญญาของเธอ. พราหมณ์ นี้แลคือปัญญานั้น.

โสณทัณฑพราหมณ์แสดงตนเป็นอุบาสก

[๑๙๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์โสณทัณฑะได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักษุจักเห็นรูปฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย ก็ฉัน

นั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอถึงพระโคดมผู้เจริญ พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง ขอพระโคดมผู้เจริญจงทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะอย่างมอบกายถวายชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป และขอพระโคดมผู้เจริญทรงรับภัตตาหารของข้าพระองค์เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับด้วยดุษณีภาพแล้ว ลำดับนั้น พราหมณ์โสณทัณฑะทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้วลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาทกระทำประทักษิณแล้วกลับ.

โสณทัณฑพราหมณ์ทูลความประสงค์ของตน

[๑๙๗] ครั้นล่วงราตรีนั้นแล้ว พราหมณ์โสณทัณฑะได้ตระเตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีตในนิเวศน์ของตน เสร็จแล้วให้คนไปกราบทูลภัตตกาลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ถึงเวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งแล้วทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของพราหมณ์โสณทัณฑะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ แล้วประทับนั่ง ณ อาสนะที่จัดไว้. พราหมณ์โสณทัณฑะได้อังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีตให้อิ่มหนำด้วยมือของตน.

[๑๙๘] ครั้งนั้น พราหมณ์โสณทัณฑะทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้ววางพระหัตถ์จากบาตรแล้ว จึงถือเอาอาสนะต่ำกว่านั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ถ้าข้าพระองค์กำลังอยู่ในท่ามกลางชุมนุมชน จะพึงลุกจากอาสนะถวายอภิวาทพระโคดมผู้เจริญ ชุมนุมชนนั้นพึงดูหมิ่นข้าพระองค์ด้วยเหตุนั้นได้ ผู้ที่ถูกชุมนุมชนดูหมิ่นพึงเสื่อมยศ ผู้เสื่อมยศพึงเสื่อมจากโภคสมบัติ เพราะได้ยศข้าพระองค์จึงมีโภคสมบัติ ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ถ้าข้าพระองค์

กำลังอยู่ในท่ามกลางชุมนุมชนจะพึงประคองอัญชลี ขอพระโคดมผู้เจริญจงเข้าพระทัยว่าแทนการลุกจากอาสนะ ถ้าข้าพระองค์กำลังอยู่ในท่ามกลางชุมนุมชนจะพึงเปลื้องผ้าโพกออก ขอพระโคดมผู้เจริญจงทรงเข้าพระทัยว่าแทนการอภิวาทด้วยศีรษะ ถ้าข้าพระองค์กำลังไปในยานจะพึงลงจากยานแล้วถวายอภิวาทพระโคดม ชุมนุมชนนั้นพึงดูหมิ่นข้าพระองค์ด้วยเหตุนั้นได้ ผู้ที่ถูกชุมนุมชนดูหมิ่นย่อมเสื่อมยศ ผู้เสื่อมยศพึงเสื่อมจากโภคสมบัติ เพราะได้ยศข้าพระองค์จึงมีโภคสมบัติ ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ถ้าข้าพระองค์จะพึงไปในยานจะพึงยกปฏักขึ้น ขอพระโคดมผู้เจริญจงทรงเข้าพระทัยว่าแทนการลงจากยานของข้าพระองค์ ถ้าข้าพระองค์กำลังไปในยานจะพึงลดร่มลง ขอพระโคดมผู้เจริญจงทรงเข้าพระทัยว่าแทนการอภิวาทด้วยศีรษะของข้าพระองค์ ลำดับนั้นพระมีพระภาคเจ้าได้ทรงยังพราหมณ์โสณทัณฑะให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมีกถา แล้วเสด็จลุกจากอาสนะเสด็จกลับ ดังนี้แล.

โสณทัณฑสูตรที่ ๔ จบ

อรรถกถาโสณทัณฑสูตร

โสณทัณฑสูตรมีคำเริ่มต้นว่า **ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯลฯ ในอังคชนบท (เอวมฺเม สุตํ ฯเปฯ องฺเคสุ)**

ในโสณทัณฑสูตรนั้น มีการพรรณนาตามลำดับบทดังต่อไปนี้ คำว่า **ในอังคชนบท (องฺเคสุ)** มีความว่า ราชกุมารทั้งหลายนามว่าอังคะ เป็นชาวชนบทที่มักเรียกกันอย่างนี้ ก็เพราะเป็นผู้มีรูปร่างน่าเลื่อมใส ชนบทเพียงส่วนหนึ่งซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่ของราชกุมารเหล่านั้นท่านก็เรียกว่าอังคชนบท เพราะศัพท์ขยายออก. ในชนบทชื่ออังคะนั้น. คำว่า **จาริก**

(จาริกํ) แม้ในพระสูตรนี้ ท่านมุ่งหมายเอาการเสด็จจาริกไม่รีบร้อน และการเสด็จจาริกประจำ. ได้ยินว่า ในกาลนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งดูโลกธาตุทั้งหมื่นหนึ่งอยู่ โสณทัณฑพราหมณ์เข้าไปปรากฏกายในข่ายคือพระญาณด้วย. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาอยู่ว่า พราหมณ์นี้ปรากฏในข่ายคือญาณของเรา พราหมณ์นี้มีอุปนิสัยหรือไม่หนอ ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นว่า เมื่อเราไป ณ ที่นั้น พวกลูกศิษย์ของเขาจะพากันกล่าวสรรเสริญพราหมณ์ด้วยอาการ ๑๒ แล้วจะไม่ยอมให้เขามายังสำนักของเรา แต่พราหมณ์นั้นจะทำลายวาทะของพวกลูกศิษย์เหล่านั้นเสีย กล่าวสรรเสริญเราด้วยอาการ ๒๙ แล้วเข้ามาหาเราจักถามปัญหา ในที่สุดการเฉลยปัญหาเขาจักถึงสรณะ ดังนี้แล้ว พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูปเป็นบริวารเสด็จไปสู่ชนบทนั้น. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในอังคชนบท ... เสด็จถึงเมืองจัมปา (องฺเคสุ จาริกํ จรมาโน เยน จมฺปา ตทวสริ)**

ข้อว่า **ใกล้ขอบสระโบกขรณีชื่อคัคครา (คคฺคราย โปกฺขรณิยา ตีเร)** มีความว่า ในที่ไม่ไกลเมืองจัมปานั้นมีสระโบกขรณีเรียกกันว่าคัคครา เพราะพระมเหสีของพระราชาทรงพระนามว่าคัคคราทรงให้ขุดไว้ โดยรอบฝั่งสระนั้นมีป่าต้นจัมปาใหญ่ ประดับประดาด้วยดอกไม้ ๕ สี มีสีเขียวเป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่าต้นจัมปาซึ่งมีกลิ่นหอมระรื่นด้วยกลิ่นหอมของดอกไม้. ท่านมุ่งหมายเอาป่าต้นจัมปานั้นจึงกล่าวว่า **ใกล้ขอบสระโบกขรณี ชื่อคัคครา**. ในข้อนี้ว่า **พระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนา พระนามว่าพิมพิสาร (มาคเธน เสนิเยน พิมฺพิสาเรน)** พระราชาพระองค์นั้น ชื่อว่าพระเจ้าแผ่นดินมคธ เพราะทรงเป็นผู้ใหญ่ของชาวมคธ ชื่อว่าจอมเสนา เพราะประกอบด้วยเสนาใหญ่. คำว่า **พิมฺพิ** แปลว่า ทองคำ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า **พิมพิสาร** เพราะเป็นผู้มีผิวพรรณเช่นเดียวกับทองคำแท้.

ชนเป็นอันมากมารวมกัน เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า **เป็นหมู่ (สงฺฆา)**

หมู่ชนในแต่ละทิศของชนเหล่านั้นมีอยู่ เพราะเหตุนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า **มีหมู่ (สงฺฆี)** ครั้งแรกชนเหล่านั้นมิได้เป็นคณะกันในภายในเมือง แต่ออกไปนอกเมืองแล้วจึงรวมกันเป็นคณะ เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า **รวมกันเป็นคณะ (คณีภูตา)**. คำว่า **เรียกที่ปรึกษามา (ขตฺตํ อามนฺเตสิ)** ความว่า มหาอำมาตย์ผู้สามารถเฉลยปัญหาที่ถูกถามได้ เรียกว่า **ขัตตะ (ที่ปรึกษา)** เรียกที่ปรึกษาคนนั้นมา. คำว่า **จงรอก่อน (อาคเมนฺตุ)** แปลว่า จงรอสักประเดี๋ยว หมายความว่าอย่าเพิ่งไป.

ว่าด้วยคุณของโสณทัณฑพราหมณ์

คำว่า **ต่างเมือง (นานาเวรชฺชกานํ)** ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายผู้เกิดในแดนต่าง ๆ กัน คือคนละแห่ง มีแคว้นกาสีและแคว้นโกศลเป็นต้น แดนเหล่านั้นเป็นที่อยู่อาศัยของพวกเขา หรือว่า พวกเขามาจากแดนนั้น เพราะฉะนั้น พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า **ผู้อยู่ต่างเมือง**. แห่งพราหมณ์ทั้งหลายผู้อยู่ต่างเมืองกันเหล่านั้น. คำว่า **ด้วยกรณียกิจบางอย่าง (เกนจิเทว กรณีเยน)** ความว่า ได้ยินว่า พวกพราหมณ์ทั้งหลายในนครนั้นประชุมกันด้วยกรณียกิจสองอย่าง คือเพื่อจะร่วมทำการบูชายัญ หรือเพื่อการสาธยายมนต์. แต่ในคราวนั้นในนครนั้นไม่มีการบูชายัญ. แต่พราหมณ์เหล่านั้นมาประชุมกันในสำนักของโสณทัณฑพราหมณ์เพื่อสาธยายมนต์. ท่านกล่าวว่า **ด้วยกรณียกิจบางอย่าง** หมายเอาการสาธยายมนต์นั้น.

พราหมณ์เหล่านั้นได้ทราบว่าโสณทัณฑพราหมณ์จะไปจึงคิดว่าโสณทัณฑพราหมณ์นี้เป็นพราหมณ์ชั้นสูง และพราหมณ์เหล่าอื่นโดยมากถึงสมณโคดมเป็นสรณะ โสณทัณฑพราหมณ์นี้เท่านั้นยังไม่ถึงพระสมณโคดมเป็นสรณะ ถ้าเขานี้ไป เขาจักถูกมายาของพระสมณโคดมทำให้หลงใหล จักถึงพระโคดมเป็นสรณะแน่แท้ แต่นั้นไป การประชุมของ

พวกพราหมณ์ที่ประตูเรือนของโสณทัณฑพราหมณ์ก็จักไม่มี เอาเถอะ เราจะขัดขวางไม่ให้เขาไปได้ ปรึกษากันแล้วจึงไปในที่นั้น. ท่านหมายเอาข้อนั้นจึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่า **ครั้งนั้นแล พราหมณ์ทั้งหลาย.**

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ด้วยเหตุนี้แหละ (อิมินา ปงฺเคน)** คือ ด้วยเหตุนี้. พวกพราหมณ์ครั้นกล่าวเหตุนั้นอย่างนี้แล้วคิดอีกว่า ธรรมดาคนเมื่อเขากล่าวสรรเสริญตนที่จะไม่ยินดีหามีไม่ เอาเถอะ พวกเราจะห้ามไม่ให้เขาไปด้วยการกล่าวสรรเสริญเขา จึงอ้างเหตุหลายอย่างว่า **อนึ่ง ท่านเป็นอุภโตสุชาต** เป็นต้น.

คำว่า **ทั้งสองฝ่าย (อุภโต)** คือ จากฝ่ายทั้งสอง ได้แก่จากมารดาและจากบิดา. โสณทัณฑพราหมณ์ผู้เจริญเป็นอุภโตสุชาต ทั้งฝ่ายมารดาทั้งฝ่ายบิดาอย่างนี้คือ มารดาของโสณทัณฑพราหมณ์ผู้เจริญเป็นนางพราหมณี มารดาของมารดาเป็นนางพราหมณี มารดาแม้ของมารดาของมารดานั้นก็เป็นนางพราหมณี บิดาเป็นพราหมณ์ บิดาของบิดาเป็นพราหมณ์ บิดาแม้ของบิดาของบิดานั้นก็เป็นพราหมณ์. คำว่า **มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดี (สุทฺธคหณิโก)** ความว่า ครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิ คือท้องของมารดาหมดจดดี. แต่ในคำนี้ว่า **สมเวปากินิยา คหณิยา** (อันเกิดแต่กรรมมีวิบากเสมอกัน) ไฟธาตุอันเกิดจากกรรมท่านเรียกว่า คหณี (ครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิ).

ในคำว่า **ตลอด ๗ ชั่วคน (ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา)** นี้ ความว่า บิดาของบิดาชื่อปิตามหะ (ปู่) ยุคแห่งปิตามหะชื่อปิตามหยุค. ประมาณของอายุท่านเรียกว่ายุค. ก็คำนี้เป็นเพียงชื่อยุคเท่านั้น. แต่โดยความ ปิตามหะนั้นแหละชื่อปิตามหยุค บรรพบุรุษที่เหนือขึ้นไปจากปิตามหะนั้นทั้งหมดท่านก็รวมอยู่ในปิตามหะศัพท์นี้แล เขาเป็นผู้มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิอันหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ด้วยประการฉะนี้. อีกประการหนึ่ง พราหมณ์ทั้งหลายแสดงว่าเขาเป็นผู้อันใครดูถูกไม่ได้ ไม่ถูกตำหนิด้วยการกล่าวอ้างถึงชาติ. คำว่า **ไม่มีใครจะคัดค้าน (อกฺขิตฺโต)**

คือ ใคร ๆ ดูถูกไม่ได้ ได้แก่ผลักไสไม่ได้ว่า พวกท่านจงไล่เขาไปเสีย จะมีประโยชน์อะไรกับคนคนนี้. คำว่า **ติเตียนไม่ได้ (อนุปกุฏฺโฐ)** คือ ไม่ถูกติเตียน ได้แก่ไม่เคยที่จะได้รับคำด่าว่าหรือติเตียนเลย. ถามว่า เพราะเหตุไร ? แก้ว่า เพราะการกล่าวอ้างถึงชาติ. อธิบายว่า เพราะถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า เขาเป็นคนมีชาติต่ำทรามเพราะเหตุนี้.

คำว่า **ผู้มั่งคั่ง (อฑฺโฒ)** คือ ผู้เป็นใหญ่. คำว่า **มีทรัพย์มาก (มหทฺธโน)** คือ พร้อมด้วยทรัพย์มากมาย. พราหมณ์ทั้งหลายแสดงว่า ก็ในเรือนของท่านผู้เจริญมีทรัพย์มากราวกะฝุ่นและทรายในแผ่นดิน แต่พระสมณโคดมไม่มีทรัพย์ เที่ยวขอเขาพอเต็มท้องเลี้ยงชีวิต. คำว่า **มีโภคสมบัติมาก (มหาโภโค)** คือ มีเครื่องอุปโภคมากด้วยอำนาจแห่งกามคุณห้า. พวกพราหมณ์ทั้งหลายสำคัญอยู่ว่า ชนทั้งหลายกล่าวคุณใด ๆ พวกเราจะแสดงสิ่งที่มิใช่คุณเท่านั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ตรงกันข้ามกับคุณนั้น ๆ จึงได้กล่าวอย่างนั้น.

คำว่า **มีรูปงาม (อภิรูโป)** คือ มีรูปงามยิ่ง ได้แก่มีรูปดียิ่งกว่าเหล่ามนุษย์อื่น ๆ. คำว่า **น่าดู (ทสฺสนิโย)** คือชื่อว่าน่าดู เพราะทำให้ไม่รู้จักอิ่มแก่ชนผู้ดูอยู่แม้ตลอดวัน. ชื่อว่า **น่าเลื่อมใส (ปาสาทิโก)** เพราะให้เกิดความเลื่อมใสแห่งจิตด้วยการดูนั่นแหละ. ความดีงาม ท่านเรียกว่าความสวย ความที่ผิวพรรณเป็นของสวยงาม ชื่อว่ามีผิวพรรณสวยงาม ความว่าประกอบด้วยวรรณสมบัตินั้น. แต่ท่านโบราณาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ชนทั้งหลายเรียกสรีระว่าโปกขระ เรียกผิวพรรณนั่นแหละว่าวรรณะ. ตามมติของท่านโบราณาจารย์เหล่านั้น ผิวพรรณด้วยรูปร่างด้วย ชื่อผิวพรรณและรูปร่าง ความมีแห่งผิวพรรณและรูปร่างเหล่านั้น ชื่อว่า **ความมีผิวพรรณและรูปร่าง (วณฺณโปกฺขรตา)**. คำว่า **ประกอบด้วยผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนักด้วยประการฉะนี้ (อิติ ปรมาย โปกฺขรตาย)** ความว่า ประกอบด้วยผิวพรรณอันบริสุทธิ์อย่างยิ่งและถึงพร้อมด้วยสรีระสัณฐาน. คำว่า **มีฉวีวรรณคล้ายพรหม (พฺรหฺมวณฺณี)** คือ มี

ผิวพรรณอันประเสริฐสุด ความว่าประกอบพร้อมด้วยผิวพรรณประดุจทองคำอันประเสริฐสุดแม้ในบรรดาผู้มีผิวพรรณอันบริสุทธิ์ทั้งหลาย. คำว่า **มีรูปร่างคล้ายพรหม (พฺรหฺมวจฺฉสิ)** คือ ประกอบด้วยรูปร่างเช่นกับรูปร่างของท้าวมหาพรหม. คำว่า **น่าดู น่าชมไม่น้อย (อกฺขุทฺทาวกาโส ทสฺสนาย)** คือ โอกาสจะได้เห็นรูปร่างของท่านผู้เจริญมีมิใช่น้อย คือมีมาก. พราหมณ์ทั้งหลายแสดงว่า อวัยวะน้อยใหญ่ของท่านแม้ทุกส่วนเป็นของน่าดู และอวัยวะน้อยใหญ่เหล่านั้นก็ใหญ่ด้วย.

ศีลของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้นเขาชื่อว่า**เป็นผู้มีศีล (สีลวา)** ศีลที่เจริญแล้ว คืองอกงามแล้วของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้นเขาชื่อว่า**เป็นผู้มีศีลอันเจริญ (วุฑฺฒสีลี)** คำว่า **ด้วยศีลอันเจริญ (วุฑฺฒสีเลน)** คือ ด้วยศีลอันเจริญนั่นแหละ คือที่งอกงามแล้ว. คำว่า **ประกอบด้วย (สมนฺนาคโต)** คือ ประกอบแล้ว. คำนี้เป็นไวพจน์ของคำว่า **มีศีลอันเจริญนั่นแล**. คำทั้งหมดนั้นท่านกล่าวหมายถึงเพียงศีลห้าเท่านั้น.

ในคำทั้งหลายมีคำว่า **มีวาจาไพเราะ (กลฺยาณวาโจ)** เป็นต้น มีความว่า วาจาอันงาม คือดี ได้แก่มีบทและพยัญชนะกลมกล่อมของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้นเขาชื่อว่ามีวาจางาม. สำเนียงอันไพเราะ คืออ่อนหวานของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้นเขาชื่อว่ามีสำเนียงไพเราะ. คำว่า **สำเนียงไพเราะ (วากฺกรณ)** ได้แก่ เสียงกังวานที่เปล่งออก. ชื่อว่า **วาจาของชาวเมือง (โปรี)** เพราะบริบูรณ์ด้วยคุณความดี อีกประการหนึ่ง ชื่อว่า **วาจาของชาวเมือง** เพราะเป็นวาจาของชาวเมือง เพราะมีในเมือง (อ่อนหวาน) เหมือนหญิงชาวเมืองเพราะละเอียดอ่อน. ด้วยวาจาของชาวเมืองนั้น. คำว่า **สละสลวย (วิสฺสายตฺถ)** ความว่า ไม่พร่า คือเว้นจากโทษมีพูดยืดยาดเกินไปเป็นต้น. คำว่า **หาโทษมิได้ (อเนฬคลาย)** คือ เว้นจากการกลืนน้ำลาย. จริงอยู่ เมื่อพูดใครมีน้ำลายซุ่ม หรือว่าน้ำลายไหลออก หรือว่าฟองน้ำลายกระเซ็นออกมา วาจาของผู้นั้นชื่อว่าซุ่มด้วยน้ำลาย คือว่าวาจาที่ตรงกันข้ามกับวาจานั้น. คำว่า **ให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อ**

ความได้ชัด (อตฺถสฺส วิญฺญาปนิยา) คือ สามารถให้รู้ใจความที่กล่าวได้ชัดเจนทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด.

คำว่า **เป็นคนแก่ (ชิณฺโณ)** คือ เป็นคนแก่ เพราะเป็นผู้คร่ำคร่าด้วยชรา. คำว่า **เป็นผู้เฒ่า (วุฑฺโฒ)** คือ ถึงขีดสุดแห่งความเจริญของอวัยวะน้อยใหญ่. คำว่า **เป็นผู้ใหญ่ (มหลฺลโก)** คือ ประกอบพร้อมด้วยความเป็นผู้ใหญ่โดยชาติ อธิบายว่าเกิดมานานแล้ว. คำว่า **ล่วงกาล (อทฺธคโต)** คือ ล่วงเวลานาน อธิบายว่าล่วงเลยมาตั้ง ๒-๓ รัชกาลแล้ว. คำว่า **ผ่านวัยมาโดยลำดับ (วโยอนุปฺปตฺโต)** คือ ผ่านถึงปัจฉิมวัยแล้ว ส่วนที่สามอันเป็นที่สุดแห่ง ๑๐๐ ปีชื่อว่า ปัจฉิมวัย.

อีกนัยหนึ่ง คำว่า **เป็นคนแก่ (ชิณฺโณ)** คือ เก่าแก่ อธิบายว่าเป็นไปตามวงศ์สกุลที่เป็นไปแล้วสิ้นกาลนาน. คำว่า **เป็นผู้เฒ่า (วุฑฺโฒ)** คือประกอบด้วยความเจริญด้วยคุณมีศีลและอาจาระเป็นต้น. คำว่า **เป็นผู้ใหญ่ (มหลฺลโก)** คือ ประกอบพร้อมด้วยความเป็นผู้ใหญ่ด้วยสมบัติ. คำว่า **ล่วงกาล (อทฺธคโต)** คือ ปฏิบัติถูกทาง ได้แก่มีปกติประพฤติไม่ล่วงละเมิดมารยาท มีวัตรจริยาเป็นต้นของพวกพราหมณ์. คำว่า **ผ่านวัยมาโดยลำดับ (วโยอนุปฺปตฺโต)** คือ ถึงแม้ความเป็นผู้เจริญด้วยการเกิด คือเป็นวัยสุดท้ายแล้ว.

ว่าด้วยพระพุทธคุณ

คำว่า **เมื่อพวกพราหมณ์กล่าวอย่างนี้แล้ว (เอวํ วุตฺเต)** ความว่า เมื่อพวกพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว โสณทัณฑพราหมณ์คิดว่า พวกพราหมณ์เหล่านี้กล่าวสรรเสริญคุณของเราด้วยชาติเป็นต้น แต่การที่เราจะยินดีในการกล่าวสรรเสริญคุณของตน ไม่สมควรแก่เราเลยเอาเถอะ เราจะลบล้างคำพูดของพวกเขาเสีย ให้พวกเขารู้ว่าพระสมณโคดมเป็นผู้ใหญ่ จะทำให้พวกเขาไปในที่นั้น จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า

ท่านทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้นขอพวกท่านจงฟังข้าพเจ้าบ้าง (เตนหิ โภ มมาปิ สุณาถ) โสณทัณฑพราหมณ์สำคัญเห็นคุณทั้งหลายที่ยิ่งกว่าคุณของตนว่า ในคุณเหล่านั้นคุณมีอุภโตสุชาตเป็นต้นที่ตนมีอยู่ พระสมณโคดมก็มีคุณคือชาติสมบัติเป็นต้นเช่นเดียวกันจึงได้ประกาศคุณเหล่านี้เพื่อที่จะแสดงว่าพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระคุณยิ่งใหญ่โดยส่วนเดียวโดยแท้.

ก็โสณทัณฑพราหมณ์เมื่อกำหนดแน่อย่างนี้ว่า **เรานี้แหละ ควรไปเฝ้า (มเยว อรหวม)** จึงแสดงคำนี้ในที่นี้ว่า ถ้ามีบุคคลที่ควรเข้าไปหาเพราะความเป็นผู้มีคุณใหญ่ เปรียบเหมือนเมล็ดผักกาดเมื่อนำไปเทียบกับเขาสิเนรุ รอยเท้าโคเมื่อนำไปเทียบกับมหาสมุทร หยดน้ำค้างเมื่อนำไปเทียบกับน้ำในสระใหญ่ ๗ สระ ก็เป็นของกระจิริดคือเล็กน้อยฉันใด คุณของพวกเราเมื่อนำไปเทียบกับพระคุณมีพระชาติสมบัติเป็นต้นของพระสมณโคดม ก็เป็นของนิดหน่อย คือเล็กน้อยฉันนั้น เพราะฉะนั้นพวกเรานั้นแหละควรไปเฝ้าพระโคดมผู้เจริญ.

ข้อว่า **ทรงสละพระญาติหมู่ใหญ่ (มหนฺตํ ญาติสงฺฆ โอหาย)** คือ ทรงละตระกูลพระญาติแสนทกหมื่นอย่างนี้คือ ฝ่ายพระมารดาแปดหมื่น ฝ่ายพระบิดาแปดหมื่น.

ในคำนี้ว่า **ทั้งที่อยู่ในพื้นดิน ทั้งที่อยู่ในอากาศ (ภูมิคตญฺจ เวหาสฏฺฐญฺจ)** พึงทราบว่า ทรัพย์ที่เขาขุดสระโบกขรณีที่ฉาบปูนเกลี้ยงในพระลานหลวงและในพระราชอุทยาน ใส่แก้ว ๗ ประการจนเต็ม แล้วฝังไว้ในแผ่นดิน ชื่อว่า **ทรัพย์อยู่ในดิน.** ส่วนทรัพย์ที่ตั้งไว้จนเต็มปราสาทและป้อมเป็นต้น ชื่อว่า **ทรัพย์อยู่ในอากาศ.** ทรัพย์ที่ตกทอดมาตามความหมุนเวียนแห่งตระกูลมีเพียงเท่านี้ก่อน. แต่ในวันที่พระตถาคตอุบัติขึ้นแล้วนั่นแหละ มีขุมทรัพย์ ๔ ขุม คือ ขุมทรัพย์ชื่อสังขะ ๑ ชื่อเอละ ๑ ชื่ออุปปละ ๑ ชื่อปุณฑริกะ ๑ ผุดขึ้น. บรรดาขุมทรัพย์ทั้ง ๔ นั้น ขุมทรัพย์ชื่อสังขะมีคาวุตหนึ่ง ขุมทรัพย์ชื่อเอละมีครึ่งโยชน์ ขุมทรัพย์ชื่ออุปปละมี ๓ คาวุต ขุมทรัพย์ชื่อปุณฑริกะมีโยชน์หนึ่ง ทรัพย์ที่คน

นำไปก็กลับเต็มในขุมทรัพย์เหล่านั้นอีก. พึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละเงินทองมากมายเพียงนี้เสด็จออกผนวช.

คำว่า **กำลังหนุ่ม (ทหโรว สมาโน)** คือ ยังเป็นเด็ก. คำว่า **มีพระเกศาดำสนิท (สุสูกาฬเกโส)** คือ มีพระเกศาดำขลับ ความว่า มีพระเกศาเช่นเดียวกับสียาหยอดตา. คำว่า **เจริญ (ภทฺเรน)** คือ ดี. คำว่า **ด้วยปฐมวัย (ปฐเมน วยสา)** คือ ปฐมวัยในบรรดาวัยทั้งสาม.

คำว่า **ไม่ทรงปรารถนาให้ทรงผนวช (อกามกานิ)** คือ ไม่ปรารถนา. คำนี้เป็นฉัฏฐีวิภัตติลงในอรรถว่าอนาทร. น้ำตาที่หน้าของชนเหล่านั้นมีอยู่เหตุนั้น พวกเขาชื่อว่า **มีหน้านองด้วยน้ำตา (อสฺสมุขา)** ความว่า เมื่อพระมารดา และพระบิดามีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตร คือมีพระพักตร์เปียกชุ่มด้วยน้ำพระเนตร. คำว่า **ทรงกันแสงอยู่ (รุทนฺตานำ)** คือ ทรงกันแสงคร่ำครวญอยู่.

ในคำว่า **น่าดูน่าชมไม่น้อย (อภิรุฑฺหาวกาโส)** นี้ พึงทราบความว่า ช่องทางที่จะได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้ากำหนดแน่นอนมิได้.

ในที่นี้ มีเรื่องดังต่อไปนี้ ได้ยินว่าในกรุงราชคฤห์มีพราหมณ์คนหนึ่งได้ฟังมาว่า ได้ยินว่า ใคร ๆ ย่อมไม่สามารถที่จะวัดขนาดของพระสมณโคดมได้ ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาต จึงเอาไม้ไผ่ยาว ๖๐ ศอก ยืนอยู่ข้างนอกประตูเมือง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึง ถือเอาไม้ไผ่ได้ยืนอยู่ในที่ใกล้. ไม้ไผ่ยาวถึงแค่พระชานุของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ในวันรุ่งขึ้น เขาจึงต่อไม้ไผ่สองลำแล้วได้ยืนอยู่ในที่ใกล้. ถึงไม้ไผ่สองลำนั้นปรากฏ (วัดได้) เพียงแค่พระกฤษฎี (สะเอว) พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า พราหมณ์ท่านทำอะไร ? เขาทูลว่า ข้าพระองค์จะวัดส่วนพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ แม้ถ้าท่านจักต่อไม้ไผ่ที่เกิดอยู่เต็มห้องแห่งจักรวาลทั้งสิ้นเข้าด้วยกันแล้ว ท่านก็จักไม่สามารถที่จะวัดเราได้ เพราะว่าบารมีตลอด ๔ อสงไขยและแสนกัป เรามิได้บำเพ็ญโดยประการที่คนอื่นพึงวัดเราได้ พราหมณ์ ตถาคต

ใคร ๆ จะชั่งมิได้ ใคร ๆ จะวัดมิได้ แล้วตรัสคาถาในธรรมบทว่า

เมื่อบุคคลบูชาท่านผู้เยือกเย็นแล้ว ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ เช่นนั้นอยู่ ใคร ๆ ไม่อาจที่จะนับบุญได้ว่าเพียงเท่านี้

ในที่สุดแห่งคาถา สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้ดื่มน้ำอมฤตแล้ว.

ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง ได้ยินว่าท้าวอสุรินทราหูสูงได้ ๔,๘๐๐ โยชน์. ระหว่างแขนของเขาวัดได้ ๑,๒๐๐ โยชน์. ระหว่างนมวัดได้ ๖๐๐ โยชน์. พื้นมือและพื้นเท้าหนา ๓๐๐ โยชน์. ข้อนิ้วยาว ๕๐ โยชน์. ระหว่างคิ้วกว้าง ๕๐ โยชน์. หน้ายาว ๒๐๐ โยชน์. ลึก ๓๐๐ โยชน์. มีปริมณฑลได้ ๓๐๐ โยชน์. คอยาว ๓๐๐ โยชน์. หน้าผากยาว ๓๐๐ โยชน์. ศีรษะยาว ๙๐๐ โยชน์. เขาคิดว่า เราสูงมาก จักไม่สามารถที่จะน้อมตัวลงแลดูพระศาสดาได้ จึงไม่มาเฝ้า. วันหนึ่ง เขาได้ฟังพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมาด้วยคิดว่า เราจักมองดูโดยอาการอย่างใด อย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอัธยาศัยของเขาแล้วทรงดำริว่า เราจักแสดงด้วยอิริยาบถไหนในบรรดาอิริยาบถทั้ง ๔ ทรงดำริว่า ธรรมดาคนยืนแม้จะเตี้ยก็ปรากฏเหมือนคนสูง แต่เราจักนอนแสดงตนแก่เขา จึงตรัสว่า อานนท์ เธอจงตั้งเตียงในบริเวณคันธกุฎี แล้วทรงสำเร็จสีหไสยาสน์บนเตียงนั้น. ท้าวอสุรินทราหูมาแล้วชูคอขึ้นมองดูพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้บรรทมอยู่ราวกะว่า (แหงนดู) ดวงจันทร์เพ็ญกลางท้องฟ้า และเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อสุรินทะ ทำอะไร จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์มิได้มาเฝ้าด้วยคิดว่า เราจักไม่สามารถที่จะโน้มตัวลงแลดูได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อสุรินทะ เรามิได้ก้มหน้าบำเพ็ญบารมี เราให้ทานหวังผลเบื้องสูงถ่ายเดียว วันนั้น อสุรินทราหูได้ถึงสรณะ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงน่าดู น่าชมไม่น้อยด้วยประการดังนี้.

บุคคลชื่อว่า **เป็นผู้มีศีล (สีลวา)** เพราะปาริสุทธิศีล ๔. ก็ศีลนั้นเป็นของประเสริฐ คือ สูงสุด ได้แก่ เป็นศีลบริสุทธิ์ เพราะเหตุนั้น

ท่านจึงกล่าวว่า **มีศีลอันประเสริฐ (อริยสีลี)** ศีลนั้นนั่นเองเป็นกุศล เพราะอรรถว่า ไม่มีโทษ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **มีศีลเป็นกุศล (กุสลสีลี)** คำว่า **ด้วยศีลเป็นกุศลนี้ (กุสเลน สีเลน)** เป็นไวพจน์ของคำว่า **มีศีลเป็นกุศลนั้น**.

คำว่า **เป็นอาจารย์ และปาจารย์ของคนหมู่มาก (พหุนฺนํ อาจริยปาจริโย)** ความว่า ในการแสดงธรรมครั้งหนึ่ง ๆ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า สัตว์มีประมาณ ๘๔,๐๐๐ และเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ย่อมได้ดื่มน้ำอมฤตคือมรรคและผล เพราะฉะนั้น พระองค์จึงจัดว่าเป็นอาจารย์ของคนเป็นอันมาก และเป็นปาจารย์ของสาวกผู้เป็นเวไนย.

ในคำว่า **สิ้นกามราคะแล้ว (ขีณกามราโค)** ความว่า กิเลสแม้ทั้งปวงของพระผู้มีพระภาคเจ้าสิ้นไปแล้วโดยแท้. แต่พราหมณ์ไม่รู้กิเลสเหล่านั้นจึงกล่าวคุณไปในตนที่รู้มาเท่านั้น. คำว่า **เลิกประดับประดาตกแต่งแล้ว (วิคตจาปลฺโล)** คือ เว้นจากการประดับตกแต่งที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า การตกแต่งบาตร การตกแต่งจีวร การตกแต่งเสนาสนะ การเล่นสนุกสนานกับร่างกายอันเน่านี้.

คำว่า **ไม่ทรงมุ่งร้าย (อปาปปุเรกฺขาโร)** คือ แสดงความเคารพธรรมที่ไม่เป็นบาป คือโลกุตรธรรม ๙ ประการ เที่ยวไป. คำว่า **พวกพราหมณ์ (พฺรหฺมณฺญาย ปชาย)** คือ พระองค์เป็นผู้ให้เกียรติต่อคนที่เคย เป็นพราหมณ์ เป็นต้นว่าพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ และพระมหากัสสปะ และต่อประชาชนนี้ด้วย. อธิบายว่า ก็ประชาชนนี้ก็เคารพพระสมณโคดม. อีกประการหนึ่ง คำว่า **ไม่ทรงมุ่งร้าย (อปาปปุเรกฺขาโร)** ความว่า ไม่ทรงมุ่งทำบาปเที่ยวไป คือ ไม่ปรารถนาลามก. อธิบายว่า ไม่ทรงมุ่งร้ายต่อประชาชนที่เป็นพราหมณ์นั้น คือต่อประชาชนที่เป็นพราหมณ์แม้เป็นปฏิปักษ์กับตน คือเป็นผู้หวังประโยชน์สุขแต่อย่างเดียว.

คำว่า **ต่างรัฐ (ติโรรฏฺสา)** คือ จากรัฐอื่น. คำว่า **ต่างชนบท**

(ติโรชนปทา) คือ จากชนบทอื่น คำว่า **มาทูลถามปัญหา (สมฺปุจฺฉิตุ์ อาคจฺฉนฺติ)** ความว่า กษัตริย์และบัณฑิตเป็นต้นก็ดี เทวดา พรหม นาค และคนธรรพ์เป็นต้นก็ดี ต่างตระเตรียมปัญหามาเฝ้าด้วยคิดว่า จะมาถาม ในบรรดาชนเหล่านั้น บางจำพวกเล็งเห็นโทษของการถาม หรือเห็นว่าไม่สามารถรับข้อเฉลยได้จึงไม่ทูลถามเลยนั่งนิ่งเสีย บางจำพวกทูลถาม สำหรับบางจำพวก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เกิดความอุตสาหะในการถามแล้ว ทรงเฉลยให้ความเคลือบแคลงของชนเหล่านั้นแม้ทั้งสิ้นมาถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วก็หมดไป เหมือนคลื่นในมหาสมุทรถึงฝั่งแล้วก็สลายไปฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้.

คำว่า **มีปกติกล่าวเชื้อเชิญ (เอหิ สฺวาคตวาที)** ความว่า พระองค์ย่อมตรัสกะคนนั้น ๆ ผู้มาเฝ้าพระองค์ ไม่ว่าจะเป็นเทวดา มนุษย์ บรรพชิต และคฤหัสถ์อย่างนี้ว่า เชิญท่านเข้ามาสิ ท่านมาดีแล้ว (เราขอต้อนรับท่าน) คำว่า **เจรจาผูกไมตรี (สขิโล)** คือ ทรงประกอบพร้อมด้วยพระดำรัสผูกไมตรีที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยเป็นต้นว่า บรรดาวาจาเหล่านั้น คำพูดผูกไมตรีเป็นไฉน ? คำพูดผูกไมตรีคือวาจาที่หาโทษมิได้ เป็นวาจาดีไพเราะเสนาะหู อธิบายว่า มีพระดำรัสอ่อนหวาน. คำว่า **ช่างปราศรัย (สมฺโมทโก)** คือ ทรงฉลาดในการปฏิสันถาร ความว่า พระองค์ทรงกระทำสัมโมทนียกถาก่อนทีเดียว ดังจะทรงระงับความกระวนกระวายเพราะเดินทางไกลของเหล่าบริษัททั้งสี่ผู้มาแล้ว ๆ ได้สิ้น โดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุ เธอสบายดีแลหรือ ? อาหารการฉันยังพอเป็นไปได้แลหรือ ? คำว่า **มีพระพักตร์ไม่สยิ้ว (อพฺภากุฏิโก)** ความว่า บางคนเข้าไปยังที่ประชุมแล้วมีหน้าเคร่งขรึม มีหน้าขึ้งเคียดฉันใด พระองค์มิได้เป็นเช่นนั้น. เมื่อปรากฏในที่ประชุม พระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นเหมือนดอกปทุมที่บานแล้วเมื่อต้องแสงแดดอ่อน และเป็นราวกะรัศมีแห่งดวงจันทร์เพ็ญ.

คำว่า **มีพระพักตร์เบิกบาน (อุตฺตานมุโข)** ความว่า ท่านแสดงไว้ว่า

เหมือนอย่างคนบางจำพวกมีหน้าคว่ำ เมื่อชุมนุมชนมาประชุมกันแล้ว ก็ไม่พูดอะไร เป็นคนพูดออกมายาก แต่พระสมณโคดมไม่เป็นเช่นนั้น เป็นผู้มีพระวาจาเปล่งโดยง่าย สำหรับผู้ที่มาสู่สำนักของพระองค์ไม่เกิดความเดือดร้อนใจว่า พวกเรามาในที่นี้เพราะเหตุไร แต่ชนทั้งหลายได้ฟังธรรมแล้วย่อมมีใจยินดีโดยแท้. คำว่า **มีปกติตรัสก่อน (ปุพฺพภาสี)** คือ พระองค์เมื่อจะตรัสย่อมตรัสก่อน และพระดำรัสก็ประกอบด้วยกาล. พระองค์ตรัสแต่ถ้อยคำพอประมาณ อิงแต่ประโยชน์ ไม่ตรัสถ้อยคำอันหาประโยชน์มิได้.

คำว่า **ในหมู่บ้านนั้น (น ตสฺมึ คาเม วา)** ความว่า ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ใด เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ย่อมถวายอารักขาในที่นั้น เพราะอาศัยเทวดาเหล่านั้น อุปัทวะย่อมไม่มีแก่มนุษย์ทั้งหลาย. ก็ปิศาจทั้งหลายมีปิศาจเล่นฝุ่นเป็นต้นย่อมเบียดเบียนมนุษย์. ปิศาจเหล่านั้นย่อมหลีกไปไกลด้วยอานุภาพของเทวดาเหล่านั้น. อีกประการหนึ่ง แม้เพราะกำลังแห่งพระเมตตาของพระผู้มีพระภาคเจ้า พวกอมนุษย์ก็ไม่เบียดเบียนมนุษย์.

ในคำทั้งหลายมีคำว่า **เป็นเจ้าหมู่ (สงฺฆี)** เป็นต้น ความว่า หมู่ที่คนพึงพร่ำสอน หรือที่คนให้เกิดเองของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้นเขาจึงชื่อว่า **เป็นเจ้าหมู่**. อนึ่ง คณะเช่นนั้นของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้นเขาจึงชื่อว่า**เป็นเจ้าคณะ (คณี)** อีกประการหนึ่ง คำนี้เป็นไวพจน์ของบทแรก. พระองค์ทรงเป็นอาจารย์ของคณะ ด้วยอำนาจแห่งการให้เขาศึกษาเรื่องอาจาระ เหตุนั้น จึงชื่อว่า **ผู้เป็นคณาจารย์ (คณาจาริโย)**. คำว่า **ของเจ้าลัทธิเป็นอันมาก (ปุถุติตฺถกรานํ)** คือ แห่งเจ้าลัทธิจำนวนมาก. คำว่า **โดยประการใด (ยถา วา ตถา วา)** คือ ด้วยเหตุแม้เพียงสักว่าไม่นุ่งผ้าเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง. คำว่า **รุ่งเรือง (สมุทาคจฺฉติ)** คือ ย่อมเข้าไปถึงโดยรอบ ได้แก่เจริญยิ่งขึ้น.

ข้อว่า **ท่านเหล่านั้นจัดว่าเป็นแชก (อติถิโน เต โหนฺติ)**

ว่า เขาเหล่านั้นเป็นอาคันตุกะคือเป็นแขกหน้าใหม่ของพวกเรา. คำว่า **ทราบ (ปริยาปุณามิ)** คือ รู้จัก. ด้วยคำว่า **มีพระคุณหาประมาณมิได้ (อปริมาณวณฺโณ)** โสณทัณฑพราหมณ์แสดงว่า มีพระคุณอันหาที่เปรียบมิได้ แม้ด้วยพระสัพพัญญูเห็นปานนั้น จะป่วยกล่าวไปไยด้วยบุคคลเช่นเราเล่า สมจริง ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

หากว่าแม้พระพุทธเจ้าพึงตรัสพระคุณของพระองค์
ไม่ตรัสอย่างอื่นเลยตลอดกัปหนึ่ง กัปก็จะพึงหมดสิ้นไป
ก่อน พระคุณของพระตถาคตหาสิ้นไปไม่

ก็พวกพราหมณ์เหล่านั้นได้ฟังคุณกถาของพระศาสดานี้แล้ว ต่างคิดว่า โสณทัณฑพราหมณ์กล่าวคุณของพระสมณโคดม พระโคดมผู้เจริญนั้นมีพระคุณหาน้อยไม่ ก็แลอาจารย์ผู้รู้คุณของพระโคดมนั้นอย่างนี้ได้รอคอยนานเกินไป เอาเถอะ พวกเราจะคล้อยตามเขา คล้อยตามแล้ว. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **เมื่อพราหมณ์โสณทัณฑะกล่าวอย่างนี้แล้ว พราหมณ์เหล่านั้น ... (เอวํ วุตฺเต เต พฺรหฺมณา)** เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ก็ควร (อลเมว)** คือ ควรทีเดียว. คำว่า **แม้จะต้องนำเสบียงไป (อปิ ปุโฏเสน)** เสบียงอาหารท่านเรียกว่า ปุโฏสะ ความว่า การที่แม้จะถือเสบียงนั้นไปเฝ้าก็ควรทีเดียว. บาลีว่า **ปุฏเสน** ก็มี. คำนั้นมีอธิบายว่า ห่อของบนบ่าของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้นเขาชื่อว่ามีห่อของบนบ่า. ด้วยบ่ามีห่อของนั้น. มีอธิบายว่า ด้วยบ่าที่แบกเสบียงไป ดังนี้ก็มี.

ว่าด้วยความกังวลใจของโสณทัณฑพราหมณ์

คำว่า **เมื่อผ่านพ้นราวป่าไปแล้ว (ติโรวนสณฺฑคตสฺส)** คือ ผู้ไปสู่ภายในราวป่า อธิบายว่า เข้าไปยังภายในวิหารแล้ว.

คำว่า **ประนมอัญชลี (อญฺชลึ ปณาเมตฺวา)** ความว่า พวกพราหมณ์เชิงเป็นสองฝักสองฝ่ายคิดอย่างนี้ว่า แม้ถ้าว่าพวกมิจฉาทิฐิ จักทักท้วงพวกเราว่า เพราะเหตุไร พวกท่านจึงถวายบังคมพระสมณโคดม พวกเราจะกล่าวแก่เขาว่า แม้ด้วยการกระทำเพียงอัญชลียังชื่อว่าไหว้ด้วย หรือ ถ้าว่าพวกสัมมาทิฐิจักทักท้วงพวกเราว่า เพราะเหตุไร พวกท่านจึงไม่ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ? พวกเราจักบอกว่า การเอาศีรษะกระทบพื้นแผ่นดินนั่นแหละหรือจึงจะเป็นการไหว้ แม้การกระทำอัญชลีก็ชื่อว่าการไหว้เหมือนกันมิใช่หรือ.

คำว่า **ชื่อและโคตร (นามโคตฺตํ)** ความว่า พวกพราหมณ์เมื่อกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นบุตรของคนชื่อโน้น ชื่อทัตตะ ชื่อมิตตะ มาในที่นี้ ชื่อว่า **ประกาศชื่อ.** พวกที่กล่าวว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ชื่อวาเสฏฐะ ชื่อกัจจานะ มาในที่นี้ ชื่อว่า **ประกาศโคตร.** ได้ยินว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้นเป็นกุลบุตรที่ยากจนแก่เฒ่า ได้กระทำอย่างนี้ด้วยคิดว่า พวกเราจักปรากฏในท่ามกลางที่ประชุมด้วยอำนาจแห่งชื่อและโคตร.

ส่วนพราหมณ์เหล่าใดนั่งนิ่งอยู่ พราหมณ์เหล่านั้นเป็นพวกตระหนี่และเป็นอันธพาล. บรรดาพราหมณ์สองพวกนั้น พวกพราหมณ์ที่ตระหนี่คิดว่า คนเมื่อคุยกันเพียงคำสองคำก็คุ้นเคยกันได้ ต่อมาเมื่อมีความคุ้นเคยกันแล้ว จะไม่ให้ภักษาหาร ๑-๒ คำหาควรไม่ เพื่อปลดเปลื้องตนจากข้อนั้น จึงนั่งนิ่งเสีย. พวกพราหมณ์ที่เป็นอันธพาลเพราะเหตุที่ไม่รู้อะไรเลย จึงนั่งนิ่ง ไม่ว่าในที่ไหน ๆ เป็นดุจก้อนดินเหนียวที่เขาขว้างทิ้งแล้ว.

ว่าด้วยพราหมณบัญญัติ

คำว่า **ความปริวิตกในใจ ... ด้วยพระหฤทัย (เจตสา เจโต-**

ปริวิตกฺกํ) ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใคร่ครวญดูอยู่ว่า พราหมณ์นี้จำเดิมแต่เวลามาถึงก้มหน้า ตัวแข็งทื่อ นั่งคิดอะไรอยู่ กำลังคิดอะไรหนอ ก็ได้ทรงทราบจิตของพราหมณ์นั้นด้วยพระทัยของพระองค์ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ทรงทราบความปริวิตกในใจ ... ด้วยพระหฤทัย** ดังนี้. คำว่า **ลำบากใจ (วิหญฺญติ)** คือ ถึงความลำบากใจ.

คำว่า **เหลียวดูชุมนุมชน (อนุวิโลเกตฺวา ปริสํ)** ความว่า ด้วยการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามในลัทธิของตน โสณทัณฑพราหมณ์จึงปลอดโปร่งกายและใจ เหมือนกับตนจมน้ำถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าดึงขึ้นมาวางไว้บนบก เพื่อให้เป็นที่ชื่นชอบของชุมชน จึงเหลียวดูชุมนุมชน ราวกะจะพูดว่า ท่านผู้เจริญจงใคร่ครวญดูคำพูดของข้าพเจ้า โดยใช้ความคิดตามไตร่ตรองไป จึงได้กราบทูลคำนั้นกะพระผู้มีพระภาคเจ้า.

คำว่า **ผู้รับการบูชา (ปูชํ ปคฺคณฺหนฺตานํ)** ความว่า เป็นคนที่ ๑ หรือที่ ๒ ในบรรดาพราหมณ์ที่รับการบูชา เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ. ท่านโบราณาจารย์กล่าวว่า ผู้รับการบูชาอย่างใหญ่ที่เขาให้อยู่เพื่อบูชา.

พราหมณ์เฉลยปัญหาถูกต้องแท้ด้วยอำนาจลัทธิของตน ด้วยประการฉะนี้. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อจะทรงแสดงถึงพราหมณ์ผู้สูงสุดเป็นพิเศษ จึงได้ตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า **บรรดาองค์ทั้ง ๕ เหล่านี้ (อิเมสํ ปน)** ดังนี้.

คำว่า **พวกพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวว่า (เอตทโวจุ)** ความว่า พวกพราหมณ์คิดว่า ถ้าพราหมณ์ผู้สมบูรณ์ด้วยชาติวรรณะและมนต์ไม่มี เมื่อเป็นเช่นนั้นใครเล่าจักเป็นพราหมณ์ในโลก โสณทัณฑพราหมณ์ นี้ทำให้พวกเราฉิบหาย เอาเถอะ เราจะกล่าวคัดค้านวาทะของเขา จึงได้กล่าวคำนี้. คำว่า **กล่าวลบหลู่ (อปวทติ)** คือ กล่าวต่อต้าน. คำว่า **กล่าวคล้อยตาม (อนุปกุชนฺทติ)** คือ ตามไป พวกพราหมณ์กล่าวคำนี้ด้วยมีประสงค์ว่า ถ้าท่านใคร่จะถึงพระสมณโคดมเป็นที่พึ่งด้วยอำนาจแห่งความเลื่อมใส ท่านจงไปเสีย อย่ามาทำลายลัทธิของพราหมณ์เลย.

คำว่า **ได้ตรัสกะพราหมณ์เหล่านั้นว่า (เอตทโวจ)** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า เมื่อพวกพราหมณ์เหล่านี้ต่างวิวาทกันอยู่อย่างนี้ กถานี้จักไม่ถึงที่สุดได้ เอาเถอะ เราจะทำให้พวกเขาเงียบเสียงแล้วพูดกับโสณทัณฑพราหมณ์เท่านั้น แล้วจึงได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า **ถ้าพวกท่านคิดอย่างนี้ (สเจ โข ตุมฺหากํ)** เป็นต้น.

คำว่า **โดยชอบแก่เหตุ (สหธมฺเมน)** คือ เป็นไปด้วยเหตุ. คำว่า **มีวรรณะเสมอ (สมสโม)** คือ เสมอกันโดยความเป็นผู้เหมือนกัน ยกเว้นความเป็นผู้เสมอกันโดยเอกเทศ อธิบายว่า เสมอกันโดยอาการทั้งปวง. ข้อว่า **ข้าพเจ้ารู้จักมารดาและบิดาของเธอ (อหมสฺส มาตาปิตโร ชานามิ)** คือ เขาจักไม่รู้จักมารดาและบิดาของน้องสาวได้อย่างไร เขากล่าวหมายถึงการแสดงลำดับสกุลต่างหาก. คำว่า **พึงกล่าวเท็จบ้าง (มุสาปิ ภาเสยฺย)** คือ พึงกล่าวคำเท็จที่ดัดรอนประโยชน์. คำว่า **วรรณะจักทำอะไรได้ (กึ วณฺโณ กริสฺสติ)** คือ เมื่อคุณความดีภายในไม่มีอยู่ วรรณะจักทำอะไรได้ อธิบายว่า เขาจักสามารถรักษาความเป็นพราหมณ์ของเขาไว้ได้อย่างไร. แม้ถ้าจะพึงมีอีก เมื่อพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในปกติศีลองค์อื่น ๆ ก็ยังความเป็นพราหมณ์ให้สำเร็จได้ เพราะศีลอย่างเดียวก็ทำให้เป็นพราหมณ์ได้อย่างนี้ ก็ครั้นปกติศีลนั้นของเขาไม่มี ความเป็นพราหมณ์ก็ไม่มี เพราะฉะนั้นองค์ทั้งหลายมีวรรณะเป็นต้นเป็นสิ่งงมงาย. ก็พราหมณ์ทั้งหลาย ได้ยินคำนี้แล้ว ได้เป็นผู้นิ่งเสียด้วยคิดว่า อาจารย์กล่าวถูกต้อง และพวกเรากล่าวโทษโดยหาเหตุมิได้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อพราหมณ์กล่าวเฉลยปัญหาแล้ว เพื่อจะทรงทดลองเขาว่า ก็ในข้อนี้เขาจักสามารถเพื่อจะยืนยันหรือไม่สามารถ จึงได้ตรัสพระดำรัสว่า **พราหมณ์ บรรดาองค์ ๒ นี้ (อิเมสํ ปน พฺรหฺมณ))** เป็นต้น.

ว่าด้วยศีลและปัญญา

คำว่า **อันศีลชำระให้บริสุทธิ์ (สีลปริโยทา)** คือ บริสุทธิ์ได้เพราะศีล. ข้อว่า **ศีลมีในบุคคลใด ปัญญาก็มีในบุคคลนั้น (ยตฺถ สีลํ ตตฺถ ปญฺญา)** คือ ศีลมีในบุคคลใด ปัญญาก็มีในบุคคลนั้น. ในบุคคลผู้ทุศีล ปัญญาจะมีแต่ที่ไหน หรือว่าในบุคคลที่เว้นจากปัญญา ที่โง่เขลา ที่ทึ่งหนวกและใบ้ ศีลจะมีแต่ที่ไหน. คำว่า **ศีลกับปัญญา (สีลปญฺญานํ)** คือ ศีลด้วย ปัญญาด้วย ชื่อว่า ศีลและปัญญา. คำว่า **ปญฺญานํ** คือ ปัญญานั่นเอง. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงยอมรับคำพูดของพราหมณ์ จึงได้ตรัสว่า **พราหมณ์ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น (เอวเมตํ พฺรหฺมณ)** บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ปัญญาอันศีลชำระให้บริสุทธิ์ (สีลปริโยทา ปญฺญา)** คือ ที่ปาริสุทธิศีล ๔ ชำระแล้ว. ถามว่า บุคคลชำระปัญญาด้วยศีลได้อย่างไร ? แก้ว่า ศีลของปุถุชนใดไม่ขาดตกบกพร่องตลอด ๖๐ ปี และ ๘๐ ปี แม้ในเวลาถึงแก่กรรมเขาฆ่ากิเลสทั้งหมดได้ ชำระปัญญาด้วยศีลยังถือเอาพระอรหัตได้ ดุจพระมหาสัฏฐิวัสสเถระอยู่ในบริเวณต้นสาละ ในซอกเขาฉะนั้น.

ได้ยินว่า เมื่อพระเถระนอนอยู่บนเตียงที่จะมรณภาพ ร้องครวญครางอยู่เพราะเวทนากล้า ติสสวสภมหาราชเสด็จไปด้วยทรงดำริว่า เราจักเยี่ยมพระเถระ ประทับยืนที่บริเวณประตูทรงสดับเสียงนั้น จึงตรัสถามว่า นี้เสียงของใคร เสียงร้องครวญครางของพระเถระ พระองค์ทรงดำริว่า พระเถระมีพรรษาตั้ง ๖๐ โดยการบรรพชา มิได้กระทำแม้เพียงการกำหนดรู้เวทนา บัดนี้เราจักไม่ไหว้ท่านละ แล้วเสด็จกลับไปนมัสการต้นมหาโพธิ. ลำดับนั้น ภิกษุหนุ่มผู้อุปัฏฐากจึงพูดกะพระเถระว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ทำไมท่านจึงทำให้พวกผมได้รับความอับอาย พระราชาทั้ง ๆ ที่ทรงมีศรัทธายังทรงเสียพระทัยเสด็จไปเสียด้วยทรงดำริว่า เราจักไม่ไหว้ พระเถระกล่าวว่า เพราะเหตุไร ผู้มีอายุ ภิกษุหนุ่มผู้

อุปัฏฐากกล่าวตอบว่า เพราะทรงสดับเสียงร้องครวญครางของท่าน พระเถระกล่าวว่า ถ้ากระนั้น พวกเธอจงให้โอกาสแก่เรา แล้วข่มเวทนาเสียได้บรรลุพระอรหัต จึงนัดหมายภิกษุหนุ่มว่า ผู้มีอายุ ท่านจงไป บัดนี้ท่านจงไปทูลพระราชาให้มาไหว้เราได้ ภิกษุหนุ่มไปแล้วทูลว่า นัยว่าบัดนี้ขอพระองค์จงทรงไหว้พระเถระเถิด พระราชาเมื่อจะทรงไหว้พระเถระด้วยการทอดพระองค์ลงดุจจระเข้จึงตรัสว่า ข้าพเจ้ามิได้ไหว้ความที่พระผู้เป็นเจ้าเป็นพระอรหันต์ แต่ไหว้ท่านผู้ดำรงอยู่ในภูมิแห่งปุถุชน (แต่)รักษาศีลต่างหาก บุคคลชื่อว่าชำระปัญญาด้วยศีล ด้วยประการฉะนี้. ก็ในภายในของผู้ใดการสำรวมศีลไม่มี แต่เพราะเหตุที่ตนเป็นผู้รู้ในฉับพลันในที่สุดแห่งคาถาประกอบด้วย ๔ บท เขาผู้นั้นชำระศีลด้วยปัญญาแล้วบรรลุอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา. ผู้นี้ชื่อว่าชำระศีลด้วยปัญญาเหมือนสันตติมหาอำมาตย์.

เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **พราหมณ์ ก็ศีลนั้นเป็นไฉน (กตมำ ปน ตำ พฺราหฺมณ)** ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติศีล ๕ ว่าเป็นศีล ย่อมบัญญัติความรอบรู้ในไตรเพทว่าเป็นปัญญาในลัทธิของพราหมณ์ ไม่รู้สิ่งที่วิเศษเหนือขึ้นไป ถ้ากระไร เราพึงแสดงมรรคศีล ผลศีล มรรคปัญญา และผลปัญญา ที่เป็นของวิเศษยิ่งแก่พราหมณ์ พึงให้เทศนาจบลงด้วยยอดคืออรหัต. ลำดับนั้น พระองค์เมื่อจะตรัสถามพราหมณ์ด้วยกเถตุกามยตาปุจฉา (ถามโดยมีพระประสงค์จะทรงตอบเอง) จึงตรัสว่า **พราหมณ์ ศีลนั้นเป็นไฉน ปัญญานั้นเป็นไฉน ? (กตมำ ปน ตำ พฺราหฺมณ สีลำ กตมา สา ปญฺญา).**

ลำดับนั้น พราหมณ์คิดว่า ปัญหาเราเฉลยแล้วด้วยสามารถแห่งลัทธิของตน แต่พระสมณโคดมกลับย้อนถามเราอีก บัดนี้เราจะพึงสามารถเฉลยปัญหาทำให้พระทัยของพระองค์ยินดีหรือไม่สามารถ ถ้าเราจักไม่สามารถ ความละอายของเราแม้ที่เกิดในครั้งแรกจักหมดไป แต่โทษใน

การกล่าวว่าข้าพเจ้าไม่สามารถ ไม่มีแก่เราผู้ไม่สามารถอยู่ จึงเปลี่ยนใจทำให้เป็นภาระแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าองค์เดียว จึงกราบทูลคำเป็นต้นว่า **พวกข้าพระองค์มีความรู้ในเรื่องนี้เพียงเท่านี้ (เอตฺตกปรมา จ มยํ)** บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **มีความรู้ในเรื่องนี้เพียงเท่านี้ (เอตฺตกปรมา)** คือ ศีลและปัญญาเพียงแค่นี้ ได้แก่ศีลและปัญญาของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีเท่านี้เป็นอย่างยิ่ง ความว่า พวกข้าพระองค์เหล่านั้นมีศีลและปัญญา เพียงแค่นี้เป็นอย่างยิ่ง คือไม่ทราบเนื้อความแห่งพระดำรัสที่ตรัสนั้นยิ่งขึ้นไปกว่านั้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อจะทรงแสดงศีลและปัญญาจำเดิมแต่การอุบัติของพระตถาคต ผู้ทรงเป็นรากเหง้าของศีลและปัญญาแก่เขา จึงตรัสพระดำรัสว่า **พราหมณ์ ตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้ (อิธ พฺรหฺมณ ตถาคโต)** เป็นต้น. ใจความแห่งคำนั้น พึงทราบตามนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในสามัญญผลสูตร นั้นแล. แต่ข้อแตกต่างมีดังต่อไปนี้. ในพระสูตร ศีลแม้ทั้ง ๓ อย่างนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้ชัดว่าเป็นศีลโดยตรงอย่างนี้ว่า แม้ข้อนี้ก็จัดอยู่ในศีลของเธอ ฌาน ๔ มีปฐมฌานเป็นต้น โดยความหมายจัดเป็นปัญญาสัมปทา. พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงชี้ชัดด้วยอำนาจแห่งปัญญา ทรงแสดงโดยเพียงเป็นบรรทัดฐานแห่งปัญญา มีวิปัสสนา เป็นต้น ทรงชี้ชัดถึงปัญญาจำเดิมแต่วิปัสสนาปัญญาด้วยประการฉะนี้.

ว่าด้วยโสณทัณฑพราหมณ์ประกาศตนเป็นอุบาสก

คำว่า **เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้ (สฺวาตนาย)** พึงทราบใจความตามนัยที่กล่าวแล้วในคำนี้ว่า เพื่อฉันในวันนี้ นั่นแล.

ข้อว่า **ชุมนุมชนนั้นพึงดูหมิ่นข้าพระองค์ด้วยเหตุนั้นได้ (เตน มํ สา ปริสา ปริภเวยฺย)** ความว่า ชุมนุมชนนั้น พึงดูหมิ่นข้าพระองค์ เพราะเหตุที่เห็นพระองค์แต่ไกลแล้วลุกจากอาสนะนั้นว่า

โสณทัณฑพราหมณ์นี้เป็นคนแก่ ตั้งอยู่ในปัจฉิมวัยแล้ว แต่พระโคดมยังหนุ่ม เป็นเด็ก แม้เป็นหลานของเขาก็ยังไม่ได้ เขายังลุกจากอาสนะของตนให้แก่พระโคดมผู้ยังไม่ถึงแม้ความเป็นหลานของตน. ข้อว่า **แทนการลุกจากอาสนะ (อาสนา เม ตํ ภวํ โคตโม ปจฺจุฏฺฐานํ)** ความว่า โสณทัณฑพราหมณ์กราบทูลว่า ขึ้นชื่อว่าการไม่ลุก เพราะไม่เคารพของข้าพระองค์ไม่มี แต่ข้าพระองค์จักไม่ลุกเพราะกลัวโภคสมบัติจะฉิบหายพระองค์และข้าพระองค์เท่านั้นควรจะทราบข้อนั้น เพราะฉะนั้นขอพระโคดมผู้เจริญได้โปรดเข้าพระทัยการประคองอัญชลีนั้น เป็นการแทนการลุกขึ้นรับ ได้ยินว่า คนลวงเช่นกับโสณทัณฑพราหมณ์นี้หาได้ยาก. ก็ชื่อว่าความไม่เคารพ ในพระผู้มีพระภาคเจ้าของพราหมณ์นี้ไม่มี เพราะฉะนั้นเขากล่าวอย่างนั้น ด้วยอำนาจแห่งการลวง เพราะกลัวว่าโภคสมบัติจะฉิบหาย. แม้ในบทอื่นก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. ในคำว่า **ด้วยธรรมีกถา (ธมฺมิยา กถาย)** เป็นต้น มีความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงให้เห็นจริงซึ่งประโยชน์ ที่เป็นปัจจุบันและที่เป็นเบื้องหน้า ทรงให้เขายึดมั่นคือให้เขาถือเอาธรรมที่เป็นกุศล ทรงให้เขาอาจหาญ คือกระทำเขาให้มีความอุตสาหะในธรรม ที่เป็นกุศลนั้น ทำให้เขาร่าเริงด้วยความเป็นผู้มีอุตสาหะนั้น และด้วยคุณ ที่มีอยู่อย่างอื่น ทรงยังฝนคือพระธรรมรัตนะให้ตกลงแล้ว เสด็จลุกจาก อาสนะหลีกไป.

ส่วนพราหมณ์ เพราะเหตุที่ตนเป็นคนลวง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้ฝนคือพระธรรมตกลงอยู่แม้ด้วยประการณะนี้ ก็ไม่สามารถยังคุณวิเศษให้เกิดขึ้นได้. กถาทั้งหมดตั้งแต่ต้นจนจบได้เป็นไปเพื่อนิพพานในกาลต่อไป และเพื่อส่วนหนึ่งแห่งวาสนาของเขาอย่างเดียว

อรรถกถาโสณทัณฑสูตรในอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินี จบด้วยประการณะนี้.

อรรถกถาโสณทัณฑสูตรที่ ๔ จบ

๕. กูฏทันตสูตร
ว่าด้วยพราหมณ์ฟันเขยิน

เรื่องกูฏทันตพราหมณ์

[๑๙๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในมคธชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ได้เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวมคธชื่อ ขานุมัตตะ. ได้ยินว่า ในสมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในสวนอัมพลัฏฐิกา ใกล้บ้านขานุมัตตะ สมัยนั้นพราหมณ์กูฏทันตะอยู่ครองบ้านขานุมัตตะ อันคับคั่งด้วยประชาชนและหมู่สัตว์อุดมด้วยหญ้า ด้วยไม้ ด้วยน้ำ สมบูรณ์ด้วยธัญญาหารซึ่งเป็นราชสมบัติ อันพระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนา พระนามว่าพิมพิสารพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นส่วนพรหมไทย.

มหายัญของกูฏทันตพราหมณ์

[๒๐๐] ก็ในสมัยนั้น พราหมณ์กูฏทันตะได้เตรียมมหายัญ โคผู้ ๗๐๐ ตัว ลูกโคผู้ ๗๐๐ ตัว ลูกโคเมีย ๗๐๐ ตัว แพะ ๗๐๐ ตัว และแกะ ๗๐๐ ตัว ถูกนำเข้าไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชายัญ. พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านขานุมัตตะได้สดับว่า พระสมณโคดมศากยบุตรทรงผนวชจากศากยสกุล เสด็จจาริกไปในมคธชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงบ้านขานุมัตตะประทับอยู่ในสวนอัมพลัฏฐิกา ใกล้บ้านขานุมัตตะ เกียรติศัพท์อันงามของพระสมณโคดมพระองค์นั้นขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีฝึกคนที่ควรฝึก

ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระองค์ทรงทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง ก็การเห็นพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนั้นย่อมเป็นการดีแล ครั้งนั้นพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านขานุมัตตะ ออกจากบ้านขานุมัตตะรวมกันเป็นหมู่ ๆ พากันไปยังสวนอัมพลัฏฐิกา.

[๒๐๑] สมัยนั้น พราหมณ์กูฏทันตะนอนกลางวัน ณ ปราสาทชั้นบน ได้เห็นพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านขานุมัตตะออกจากบ้านขานุมัตตะรวมกันเป็นหมู่ ๆ พากันไปสวนอัมพลัฏฐิกา จึงเรียกที่ปรึกษามาถามว่า ท่านที่ปรึกษา พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านขานุมัตตะออกจากบ้านขานุมัตตะ รวมกันเป็นหมู่ ๆ พากันไปยังสวนอัมพลัฏฐิกาทำไมกัน ? ที่ปรึกษาบอกว่า เรื่องมีอยู่ ขอรับ พระสมณโคดมศากยบุตรทรงผนวชจากศากยสกุล เสด็จจาริกไปในมคธชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงบ้านขานุมัตตะ ประทับอยู่ในสวนอัมพลัฏฐิกา ใกล้บ้านขานุมัตตะ เกียรติศัพท์อันงามของพระองค์ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีฝึกคนที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นพากันเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมพระองค์นั้น ลำดับนั้น พราหมณ์กูฏทันตะได้เกิดความคิดเช่นนี้ว่า ก็เราได้สดับข่าวนี้มาว่า พระสมณโคดมทรงทราบยัญสมบัติ ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ แต่เราไม่ทราบ และเราก็ปรารถนาจะบูชามหายัญ ถ้า

กระไรเราควรเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมทูลถามยัญ ๓ ประการซึ่งมีบริขาร ๑๖ ลำดับนั้น พราหมณ์กูฏทันตะได้เรียกที่ปรึกษามาสั่งว่า ท่านที่ปรึกษา ถ้าเช่นนั้นท่านจงไปหาพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านขานุมัตตะ แล้วบอกพวกเขาอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย พราหมณ์กูฏทันตะสั่งมาว่า ขอให้ท่านทั้งหลายจงรอก่อน แม้พราหมณ์กูฏทันตะก็จักไปเฝ้าพระสมณโคดมด้วย ที่ปรึกษารับคำแล้วไปหาพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านขานุมัตตะแล้วบอกว่า ท่านทั้งหลาย พราหมณ์กูฏทันตะสั่งมาว่า ขอให้ท่านทั้งหลายจงรอก่อน แม้พราหมณ์กูฏทันตะก็จักไปเฝ้าพระสมณโคดมด้วย.

[๒๐๒] สมัยนั้น พราหมณ์หลายร้อยคนพักอยู่ในบ้านขานุมัตตะด้วยหวังว่า พวกเราจักบริโภคมหายัญของพราหมณ์กูฏทันตะ. พราหมณ์เหล่านั้นได้ทราบว่า พราหมณ์กูฏทันตะจักไปเฝ้าพระสมณโคดม จึงพากันไปหาพราหมณ์กูฏทันตะแล้วถามว่า ได้ทราบว่า ท่านจักไปเฝ้าพระสมณโคดมจริงหรือ ? กูฏทันตพราหมณ์. เราคิดว่าจักไปเฝ้าพระสมณโคดม จริง พวกพราหมณ์. อย่าเลยท่านกูฏทันตะ ท่านไม่ควรไปเฝ้าพระสมณโคดม ถ้าท่านไปเฝ้าท่านจะเสียเกียรติยศ เกียรติยศของพระสมณโคดมจักรุ่งเรือง ด้วยเหตุนี้แหละท่านจึงไม่ควรไปเฝ้าพระสมณโคดม พระสมณโคดมต่างหากควรจะมาหาท่าน อนึ่งท่านเป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายมารดาและบิดา มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ไม่มีใครจะคัดค้านดิเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงชาติ เพราะเหตุนี้ท่านจึงไม่ควรไปเฝ้าพระสมณโคดม พระสมณโคดมต่างหากควรจะเสด็จมาหาท่าน. อนึ่ง ท่านเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีเครื่องใช้สอยอันน่าปลื้มใจมาก มีทองและเงินมาก อนึ่งท่านเป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนต์ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆัณฑุ คัมภีร์เกตุภะ พร้อมทั้งประเภทอักษรมีคัมภีร์อิติหาสเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจตัวบท เป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและมหาปุริสลักษณะ อนึ่ง ท่านมีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก มีฉวีวรรณ

คล้ายพรหม มีรูปร่างคล้ายพรหม น่าดู น่าชมไม่น้อย อนึ่งท่านเป็นผู้มีศีล มีศีลอันเจริญ ประกอบด้วยศีลอันเจริญ อนึ่งท่านเป็นผู้มีวาจาไพเราะ มีสำเนียงไพเราะ ประกอบด้วยวาจาของชาวเมือง สละสลวย หาโทษมิได้ ให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความได้ชัด อนึ่งท่านเป็นอาจารย์และปาจารย์ของชนหมู่มาก สอนมนต์แก่มาณพถึง ๓๐๐ คน มาณพเป็นอันมากต่างทิศต่างชนบทผู้ต้องการมนต์ใคร่จะเรียนมนต์ในสำนักของท่านพากันมา อนึ่งท่านเป็นคนแก่เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ ส่วนพระสมณโคดมเป็นคนหนุ่ม และบวชแต่ยังหนุ่ม อนึ่งท่านเป็นผู้อันพระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนาพระนามว่าพิมพิสารทรงสักการะเคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม อนึ่งท่านเป็นผู้อันพราหมณ์โปกขรสาติสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม อนึ่งท่านครองบ้านขานุมัตตะคับคั่งด้วยประชาชนและหมู่สัตว์ อุดมด้วยหญ้า ด้วยไม้ ด้วยน้ำ สมบูรณ์ด้วยธัญญาหาร ซึ่งเป็นราชสมบัติอันพระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนาทรงพระนามว่าพิมพิสารพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นส่วนพรหมไทย เพราะเหตุนี้แหละท่านจึงไม่ควรไปเฝ้าพระสมณโคดม พระสมณโคดมต่างหากควรจะเสด็จมาหาท่าน.

[๒๐๓] เมื่อพวกพราหมณ์กล่าวอย่างนี้แล้ว พราหมณ์กูฏทันตะจึงได้กล่าวว่า ท่านทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้นขอจงฟังข้าพเจ้าบ้าง เรานี้แหละควรไปเฝ้าพระสมณโคดมพระองค์นั้น พระสมณโคดมไม่ควรเสด็จมาหาเรา ได้ทราบว่าพระสมณโคดมเป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา มีพระครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงพระชาติ เพราะเหตุนี้แหละพระโคดมจึงไม่ควรเสด็จมาหาเรา ที่ถูกเรานี้แหละควรไปเฝ้าพระองค์. ได้ทราบว่าพระสมณโคดมทรงละพระญาติหมู่ใหญ่เสด็จออกผนวช พระองค์ทรงสละเงินและทองเป็นอันมากทั้งที่อยู่ในพื้นดิน ทั้งที่อยู่ในอากาศเสด็จออกผนวช พระองค์กำลังหนุ่มมีพระเกศาดำสนิท ทรงพระเจริญวัย

ด้วยปฐมวัย เสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อพระมารดาและพระบิดาไม่ทรงปรารถนาให้ทรงผนวช มีพระพักตร์อาบด้วยน้ำพระเนตรกันแสงอยู่ พระองค์ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์เสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต พระองค์มีพระรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส เพียบพร้อมด้วยพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก มีพระฉวีวรรณคล้ายพรหม มีพระรูปคล้ายพรหม น่าดู น่าชม มิใช่น้อย พระองค์เป็นผู้มีศีล มีศีลอันประเสริฐ มีศีลเป็นกุศล ประกอบด้วยศีลเป็นกุศล พระองค์มีพระวาจาไพเราะ มีพระสำเนียงไพเราะ ประกอบด้วยวาจาของชาวเมือง สละสลวย หาโทษมิได้ ให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความได้ชัด พระองค์เป็นอาจารย์และปาจารย์ของคนหมู่มาก พระองค์สิ้นกามราคะแล้ว เลิกประดับประดาตกแต่งแล้ว พระองค์เป็นกรรมวาที เป็นกิริยวาที ไม่ทรงมุ่งร้ายต่อพวกพราหมณ์ พระองค์ทรงผนวชจากสกุลสูง คือสกุลกษัตริย์อันไม่เจือปน พระองค์ผนวชจากสกุลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก ชนต่างรัฐต่างชนบทพากันมาทูลถามปัญหากะพระองค์ เทวดาหลายพันมอบชีวิตถึงพระองค์เป็นสรณะ พระเกียรติศัพท์อันงามของพระองค์ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีฝึกคนที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม ดังนี้ พระองค์ทรงประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ พระองค์มีปกติกล่าวเชื้อเชิญ เจรจาผูกไมตรี ช่างปราศรัย มีพระพักตร์ไม่สยิ้ว มีพระพักตร์เบิกบาน มีปกติตรัสก่อน พระองค์เป็นผู้อันบริษัท ๔ สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม เทวดาและมนุษย์จำนวนมากเลื่อมใสในพระองค์ยิ่งนัก พระองค์ทรงพำนักอยู่ในหมู่บ้านหรือนิคมใด ในหมู่บ้านหรือในนิคมนั้นไม่มีอมนุษย์เบียดเบียนมนุษย์ พระองค์ทรงเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะและทรงเป็นคณาจารย์ ได้รับ

ยกย่องว่าเป็นยอดของเจ้าลัทธิเป็นอันมาก สมณพราหมณ์เหล่านี้รุ่งเรืองด้วยยศด้วยประการใด ๆ แต่พระสมณโคดมไม่อย่างนั้น ที่แท้ พระสมณโคดมรุ่งเรืองด้วยพระยศ ด้วยวิชชาและจรณสมบัติอันยอดเยี่ยม พระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนาทรงพระนามว่าพิมพิสารพร้อมทั้งพระโอรสและพระมเหสีทั้งราชบริพารและอำมาตย์ทรงมอบชีวิตถึงพระองค์เป็นสรณะ พระเจ้าปเสนทิโกศลพร้อมทั้งพระโอรสและพระมเหสีทั้งราชบริพารและอำมาตย์ทรงมอบชีวิดถึงพระองค์เป็นสรณะ พราหมณ์โปกขรสาติพร้อมทั้งบุตรและภรรยาทั้งบริวารและอำมาตย์มอบชีวิตถึงพระองค์เป็นสรณะ พระองค์เป็นผู้อันพระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนาทรงพระนามว่าพิมพิสารทรงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม พระองค์เป็นผู้อันพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม พระองค์เป็นผู้อันพราหมณ์โปกขรสาติสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม พระองค์เสด็จถึงบ้านขานุมัตตะประทับอยู่ที่สวนอัมพลัฏฐิกา ใกล้บ้านขานุมัตตะ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งมาสู่เขตบ้านของเรา ท่านเหล่านั้นจัดว่าเป็นแขกของเราและเป็นแขกซึ่งเราควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม เพราะเหตุที่พระสมณโคดมเสด็จถึงบ้านขานุมัตตะประทับอยู่ที่สวนอัมพลัฏฐิกา ใกล้บ้านขานุมัตตะ พระองค์ทรงเป็นแขกของพวกเราและเป็นแขกที่เราควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม เพราะเหตุนี้แหละพระองค์จึงไม่ควรจะเสด็จมาหาเรา ที่ถูกเราต่างหากควรจะไปเฝ้าพระองค์ ข้าพเจ้าทราบพระคุณของพระโคดมเพียงเท่านี้ แต่พระโคดมไม่ใช่มีพระคุณเพียงเท่านี้ ความจริงพระองค์มีพระคุณหาประมาณมิได้.

[๒๐๔] เมื่อพราหมณ์กูฏทันตะกล่าวอย่างนี้แล้ว พวกพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวว่า ท่านกูฏทันตะกล่าวชมพระสมณโคดมถึงเพียงนี้ ถึงหากพระองค์จะประทับอยู่ไกลจากที่นี้ตั้ง ๑๐๐ โยชน์ ก็ควรแท้ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาจะไปเฝ้าแม้ต้องนำเสบียงไปก็ควร. พราหมณ์กูฏทันตะกล่าวว่า

ท่านทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นเราทั้งหมดจักเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดม ลำดับนั้นพราหมณ์กูฏทันตะพร้อมด้วยคณะพราหมณ์ผู้ใหญ่ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าที่สวนอัมพลัฏฐิกาได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันเสร็จแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ฝ่ายพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านขานุมัตตะ บางพวกก็ถวายอภิวาท บางพวกก็ปราศรัย บางพวกก็ประนมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกก็ประกาศชื่อและโคตร บางพวกก็นิ่งอยู่ แล้วต่างพากันนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พราหมณ์กูฏทันตะนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระสมณโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินมาว่าพระสมณโคดมทรงทราบยัญสมบัติ ๓ ประการซึ่งมีบริขาร ๑๖ ส่วน ข้าพระองค์ไม่ทราบ แต่ปรารถนาจะบูชามหายัญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระโคดมผู้เจริญโปรดแสดงยัญสมบัติ ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ แก่ข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า.

ยัญของพระเจ้ามหาวิชิตราช

[๒๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ ถ้าเช่นนั้นท่านจงฟัง จงตั้งใจให้ดี เราจักบอก เมื่อพราหมณ์กูฏทันตะทูลรับแล้ว จึงตรัสว่า พราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้ามหาวิชิตราชเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้สอยอันน่าปลื้มใจมาก มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก มีท้องพระคลังและฉางบริบูรณ์. พราหมณ์ ครั้งนั้น พระเจ้ามหาวิชิตราชได้เสด็จเข้าไปสู่ที่เร้นลับอยู่ ได้เกิดพระปริวิตกอย่างนี้ว่า เราได้ครอบครองสมบัติอันเป็นของมนุษย์อย่างไพบูลย์แล้ว ได้ชัยชนะปกครองดินแดนมากมาย ถ้ากระไร เราพึงบูชามหายัญที่จะเป็นประโยชน์และความสุขแก่เราตลอดกาลนาน. พราหมณ์ พระเจ้ามหาวิชิตราชรับสั่งให้เรียกพราหมณ์ปุโรหิตมาแล้ว ตรัสว่า วันนี้

เราได้เข้าสู่ที่เร้นลับอยู่ ได้เกิดปริวิตกอย่างนี้ว่า เราได้ครอบครองสมบัติอันเป็นของมนุษย์อย่างไพบูลย์แล้ว ได้ชัยชนะปกครองดินแดนมากมาย ถ้ากระไรเราพึงบูชามหายัญที่จะเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่เราตลอดกาลนาน. พราหมณ์ เราปรารถนาจะบูชามหายัญ ขอท่านจงชี้แจงวิธีบูชามหายัญที่จะเป็นประโยชน์และความสุขแก่เราตลอดกาลนาน.

[๒๐๖] พราหมณ์ เมื่อพระเจ้ามหาวิชิตราช รับสั่งอย่างนี้แล้ว พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลว่า ชนบทของพระองค์ยังมีเสี้ยนหนาม ยังมีการเบียดเบียนกัน โจรปล้นบ้านก็ดี ปล้นนิคมก็ดี ปล้นเมืองก็ดี ทำร้ายในหนทางเปลี่ยวก็ดี ยังปรากฏอยู่. พระองค์จะโปรดยกเลิกภาษีอากร ในเมื่อบ้านเมืองยังมีเสี้ยนหนาม ยังมีการเบียดเบียนกัน ด้วยเหตุที่ยกเลิกภาษีอากรนั้น จะพึงชื่อว่าทรงกระทำการมิสมควร. บางคราว พระองค์จะทรงดำริอย่างนี้ว่า เราจักปราบปรามเสี้ยนหนามคือโจรด้วยการประหาร ด้วยการจองจำ ด้วยการปรับไหม ด้วยการคาดโทษ หรือด้วยการเนรเทศ. อันการปราบปรามด้วยวิธีเช่นนี้ไม่ชื่อว่าเป็นการปราบปรามโดยชอบ. เพราะว่าโจรบางพวกที่เหลือจากถูกกำจัดจักยังมีอยู่ ภายหลังมันก็จักเบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์. แต่ว่าการปราบปรามเสี้ยนหนามคือโจรนั้น จะชื่อว่าเป็นการปราบปรามโดยชอบเพราะอาศัยวิธีการดังต่อไปนี้ พลเมืองเหล่าใดในบ้านเมืองของพระองค์ ขยันในการทำกสิกรรมและโครักขกรรม ขอพระองค์จงเพิ่มเมล็ดพันธุ์ข้าวและข้าวกินให้แก่พลเมืองเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร พลเมืองเหล่าใดในบ้านเมืองของพระองค์ขยันในการทำพาณิชยกรรม ขอพระองค์จงเพิ่มทุนให้แก่พลเมืองเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร ข้าราชการเหล่าใดในบ้านเมืองของพระองค์ขยัน ขอพระองค์จงพระราชทานเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือนแก่ข้าราชการเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร พลเมืองเหล่านั้นนั่นแหละจักเป็นผู้ขวนขวายในการงานของตน ๆ จักไม่เบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์. อนึ่งกอง

พระราชทรัพย์มีจำนวนมากจักเกิดแก่พระองค์ บ้านเมืองก็จะตั้งอยู่ในความสงบหาเสี้ยนหนามมิได้ ไม่มีการเบียดเบียนกัน พลเมืองจักชื่นชมยินดีต่อกัน ยังบุตรให้ฟ้อนอยู่บนอก[๑] จักไม่ต้องปิดประตูเรือนอยู่. พราหมณ์ พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงรับคำพราหมณ์ปุโรหิตแล้ว ก็ได้พระราชทานเมล็ดพันธุ์ข้าวและข้าวกินแก่พลเมืองในบ้านเมืองของพระองค์ ที่ขยันในการทำกสิกรรมและโครักขกรรม พระราชทานแก่พลเมืองในบ้านเมืองของพระองค์ที่ขยันในการทำพาณิชยกรรม พระราชทานทุนเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือนแก่ข้าราชการในเมืองของพระองค์ที่ขยัน พลเมืองเหล่านั้นนั่นแหละได้เป็นผู้ขวนขวายในการงานตามหน้าที่ของตน ๆ ไม่ได้เบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์. อนึ่งกองพระราชทรัพย์มีจำนวนมากได้เกิดมีแล้วแก่พระองค์ บ้านเมืองได้ตั้งอยู่ในความสงบ หาเสี้ยนหนามมิได้ ไม่มีการเบียดเบียนกัน พลเมืองชื่นชมยินดีต่อกัน ยังบุตรให้ฟ้อนอยู่บนอก ไม่ต้องปิดประตูเรือนอยู่.

[๒๐๗] พราหมณ์ ครั้งนั้นแลพระเจ้ามหาวิชิตราชได้ทรงรับสั่งให้พราหมณ์ปุโรหิตมาเฝ้าแล้วตรัสว่า ท่านผู้เจริญ โจรที่เป็นเสี้ยนหนามนั้นเราได้ปราบปรามดีแล้วเพราะอาศัยวิธีการของท่าน และกองพระราชทรัพย์ใหญ่ก็ได้บังเกิดแก่เรา บ้านเมืองก็ได้ตั้งอยู่ในความสงบ หาเสี้ยนหนามมิได้ ไม่มีการเบียดเบียนกัน พลเมืองชื่นชมยินดีต่อกัน ยังบุตรให้ฟ้อนอยู่บนอก ไม่ต้องปิดประตูเรือนอยู่ พราหมณ์ เราปรารถนาจะบูชามหายัญ ขอท่านจงชี้แจงวิธีบูชามหายัญที่จะเป็นประโยชน์และความสุขแก่เราตลอดกาลนาน พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลว่า ขอเดชะ ถ้าเช่นนั้นเจ้าผู้ครองเมืองเหล่าใดซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบทในพระราชอาณาเขตของพระองค์ ขอพระองค์จงเรียกเจ้าผู้ครอง เมืองเหล่านั้นมา ปรึกษาว่าท่านทั้งหลาย เราปรารถนาจะบูชายัญ ขอท่านจงร่วมมือกับเราเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่เราตลอดกาลนาน. อำมาตย์ราชบริพารเหล่าใดซึ่งเป็น

---

๑. ยังบุตรให้ฟ้อนอยู่บนอก (อุเร ปุตฺเต นจฺเจนฺตา) คือ มีความสุขอยู่กับครอบครัว

ชาวนิคมและชาวชนบทในพระราชอาณาเขตของพระองค์ ขอพระองค์จงเรียกอำมาตย์ราชบริพารเหล่านั้นมาปรึกษาว่า ท่านทั้งหลาย เราปรารถนาจะบูชามหายัญ ท่านจงร่วมมือกับเราเพื่อประโยชน์เพื่อความสุข แก่เราตลอดกาลนาน. พราหมณ์มหาศาลเหล่าใดซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบทในพระราชอาณาเขตของพระองค์ ขอพระองค์จงเรียกพราหมณ์ มหาศาลเหล่านั้นมาปรึกษาว่า ท่านทั้งหลาย เราปรารถนาจะบูชามหายัญ ท่านจงร่วมมือกับเราเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่เราตลอดกาลนาน. คฤหบดีผู้มั่งคั่งเหล่าใดซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบทในพระราชอาณาเขตของพระองค์ ขอพระองค์จงเรียกคฤหบดีผู้มั่งคั่งเหล่านั้นมาปรึกษาว่า ท่านทั้งหลาย เราปรารถนาจะบูชามหายัญ ขอท่านจงร่วมมือกับเราเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่เราตลอดกาลนาน. พราหมณ์ พระเจ้ามหาวิชิตราช ทรงรับคำปุโรหิตแล้วทรงเรียกเจ้าผู้ครองเมืองซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท ในพระราชอาณาเขตของพระองค์มาปรึกษาว่า ท่านทั้งหลาย เราปรารถนาจะบูชามหายัญ ขอท่านจงร่วมมือกับเราเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่เราตลอดกาลนาน. เจ้าผู้ครองเมืองเหล่านั้นกราบทูลว่า ขอพระองค์จงบูชายัญเถิด ขอเดชะ บัดนี้เป็นการสมควรที่จะบูชายัญ ทรงเรียกอำมาตย์ราชบริพารซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบทในพระราชอาณาเขตของพระองค์มาปรึกษาว่า ท่านทั้งหลาย เราปรารถนาจะบูชามหายัญ ขอท่านจงร่วมมือกับเราเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่เราตลอดกาลนาน อำมาตย์ราชบริพารเหล่านั้นกราบทูลว่า ขอพระองค์จงทรงบูชายัญเถิด ขอเดชะ บัดนี้เป็นการสมควรที่จะบูชายัญ ทรงเรียกพราหมณ์มหาศาลซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบทในพระราชอาณาเขตของพระองค์มาปรึกษาว่า ท่านทั้งหลาย เราปรารถนาจะบูชามหายัญ ขอท่านจงร่วมมือกับเราเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่เราตลอดกาลนาน พราหมณ์มหาศาลเหล่านั้นกราบทูลว่า ขอพระองค์จงทรงบูชายัญเถิด ขอเดชะ บัดนี้เป็น การสมควรที่จะบูชายัญ ทรงเรียกคฤหบดีผู้มั่งคั่งซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท ในพระราชอาณาเขต

ของพระองค์มาปรึกษาว่า ท่านทั้งหลาย เราปรารถนาจะบูชามหายัญ ขอท่านจงร่วมมือกับเราเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่เราตลอดกาลนาน. คฤหบดีผู้มั่งคั่งเหล่านั้นกราบทูลว่า ขอพระองค์จงทรงบูชายัญเถิด ขอเดชะบัดนี้ เป็นการสมควรที่จะบูชายัญ. ชนผู้เห็นชอบตามพระราชดำรัส ๔ เหล่านี้จัดเป็นบริขารของยัญนั้น.

[๒๐๘] พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ

๑. ทรงเป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา มีพระครรภ์เป็นที่ทรงถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงพระชาติ.

๒. ทรงมีพระรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส เพียบพร้อมด้วยพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก มีพระฉวีวรรณคล้ายพรหม มีพระรูปคล้ายพรหม น่าดู น่าชมมิใช่น้อย.

๓. ทรงมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้สอยน่าปลื้มใจมาก มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก มีท้องพระคลังและฉางเต็มบริบูรณ์.

๔. ทรงมีกำลัง ทรงสมบูรณ์ด้วยเสนามีองค์ ๔ ซึ่งอยู่ในวินัยคอยปฏิบัติตามพระราชอำนาจ มีพระบรมเดชานุภาพดังว่าจะเผาผลาญราชศัตรูได้ด้วยพระราชอิสริยยศ.

๕. ทรงพระราชศรัทธา เป็นทายก เป็นทานบดี มิได้ปิดประตูเป็นดุจบ่อที่ลงดื่มของสมณะและพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพก และยาจก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล.

๖. ได้ทรงศึกษา ทรงสดับเรื่องนั้น ๆ มาก.

๗. ทรงทราบอรรถแห่งข้อที่ทรงศึกษาและภาษิตนั้น ๆ ว่า นี้อรรถแห่งภาษิตนี้ นี้อรรถแห่งภาษิตนี้.

๘. ทรงเป็นบัณฑิต ทรงเฉียบแหลม ทรงพระปรีชาสามารถที่จะทรงดำริถึงอรรถอันเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันได้.

พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงประกอบด้วยองค์ ๘ ประการดังกล่าว มานี้ องค์ ๘ ประการแม้เหล่านี้จัดเป็นบริขารแห่งยัญนั้นโดยแท้ ด้วยประการฉะนี้.

[๒๐๙] พราหมณ์ปุโรหิตประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ

๑. เป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายมารดาและบิดา มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงชาติ.

๒. เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนต์ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆัณฑุ คัมภีร์เกตุภะ พร้อมทั้งประเภทอักษร มีคัมภีร์อิติหาสเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจตัวบท เป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและมหาปุริสลักษณะ.

๓. เป็นผู้มีศีล มีศีลอันเจริญ ประกอบด้วยศีลอันเจริญ.

๔. เป็นบัณฑิต เฉียบแหลม มีปัญญาเป็นที่ ๑ หรือที่ ๒ ของพวกปฏิคาหกผู้รับการบูชาด้วยกัน.

พราหมณ์ปุโรหิตประกอบด้วยองค์ ๔ ดังแสดงมานี้. องค์ ๔ ประการเหล่านี้จัดเป็นบริขารแห่งยัญนั้นโดยแท้ ด้วยประการฉะนี้.

ยัญสัมปทา ๓ มีบริขาร ๑๖

[๒๑๐] พราหมณ์ ลำดับนั้นแล พราหมณ์ปุโรหิตได้แสดงยัญวิธี ๓ ประการถวายพระเจ้ามหาวิชิตราชก่อนทรงบูชายัญว่า

๑. เมื่อพระองค์ทรงบูชายัญอยู่ ความวิปฏิสารบางอย่างพึงมีว่า กองโภคสมบัติใหญ่ของเราจักหมดเปลือง พระองค์ไม่ควรทรงทำความวิปฏิสารเช่นนั้น.

๒. เมื่อพระองค์ทรงบูชามหายัญอยู่ ความวิปฏิสารบางอย่างพึงมีว่า กองโภคสมบัติใหญ่ของเรากำลังหมดเปลืองไปอยู่ พระองค์ไม่ควรทรง

ทำความวิปฏิสารเช่นนั้น.

๓. เมื่อพระองค์ทรงบูชามหายัญอยู่ ความวิปฏิสารบางอย่างพึงมีว่า กองโภคสมบัติใหญ่ของเราได้หมดเปลืองไปแล้ว พระองค์ไม่ควรทรงทำความวิปฏิสารเช่นนั้น.

พราหมณ์ พรหมณ์ปุโรหิตได้แสดงยัญวิธี ๓ ประการดังแสดงมานี้ถวายพระเจ้ามหาวิชิตราชก่อนทรงบูชายัญ.

[๒๑๑] พราหมณ์ ลำดับนั้น พราหมณ์ปุโรหิตได้กำจัดความวิปฏิสารของพระเจ้ามหาวิชิตราชเพราะผู้รับทาน โดยอาการ ๑๐ ประการก่อนทรงบูชายัญ.

๑. พวกคนทำปาณาติบาตก็ดี พวกที่งดเว้นจากปาณาติบาตก็ดี ต่างก็จักมาสู่ยัญพิธีของพระองค์. ในชนเหล่านั้น พวกที่ทำปาณาติบาตจักได้รับผลเพราะกรรมของเขาเอง ขอพระองค์ทรงปรารภเฉพาะพวกที่งดเว้นจากปาณาติบาตเท่านั้นแล้วทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๑๒] ๒. พวกคนที่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ก็ดี พวกที่งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ก็ดี ต่างก็จักมาสู่ยัญพิธีของพระองค์ ในชนเหล่านั้น พวกที่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักได้รับผลเพราะกรรมของเขาเอง ขอพระองค์ทรงปรารภเฉพาะพวกที่งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้เท่านั้นแล้วทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๑๓] ๓. พวกคนที่ประพฤติผิดในกามทั้งหลายก็ดี พวกที่งดเว้นจากการประพฤติผิดในกามทั้งหลายก็ดี ต่างก็จักมาสู่ยัญพิธีของพระองค์ ในชนเหล่านั้น พวกที่ประพฤติผิดในกามทั้งหลายจักได้รับผลเพราะกรรมของเขาเอง ขอพระองค์ทรงปรารภเฉพาะพวกที่งดเว้นจากการประพฤติผิดในกามเท่านั้นแล้วทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๑๔] ๔. พวกที่กล่าวคำเท็จก็ดี พวกที่งดเว้นจากการกล่าวคำเท็จก็ดี ต่างก็จักมาสู่ยัญพิธีของพระองค์ ในชนเหล่านั้น พวกที่กล่าวคำเท็จจักได้รับผลเพราะกรรมของเขาเอง ขอพระองค์ทรงปรารภเฉพาะพวกที่งดเว้นจากการกล่าวคำเท็จเท่านั้นแล้วทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๑๕] ๕. พวกที่กล่าวคำส่อเสียดก็ดี พวกที่งดเว้นจากการกล่าวคำส่อเสียดก็ดี ต่างก็จักมาสู่ยัญพิธีของพระองค์ ในชนเหล่านั้น พวกที่กล่าวคำส่อเสียดจักได้รับผลเพราะกรรมของเขาเอง ขอพระองค์ทรงปรารภเฉพาะพวกที่งดเว้นจากการกล่าวคำส่อเสียดเท่านั้นแล้วทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๑๖] ๖. พวกที่กล่าวคำหยาบก็ดี พวกที่งดเว้นจากการกล่าวคำหยาบคายก็ดี ต่างก็จักมาสู่ยัญพิธีของพระองค์ ในชนเหล่านั้น พวกที่กล่าวคำหยาบจักได้รับผลเพราะกรรมของเขาเอง ขอพระองค์ทรงปรารภเฉพาะพวกที่งดเว้นจากการกล่าวคำหยาบเท่านั้นแล้วทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๑๗] ๗. พวกที่กล่าวคำเพ้อเจ้อก็ดี พวกที่งดเว้นจากการกล่าวคำเพ้อเจ้อก็ดี ต่างก็จักมาสู่ยัญพิธีของพระองค์ ในชนเหล่านั้น จำพวกที่กล่าวคำเพ้อเจ้อจักได้รับผลเพราะกรรมของเขาเอง ขอพระองค์ทรงปรารภเฉพาะพวกที่งดเว้นจากการกล่าวคำเพ้อเจ้อเท่านั้น แล้วทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๑๘] ๘. พวกที่โลภอยากได้ของของผู้อื่นก็ดี พวกที่ไม่โลภอยากได้ของของผู้อื่นก็ดี ต่างก็จักมาสู่ยัญพิธีของพระองค์ ในชนเหล่านั้น พวกที่โลภอยากได้ของของผู้อื่น จักได้รับผลเพราะกรรมของเขาเอง ขอพระองค์ทรงปรารภเฉพาะพวกที่ไม่โลภอยากได้ของของผู้อื่นเท่านั้นแล้วทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๑๙] ๙. พวกที่มีจิตพยาบาทก็ดี พวกที่มีจิตไม่พยาบาทก็ดี

ต่างก็จักมาสู่ยัญพิธีของพระองค์ ในชนเหล่านั้น พวกที่มีจิตพยาบาทจักได้รับผลเพราะกรรมของเขาเอง ขอพระองค์ทรงปรารภเฉพาะพวกที่มีจิตไม่พยาบาทเท่านั้นแล้วทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๒๐] ๑๐. พวกที่เป็นมิจฉาทิฐิก็ดี พวกที่เป็นสัมมาทิฐิก็ดี ต่างก็จักมาสู่ยัญพิธีของพระองค์ ในชนเหล่านั้น พวกที่เป็นมิจฉาทิฏฐิจักได้รับผลเพราะกรรมของเขาเอง ขอพระองค์ทรงปรารภเฉพาะพวกที่เป็นสัมมาทิฐิเท่านั้นแล้วทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด. พราหมณ์ พราหมณ์ปุโรหิตได้กำจัดความวิปฏิสารของพระเจ้ามหาวิชิตราชเพราะผู้รับทาน โดยอาการ ๑๐ ประการดังแสดงมานี้แลก่อนทรงบูชาทีเดียว.

[๒๒๑] พราหมณ์ ลำดับนั้น พราหมณ์ปุโรหิตได้ยังพระทัยของพระเจ้ามหาวิชิตราชซึ่งทรงบูชามหายัญอยู่ให้ทรงเห็นแจ้ง ให้ทรงสมาทาน ให้ทรงอาจหาญ ให้ทรงร่าเริง โดยอาการ ๑๖ ประการ.

๑. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พระองค์ไม่ได้ทรงชักชวนเจ้าผู้ครองเมืองทั้งหลายซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแต่เฉพาะพระองค์. แม้ด้วยประการเช่นนี้ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพระองค์ก็ได้ทรงเรียกเจ้าผู้ครองเมืองทั้งหลายซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบทมาปรึกษาแล้ว ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๒๒] ๒. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พระองค์มิได้ทรงชักชวนเหล่าอำมาตย์ราชบริพารซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแต่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการ

เช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพระองค์ก็ได้ทรงเรียกเหล่าอำมาตย์ราชบริพารซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบทมาปรึกษาแล้ว ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์ทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

๓. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พระองค์มิได้ชักชวนเหล่าพราหมณ์มหาศาลซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแต่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพระองค์ได้ทรงเรียกพราหมณ์มหาศาลซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบทมาปรึกษาแล้ว ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

๔. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พระองค์มิได้ทรงชักชวนเหล่าคฤหบดีผู้มั่งคั่งซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแต่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพระองค์ได้ทรงเรียกเหล่าคฤหบดีผู้มั่งคั่งซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบทมาปรึกษาแล้ว ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๒๓] ๕. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พระองค์มิได้เป็นกษัตริย์อุภโตสุชาตทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา มิได้มีพระครรภ์เป็นที่ทรงถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน เป็นผู้อันใคร ๆ คัดค้านติเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงพระชาติ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชา

มหายัญเห็นปานนั้นแต่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพระองค์ทรงเป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา มีพระครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ไม่มีใครคัดค้านติเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงพระชาติ. ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๒๔] ๖. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พระองค์มีพระรูปไม่งาม ไม่น่าดู ไม่น่าเลื่อมใส ไม่ทรงเพียบพร้อมด้วยพระฉวีวรรณผุดผ่อง มิได้ทรงมีพระฉวีวรรณคล้ายพรหม มิได้ทรงมีพระรูปคล้ายพรหม ไม่น่าดู ไม่น่าชมเสียเลย ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแต่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพระองค์ทรงมีพระรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ทรงเพียบพร้อมด้วยพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก ทรงมีพระฉวีวรรณ คล้ายพรหม ทรงมีพระรูปคล้ายพรหม น่าดู น่าชมมิใช่น้อย ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

๗. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พระองค์มิได้ทรงเป็นกษัตริย์ที่มั่งคั่ง มีพระราชทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้สอยน่าปลื้มใจมาก มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก มีท้องพระคลังและฉางเต็มบริบูรณ์ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแต่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มั่งคั่ง มีพระราชทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้สอยน่าปลื้มใจมาก มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก มีท้องพระคลังและฉางเต็มบริบูรณ์ ด้วย

ประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

๘. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พระองค์มิได้ทรงเป็นกษัตริย์มีกำลัง มิได้ทรงสมบูรณ์ด้วยเสนามีองค์ ๔ ซึ่งอยู่ในวินัย คอยปฏิบัติตามคำสั่ง มิได้ทรงมีพระบรมเดชานุภาพ ดังว่าจะเผาผลาญศัตรูได้ด้วยพระราชอิสริยยศ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแต่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีกำลัง ทรงสมบูรณด้วยเสนามีองค์ ๔ ซึ่งอยู่ในวินัย คอยปฏิบัติตามคำสั่ง ทรงมีพระบรมเดชานุภาพดังว่าจะเผาผลาญศัตรูได้ด้วยพระราชอิสริยยศ ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์ จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

๙. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พระองค์มิได้ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีศรัทธา มิได้ทรงเป็นทายก มิได้ทรงเป็นทานบดี มีประตูปิด มิได้เป็นดุจบ่อที่ลงดื่มของสมณะและพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพก ยาจก มิได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแต่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีศรัทธา ทรงเป็นทายก เป็นทานบดี มิได้ทรงปิดประตู เป็นดุจบ่อที่ลงดื่มของสมณะและพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพก ยาจก ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

๑๐. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พระองค์มิได้ทรงเป็นกษัตริย์

ที่ทรงศึกษา ทรงสดับเรื่องนั้น ๆ มาก ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแด่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ได้ทรงศึกษา ทรงสดับเรื่องนั้น ๆ มาก ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์ทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

๑๑. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พระองค์มิได้ทรงทราบอรรถแห่งข้อที่ทรงศึกษาและภาษิตนั้น ๆ ว่า นี้อรรถแห่งภาษิตนี้ นี้อรรถแห่งภาษิตนี้ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแด่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ทรงทราบอรรถแห่งข้อที่ทรงศึกษาและภาษิตนั้น ๆ ว่า นี้อรรถแห่งภาษิตนี้ นี้อรรถแห่งภาษิตนี้ ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

๑๒. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พระองค์มิได้ทรงเป็นบัณฑิต มิได้ทรงเฉียบแหลม มิได้ทรงพระปรีชา มิได้สามารถจะทรงดำริถึงอรรถอันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันได้ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแด่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพระองค์ทรงเป็นบัณฑิต ทรงเฉียบแหลม ทรงมีพระปรีชาสามารถที่จะดำริถึงอรรถอันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันได้ ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๒๕] ๑๓. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะ

พึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พราหมณ์ปุโรหิตของพระองค์มิได้เป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายมารดาและบิดา มิได้มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่กล่าวคัดค้านติเตียนด้วยการกล่าวอ้างถึงชาติหามิได้ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้น แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพราหมณ์ปุโรหิตของพระองค์เป็นอุภโตสุชาต มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด ๗ ชั่วคน ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยการกล่าวอ้างถึงชาติ ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

[๒๒๖] ๑๔. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พราหมณ์ปุโรหิตของพระองค์มิได้เป็นผู้คงแก่เรียน มิได้ทรงจำมนต์ มิได้รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆัณฑุ คัมภีร์เกตุภะ พร้อมทั้งประเภทอักษรมีคัมภีร์อิติหาสเป็นที่ ๕ มิได้เป็นผู้เข้าใจตัวบท มิได้เป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ มิได้ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและมหาปุริสลักษณะ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแต่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพราหมณ์ปุโรหิตของพระองค์เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนต์ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์ นิฆัณฑุ คัมภีร์เกตุภะ พร้อมทั้งประเภทอักษร มีคัมภีร์อิติหาสเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจตัวบท เป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและมหาปุริสลักษณะ ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์ จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

๑๕. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พราหมณ์ปุโรหิตของพระองค์มิได้

เป็นผู้มีศีล มิได้มีศีลอันเจริญ มิได้ประกอบด้วยศีลอันเจริญ ถึงกระนั้น พระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้นแต่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพราหมณ์ปุโรหิตของพระองค์เป็นผู้มีศีล มีศีลอันเจริญ ประกอบด้วยศีลอันเจริญ ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด.

๑๖. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหายัญอยู่ ใคร ๆ จะพึงกล่าวว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงบูชามหายัญ แต่พราหมณ์ปุโรหิตของพระองค์มิได้เป็นบัณฑิต มิได้เป็นผู้เฉียบแหลม มิได้มีปัญญา มิได้เป็นที่ ๑ หรือที่ ๒ ในพวกปฏิคาหกผู้รับบูชาด้วยกัน ถึงกระนั้น พระองค์ก็ยังทรงบูชามหายัญเห็นปานนั้น แต่เฉพาะพระองค์ แม้ด้วยประการเช่นนี้ ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม. เพราะพราหมณ์ปุโรหิตของพระองค์เป็นบัณฑิต เป็นผู้เฉียบแหลม มีปัญญาเป็นที่ ๑ หรือที่ ๒ ในพวกปฏิคาหกผู้รับบูชาด้วยกัน ด้วยประการแม้นี้ ขอพระองค์จงทรงทราบเถิด ขอพระองค์จงทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา ทรงทำพระทัยให้ผ่องใสในภายในเถิด. พราหมณ์ พราหมณ์ปุโรหิตได้ยังพระทัยของพระเจ้ามหาวิชิตราช ผู้ทรงบูชามหายัญอยู่ให้ทรงเห็นแจ้ง ให้ทรงสมาทาน ให้ทรงอาจหาญ ให้ทรงร่าเริง โดยอาการ ๑๖ ประการดังแสดงมานี้แล.

[๒๒๗] พราหมณ์ ในยัญนั้นไม่ต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์นานาชนิด ไม่ต้องตัดต้นไม้มาทำเป็นหลักยัญ ไม่ต้องเกี่ยวหญ้าคามาเพื่อเบียดเบียนสัตว์อื่น ๆ แม้ชนเหล่าใดที่เป็นทาส เป็นคนรับใช้ เป็นกรรมกร ของพระเจ้ามหาวิชิตราชนั้น ชนเหล่านั้นก็มิได้ถูกอาชญาคุกคาม มิได้ถูกภัยคุกคาม มิได้มีหน้านองด้วยน้ำตา ร้องไห้กระทำการงาน. ที่จริงคนที่ปรารถนาจะกระทำจึงกระทำ ไม่ปรารถนาก็ไม่ต้องกระทำ. ปรารถนาจะกระทำการงานใด ก็กระทำการงานนั้น ไม่ปรารถนาจะกระทำการงานใด ไม่ต้องกระทำการงานนั้น และยัญนั้นได้

สำเร็จเพียงด้วยเนยใส น้ำมัน เนยข้น นมส้ม น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เท่านั้น

[๒๒๘] พราหมณ์ ลำดับนั้นแล เจ้าผู้ครองเมืองซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท พวกอำมาตย์ราชบริพารซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท พวกพราหมณ์มหาศาลซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท พวกคฤหบดีผู้มั่งคั่งซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท ต่างก็พากันนำทรัพย์มากมาย มาเข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาวิชิตราชกราบทูลว่า ขอเดชะ พวกข้าพระพุทธเจ้า ได้นำทรัพย์มากมายนี้มาถวายเฉพาะพระองค์ ขอพระองค์จงทรงรับเถิด พระเจ้ามหาวิชิตราชตรัสว่า อย่าเลยพ่อ แม้ทรัพย์เป็นอันมากนี้ของข้าพเจ้าก็ได้รวบรวมมาแล้วจากภาษีอากรที่เป็นธรรม ทรัพย์ที่พวกท่านนำมานั้นจงเป็นของพวกท่านเถิด ก็และพวกท่านจงนำทรัพย์จากที่นี้ไปเพิ่มอีก เจ้าผู้ครองเมืองเป็นต้นเหล่านั้นถูกพระราชาปฏิเสธ ต่างพากันหลีกไป ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งคิดร่วมกันอย่างนี้ว่า การที่พวกเราจะรับทรัพย์เหล่านี้คืนไปบ้านของตน ๆ อีกนั้น ไม่เป็นการสมควรแก่พวกเราเลย พระเจ้ามหาวิชิตราชกำลังทรงบูชามหายัญอยู่ เอาเถอะ พวกเรามาบูชายัญตามเสด็จพระองค์เถิด.

[๒๒๙] พราหมณ์ ลำดับนั้น เจ้าผู้ครองเมืองซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท ได้เริ่มบำเพ็ญทานทางด้านบูรพาแห่งหลุมยัญ. พวกอำมาตย์ราชบริพารซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท ได้เริ่มบำเพ็ญทานทางด้านทักษิณแห่งหลุมยัญ. พวกพราหมณ์มหาศาลซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท ได้เริ่มบำเพ็ญทานทางด้านปัจฉิมแห่งหลุมยัญ. พวกคฤหบดีผู้มั่งคั่งซึ่งเป็นชาวนิคมและชาวชนบท ได้เริ่มบำเพ็ญทานทางด้านอุดรแห่งหลุมยัญ. พราหมณ์ แม้ในยัญของเจ้าผู้ครองเมืองเป็นต้นแม้เหล่านั้นไม่ต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์นานาชนิด ไม่ต้องตัดต้นไม้มาทำเป็นหลักยัญ ไม่ต้องเกี่ยวหญ้าคามาเพื่อเบียดเบียนสัตว์อื่น. คนเหล่าใดที่เป็นทาส เป็นคนใช้ เป็นกรรมกรของเจ้าผู้ครองเมืองเป็นต้นเหล่านั้น แม้คนเหล่านั้นก็มิได้ถูกอาชญาคุกคาม มิได้ถูกภัยคุกคาม มิได้มีหน้า

นองด้วยน้ำตา ร้องไห้ทำการงาน. ที่จริง คนที่ปรารถนาจะกระทำจึงกระทำ ที่ไม่ปรารถนาก็ไม่ต้องกระทำ. ปรารถนาจะกระทำการงานใดก็กระทำการงานนั้น ไม่ปรารถนาจะกระทำการงานใดก็ไม่ต้องกระทำการงานนั้น. ยัญนั้นได้สำเร็จเพียงด้วยเนยใส น้ำมัน เนยข้น นมส้ม น้ำผึ้ง น้ำอ้อยเท่านั้น ชนผู้เห็นชอบตามพระราชดำริ ๔ จำพวก ๑ พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ๑ พราหมณ์ปุโรหิตประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ ๑ ดังกล่าวมานี้ รวมเป็น ๓ อย่าง พราหมณ์ทั้ง ๓ ประการรวมเรียกยัญญสัมปทา ๓ อย่าง มีบริขาร ๑๖.

[๒๓๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์เหล่านั้นส่งเสียงอื้ออึงเกรียวกราวว่า โอ ยัญ โอ ยัญสมบัติ ส่วนพราหมณ์กูฏทันตะนั่งนิ่งอยู่ ต่อจากนั้นพราหมณ์เหล่านั้นได้ถามว่า เพราะเหตุไรเล่า ท่านกูฏทันตะจึงไม่ชื่นชมคำสุภาษิตของพระสมณโคดม โดยคำเป็นสุภาษิต พราหมณ์กูฏทันตะกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าจะไม่ชื่นชมคำสุภาษิตของพระสมณโคดม โดยคำเป็นสุภาษิตก็หามิได้ เพราะว่าผู้ที่ไม่ชื่นชมคำสุภาษิตของพระสมณโคดมโดยเป็นคำสุภาษิตนั้น ศีรษะจะต้องแตก ท่านทั้งหลาย ก็แต่ว่าข้าพเจ้าได้คิดอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมได้ตรัสอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ หรือตรัสอย่างนี้ว่า เหตุอย่างนี้ควรจะมีได้ อีกอย่างหนึ่งพระสมณโคดมย่อมตรัสว่า เหตุอย่างนี้ได้มีแล้วในกาลนั้น เรื่องเช่นนี้ได้มีแล้วในกาลนั้น ดังนี้ทีเดียว ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้คิดอย่างนี้ว่า สมัยนั้นพระสมณโคดมคงจะทรงเป็นพระเจ้ามหาวิชิตราชผู้เป็นเจ้าแห่งยัญ หรือทรงเป็นพราหมณ์ปุโรหิตผู้อำนวยการบูชายัญของพระเจ้ามหาวิชิตราชนั้นแน่นอน แล้วจึงได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ก็พระโคดมผู้เจริญย่อมทรงทราบโดยแจ้งชัดหรือว่า ผู้บูชายัญเห็นปานนั้นหรือผู้อำนวยการบูชายัญเห็นปานนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ เราย่อมทราบโดยแจ้งชัดว่า ผู้บูชายัญเห็นปานนั้น

และผู้อำนวยการบูชายัญเห็นปานนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ พราหมณ์ สมัยนั้นเราได้เป็นพราหมณ์ปุโรหิต ผู้อำนวยการบูชายัญของพระเจ้ามหาวิชิตราชนั้น.

พุทธยัญ นิตยทาน

[๒๓๑] พราหมณ์กูฏทันตะทูลถามว่า "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ยัญอย่างอื่นซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า และมีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้มีอยู่หรือ ?".

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "พราหมณ์ มีอยู่ ยัญอย่างอื่นซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า และมีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้".

พราหมณ์. "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ยัญซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า และมีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้เป็นไฉน ?" พระผู้มีพระภาคเจ้า. "พราหมณ์ นิตยทาน อันเป็นอนุกูลยัญอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลถวายเจาะจงพวกบรรพชิตผู้มีศีล ก็ยัญนี้แล เป็นยัญซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า และมีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้". พราหมณ์. "ข้าแต่ พระโคดมผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ให้นิตยทานอันเป็นอนุกูลยัญนั้นซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่าและมีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้". พระผู้มีพระภาคเจ้า. "พราหมณ์ พระอรหันต์ก็ดี ท่านที่บรรลุอรหัตมรรคก็ดี ย่อมไม่เข้าไปสู่ยัญเช่นนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในยัญนั้น ปรากฏว่า มีการทุบตีด้วยท่อนไม้บ้าง จับไสคอกันบ้าง

ฉะนั้น พระอรหันต์ก็ดี ท่านที่บรรลุอรหัตมรรคก็ดี ย่อมไม่เข้าไปสู่ยัญเช่นนั้น. พราหมณ์ ส่วนนิตยทานอันเป็นอนุกูลยัญ*อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลถวายเจาะจงพวกบรรพชิตผู้มีศีล พระอรหันต์ก็ดี ท่านที่บรรลุอรหัตมรรคก็ดี ย่อมเข้าไปสู่ยัญเช่นนั้นโดยแท้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในยัญนั้น ไม่ปรากฏ ว่ามีการทุบตีด้วยท่อนไม้ การจับไสคอกันเลย ฉะนั้นพระอรหันต์ก็ดี ท่านที่บรรลุอรหัตมรรคก็ดี ย่อมเข้าไปสู่ยัญเช่นนั้น. พราหมณ์ นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้นิตยทานอันเป็นอนุกูลยัญนั้น ซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า และมีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้".

การสร้างวิหารเพื่อพระสงฆ์ผู้มาแต่ ๔ ทิศ

[๒๓๒] พราหมณ์. "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ยัญอย่างอื่นซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้ และกว่านิตยทานอันเป็นอนุกูลยัญนี้ยังมีอยู่หรือ ?" พระผู้มีพระภาคเจ้า. "พราหมณ์ ยัญอย่างอื่นซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้ และกว่านิตยทานอันเป็นอนุกูลยัญนี้มีอยู่ ?. พราหมณ์. "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ยัญนั้นเป็นไฉน ?" พระผู้มีพระภาคเจ้า. "พราหมณ์ ยัญของบุคคลที่สร้างวิหาร อุทิศแก่พระสงฆ์ผู้มาแต่ ๔ ทิศ นี้เทละเป็นยัญซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้ และกว่านิตยทานอันเป็นอนุกูลยัญนี้".

---

๑. อนุกูลยัญ คือทานที่ทำสืบต่อกันมาของตระกูล

สรณคมน์

[๒๓๓] พราหมณ์. "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ยัญอย่างอื่นซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์ มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้ กว่านิตยทาน อันเป็นอนุกูลยัญและกว่าวิหารทานนี้ยังมีอยู่หรือ ?" พระ-ผู้มีพระภาคเจ้า. "มีอยู่ พราหมณ์" พราหมณ์. "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ยัญนั้นเป็น ไฉน ?" พระผู้มีพระภาคเจ้า. "พราหมณ์ ยัญของบุคคลผู้มีจิตเลื่อมใส ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ พราหมณ์ นี้แหละ เป็นยัญซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้ กว่านิตยทานอันเป็นอนุกูลยัญและกว่าวิหารทานนี้".

การสมาทานศีล ๕

[๒๓๔] พราหมณ์. "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ยัญอย่างอื่นซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้ กว่านิตยทานอันเป็นอนุกูลยัญ กว่าวิหารทาน และกว่าสรณคมน์เหล่านี้ยังมีอยู่หรือ ?" พระผู้มีพระภาคเจ้า. "มีอยู่ พราหมณ์" พราหมณ์. "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ยัญนั้นเป็นไฉน ?" พระผู้มีพระภาคเจ้า. "พราหมณ์ การที่บุคคลเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส สมาทานสิกขาบททั้งหลาย คือ งดเว้นจากปาณาติบาต งดเว้นจากอทินนาทาน งดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร งดเว้นจากมุสาวาท งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท พราหมณ์ นี้แหละเป็นยัญซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มี

การตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติ ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้ กว่านิตยทานอันเป็นอนุกูลยัญ กว่าวิทารทานและกว่าสรณคมน์นี้".

[๒๓๕] พราหมณ์. "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ยัญอย่างอื่นซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติ ๓ ประการ มีบริขาร ๑๖ นี้ กว่านิตยทานอันเป็นอนุกูลยัญ กว่าวิทารทาน กว่าสรณคมน์ และกว่าสิกขาบทเหล่านี้ยังมีอยู่หรือ ?". พระผู้มีพระผู้มีพระภาคเจ้า. "มีอยู่ พราหมณ์ ยัญอย่างอื่นซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติทั้ง ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้ กว่านิตยทานอันเป็นอนุกูลยัญ กว่าวิทารทาน กว่าสรณคมน์ และกว่าสิกขาบทเหล่านี้มีอยู่" พราหมณ์. "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ยัญอย่างอื่นซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญสมบัติ ๓ ประการ ซึ่งมีบริขาร ๑๖ นี้ กว่านิตยทานอันเป็นอนุกูลยัญ กว่าวิทารทาน กว่าสรณคมน์ และกว่าสิกขาบทเหล่านี้เป็นไฉน ?"

พระผู้มีพะภาคเจ้า. "พราหมณ์ ตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ (พึงดูพิสดารในสามัญญผลสูตร) ฯลฯ พราหมณ์ ภิกษุถึงพร้อมด้วยศีล ด้วยประการนี้แล. ภิกษุบรรลุปฐมฌานอยู่. พราหมณ์ ยัญนี้แลใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญทั้งหลายข้างต้น. ทุติยฌาน. ตติยฌาน. เธอบรรลุจตุตถฌานอยู่. พราหมณ์ ยัญแม้นี้แลใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญทั้งหลายข้างต้น. เธอย่อมโน้มน้อมจิตไป เพื่อญาณทัสสนะ ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. พราหมณ์ ยัญ

นี้เลใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า กว่ายัญก่อน ๆ พราหมณ์ ยัญสมบัติอื่นที่ดีกว่า หรือประณีตกว่า กว่ายัญสมบัตินี้ไม่มี".

กูฏทันตพราหมณ์แสดงตนเป็นอุบาสก

[๒๓๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาอย่างนี้แล้ว กูฏทันตพราหมณ์ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระ-โคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักษุจักเห็นรูปฉันใด พระโคดมผู้เจริญทรงประกาศพระธรรมโดยอเนก-ปริยายก็ฉันนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระโคดมผู้เจริญ ทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระโคดมผู้เจริญจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะอย่างมอบกายถวายชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ได้ปล่อยโคผู้ ๗๐๐ ตัว ลูกโคผู้ ๗๐๐ ตัว ลูกโคเมีย ๗๐๐ ตัว แพะ ๗๐๐ ตัว แกะ ๗๐๐ ตัว ได้ให้ชีวิตแก่สัตว์เหล่านั้น ขอสัตว์เหล่านั้นจงได้กินหญ้าเขียวสด จงได้ดื่มน้ำเย็น ขอลมที่เย็นจงพัดถูกสัตว์เหล่านั้นเถิด.

กูฏทันตพราหมณ์บรรลุโสดาปัตติผล

[๒๓๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอนุปุพพิกถาแก่กูฏทันตพราหมณ์ คือทรงประกาศทานกถา สีลกถา สัคคกถา โทษของกามที่ต่ำช้า เศร้าหมอง และอานิสงส์การออกจากกาม เมื่อทรงทราบว่ากูฏทันตพราหมณ์ มีจิตควร มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิวรณ์

มีจิตร่าเริง มีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โปรดกูฏทันตพราหมณ์ เปรียบเหมือนผ้าที่สะอาด ปราศจากสีดำ ควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดีฉันใด กูฏทันตพราหมณ์ ก็ฉันนั้น ได้ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลีปราศจากมลทินว่า สิ่งใด สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ณ ที่นั้นนั่นเอง. ลำดับนั้น กูฏทันตพราหมณ์เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้ธรรมแล้ว หยั่งทราบถึงธรรมทั่วถึงแล้ว ข้ามพ้นความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความแกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอพระโคดม ผู้เจริญกับพระภิกษุสงฆ์จงทรงรับภัตตาหารของข้าพระองค์ในวันพรุ่งนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ. เมื่อกูฏทันตพราหมณ์ทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกจากที่นั่งถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณหลีกไป.

[๒๓๘] ครั้งนั้น พอถึงเวลารุ่งเช้า กูฏทันตพราหมณ์ได้สั่งให้คนจัดเตรียมของเคี้ยวและของฉันอย่างประณีต ในสถานที่บูชายัญของตน แล้วให้คนไปกราบทูลเวลาเสด็จแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแด่พระโคดมผู้เจริญ ถึงเวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว ลำดับนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวรพร้อมด้วยพระภิกษุ-สงฆ์เสด็จไปสู่สถานที่บูชายัญของกูฏทันตพราหมณ์ ครั้นเสด็จไปถึงแล้ว ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูไว้แล้ว. ลำดับนั้นแล กูฏทันตพราหมณ์ได้อังคาสพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ให้อิ่มหนำเพียงพอด้วยของขบเคี้ยวและของฉันอันประณีต ด้วยมือของตนเอง. เมื่อทราบว่าพระผู้-มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้ว ทรงลดพระหัตถ์ลงจากบาตรแล้ว จึงได้ถือเอาอาสนะที่ต่ำแห่งหนึ่งนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังกูฏทันตพราหมณ์ผู้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งนั้นแลให้เห็นแจ้ง ให้

สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง ด้วยธรรมีกถาแล้วเสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป.

กูฏทันตสูตรที่ ๕ จบ

อรรถกถากูฏทันตสูตร

กูฏทันตสูตรมีคำเริ่มต้นว่า **ข้าพเจ้าสดับมาแล้วอย่างนี้ ฯลฯ ในมคธชนบท (เอวมฺเม สุตํ ฯเปฯ มคเธสุ)** ในกูฏทันตสูตรนั้น มีการพรรณนาตามลำดับบทดังต่อไปนี้.

คำว่า **ในมคธชนบท (มคเธสุ)** ความว่า ราชกุมารทั้งหลายผู้อยู่ในชนบทมีชื่อว่ามคธะ ชนบทแม้ชนบทเดียวอันเป็นที่อยู่ของราชกุมารเหล่านั้นท่านก็เรียกว่า มคธา ด้วยศัพท์ขยายออก. ในชนบทในแคว้นมคธนั้น. เบื้องหน้าแต่นี้ไป มีนัยดังกล่าวแล้วในสูตรทั้งสองเบื้องต้นนั่นแหละ. สวนอัมพลัฏฐิกาก็เช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วในพรหมชาลสูตร.

คำว่า **กูฏทันตะ** เป็นชื่อของพราหมณ์นั้น. คำว่า **ได้เตรียม (อุปกฺขโฏ)** คือ จัดแจง. คำว่า **ลูกโคผู้ (วจฺฉตรสตานิ)** คือ ลูกโคผู้หลายร้อย. แพะตัวเล็ก ๆ ท่านเรียกว่า **อุรัพภะ**. สัตว์เหล่านั้นมีมาในพระบาลีเพียงแค่นี้เท่านั้น. แต่เนื้อและนกเป็นอันมากอย่างละ ๗๐๐ แม้มิได้มีมาในพระบาลี ก็พึงทราบว่าท่านประมวลเข้ามาด้วยเหมือนกัน. ได้ทราบว่ากูฏทันตพราหมณ์นั้นประสงค์จะบูชายัญอย่างละ ๗๐๐ ทุกอย่าง. คำว่า **ถูกนำเข้าไปผูกไว้ที่หลัก (ถูนูปนีตานิ)** คือ ถูกเขานำเข้าไปสู่หลักกล่าวคือ หลักยัญเพื่อต้องการจะผูกวางไว้.

ว่าด้วยยัญของพระเจ้ามหาวิชิตราช

การตั้งไว้ คือ การแต่งตั้ง ท่านเรียกว่า **วิธ** ในคำว่า **ติวิธ์ (๓ ประการ)** นี้. คำว่า **มีบริขาร ๑๖ (โสฬสปริกฺขารํ)** คือ มีบริวาร ๑๖ (คือส่วนประกอบ). คำว่า **พักอยู่ (ปฏิวสนฺติ)** คือ พวกพราหมณ์ทั้งหลายพักอยู่ เพื่อต้องการบริโภคของที่เขาให้เป็นทาน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงบุรพจริตที่ภพปกปิดไว้เหมือนคนขุดขุมทรัพย์ที่ฝังอยู่ในดินแล้วกระทำให้เป็นกองไว้ต่อหน้า จึงตรัสพระดำรัสนี้ว่า **เรื่องนี้เคยมีมาแล้ว (ภูตปุพฺพํ)** คำว่า **พระเจ้ามหาวิชิตราช (มหาวิชิโต)** ความว่า ได้ยินว่า พระราชานั้นทรงชนะปฐพีมณฑล ซึ่งมีทะเลเป็นขอบเขต เพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรงถึงความนับว่ามหาวิชิตราช เพราะมีชัยชนะยิ่งใหญ่.

ในคำว่า **มั่งคั่ง (อฑฺโฒ)** เป็นต้น ความว่า บางคนเป็นคนมั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติอันเป็นของตน. แต่พระเจ้ามหาวิชิตราชนี้หาเป็นผู้มั่งคั่งอย่างเดียวเท่านั้นไม่ พระองค์ยังเป็นผู้ชื่อว่า **มีทรัพย์มาก (มหทฺธโน)** คือ ถึงพร้อมด้วยทรัพย์มากมาย คือ นับไม่ถ้วน. ชื่อว่า **มีโภคสมบัติมาก (มหาโภโค)** เพราะมีโภคสมบัติมากมาย คือยิ่งใหญ่ด้วยอำนาจแห่งกามคุณห้า. ชื่อว่า **มีทองและเงินมาก (ปหูตชาตรูปรชโต)** เพราะความที่ทองและเงินเป็นแท่ง ๆ และด้วยอำนาจเป็นมาสกทองคำและมาสกเงินเป็นต้น. อธิบายว่า ถึงพร้อมด้วยทองและเงินนับด้วยโกฏิเป็นอันมาก.

ความยินดี ชื่อว่า **ความปลื้มใจ (วิตฺติ)** อุปกรณ์แห่งความปลื้มใจชื่อ **วิตตูปกรณะ** ได้แก่เหตุแห่งความยินดี. ผู้ชื่อว่า **มีเครื่องใช้สอยอันน่าปลื้มใจมาก (ปหูตวิตฺตูปกรโณ)** เพราะพระองค์มีเครื่อง อุปกรณ์แห่งความปลื้มใจมากมายหลายประเภท เป็นต้นว่าเครื่องประดับนานาชนิดและภาชนะทองและเงินเป็นต้น. ผู้ชื่อว่า **มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก (ปหูตธนธญฺโญ)** เพราะทรัพย์กล่าวคือแก้ว ๗ ประการที่ฝังเก็บไว้และข้าว

เปลือกอันรวมตลอดถึงบุพพัณชาติและอปรัณชาติทั้งปวงมีมากมาย. อีกนัยหนึ่ง บทนี้ท่านกล่าวไว้เพราะพระองค์มีรายจ่ายรายรับเป็นต้น ด้วยใช้ทรัพย์แลกเปลี่ยนข้าวเปลือกทุกวัน.

คำว่า **มีท้องพระคลังและฉางบริบูรณ์ (ปริปุณฺณโกสโกฏฐาคาโร)** ความว่า คลังที่เก็บสิ่งของท่านเรียกว่า **คลัง** อธิบายว่า มีคลังเต็มบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ที่ฝังเก็บไว้ มีฉางเต็มบริบูรณ์ด้วยข้าวเปลือก. อีกนัยหนึ่ง คลังมี ๔ อย่าง คือ ช้าง ม้า รถ ทหารราบ. ฉางมี ๓ อย่างคือ ฉางเก็บทรัพย์ ฉางเก็บข้าวเปลือก ฉางเก็บผ้า. ทุกสิ่งทุกอย่างแม้ทั้งหมดนั้นของพระองค์บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า **มีท้องพระคลังและฉางบริบูรณ์**.

คำว่า **ได้เกิด (อุทปาทิ)** คือ เกิดขึ้นแล้ว. ได้ยินว่าในวันหนึ่ง พระราชานี้เสด็จออกไปเที่ยวตรวจดูรัตนะ. พระองค์ตรัสถามผู้รักษาคลังเก็บสิ่งของว่า แน่ะพ่อ ทรัพย์มากมายอย่างนี้ใครเก็บสะสมมา ภัณฑาคาริกทูลว่า พระราชบิดาและพระเจ้าปู่เป็นต้นของพระองค์สะสมมาตลอดชั่ว ๗ ตระกูล พระราชาตรัสถามว่า ก็ชนเหล่านั้นสะสมทรัพย์นี้ไว้แล้วไปที่ไหนกัน ภัณฑาคาริกทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ชนเหล่านั้นทั้งหมดทีเดียวไปสู่อำนาจของความตาย พระราชาตรัสถามว่า พวกเขาไม่นำเอาทรัพย์ของตนไปด้วยหรือ ภัณฑาคาริกทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพพระองค์ตรัสอะไร พวกเขาต้องละทิ้งทรัพย์นั้นไปโดยสิ้นเชิง นำเอาไปไม่ได้ ลำดับนั้น พระราชาเสด็จกลับมาแล้วประทับนั่งในห้องอันมีสิริดำริว่า เราครอบครองโภคสมบัติมากมายเป็นต้น. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ได้เกิดพระปริวิตกอย่างนี้ว่า (เอวํ เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ)**

คำว่า **รับสั่งให้เรียกพราหมณ์ปุโรหิตมาแล้ว (พฺราหฺมณํ อามนฺเตตฺวา)** ถามว่า เพราะเหตุไรจึงตรัสเรียกมา. ได้ยินว่าพระราชานี้ทรงดำริอย่างนี้ว่า ธรรมดาคนที่จะให้ทานควรได้ปรึกษากับบัณฑิตสักคนหนึ่งก่อนแล้วจึงให้ เพราะการที่มิได้ปรึกษาก่อนกระทำลงไป ย่อมทำความ

เดือดร้อนในภายหลัง เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงตรัสเรียกมา. ลำดับนั้น พราหมณ์คิดว่า พระราชานี้มีพระราชประสงค์จะถวายมหาทาน และในชนบทของพระองค์ยังมีโจรมากมาย โจรเหล่านั้นก็ยังไม่สงบ เมื่อพระองค์ถวายทานอยู่ บ้านเรือนของเหล่าชนผู้นำของที่จะให้ทาน มี นมสด นมส้ม และ ข้าวสาร เป็นต้นมา ย่อมไม่มีคนเฝ้า โจรเหล่านั้นก็จักปล้น ชนบทก็จะชุกชุมไปด้วยโจรภัย ทีนั้นทานของพระราชาก็จักไม่ดำเนินไปได้นาน แม้พระทัยของพระองค์ก็จักไม่แน่วแน่ เอาเถอะ เราจะให้พระองค์ทรงเข้าพระทัยเนื้อความนี้ ลำดับนั้น เมื่อจะยังพระองค์ให้ทรงเข้าพระทัยเนื้อความนั้น เขาจึงกล่าวคำว่า **ชนบทของพระองค์ (โภโต โข รญฺโญ)** เป็นต้น.

ในคำเหล่านั้น คำว่า **มีเสี้ยนหนาม (สกณฺฏโก)** คือ ยังมีเสี้ยนหนามด้วยเสี้ยนหนามคือโจร. คำว่า **ทำร้ายในหนทางเปลี่ยว (ปณฺฑุหนา)** แปลว่า การปล้นในทางเปลี่ยว ความว่าการฆ่ากันในทางเปลี่ยว. คำว่า **ชื่อว่าทรงกระทำการมิสมควร (อกิจฺจการี อสฺส)** ความว่า พึงเป็นผู้กระทำกิจที่ไม่พึงกระทำ คือพึงเป็นผู้ประพฤติไม่เป็นธรรม. คำว่า **ทุสฺสุขีลำ** แปลว่า เสี้ยนหนามคือโจร. คำว่า **ด้วยการประหาร (วเธน วา)** คือ ด้วยการให้ตาย หรือด้วยการทุบ. คำว่า **ด้วยการจองจำ (พนฺธเนน)** คือ ด้วยการจองจำ มีการจองจำด้วยขื่อเป็นต้น. คำว่า **ด้วยการปรับไหม (ชานิยา)** คือ ด้วยการเสียทรัพย์. อธิบายว่า ด้วยอาชญาเป็นไปอย่างนี้ว่า พวกท่านจงเรียกเอา ๑๐๐ จงเรียกเอา ๑,๐๐๐. คำว่า **ด้วยการคาดโทษ (ครหาย)** คือ ด้วยให้ได้รับการตำหนิโทษ กระทำโทษ เป็นต้น อย่างนี้คือ ทำให้มี ๕ แกละ โกนหัวให้โล้น เอามูลโครด และจองจำด้วยคาที่คอ. คำว่า **หรือด้วยการเนรเทศ (ปพฺพาชนาย)** คือ ด้วยการขับออกจากแว่นแคว้น. คำว่า **จักปราบปราม (สมูหนิสฺสามิ)** คือ เราจักกำจัดให้หมดไปโดยชอบ คือ โดยเหตุ โดยนัย โดยการณ์อันควร. คำว่า **ที่เหลือจากถูกกำจัด (หตาวเสสกา)** คือ ที่เหลือจากตาย.

คำว่า **ขยัน (อุสฺสหนฺติ)** คือ กระทำความอุตสาหะ. คำว่า **จงเพิ่ม ..... ให้ (อนุปฺปเทตุ)** ความว่า เมื่อสิ่งที่พระราชทานแล้วไม่เพียงพอ โปรดพระราชทานพืชพันธุ์, ข้าวกินและสิ่งของที่เป็นเครื่องมือในการกสิกรรมแม้อย่างอื่นทุกอย่างอีก. คำว่า **จงเพิ่มทุนให้ (ปาภฏฺ อนุปฺปเทตุ)** ความว่า ขอพระองค์จงพระราชทานสิ่งของต้นทุน ด้วยอำนาจตัดขาดเงินต้นไปเลย ไม่ต้องทำพยานหลักฐาน ไม่ต้องลงบัญชี. ก็คำว่า 'ต้นทุน' นี้เป็นชื่อของสิ่งของอันเป็นทุนประเดิม. เหมือนดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

คนมีปัญญา มีวิจารณญาณ ย่อมตั้งตัวได้ด้วย ทรัพย์อันเป็นต้นทุนแม้เพียงเล็กน้อย เหมือนคนเริ่มก่อไฟกองน้อยก่อนฉะนั้น

คำว่า **เบี้ยเลี้ยงและเงินเดือน (ภตฺตเวตฺตนํ)** คือ ค่าอาหารประจำวันและทรัพย์สินมีเงินมาสกเป็นต้น. ความว่า จงพระราชทานพร้อมกับพระราชทานฐานันดรบ้านและนิคมเป็นต้น โดยสมควรแก่ตระกูล แก่การงานและความกล้าหาญของเขา ๆ. คำว่า **ผู้ขวนขวายในการงานของตน ๆ (สกมฺมปฺปสุตา)** คือ เป็นผู้เพียรกระทำ ได้แก่ใฝ่ใจกระทำในการงานของตนมีกสิกรรมและพาณิชยกรรมเป็นต้น. คำว่า **กองพระราชทรัพย์ (ราสิโก)** คือ กองแห่งทรัพย์และข้าวเปลือก. คำว่า **ตั้งอยู่ในความสงบ (เขมฏฺฐิตา)** คือ ดำรงอยู่ด้วยความปลอดโปร่ง คือ ไม่มีภัย. คำว่า **หาเสี้ยนหนามมิได้ (อกณฺฏกา)** คือ ปราศจากเสี้ยนหนาม คือโจร. คำว่า **ชื่นชมยินดีต่อกัน (โมทา โมทมานา)** แปลว่า ต่างชื่นชมยินดีต่อกัน. อีกประการหนึ่ง บาลีก็ใช้คำนี้เหมือนกัน. อธิบายว่า ต่างมีจิตพลอยยินดีซึ่งกันและกัน. คำว่า **ไม่ต้องปิดประตูเรือน (อปารุตฆรา)** ความว่า เพราะไม่มีพวกโจรจึงไม่ต้องปิดประตูเรือน เปิดประตูเรือนไว้ได้. คำว่า **แล้วตรัสว่า (เอตทโวจ)** คือ พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงทราบความที่บ้านเมืองมั่งคั่งและเจริญโดยอาการทั้งปวงแล้ว จึงได้ตรัสพระดำรัสนี้

ว่าด้วยบริขารของยัญ ๔ อย่าง

ข้อว่า **ขอเดชะ ถ้าเช่นนั้น (เตนหิ ภวำ ราชา)** ความว่า ได้ยินว่าพราหมณ์คิดว่า พระราชานี้เกิดพระอุตสาหะยิ่งนักที่จะถวายมหาทาน แต่ถ้าพระองค์ไม่ทรงปรึกษาเจ้าผู้ครองเมืองทั้งหลายเป็นต้น ก่อนถวาย เจ้าเหล่านั้นของพระองค์จักน้อยพระทัย เราจักกระทำโดยประการที่จะมิให้เจ้าเหล่านั้นน้อยพระทัยได้ ณ บัดนี้ เพราะฉะนั้น เขาจึงกราบทูลว่า **ขอเดชะ ถ้าเช่นนั้น** ... เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ชาวนิคม (เนคมา)** คือ ผู้ที่อาศัยอยู่ในนิคม. คำว่า **ชาวชนบท (ชานปทา)** คือ ผู้อาศัยอยู่ในชนบท. คำว่า **จงเรียกมาปรึกษา (อามนฺตยตำ)** คือ จงทรงหารือ ได้แก่จงทรงบอกกล่าวให้ทราบ. ข้อว่า **เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่เรา (ยำ มม อสฺส)** คือ การร่วมมือของพวกท่านพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่เรา. คำว่า **อำมาตย์ (อมจฺจา)** แปลว่า สหายผู้สนิท. คำว่า **ราชบริพาร (ปาริสชฺชา)** คือ ผู้ที่เป็นลูกน้องที่เหลือ. ข้อว่า **ขอพระองค์จงทรงบูชายัญเถิด (ยชตำ ภวำ ราชา)** แปลว่า ขอเดชะ ขอพระราชาจงทรงบูชายัญเถิด. ได้ยินว่าชนเหล่านั้นยินดีว่า พระราชานี้ไม่ทรงบังคับถวายทานด้วยคิดว่าเราเป็นใหญ่ ยังทรงเรียกพวกเรามาปรึกษา น่าอัศจรรย์จริง พระองค์ทรงกระทำดีแล้ว จึงได้กล่าวอย่างนั้น. แต่เมื่อพวกเขามิได้รับเชิญมา พวกเขาก็ไม่พึงมาแม้เพื่อจะดูที่บูชายัญของพระราชานั้น. คำว่า **บัดนี้เป็นกาลสมควรที่จะบูชายัญ (ยญฺญกาโล มหาราช)** ความว่า พวกเขาเมื่อจะแสดงว่า ก็เมื่อไทยธรรมไม่มี ถึงในเวลาแก่แล้ว ก็ไม่สามารถที่จะให้ทานเห็นปานนี้ได้ แต่ท่านร่ำรวยและยังหนุ่มแน่น เพราะเหตุนั้น จึงเป็นกาลสมควรที่จะบูชายัญของท่านแล้ว จึงได้กล่าวขึ้น. คำว่า **ชนผู้เห็นชอบ (อนุมติ-ปกฺขา)** คือ ฝ่ายที่เห็นด้วย ได้แก่ผู้ให้ความยินยอม. คำว่า **เป็นบริขาร (ปริกฺขารา ภวนฺติ)** คือ เป็นบริวาร. แต่ในคำนี้ว่า รถมีศีลเป็นเครื่อง

ประดับ มีฌานเป็นเพลา มีความเพียรเป็นล้อ เครื่องประดับท่านเรียกว่า **บริขาร**.

ว่าด้วยบริขารของยัญ ๘ ประการ

คำว่า **ด้วยองค์ ๘ ประการ (อฏฺฐหงฺเคหิ)** คือ ด้วยองค์ ๘ มีอุภโตสุชาตเป็นต้น. คำว่า **ด้วยพระราชอิสริยยศ (ยสสา)** คือ ด้วยความเป็นผู้สามารถที่จะลงอาญาได้. คำว่า **ทรงพระราชศรัทธา (สทฺโธ)** คือ เชื่อว่าผลของทานมีอยู่. คำว่า **เป็นทายก (ทายโก)** คือ เป็นผู้กล้าหาญในการให้. อธิบายว่า มิใช่มีแต่ศรัทธาอย่างเดียว ยังกล้าบริจาคด้วย. คำว่า **เป็นทานบดี (ทานปติ)** คือ เป็นนายของทานที่ตนให้ ไม่เป็นทาส ไม่เป็นสหาย. อธิบายว่า ก็ผู้ใดบริโภคของอร่อยด้วยตนเอง ให้ของไม่อร่อยแก่ผู้อื่น ผู้นั้นจัดว่าให้อย่างเป็นทาสแห่งไทยธรรม กล่าวคือทาน ผู้ใดบริโภคสิ่งใดด้วยตนเอง ก็ให้สิ่งนั้นนั่นแหละ ผู้นั้นจัดว่าเป็นสหายให้ ส่วนผู้ใดตนเองยังชีพด้วยอาหารตามมีตามเกิด แต่ให้ของอร่อยแก่ผู้อื่น ผู้นั้นจัดว่าเป็นนายให้ คือเป็นเจ้าของผู้ยิ่งใหญ่ พระเจ้ามหาวิชิตราชนี้ทรงเป็นเช่นนั้น.

ในข้อนี้ว่า **แก่สมณะและพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพกและยาจก (สมณพฺราหฺมณกปณฺฑิกวณิพฺพกยาจกานํ)** ความว่า ผู้มีบาปอันสงบแล้ว ชื่อว่า **สมณะ (สมณา)** ผู้มีบาปอันลอยแล้ว ชื่อว่า **พราหมณ์ (พฺรหฺมณา)** ผู้เข็ญใจ คือคนที่ยากจน ชื่อว่า **คนกำพร้า** ผู้เดินทางไกล ชื่อว่า **คนเดินทาง (อทฺธิกา)** ชนเหล่าใดเที่ยวสรรเสริญคุณแห่งทานโดยนัยเป็นต้นว่า ท่านผู้เจริญ ผู้ให้ทานน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ไม่มีโทษ ตามกาลอันควร ทำจิตให้เลื่อมใสแล้ว จงไปสู่พรหมโลกเถิด ชนเหล่านั้น ชื่อว่า **วณิพก (วณิพฺพิกา)** ชนเหล่าใดกล่าวคำเป็นต้นว่า ขอท่านจงให้สักฟายมือหนึ่งเถิด ขอท่านจงให้สัก

ขันหนึ่งเถิด เที่ยวขอเขาไป ชนเหล่านั้น ชื่อว่า **ยาจก (ยาจกา)** คำว่า **เป็นดุจบ่อที่ลงดื่ม (โอปานภูโต)** คือ ดุจบ่อน้ำ. อธิบายว่า เป็นดุจสระโบกขรณีที่เขาขุดไว้ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง เป็นที่บริโภคทั่วไปของคนทั้งปวง.

ในคำว่า **แห่งข้อที่ทรงศึกษา (สุตชาตสฺส)** นี้ คือ ข้อที่ทรงสดับแล้วนั่นแหละชื่อว่าทรงศึกษาแล้ว. ในข้อว่า **ที่จะดำริถึงอรรถอันเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันได้ (อตีตานาคตปจฺจุปนฺเน อตฺเถ จินฺเตตุ)** พึงทราบใจความว่า พระองค์เมื่อทรงดำริได้อย่างนี้ว่า เพราะเหตุที่เราได้ทำบุญไว้ในอดีตนั่นเอง เราจึงมีสมบัตินี้ ชื่อว่าเป็นผู้ทรงสามารถดำริอรรถอันเป็นอดีต. เมื่อทรงดำริได้ว่า เราทำบุญในบัดนี้นี่แหละ สามารถที่จะได้รับสมบัติในอนาคต ชื่อว่าเป็นผู้ทรงสามารถดำริอรรถอันเป็นอนาคต. เมื่อทรงดำริได้ว่า ชื่อว่ากรรมอันเป็นบุญนี้เป็นอาจิณกรรมของสัตบุรุษ แม้โภคทรัพย์ของเราก็มีอยู่ ทั้งจิตดำริจะให้ก็มีอยู่ เอาเถอะ เราจะทำบุญ ชื่อว่าเป็นผู้ทรงสามารถดำริอรรถอันเป็นปัจจุบัน.

คำว่า **องค์ ๘ ประการแม้เหล่านี้ (อิติ อิมานิ)** คือ องค์เหล่านี้ดามที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้. ได้ยินว่ามหาชนจากทุกทิศย่อมเข้าไปหาเพื่อรับทานของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยองค์ ๘ เหล่านี้. บางคนคิดเห็นเหตุเป็นต้นอย่างนี้ว่า ผู้นี้เกิดไม่ดีแล้วจักให้ทานไปนานสักเท่าไร บัดนี้เอง เขาก็เดือดร้อนแล้วจักงดให้ทานเสียแล้ว ย่อมไม่ใส่ใจจะเข้าไปรับทาน เพราะฉะนั้น องค์ทั้ง ๘ เหล่านี้ ท่านจึงกล่าวว่าเป็นบริขาร.

ว่าด้วยบริขารของยัญ ๔ อย่าง

คำว่า **ผู้รับการบูชา (ปูชํ ปคฺคณฺหนฺตานํ)** คือ ผู้ถือทัพพีให้ทานในที่ที่รับการให้ทานอย่างใหญ่. คำว่า **ด้วยองค์ ๔ (อิเมหิ จตูหิ)** คือ ด้วยองค์มีเกิดดีแล้ว เป็นต้นเหล่านี้. เหล่าชนผู้ที่กล่าวคำเป็นต้นว่า

เมื่อองค์มีการเกิดดีแล้วเป็นต้นมีอยู่ ทานที่เป็นไปด้วยการจัดแจงของผู้ที่เกิดไม่ดีแล้วอย่างนี้ จักเป็นไปนานสักเท่าไร จะไม่เข้าไปหาเลย แต่จะเข้าไปหาเพราะไม่มีสิ่งที่จะพึงติเตียนเท่านั้น เพราะเหตุนั้นองค์แม้เหล่านี้ท่านจึงกล่าวว่าเป็นบริขาร.

ข้อว่า **ได้แสดงยัญวิธี ๓ ประการ (ติสฺโส วิธา เทเสสิ)** คือ แสดงการตั้งมั่น ๓ อย่าง. ได้ยินว่า เขาคิดว่า ธรรมดาผู้ให้ทานอยู่ย่อมหวั่นไหวในฐานะ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง เอาเถอะ เราจะกระทำพระราชานี้มิให้ทรงหวั่นไหวในฐานะเหล่านี้ก่อนอื่นใดทีเดียว ดังนี้แล้วจึงแสดงยัญวิธี ๓ อย่างแก่พระราชานั้น. คำนี้ว่า **โส โภโต รญฺโญ** เป็นฉัฏฐีวิภัติ ลงในอรรถตติยาวิภัติ. อีกนัยหนึ่ง บาลีว่า **โภตา รญฺญา** ดังนี้ก็มี. คำว่า **ไม่ควรทรงทำความวิปฏิสาร (วิปฺปฏิสาโร น กรณีโย)** ท่านแสดงว่า ไม่ควรทำความเดือดร้อนใจในภายหลัง อันมีความสิ้นเปลืองไปแห่งโภคสมบัติเป็นเหตุ แต่บุรพเจตนาควรให้ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว เพราะทานนั้นย่อมมีผลมากด้วยประการฉะนี้. ในฐานะ ๒ อย่างแม้นอกนี้ก็มีนัยเช่นนี้เหมือนกัน. ก็เจตนาที่กำลังบริจาคก็ดี เจตนาที่ตามระลึกถึงในภายหลังก็ดี ควรกระทำมิให้หวั่นไหว เมื่อไม่กระทำเช่นนั้น ทานย่อมไม่มีผลมาก ทั้งจิตก็จะไม่น้อมไปในโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ เหมือนทานของเศรษฐีคฤหบดีผู้ไปเกิดในมหาโรรุวนรกฉะนั้น.

คำว่า **โดยอาการ ๑๐ (ทสหากาเรหิ)** คือ ด้วยเหตุ ๑๐. ได้ยินว่า พราหมณ์ปุโรหิตนั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ถ้าพระราชานี้ทรงเห็นผู้ทุศีลแล้วคิดว่าทานของเราที่คนทุศีลเห็นปานนี้บริโภคจักฉิบหายแน่ แม้ในคนผู้มีศีลพระองค์ก็จักให้เกิดความวิปฏิสารได้ ทานก็จักไม่มีผลมาก อันความวิปฏิสารจะเกิดขึ้นแก่พวกทายกได้ เพราะปฏิคาหกโดยแท้ เอาเถอะ เราจะบรรเทาความวิปฏิสารนั้นของพระองค์ เป็นอันดับแรกทีเดียว เพราะฉะนั้นเขาจึงบรรเทาความวิปฏิสารแม้ในตัวปฏิคาหก ที่ควรจะตัดให้ขาดด้วยอาการ ๑๐ อย่าง. คำว่า **เพราะกรรมของเขาเอง (เตสเยว**

เตน) ท่านแสดงว่า ผลอันไม่พึงปรารถนาเพราะบาปนั้นจักมีแก่เขาเหล่านั้นเท่านั้น จักไม่มีแก่คนอื่น. คำว่า **ทรงบูชา (ยชตำ ภวำ)** แปลว่า ขอพระองค์จงพระราชทานเถิด. คำว่า **ทรงบริจาค (สชฺชตำ)** แปลว่า ขอจงทรงเสียสละเถิด. คำว่า **อนฺตรำ** แปลว่า ในภายใน.

ในข้อนี้ว่า **ยังพระทัย ... ให้ทรงเห็นแจ้งโดยอาการ ๑๖ ประการ (โสฬสหิ อากาเรหิ จิตฺตำ สนฺทสฺเสสิ)** พราหมณ์ปรารภการอนุโมทนามหาทานของพระราชา. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ให้ทรงเห็นแจ้ง (สนฺทสฺเสสิ)** คือ กล่าวแสดงแล้วแสดงอีกว่า ผู้ให้ทานนี้จักได้สมบัติเห็นปานฉะนี้. คำว่า **ให้ทรงสมาทาน (สมาทเปสิ)** คือ กล่าวให้ยึดถือใจความนั้นโดยชอบ. คำว่า **ให้ทรงอาจหาญ (สมุตฺเตเชสิ)** คือ ทำให้จิตใจของพระราชา นั้นผ่องใส ด้วยการบรรเทาความวิปฏิสาร. คำว่า **ให้ทรงร่าเริง (สมฺปหำเสสิ)** คือ กล่าวสรรเสริญว่า ข้าแต่มหาราช พระองค์เมื่อถวายทาน ชื่อว่าทรงกระทำดีแล้ว. ข้อว่า **ก็มิได้มีผู้ว่ากล่าวพระองค์ได้โดยธรรม (วตฺตา ธมฺมโต นตฺถิ)** คือ ไม่มีผู้กล่าวโดยธรรม คือโดยชอบ ได้แก่ โดยเหตุ.

ข้อว่า **ไม่ต้องตัดต้นไม้มาทำเป็นหลักยัญ ไม่ต้องเกี่ยวหญ้าคามาเพื่อเบียดเบียนสัตว์อื่น ๆ (น รุกฺขา ฉิชฺชึสุ ยูปตฺถาย น ทพฺภา ลายึสุ ปรหึสตฺถาย)** พราหมณ์แสดงว่า ชนเหล่าใดให้ตั้งเสาใหญ่ที่มีชื่อว่า เสายัญ แล้วเขียนชื่อว่า พระราชาโน้น อำมาตย์โน้น พราหมณ์โน้น ย่อมบูชามหายัญเห็นปานนี้แล้วตั้งไว้ และเกี่ยวหญ้าคามาวางล้อมศาลายัญโดยรวบรวมเป็นเหมือนละเมาะป่าหรือลาดบนพื้นดิน ชนแม้เหล่านั้นมิได้ตัดต้นไม้ มิได้เกี่ยวหญ้าคา พวกเขาจักฆ่าวัวหรือสัตว์มีแพะเป็นต้นทำไมกัน.

คำว่า **ทาส (ทาสา)** คือ ทาสมีทาสที่เกิดภายในเรือนเป็นต้น ชนเหล่าใดถือเอาทรัพย์ก่อนแล้วจึงทำการงานให้ ชนเหล่านั้นชื่อว่า **คนรับใช้ (เปสฺสา)** ชนเหล่าใดรับเบี้ยเลี้ยงรายวันและค่าจ้างทำการงานให้ ชนเหล่า

นั้นชื่อว่า **กรรมกร (กมฺมกรา)**. ชนผู้ที่เขาถือท่อนไม้และไม้ค้อนเป็นต้นข่มขู่อย่างนี้ว่า จงทำงาน จงทำงาน ชื่อว่า **ผู้ถูกอาชญาคุกคาม (ฑณฺฑ-ตชฺชิตา)** ชนผู้ที่เขาคุกคามด้วยการขู่ให้กลัวอย่างนี้ว่า ถ้าเจ้าทำงานก็ดีไป หากไม่ทำ เราจักตัดหรือจักจองจำหรือจักฆ่าเสีย ชื่อว่า **ผู้ถูกภัยคุมคาม (ภยตชฺชิตา)**. แต่ชนเหล่านั้นมิได้ถูกอาชญาคุกคาม มิได้ถูกภัยคุกคาม มิได้มีน้ำตานองหน้าร้องไห้ร่ำพันอยู่. โดยที่แท้พวกเขาต่างทำงานทักทายปราศัยกันด้วยคำทักทายที่น่ารักทีเดียว เพราะในชนเหล่านั้น พวกเขาไม่เรียกทาสว่าเป็นทาส คนรับใช้ว่าเป็นคนรับใช้ คนงานว่าเป็นกรรมกร แต่กลับเรียกกันด้วยคำทักทายที่น่ารักตามความชอบใจ ต่างแสดงการงานตามสมควรที่เป็นหญิง เป็นชาย มีกำลังและทุพพลภาพ ต่างพูดกันว่า พวกท่านจงทำงานนี้ ๆ แม้เขาเหล่านั้นก็กระทำตามความพอใจของตน. เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **คนที่ปรารถนาจะกระทำจึงกระทำ ที่ไม่ปรารถนาก็ไม่ต้องกระทำ ปรารถนาจะกระทำการงานใด ก็กระทำการงานนั้น ไม่ปรารถนาจะกระทำการงานใด ก็ไม่ต้องทำการงานนั้น (เย อิจฺฉึสุ เต อกรุ ฯเปฯ น ตํ อกรุ)**.

ข้อว่า **ยัญนั้นได้สำเร็จเพียงด้วยเนยใส น้ำมัน เนยข้น นมส้ม น้ำผึ้ง น้ำอ้อยเท่านั้น (สปฺปิเตลนวนีตทธิมธุผาณิเตน เจว โส ยญฺโญ นิฏฺฐานมคมาสิ)** ความว่า ได้ยินว่า พระราชารับสั่งให้สร้างโรงทานใหญ่ขึ้นในที่ ๕ แห่ง คือที่ประตูนอกนคร ๔ แห่ง และตรงกลางภายในนคร ๑ แห่ง ที่โรงทานแต่ละแห่งทรงตั้งงบประมาณไว้แห่งละแสน ๆ ทรงสละทรัพย์วันละห้าแสน ๆ จำเดิมแต่พระอาทิตย์ขึ้น ทรงถือทัพพีทองด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง ให้มหาชนอิ่มหนำด้วยข้าวต้มของขบเคี้ยว ข้าวสวย กับข้าวและน้ำดื่มเป็นต้น รวมด้วยเนยใส และน้ำมันเป็นต้นอันประณีตตามควรแก่เวลานั้น ๆ สำหรับผู้ที่มีความประสงค์จะถือเอาไป ก็ทรงให้โดยทำนองนั้นนั่นแหละจนเต็มภาชนะ. แต่ในเวลาเย็นทรงบูชาด้วยผ้า ของหอม และดอกไม้เป็นต้น ส่วนตุ่มใหญ่

สำหรับใส่เนยใสเป็นต้น ก็ให้ใส่ให้เต็มแล้วตั้งไว้ในที่หลายร้อยแห่ง ด้วยตั้งพระทัยว่า ผู้ใดมีความประสงค์จะบริโภคสิ่งใด ผู้นั้นจงบริโภคสิ่งนั้นเถิด ท่านหมายเอาเหตุนั้นจึงกล่าวว่า **ยัญนั้นได้สำเร็จเพียงด้วยเนยใส น้ำมัน เนยข้น นมส้ม น้ำผึ้ง น้ำอ้อยเท่านั้น.**

ข้อว่า **นำทรัพย์มากมายมา (ปหูตำ สาปเตยฺยำ อาทาย)** คือ ถือเอาทรัพย์มากล้น. ได้ยินว่า ชนเหล่านั้นคิดว่า พระราชานี้มิได้ทรงให้นำเนยใสและน้ำมันเป็นต้นมาจากชนบท ทรงนำสิ่งของอันเป็นส่วนของพระองค์เท่านั้นออกมาให้เป็นมหาทาน การที่พวกเราจะนิ่งเสียด้วยคิดว่าก็พระราชาไม่ทรงให้พวกเรานำสิ่งใดมาดังนี้ หาควรไม่ เพราะว่าทรัพย์ในพระราชวังไม่หมดไม่สิ้นไปเป็นธรรมดาก็หาไม่ ก็เมื่อพวกเราไม่ให้ ใครอื่นจักถวายแด่พระราชา เอาเถอะ เราจะรวบรวมทรัพย์มาถวายแด่พระองค์ พวกเขาจึงรวบรวมทรัพย์ที่มีในบ้าน ที่มีในนิคม และที่มีในนคร บรรทุกจนเต็มเกวียนแล้วนำไปถวายแด่พระราชา. ท่านหมายเอาทรัพย์นั้น จึงกล่าวคำว่า **ทรัพย์มากมาย** เป็นต้น.

คำว่า **ทางด้านบูรพาแห่งหลุมยัญ (ปุรตฺถิเมน ยญฺญาวาฏสฺส)** คือ ในส่วนแห่งทิศบูรพาของโรงทานที่ประตูนครทางทิศบูรพา ชนทั้งหลายตั้งทานไว้ในที่ที่เหมาะเจาะ โดยประการที่พวกชนผู้มาจากทิศบูรพาดื่มข้าวยาคูในโรงทานของกษัตริย์แล้ว บริโภคในโรงทานของพระราชาก็เข้าไปสู่ตัวเมืองได้. คำว่า **ทางด้านทักษิณแห่งหลุมยัญ (ทกฺขิเณน ยญฺญาวาฏสฺส)** ความว่า ชนทั้งหลายตั้งทานไว้ในส่วนทิศใต้ ตามนัยดังกล่าวแล้วนั่นแหละของโรงทาน ที่ประตูนครทางทิศใต้. แม้ในทิศตะวันตกและทิศเหนือ ก็มีนัยเช่นนี้เหมือนกัน.

ข้อว่า **โอ ยัญ โอ ยัญสมบัติ (อโห ยญฺโญ อโห ยญฺญสมฺปทา)** ความว่า พวกพราหมณ์ได้ทราบว่ายัญสำเร็จได้ด้วยเนยใสเป็นต้น ต่างมีจิตยินดีว่า สิ่งใดมีรสอร่อยในโลก พระสมณโคดมตรัสถึงสิ่งนั้น เอาเถอะพวกเราจะสรรเสริญยัญของพระองค์ เมื่อจะสรรเสริญจึงได้กราบทูลดังนั้น.

ข้อว่า **นั่งนิ่งอยู่ (ตุณฺหีภูโต นิสินฺโน โหติ)** คือ เขากำลังคิดเนื้อความที่จะพึงกล่าวต่อไป จึงนั่งนิ่งเงียบเสียงเสีย. พราหมณ์เมื่อจะทูลถามโดยเลี่ยงถามจึงกราบทูลคำนี้ว่า **ก็พระโคดมผู้เจริญ ย่อมทรงทราบโดยแจ้งชัดหรือ (อภิชานาติ ปน ภวं โคตโม)** เพราะเขาเมื่อจะถามโดยประการอื่นตรง ๆ อย่างนี้ว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ในกาลนั้นพระองค์ได้เป็นพระราชา หรือว่าเป็นพราหมณ์ปุโรหิต ก็จะเป็นเหมือนว่าไม่เคารพ.

ว่าด้วยยัญที่เกื้อกูลแก่นิตยทาน

พราหมณ์เมื่อจะทูลถามเนื้อความนี้ว่า การที่จะลุกขึ้นแล้วลุกขึ้นเล่าให้ทาน เป็นภาระหนักของชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นและของชาวชนบททั้งสิ้น เมื่อเขาไม่ทำการงานของตนก็จักเสียหาย ยัญอย่างอื่นจากยัญนี้ ที่มีการตระเตรียมน้อยกว่าและมีผลมากกว่า มีหรือไม่ ? จึงกราบทูลคำนี้ว่า **ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ มีอยู่หรือ (อตฺถิ ปน โภ โคตโม).**

คำว่า **นิตยทาน** คือ ทานประจำ ได้แก่นิตยภัต. คำว่า **อนุกูลยัญ (อนุกูลยญฺญานิ)** คือ ทานอย่างใดอย่างหนึ่งที่เขากระทำด้วยคิดว่า พ่อและปู่เป็นต้นของพวกเราเคยทำมาแล้ว แม้เขาจะเป็นคนเข็ญใจในภายหลังก็ควรให้ทำต่อไป ตามที่ตระกูลทำสืบต่อกันมา. ได้ยินว่าทานที่ถวายเจาะจงท่านผู้มีศีลเป็นประจำเห็นปานนี้ แม้พวกยากจนในตระกูลก็ไม่ตัดทิ้ง.

ในข้อนี้มีเรื่องดังต่อไปนี้ ได้ยินว่า ในเรือนของอนาถบิณฑิกะชนทั้งหลายถวายนิตยภัต ๕๐๐ ที่ ได้มีสลากทำด้วยงา ๕๐๐ สลาก. ต่อมาตระกูลนั้นถูกความยากจนครอบงำโดยลำดับ. เด็กหญิงคนหนึ่งในตระกูลนั้นไม่สามารถถวายเกินกว่าสลากอันหนึ่งได้. แม้เด็กหญิงนั้นภายหลังถึงรัชสมัยของพระเจ้าเสตวาหนะ ก็ได้ถวายสลากนั้นด้วยข้าวเปลือกที่ชำระลานได้มา. พระเถระรูปหนึ่งได้ถวายพระพรแด่พระราชา. พระราชาทรง

พานางมาแล้วแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี. จำเดิมแต่กาลนั้น นางก็ได้ถวายสลากภัต ๕๐๐ ที่อีก.

คำว่า **การทุบตีด้วยท่อนไม้บ้าง (ทณฺฑปฺปหาราปิ)** ความว่า ยังมีการทำร้ายด้วยท่อนไม้บ้าง การจับที่คอบ้าง โดยกล่าวคำเป็นต้นว่า ยืนเรียงแถวกัน และว่า จับ (คอกัน) เดินไปตรง ๆ แล้วบังคับให้ทาน ในข้อว่า **พราหมณ์ นี้แลเป็นเหตุ ... มีอานิสงส์มากกว่า (อยํ โข พฺราหฺมณเหตุ ... มหานิสสรญฺจ)** ความว่า ความต้องการด้วยคนที่จะทำการช่วยเหลือหรือด้วยเครื่องอุปกรณ์เป็นอันมากมิได้มีในสลากภัตนี้เหมือนในมหายัญ เพราะฉะนั้น ทานนั้นจึงชื่อว่า ใช้ทรัพย์สินน้อยกว่า. ไม่มีการตระเตรียมคือรบกวนผู้คน เพราะลดงาน (ที่ต้องใช้) คนจำนวนมากทำทานนี้ เพราะเหตุนั้น ทานนี้จึงชื่อว่า **มีการตระเตรียมน้อยกว่า (อปฺปสมารมฺภตรํ)**. อนึ่ง ทานนี้เขาถวายคือบริจาคแก่สงฆ์ เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า **ยัญ**. ก็ทานนี้มิใช่เป็นของที่จะทำได้ง่ายนักเพื่อที่จะกำหนดผลบุญแห่งทักษิณา อันประกอบด้วยองค์ ๖ เหมือนน้ำในมหาสมุทร ใครจะกะประมาณมิได้ฉะนั้น ทานนี้ก็เป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้น ทานนั้นพึงทราบว่า **มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า (มหปฺผลตรญฺจ มหานิสสตรญฺจ)**.

พราหมณ์ได้ฟังคำนี้แล้วคิดว่า เมื่อบุคคลลุกขึ้นแล้วลุกขึ้นเล่าถวายนิตยภัตนี้ทุกวัน ๆ การงานของบางคนก็จะเสีย จะต้องปลูกฝังความอุตสาหะใหม่ ๆ ขึ้นเรื่อย ยัญอย่างอื่นแม้จากนี้ที่มีการใช้ทรัพย์สินน้อยกว่า และมีการตระเตรียมน้อยกว่า มีอยู่หรือไม่หนอ เพราะฉะนั้นเขาจึงกราบทูลคำนี้ว่า **ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็....ยังมีอยู่หรือ**. ในทานเหล่านั้น ในสลากภัตมีกิจที่จะพึงทำไม่มีที่สิ้นสุด บางคนจะต้องลุกขึ้นแล้วลุกขึ้นเล่า ไม่ได้ทำงานอย่างอื่น จัดแจงแต่สลากภัตเท่านั้น. ส่วนในวิหารทานมีที่สิ้นสุดแห่งกิจที่จะพึงทำ. จริงอยู่ การสร้างบรรณศาลาหรือการสละทรัพย์สักโกฏิหนึ่งสร้างมหาวิหาร เขาทำการบริจาคทรัพย์

ครั้งเดียวสร้างขึ้นไว้ ก็จะคงยืนไปได้ ๗-๘ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง ๑,๐๐๐ ปีบ้างทีเดียว จะต้องกระทำบ้างก็เพียงปฏิสังขรณ์ในที่ที่ทรุดโทรม และชำรุดอย่างเดียวเท่านั้น เพราะฉะนั้น วิหารทานนี้จึงใช้ทรัพย์สินน้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่าสลากภัตทาน. ก็ในวิหารทานนี้ท่านกล่าวอานิสงส์ไว้ ๙ ประการมีว่า เพียงเพื่อกำจัดความหนาวเป็นต้นโดยปริยายแห่งพระสูตร แต่โดยปริยายแห่งขันธกะท่านกล่าวอานิสงส์ไว้ถึง ๑๗ ประการว่า

> **การถวายวิหารแก่พระสงฆ์ ย่อมกำจัดเสียได้ซึ่งความหนาวความร้อน ต่อนั้นก็สัตว์ร้าย งู ยุง ทั้งน้ำค้าง ฝน ต่อนั้นก็กำจัดเสียได้ซึ่งลมและแดดอันกล้าซึ่งเกิดขึ้น ทั้งเป็นไปเพื่อเป็นที่หลีกเร้น เพื่อความสุข เพื่อบำเพ็ญฌาน และเพื่อเจริญวิปัสสนา พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นยอดทาน เพราะเหตุนั้นแล คนผู้ฉลาดเมื่อเล็งเห็นประโยชน์ของตนพึงให้สร้างวิหารอันน่ารื่นรมย์ ถวายให้ภิกษุพหูสูตอาศัยอยู่ในวิหารนั้น และพึงถวายข้าว น้ำ ผ้า และเสนาสนะแก่ภิกษุเหล่านั้นซึ่งเป็นผู้ตรงด้วยน้ำใจที่เลื่อมใสภิกษุเหล่านั้นจะแสดงธรรมเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวงแก่เขา ซึ่งเขารู้แจ้งแล้วจะเป็นผู้หมดอาสวะปรินิพพาน.**

เพราะฉะนั้น วิหารทานนี้พึงทราบว่ามีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่าสลากภัตทาน. แต่ท่านเรียกว่ายัญเพราะเป็นทานที่เขาบริจาคแก่สงฆ์.

พราหมณ์ฟังแม้ข้อนี้แล้วคิดว่า ขึ้นชื่อว่า การทำการบริจาคทรัพย์แล้วสร้างวิหารถวายกระทำได้ยาก เพราะเงินเพียงกากณิก[๑]หนึ่งที่เป็นของตนยากที่จะบริจาคให้ผู้อื่น เอาเถอะ เราจะทูลถามยัญที่ใช้ทรัพย์สินน้อยกว่า และที่มีการตระเตรียมน้อยกว่าแม้วิหารทานนี้ ลำดับนั้น

---

๑. เป็นชื่อมาตรเงินอย่างต่ำที่สุด

เขาเมื่อจะทูลถามยัญนั้น จึงกราบทูลว่า **ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ..... ยังมีอยู่หรือ ?** เป็นต้น.

ในบรรดาทานเหล่านั้น วิหารถึงจะบริจาคแล้วคราวเดียว ก็ยังมีกิจที่จะพึงทำเกี่ยวกับการมุงหลังคา และการปฏิสังขรณ์สิ่งปรักหักพังเป็นต้นบ่อย ๆ ส่วนสรณะที่รับแล้วครั้งเดียวในสำนักของภิกษุรูปเดียวหรือของสงฆ์หรือของคณะ ก็ยังนับว่ารับอยู่ตลอดไป เพราะไม่มีกิจที่จะต้องทำในสรณะนั้นบ่อย ๆ เพราะฉะนั้น สรณะนั้นจึงมีการใช้ทรัพย์สินน้อยกว่า และมีการตระเตรียมน้อยกว่าวิหารทาน. อนึ่ง ชื่อว่า การถึงสรณะเป็นบุญกรรมที่สำเร็จด้วยการบริจาคชีวิตแก่พระรัตนตรัย ย่อมให้สมบัติทุกประการ เพราะฉะนั้นพึงทราบว่า การถึงสรณะมีผลมากกว่าและมีอานิสงส์มากกว่า. ก็การถึงสรณะนี้ท่านเรียกว่ายัญ เพราะเกี่ยวกับการบริจาคชีวิตแก่พระรัตนตรัย.

พราหมณ์ได้ฟังคำนี้แล้วคิดว่า การที่จะบริจาคชีวิตของตนแด่พระรัตนตรัยทำได้ยาก ยัญที่มีการใช้ทรัพย์สินน้อยกว่า และมีการตระเตรียมน้อยกว่า กว่าสรณคมน์นี้ยังมีอยู่หรือ ลำดับนั้นเขาเมื่อจะทูลถามถึงยัญนั้น จึงกราบทูลอีกว่า **ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็.....ยังมีอยู่หรือ ?** เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น ในคำมีคำว่า **งดเว้นจากปาณาติบาต (ปาณาติปาตา เวรมณี)** เป็นต้น การงด ชื่อว่า การเว้น การงดนั้นมี ๓ อย่างคือ สัมปัตตวิรัติ, สมาทานวิรัติ, เสตุฆาตวิรัติ. ในบรรดาวิรัติทั้ง ๓ นั้น ผู้ใดแม้มิได้รับสิกขาบทเลย แต่คำนึงถึงชาติ โคตร ตระกูล และประเทศเป็นต้นของตนอย่างเดียวว่า การกระทำนี้ไม่สมควรแก่เรา แล้วไม่กระทำปาณาติบาตเป็นต้น หลีกเลี่ยงวัตถุที่มาถึงเฉพาะหน้า เว้นจากวัตถุนั้น การวิรัตินั้นของผู้นั้นพึงทราบว่าเป็นสัมปัตตวิรัติ.

ส่วนวิรัติของผู้รับสิกขาบทอย่างนี้ว่า นับแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะไม่ฆ่าสัตว์ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิตก็ดี ข้าพเจ้าจะเว้นจากปาณาติบาตก็ดี ข้าพเจ้าขอสมาทานการงดเว้นก็ดี พึงทราบว่าเป็นสมาทานวิรัติ.

ส่วนการเว้นที่สัมปยุตด้วยมรรคของพระอริยสาวกทั้งหลาย ชื่อว่าเสตุฆาตวิรัติ. ในวิรัติทั้ง ๓ นั้น วิรัติ ๒ ข้อแรกกระทำวัตถุมีชีวิตินทรีย์เป็นต้น ที่จะพึงละเมิดด้วยอำนาจ การปลงลงเป็นต้นให้เป็นอารมณ์เป็นไป วิรัติหลังมีนิพพานเป็นอารมณ์. ก็ในวิรัติเหล่านี้ ผู้ใดรับสิกขาบททั้ง ๕ รวมกัน เมื่อสิกขาบทหนึ่งขาด สิกขาบทของผู้นั้นย่อมขาดไปทั้งหมด. ผู้ใดรับทีละข้อ ผู้นั้นล่วงละเมิดข้อใด ย่อมขาดเฉพาะข้อนั้นเท่านั้น. ส่วนสำหรับเสตุฆาตวิรัตินี้ ชื่อว่าไม่มีการขาดเลย เพราะว่าในระหว่างภพ พระอริยสาวกย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ทั้งไม่ดื่มน้ำเมาด้วย แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต. แม้ถ้าคนผสมสุรากับน้ำนมแล้วเทเข้าไปในปากของพระอริยสาวกนั้น น้ำนมเท่านั้นเข้าไป สุราหาเข้าไปไม่. เหมือนอะไร ?. ได้ยินว่า เหมือนน้ำนมที่เจือด้วยน้ำ นมเท่านั้นเข้าไปในปากของนกกระเรียน น้ำหาเข้าไปไม่ ข้อนี้พึงทราบว่าสำเร็จตามกำเนิด และข้อนี้ก็พึงทราบว่าสำเร็จโดยธรรมดา ก็เพราะในสรณคมน์ การทำความเห็นให้ตรงเป็นสิ่งที่ทำยาก แต่ในการสมาทานสิกขาบท เป็นเพียงการงดเว้นเท่านั้น เพราะฉะนั้น การสมาทานสิกขาบทนั้นจึงใช้ทรัพย์สินน้อยกว่า และมีการตระเตรียมน้อยกว่า สำหรับผู้ที่ถือ (ศีล) พอประมาณบ้าง ผู้ที่ถืออย่างดีบ้าง. ก็ในการสมาทานสิกขาบทนี้ พึงทราบว่ามีผลมาก และมีอานิสงส์มาก เพราะขึ้นชื่อว่า ทานเช่นกับศีล ๕ ไม่มี. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๕ อย่างเหล่านี้ จัดเป็นมหาทาน ที่รู้กันมาว่าเลิศ รู้จักกันมานาน รู้กันมาตามวงศ์สกุล เป็นของเก่าแก่ ไม่มีใครรังเกียจแล้ว ไม่เคยมีใครรังเกียจ อันใคร ๆ ไม่รังเกียจอยู่ จักไม่รังเกียจ อันสมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี ผู้รู้ก็ดี ไม่ดูแคลน ทาน ๕ อย่างเป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลายอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ละปาณาติบาต เป็นผู้งดเว้นจาก ปาณาติบาต ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้งดเว้นจากปาณาติบาต ชื่อว่าให้อภัย ให้ความไม่มีเวร ให้ความไม่เบียดเบียนกันแก่สัตว์ทั้งหลาย หาประมาณมิได้ ครั้นให้อภัย ให้ความไม่มีเวร ให้ความไม่เบียดเบียน

กันแก่สัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้แล้ว ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย แห่งความไม่มีเวร แห่งความไม่เบียดเบียนกันอันหาประมาณมิได้ ภิกษุทั้งหลาย นี้จัดเป็นข้อที่หนึ่ง เป็นมหาทาน รู้กันมาว่าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันมาตามวงศ์สกุล เป็นของเก่าแก่ ไม่มีใครรังเกียจแล้ว ไม่เคยมีใครรังเกียจ อัน ใคร ๆ ไม่รังเกียจอยู่ จักไม่รังเกียจ อันสมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี ผู้รู้ก็ดี ไม่ดูแคลน ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นยังมีอีก อริยสาวกละอทินนาทาน ฯลฯ ละกาเมสุมิจฉาจาร ฯลฯ ละมุสาวาท ฯลฯ ละการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๕ ประการเหล่านั้นแล จัดเป็นมหาทาน ที่รู้กันมาว่าเลิศ ฯลฯ ผู้รู้ดี ดังนี้[๑]

ก็แล ศีล ๕ นี้ ท่านเรียกว่า ยัญ เพราะต้องสมาทานด้วยคิดว่าเราจักรักษาโดยสละความเยื่อใยในตนและความเยื่อใยในชีวิต. บรรดาศีลและสรณคมน์นั้น สรณคมน์นั่นแลเป็นใหญ่กว่าศีล ๕ แม้โดยแท้ แต่ศีล ๕ นี้ ท่านกล่าวว่ามีผลมากกว่า เพราะต้องตั้งอยู่ในสรณะจึงรักษาศีลได้.

พราหมณ์ได้ฟังแม้ข้อนี้แล้วก็ยังคิดว่า การที่รักษาศีล ๕ ก็ยังหนักอยู่ สิ่งอะไรอย่างอื่นท่านองนี้แหละ ที่มีการใช้ทรัพย์สินน้อยกว่า และมีผลมากกว่าศีล ๕ นี้ มีอยู่หรือหนอ. ลำดับนั้น เมื่อจะทูลถามถึงข้อนั้น เขาจึงกราบทูลอีกว่า **ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็.....มีอยู่หรือ ?** เป็นต้น. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะทรงแสดงความที่ยัญมีปฐมฌานเป็นต้น ของผู้ที่ดำรงอยู่ในความบริบูรณ์ด้วยศีล ๓ ประการ เป็นสิ่งที่ใช้ทรัพย์สินน้อยกว่า และมีผลมากกว่า แก่พราหมณ์นั้น จึงทรงเริ่มพระธรรมเทศนาจำเดิมแต่การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า จึงตรัสพระดำรัสว่า **พราหมณ์ พระตถาคตเสด็จอุบัติขึ้นในโลก (อิธ พฺรหฺมณ)** เป็นต้น. ในข้อนั้น บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยคุณตามที่กล่าวมาแล้วตอนต้น

---

๑. อัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๓/๑๒๔/๒๕๐

ดำรงอยู่ในปฐมฌานเป็นต้นแล้ว ทำทุติยฌานเป็นต้นให้เกิดอยู่ ย่อมไม่ลำบาก เพราะฉะนั้น ฌานเหล่านั้นจึงมีการใช้ทรัพย์สินน้อย มีการตระเตรียมน้อย. ก็ในฌานเหล่านี้ ปฐมฌานทำให้มีอายุในพรหมโลก ๑ กัป ทุติยฌาน ๘ กัป ตติยฌาน ๖๔ กัป จตุตถฌาน ๕๐๐ กัป จตุตถฌานนั้นนั่นแหละอันบุคคลเจริญแล้วด้วยอำนาจแห่งสมาบัติ มีอากาสานัญจายตนะเป็นต้น ย่อมให้อายุตลอด ๒๐,๐๐๐ กัป ๔๐,๐๐๐ กัป ๖๐,๐๐๐ กัป และ ๘๔,๐๐๐ กัป เพราะฉะนั้น ฌานจึงมีผลมากกว่าและมีอานิสงส์มากกว่า. ก็ฌานนั้น พึงทราบว่าเป็นยัญ เพราะสละเสียได้ซึ่งธรรมอันเป็นข้าศึก มีนิวรณ์เป็นต้น.

แม้วิปัสสนาญาณ บุคคลตั้งอยู่แล้วในคุณทั้งหลาย มีจตุตถฌานเป็นที่สุดให้เกิดขึ้นอยู่ก็ไม่ลำบาก เพราะฉะนั้น จึงมีการใช้ทรัพย์สินน้อย มีการตระเตรียมน้อย ก็วิปัสสนาญาณนี้มีผลมาก เพราะไม่มีสุขใดที่เสมอเหมือนด้วยสุขอันเกิดจากวิปัสสนา ท่านเรียกว่ายัญ เพราะละเสียได้ซึ่งกิเลสอันเป็นข้าศึก.

แม้มโนมยิทธิ บุคคลตั้งอยู่แล้วในวิปัสสนาญาณให้เกิดขึ้นอยู่ก็ไม่ลำบาก เพราะฉะนั้น มโนมยิทธิจึงมีการใช้ทรัพย์สินน้อย มีการตระเตรียมน้อย ชื่อว่ามีผลมากเพราะสามารถเนรมิตรูปเช่นกับรูปของตนได้ ชื่อว่ายัญ เพราะละเสียได้ซึ่งกิเลสอันเป็นข้าศึกของตน.

แม้ญาณมีอิทธิวิธญาณเป็นต้น บุคคลตั้งอยู่แล้วในมโนมยญาณเป็นต้นให้เกิดขึ้นอยู่ก็ไม่ลำบาก เพราะฉะนั้น อิทธิวิธญาณเป็นต้น จึงมีการใช้ทรัพย์สินน้อย มีการตระเตรียมน้อย ชื่อว่า ยัญ เพราะละกิเลสอันเป็นข้าศึกของตน ๆ เสียได้. ก็ในญาณเหล่านี้ อิทธิวิธญาณพึงทราบว่ามีผลมาก เพราะสามารถแสดงการกระทำแปลก ๆ มีอย่างต่าง ๆ. ทิพยโสตพึงทราบว่ามีผลมาก เพราะสามารถฟังเสียงของเทวดาและมนุษย์ได้. เจโตปริยญาณพึงทราบว่ามีผลมาก เพราะสามารถรู้จิต ๑๖ อย่างของผู้อื่นได้. บุพเพนิวาสานุสสติญาณพึงทราบว่ามีผลมาก เพราะสามารถตาม

ระลึกถึงสถานที่ที่ตนปรารถนาและปรารถนาได้. ทิพยจักษุพึงทราบว่ามีผลมาก เพราะสามารถมองเห็นรูปที่ตนต้องการและต้องการได้. อาสวักขยญาณพึงทราบว่ามีผลมาก เพราะสามารถยังสุขอันเกิดจากโลกุตรมรรค อันประณีตยิ่งให้สำเร็จได้. ก็ขึ้นชื่อว่ายัญอย่างอื่นที่ประเสริฐกว่าพระอรหัตไม่มี เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาโดยถือเอาพระอรหัตเป็นจุดหมายสูงสุด จึงตรัสว่า **พราหมณ์ ยัญนี้แล** ... เป็นต้น.

ว่าด้วยการปฏิญาณตนเป็นอุบาสกของกูฏทันตพราหมณ์

คำว่า **เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาอย่างนี้แล้ว (เอวํ วุตฺเต)** ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว กูฏทันตพราหมณ์ เลื่อมใสในพระธรรมเทศนา มีความประสงค์จะถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ จึงได้กล่าวคำนี้ว่า **ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก** เป็นต้น. คำว่า **จงพัด (อุปวายตุ)** ความว่า ขอลมเย็นอ่อน ๆ ที่จะระงับความกระวนกระวายในร่างกายได้ จงพัดโชยมาต้องกาย. ก็แลพราหมณ์ครั้นกล่าวคำนี้แล้วจึงส่งคนไปด้วยพูดว่า แน่ะพ่อ จงไป จงเข้าไปสู่หลุมยัญแล้วปล่อยสัตว์เหล่านั้นทั้งปวงจากเครื่องจองจำ บุรุษนั้นรับคำว่า ดีแล้ว กระทำตามนั้นแล้วกลับมาบอกว่า ท่านผู้เจริญ สัตว์เหล่านั้นถูกปล่อยไปหมดแล้ว.

พราหมณ์ยังไม่ได้ทราบความเป็นไปนั้นตราบใด พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ทรงแสดงธรรมตราบนั้น เพราะเหตุใด. เพราะในจิตของพราหมณ์ยังมีความยุ่งเหยิงอยู่. แต่พอได้ยินว่า สัตว์มากมายเทียวหนอ ข้าพเจ้าปล่อยหมดแล้ว วารจิตของพราหมณ์ก็ผ่องใส. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า พราหมณ์มีใจผ่องใสแล้ว จึงทรงเริ่มพระธรรมเทศนา. ท่านหมายเอาเหตุนั้นจึงกล่าวคำว่า **ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า (อถ โข**

ภควา) เป็นต้น คำเป็นต้นว่า **มีจิตควร (กลฺลจิตฺตํ)** ท่านกล่าวหมายเอาความที่นิวรณ์ ถูกข่มไว้ได้ ด้วยอานุภาพแห่งอนุปุพพิกถา. คำที่เหลือมีความหมายง่ายทั้งนั้น ด้วยประการฉะนี้แล.

อรรถกถากูฏทันตสูตร ในอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินี จบแล้วด้วยประการฉะนี้.

อรรถกถากูฏทันตสูตรที่ ๕ จบ

๖. มหาลิสูตร
ว่าด้วยเจ้าลิจฉวีชื่อมหาลิ

[๒๓๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา[๑] ในปามหาวัน[๒] ใกล้นครเวสาลี. ก็สมัยนั้นแล พราหมณทูตชาวโกศลและพราหมณทูตชาวมคธมากด้วยกัน พักอยู่ในนครเวสาลีด้วยกรณียะบางอย่าง. พราหมณทูตเหล่านั้นได้สดับว่า พระสมณโคดม พระโอรสแห่งศากยะเสด็จออกผนวชจากศากยสกุล ประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ในปามหาวัน ใกล้นครเวสาลี กิตติศัพท์อันงามของท่านพระโคดมนั้น ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระองค์ทรงทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก ฯลฯ การได้เห็นพระอรหันต์ทั้งหลายเห็นปานนั้นเป็นการดี พราหมณทูตเหล่านั้นได้เข้าไปยังกูฏาคารศาลาในปามหาวัน.

[๒๔๐] ก็แลสมัยนั้น ท่านพระนาคิตะเป็นพระอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พราหมณทูตเหล่านั้นเข้าไปหาท่านพระนาคิตะแล้วถามอย่างนี้ว่า ท่านพระนาคิตะ บัดนี้ท่านพระโคดมนั้นประทับอยู่ที่ไหน ข้าพเจ้าทั้งหลายอยากจะเฝ้าท่านพระโคดมจริง ๆ ท่านพระนาคิตะกล่าวว่า ยังไม่เป็นกาลอันควรเพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลีกเร้นอยู่ ครั้งนั้นแล พราหมณทูตเหล่านั้นจึงนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ใกล้กูฏาคารศาลานั้นด้วยคิดว่า เราได้เฝ้าท่านพระโคดมนั้นแล้วจึงจักไป.

---

๑. กูฏาคารศาลา เป็นชื่อแห่งสังฆารามอันตั้งอยู่ในปามหาวัน ที่ได้ชื่อดังนั้น เพราะมีปราสาทประหนึ่งเทพวิมาน อันเขาทำตามแบบกูฏาคารศาลา คือเรือนยอด

๒. ปามหาวัน คือป่าใหญ่เกิดเอง ตั้งอยู่ต่อเนื่องป่าหิมพานต์

[๒๔๑] แม้เจ้าลิจฉวี นามว่าโอฏฐัทธะ พร้อมด้วยลิจฉวีบริวารหมู่ใหญ่เข้าไปหาท่านพระนาคิตะ ณ กูฏาคารศาลาในปามหาวัน ไหว้ท่านพระนาคิตะแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง กล่าวกะท่านพระนาคิตะอย่างนี้ว่า ท่านพระนาคิตะ บัดนี้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นประทับอยู่ ณ ที่ไหน ข้าพเจ้าทั้งหลายอยากจะเฝ้าพระองค์จริง ๆ ท่านพระนาคิตะกล่าวว่า ยังไม่เป็นกาลอันควรเพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลีกเร้นอยู่ แม้โอฏฐัทธลิจฉวีก็ได้นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ใกล้กูฏาคารศาลานั้นเหมือนกันด้วยคิดว่า เราเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นแล้วจึงจักไป.

[๒๔๒] ลำดับนั้น สามเณรสีหะเข้าไปหาท่านพระนาคิตะ ไหว้แล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กล่าวกะท่านพระนาคิตะอย่างนี้ว่า ท่านกัสสปะ พราหมณทูตชาวโกศลและพราหมณทูตชาวมคธเป็นอันมากเหล่านี้ ได้เข้ามาในที่นี้เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เจ้าลิจฉวีนามว่าโอฏฐัทธะพร้อมด้วยลิจฉวีบริวารหมู่ใหญ่ ได้เข้ามาในที่นี้เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านขอรับ จะเป็นการดี ขอหมู่ชนนี้จงได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด ท่านพระนาคิตะกล่าวว่า แน่ะสีหะ ถ้ากระนั้น เธอนั่นแหละจงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบเถิด สามเณรสีหะรับคำท่านพระนาคิตะแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าข้า พราหมณทูตชาวโกศล และพราหมณทูตชาวมคธเป็นอันมากเหล่านี้ ได้เข้ามาในที่นี้เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เจ้าลิจฉวีนามว่าโอฏฐัทธะพร้อมด้วยลิจฉวีบริวารหมู่ใหญ่ ได้เข้ามาในที่นี้เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธเจ้าข้า จะเป็นการดี ขอหมู่ชนนี้จงได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า แน่ะสีหะ ถ้ากระนั้น เธอจงปูอาสนะที่ร่มเงาพระวิหาร สามเณรสีหะรับพระพุทธาณัติแล้วได้ปูอาสนะ ณ ร่มเงาพระวิหาร. ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออก

จากพระวิหาร ประทับนั่งบนอาสนะที่สามเณรสีหะปูไว้ ณ ร่มเงาพระวิหาร. ลำดับนั้น พราหมณทูตชาวโกศลและพราหมณทูตชาวมคธเหล่านั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกัน เสร็จแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๔๓] แม้โอฏฐัทธลิจฉวี พร้อมด้วยลิจฉวีบริวารหมู่ใหญ่เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง จึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าข้า วันก่อนหลายวันมาแล้ว ลิจฉวีบุตรนามว่าสุนักขัตตะได้เข้ามาหาข้าพระองค์แล้วได้กล่าวกะข้าพระองค์อย่างนี้ว่า มหาลิ ชั่วเวลาที่ข้าพเจ้าเข้าไปอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ ไม่นานเพียง ๓ ปี ข้าพเจ้าเห็นรูปทิพย์อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี แต่ไม่ได้ยินเสียงทิพย์อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี เสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี ที่สุนักขัตตลิจฉวีบุตรไม่ได้ยินนั้น มีจริงหรือไม่ พระเจ้าข้า ? พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มหาลิ เสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี ที่สุนักขัตตลิจฉวีบุตรไม่ได้ยินนั้น มีอยู่จริง มิใช่ไม่มี โอฏฐัทธลิจฉวีทูลถามว่า พระเจ้าข้า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้สุนักขัตตลิจฉวีบุตรไม่ได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี ซึ่งมีอยู่จริง มิใช่ไม่มี ?

[๒๔๔] มหาลิ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีสมาธิได้อบรมเฉพาะส่วนเพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดีในทิศตะวันออก แต่มิได้อบรมเพื่อได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี ภิกษุนั้นเมื่อได้อบรมสมาธิเฉพาะส่วนเพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดีในทิศตะวันออก แต่มิได้อมรมเพื่อได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี เธอจึงเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดีในทิศตะวันออกได้ แต่ไม่ได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี ข้อนั้น เพราะเหตุไร ? มหาลิ ข้อนั้นย่อมเป็นอย่างนั้น เพราะภิกษุนั้นอบรมสมาธิเฉพาะส่วน เพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน

ควรยินดีในทิศตะวันออก แต่มิได้อบรมเพื่อได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี.

[๒๔๕] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุมีสมาธิได้อบรมเฉพาะส่วน เพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดีในทิศใต้ ฯลฯ ในทิศตะวันตก ฯลฯ ในทิศเหนือ ฯลฯ เบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง(๑) แต่มิได้อบรมเพื่อได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี ภิกษุนั้นเมื่อได้อบรมสมาธิเฉพาะส่วน เพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี เบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แต่มิได้อบรมเพื่อได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี เธอจึงเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี ในเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางได้ แต่ไม่ได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี ข้อนั้น เพราะเหตุไร ? มหาลิ ข้อนั้นย่อมเป็นอย่างนั้น เพราะภิกษุนั้นอบรมสมาธิเฉพาะส่วน เพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดีเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แต่มิได้อบรมเพื่อฟังเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี.

[๒๔๖] ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีสมาธิได้อบรมแล้วเฉพาะส่วน เพื่อฟังเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในทิศตะวันออก แต่มิได้อบรมเพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี ภิกษุนั้น เมื่อได้อบรมสมาธิเฉพาะส่วน เพื่อฟังเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในทิศตะวันออก แต่มิได้อบรมเพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี เธอจึงได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในทิศตะวันออกได้ แต่ไม่เห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี ข้อนั้น เพราะเหตุไร ? มหาลิ ข้อนั้นย่อมเป็นอย่างนั้น เพราะภิกษุนั้นอบรมสมาธิเฉพาะส่วน เพื่อฟังเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในทิศตะวันออก แต่มิได้อบรมเพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี.

---

(๑) เบื้องขวาง คือ ทิศน้อย ๔ ทิศ.

[๒๔๗] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุมีสมาธิได้อบรมเฉพาะส่วน เพื่อได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในทิศใด้ ในทิศตะวันตก ฯลฯ ในทิศเหนือ ฯลฯ เบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แต่มิได้อบรมเพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี เมื่อเธอได้อบรมสมาธิเฉพาะส่วนเพื่อฟังเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แต่มิได้อบรมเพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี เธอจึงได้ยินเสียงอันเป็นทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางได้ แต่ไม่เห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี ข้อนั้น เพราะเหตุไร ? มหาลิ ข้อนั้นย่อมเป็นอย่างนั้น เพราะภิกษุนั้นอบรมสมาธิเฉพาะส่วน เพื่อฟังเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี ในเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แต่มิได้อบรมเพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี.

[๒๔๘] ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีสมาธิได้อบรมแล้วทั้งสองส่วน เพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี และเพื่อฟังเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในทิศตะวันออก. ภิกษุนั้นเมื่อได้อบรมสมาธิทั้งสองส่วน เพื่อเห็นรูปทิพย์ ฯลฯ เพื่อฟังเสียงทิพย์ ฯลฯ ในทิศตะวันออก เธอจึงเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี และได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในทิศตะวันออก ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? มหาลิ ข้อนั้นย่อมเป็นอย่างนั้น เพราะภิกษุนั้นได้อบรมสมาธิทั้งสองส่วน เพื่อเห็นรูปทิพย์ ฯลฯ เพื่อได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ น่ารัก ยั่วยวน ควรยินดีในทิศตะวันออก.

[๒๔๙] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุมีสมาธิได้อบรมแล้วทั้งสองส่วน เพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี และเพื่อได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในทิศใต้ ฯลฯ ในทิศตะวันตก ฯลฯ ในทิศเหนือ ฯลฯ ในเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง. ภิกษุนั้น เมื่อได้อบรมสมาธิทั้งสองส่วน เพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี

และเพื่อได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง เธอย่อมเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี และย่อมได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ข้อนั้น เพราะเหตุไร ? มหาลิ ข้อนั้นย่อมเป็นอย่างนั้น เพราะภิกษุนั้นได้อบรมสมาธิทั้งสองส่วน เพื่อเห็นรูปทิพย์ อันน่ารัก ยั่วยวน ควรยินดี และเพื่อได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดีในเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง.

มหาลิ นี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้สุนักขัตตลิจฉวีบุตร ไม่ได้ยินเสียงทิพย์ อันไพเราะ ยั่วยวน ควรยินดี ซึ่งมีอยู่จริง ไม่ใช่ไม่มี.

[๒๕๐] โอกฏฐัทธลิจฉวีกราบทูลว่า ข้าแด่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายย่อมประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า คงมุ่งทำให้แจ้งซึ่งสมาธิภาวนาเหล่านี้เป็นแน่. ตรัสตอบว่า มหาลิ ภิกษุ ทั้งหลายจะประพฤติพรหมจรรย์ในเรา เพียงเพื่อทำให้แจ้งซึ่งสมาธิภาวนาเหล่านี้หามิได้เลย ธรรมเหล่าอื่นซึ่งภิกษุทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์ในเรา เพื่อทำให้แจ้ง ที่ยิ่งกว่าและประณีตกว่ายังมีอยู่อีก ? โอกฏฐัทธลิจฉวีทูลถามว่า ข้าแด่พระองค์ผู้เจริญ ก็ธรรมซึ่งภิกษุทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทำให้แจ้ง ที่ยิ่งกว่าและประณีตกว่าคืออะไร ? ตรัสตอบว่า มหาลิ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอนแล้ว มีความตรัสรู้เป็นที่ไปในเบื้องหน้า เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ ๓ ธรรมนี้แลซึ่งภิกษุทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์ในเราเพื่อทำให้แจ้ง ที่ยิ่งกว่าและประณีตกว่า.

[๒๕๑] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเป็นพระสกทาคามีจะมาสู่โลกนี้ ครั้งเดียวเท่านั้น แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ ๓ เพราะความเบาบางแห่งราคะ โทสะ และโมหะ ธรรมนี้แลซึ่งภิกษุทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์ในเราเพื่อทำให้แจ้ง ที่ยิ่งกว่าและประณีตกว่า.

[๒๕๒] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มีอันจะบังเกิดในอุปปาติกกำเนิด[๑] จะปรินิพพานในอุปปาติกกำเนิดนั้น มีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา (พระอนาคามี) เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ธรรมนี้แลซึ่งภิกษุทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์ในเราเพื่อทำให้แจ้ง ที่ยิ่งกว่าและประณีตกว่า.

[๒๕๓] อีกข้อหนึ่ง ภิกษุทำให้แจ้งเพราะรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย อยู่ในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน) เทียว แม้ธรรมนี้แลซึ่งภิกษุทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์ในเราเหตุจะกระทำให้แจ้ง ที่ยิ่งกว่าและประณีตกว่า. มหาลิ ธรรมเหล่านี้เลซึ่งภิกษุทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์ในเราเหตุจะกระทำให้แจ้ง ที่ยิ่งกว่าและประณีตกว่า.

[๒๕๔] โอฏฐัทธลิจฉวีทูลถามว่า ทางดำเนินเพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่านั้นมีอยู่หรือพระเจ้าข้า ? ตรัสตอบว่า มีอยู่ มหาลิ ทางดำเนินเพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่านั้น เป็นไฉนเล่า พระเจ้าข้า มรรคมีองค์ ๘ อันเป็นของพระอริยเจ้านี้แล คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ มหาลิ นี้แลเป็นทางดำเนินเพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่านั้น.

[๒๕๕] มหาลิ สมัยหนึ่ง เราอยู่ในโฆสิตารามใกล้นครโกสัมพี ครั้งนั้นบรรพชิต ๒ รูป คือ มัณฑิยปริพพาชก ๑ ชาลิยะ ศิษย์ทารุ-ปัตติกะ ๑ ได้เข้าไปหาเรา เจรจาปราศรัยกับเราแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กล่าวกะเราอย่างนี้ว่า ท่านโคดม ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือชีพอันอื่น สรีระอันอื่น. เราได้กล่าวว่า แน่ะท่าน ถ้าอย่างนั้น จงฟัง จงกระทำในใจให้ดี เราจักกล่าว. พระตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ. (พึงให้เนื้อความพิสดารเหมือนในสามัญญผลสูตร) ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยศีลอย่างนี้ ฯลฯ บรรลุ

---

๑. อุปปาติกกำเนิด ในที่นี้ หมายเอาสุทธาวาส ๕.

ปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่. ภิกษุใดรู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ นั่นเป็นการสมควรแก่ภิกษุนั้นหรือหนอเพื่อจะกล่าวว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่า ชีพอันอื่น สรีระอันอื่น. ภิกษุนั้นใดรู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ นั่นไม่เป็นการสมควรแก่ภิกษุนั้นเพื่อจะกล่าวว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่า ชีพอันอื่น สรีระอันอื่น. ก็แลความข้อนี้เรารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ ดังนั้น เราจึงไม่กล่าวว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่า ชีพอันอื่น สรีระก็อันอื่น ภิกษุบรรลุทุติยฌาน ฯลฯ ภิกษุบรรลุตติยฌาน ฯลฯ ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะสิ้นไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน มีความบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาและสติอยู่. ภิกษุใดรู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ นั่นเป็นการสมควรแก่ภิกษุนั้นหรือหนอเพื่อจะกล่าวว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่า ชีพอันอื่น สรีระอันอื่น. ภิกษุนั้นใดรู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ นั่นไม่เป็นการสมควรแก่ภิกษุนั้นเพื่อจะกล่าวว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชีพอันอื่น สรีระอันอื่น ก็แลความข้อนี้เรารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ ดังนั้น เราจึงไม่กล่าวว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่า ชีพอันอื่น สรีระก็อันอื่น เธอนำจิตไปเฉพาะ น้อมจิตไปเฉพาะเพื่อญาณทัสสนะ (คือปัญญาเครื่องรู้เครื่องเห็น). ภิกษุใด ฯลฯ เธอรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่จะต้องทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นเช่นนี้ ย่อมไม่มี ภิกษุใดรู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ นั่นเป็นการสมควรแก่ภิกษุนั้นหรือหนอเพื่อจะกล่าวว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่า ชีพอันอื่น สรีระอันอื่น ภิกษุนั้นใดรู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ นั่นไม่เป็นการสมควรแก่ภิกษุนั้นเพื่อจะกล่าวว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่า ชีพอันอื่น สรีระอันอื่น. ก็แลความข้อนี้เรารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ ดังนั้น เราจึงไม่กล่าวว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่า ชีพอันอื่น สรีระอันอื่น ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว โอฏฐัทธลิจฉวีมีใจยินดี ชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

มหาลิสูตรที่ ๖ จบ

อรรถกถามหาลิสูตร

ว่าด้วยพราหมณ์ผู้เป็นทูต

มหาลิสูตรมีคำเริ่มต้นว่า **ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯลฯ ใกล้นครเวสาลี (เอวมฺเม สุตํ ฯเปฯ เวสาลิยํ)** ในมหาลิสูตรนั้น มีการพรรณนาตามลำดับบทดังนี้. คำว่า **ใกล้นครเวสาลี (เวสาลิยํ)** ความว่า ใกล้นครที่ได้ชื่อว่าเวสาลี เพราะเมืองนี้ถึงความเจริญต่อเนื่อง. คำว่า **ในป่ามหาวัน (มหาวเน)** ความว่า ในป่าใหญ่เกิดเอง ตั้งอยู่ติดกับป่าหิมพานต์ภายนอกนคร ซึ่งเรียกว่า มหาวัน เพราะความที่เป็นป่าใหญ่นั้น. คำว่า **ณ กูฏาคารศาลา (กูฏาคารสาลายํ)** ความว่า ได้สร้างสังฆารามในราวป่านั้น. เขาได้สร้างปราสาทเช่นกับเทพวิมาน ทำตามแบบกูฏาคารศาลาบนเสายกซ่อฟ้าไว้ในสังฆารามนั้น. สังฆารามทั้งสิ้นหมายเอาปราสาทนั้น จึงเรียกว่ากูฏาคารศาลา. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยนครเวสาลีนั้นประทับอยู่ ณ สังฆารามนั้น. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ในป่ามหาวัน ใกล้นครเวสาลี.**

คำว่า **ชาวโกศล (โกสลกา)** คือ ชาวแคว้นโกศล. คำว่า **ชาวมคธ (มาคธกา)** คือ ชาวแคว้นมคธ. คำว่า **ด้วยกรณียะ (กรณีเยน)** ความว่า ด้วยการงานที่ต้องทำ. ส่วนการงานที่จะไม่ต้องทำก็ได้ เรียกว่ากิจ การงานที่ต้องทำแน่แท้ทีเดียว ชื่อว่า กรณียะ.

คำว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลีกเร้นอยู่ (ปฏิสลฺลีโน ภควา)** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลีกเร้น คือ ทรงหลบจากเรื่องอารมณ์ต่าง ๆ ทรงอาศัยเอกีภาพ เสวยความยินดีในฌานในเอกัคคตารมณ์. คำว่า **ใกล้กูฏาคารศาลานั้น (ตทฺเถว)** คือ ในวิหารนั้น. คำว่า **ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง (เอกมนฺต)** ความว่า พราหมณทูตเหล่านั้นพากันนั่ง ณ เงาต้นไม้นั้น ๆ ไม่ห่างจากที่นั้น.

ว่าด้วยเรื่องเจ้าลิจฉวีชื่อโอฏฐัทธะ

คำว่า **โอฏฐัทธะ** ความว่า เจ้าลิจฉวีผู้ได้นามอย่างนั้น เพราะมีริมฝีปากแหว่ง. คำว่า **ด้วยลิจฉวีบริวารหมู่ใหญ่ (มหติยา ลิจฺฉวีปริสาย)** ความว่า เจ้าลิจฉวีนามว่าโอฏฐัทธะถวายทานแด่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขในเวลาอาหารเช้า อธิษฐานองค์อุโบสถศีลในสำนัก ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้คนถือสิ่งของมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น ป่าวประกาศให้บริวารเจ้าลิจฉวีหมู่ใหญ่ประชุมกันแล้วเข้าไปพร้อมกับบริวารลิจฉวีหมู่ใหญ่นั้น ซึ่งประดับประดาด้วยผ้าอาภรณ์และเครื่องลูบไล้ มีสีเขียวและเหลืองเป็นต้น อันสวยงามประหนึ่งเทพบริวารชั้นดาวดึงส์. คำว่า **ยังไม่เป็นกาลอันควร (อกาโล โข มหาลิ)** ความว่า โอฏฐัทธะ นั้น เดิมชื่อว่า มหาลิ พระเถระเรียกมหาลินั้นตามชื่อเดิมนั้น. คำว่า **นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง (เอกมนฺตํ นิสีทิ)** ความว่า โอฏฐัทธลิจฉวี นั่งสรรเสริญพระคุณของพระรัตนตรัยพร้อมด้วยบริวารลิจฉวีหมู่ใหญ่ ณ เงาไม้อันสมควร.

คำว่า **สามเณรสีหะ (สีโห สมณุทฺเทโส)** ความว่า สามเณรชื่อว่าสีหะเป็นหลานของพระนาคิตะ บวชในกาลที่มีอายุได้เจ็ดขวบ ขยันหมั่นเพียรในพระศาสนา. ได้ยินว่า สามเณรเห็นชุมนุมชนหมู่ใหญ่แล้วจึงคิดว่า ชุมนุมชนหมู่ใหญ่ทั้งหมดนี้นั่งเต็มวิหาร วันนี้พระผู้มีพระภาค

เจ้าจักทรงแสดงพระธรรมด้วยพระอุตสาหะใหญ่แก่ชุมนุมชนนี้แน่ อย่าเลย เราจะบอกพระอุปัชฌายะให้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบว่า ชุมนุมชนหมู่ใหญ่มาประชุมกันแล้ว จึงเข้าไปหาพระนาคิตะ. คำว่า **ท่านกัสสปะ (ภนฺเต กสฺสป)** ความว่า สามเณรเรียกพระเถระโดยโคตร. คำว่า **ขอหมู่ชนนี้ (เอสา ชนตา)** ความว่า ชุมนุมชนนั่น. ข้อว่า **เธอนั่นแหละจงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า (ตฺวญฺเญว ภควโต อาโรเจหิ)** ความว่า ได้ยินว่า สีหสามเณรเป็นผู้โปรดปรานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็พระเถระนี้อ้วน ในการที่จะลุกหรือนั่งเป็นต้นก็อุ้ยอ้ายอืดอาด เพราะพระเถระมีร่างกายหนัก จึงดูราวกะว่าไม่ค่อยจะเคลื่อนไหวได้ ด้วยเหตุนั้น สามเณรนี้จึงได้กระทำวัตรถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าทุกเวลา เพราะเหตุนั้น พระเถระจึงกล่าวกะสามเณรนั้นว่า แม้เธอเป็นผู้โปรดปรานของพระทศพล จึงกล่าวว่า **เธอนั่นแหละจงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบเถิด.**

คำว่า **ที่ร่มเงาพระวิหาร (วิหารปจฺฉายาย)** ความว่า ใต้ร่มเงาพระวิหาร อธิบายว่า ในที่ว่างซึ่งเงากูฏาคารหลังใหญ่แผ่ไปถึง. ได้ยินว่า กูฏาคารศาลานั้นยาวไปทางทิศใต้และทิศเหนือ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก. ด้วยเหตุนั้น เงาใหญ่จึงแผ่ไปข้างหน้าแห่งกูฏาคารศาลานั้น. แม้สีหสามเณรได้ปูอาสนะถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ร่มเงาหน้าพระวิหาร นั้น. ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระพุทธรังสี ๖ ประการ เปล่งรัศมีออกจากช่องประตูและช่องหน้าต่าง เสด็จออกจากกูฏาคารศาลาเหมือนพระจันทร์เพ็ญออกจากกลีบเมฆฉะนั้น ประทับนั่งบนวรพุทธอาสน์ที่ปูไว้แล้ว. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากพระวิหาร ประทับนั่งบนอาสนะที่สามเณรสีหะปูไว้ ณ ร่มเงาพระวิหาร (อถโข ภควา วิหารา ฯเปฯ อาสเน นิสีทิ).**

ในข้อว่า **วันก่อนหลายวันมาแล้ว (ปุริมานิ ภนฺเต ทิวสานิ ปุริมตรานิ)** นี้ ความว่า วันวาน ชื่อว่า วันก่อน. ต่อจากวันก่อน ชื่อว่า

วานชิน ต่อจากวานชินทั้งหมดจัดเป็นวันก่อน ๆ. คำว่า **ชั่วเวลาที่ข้าพเจ้า (ยทคฺเค)** ความว่า ข้าพเจ้าอยู่ชั่วเวลาตั้งแต่วันแรก. มีคำอธิบายว่า ข้าพเจ้าอยู่ชั่วคราว. บัดนี้ สุนักขัตตลิจฉวีบุตรเมื่อจะแสดงประมาณแห่งวันนั้น จึงกล่าวว่า **ไม่นาน เพียง ๓ ปี** อีกประการหนึ่ง คำว่า **ชั่วเวลา (ยทคฺเค)** ความว่า ข้าพเจ้าอยู่ชั่วคราวไม่นาน เพียง ๓ ปี. ท่านกล่าวว่า ข้าพเจ้าอยู่ชั่วคราวไม่นาน เพียง ๓ ปีเท่านั้น. ได้ยินว่า สุนักขัตตลิจฉวีบุตรนี้รับบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปรนนิบัติพระผู้มีพระภาคเจ้าตลอด ๓ ปี. สุนักขัตตลิจฉวีหมายถึง ๓ ปีนั้น จึงกล่าวอย่างนี้. คำว่า **น่ารัก (ปิยรูปานิ)** ได้แก่ น่ารัก คือ น่ายินดี. คำว่า **ยั่วยวน (กามูปสญฺหิตานิ)** คือ ประกอบด้วยความยินดีในกาม. คำว่า **ควรยินดี (รชนียานิ)** ความว่า ก่อให้เกิดราคะ.

ข้อว่า **แต่ไม่ได้ยินเสียงทิพย์ (โน จ โข ทิพฺพานิ สทฺทานิ)** ความว่า สุนักขัตตะไม่ได้ยินเสียงทิพย์เหล่านั้น เพราะเหตุอะไร ? ได้ยินว่า สุนักขัตตะนั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลขอบริกรรม (เพื่อให้เกิด) ทิพยจักษุ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกแก่เขา. เขาได้ปฏิบัติตามที่ทรงสอนทำทิพยจักษุให้เกิดขึ้น เห็นรูปของเทวดาแล้วคิดว่า ในสรีรสัณฐานนี้น่าจะมีเสียงไพเราะ เราจะได้ยินเสียงนั้นได้อย่างไรหนอ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามถึงการบริกรรมทิพยโสต. ก็ในอดีตกาล สุนักขัตตะนี้ตีกกหูภิกษุผู้มีศีลรูปหนึ่งทำให้เป็นพระหูหนวก เพราะฉะนั้น แม้เธอจะทำบริกรรมก็ไม่สามารถบรรลุถึงทิพยโสตได้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสบอกบริกรรมแก่เขา. เขาผูกอาฆาตในพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเหตุเพียงเท่านี้จึงคิดว่า พระดำริอย่างนี้ย่อมมีแก่พระสมณโคดมแน่ว่า แม้เราก็เป็นกษัตริย์ ถึงโอกฐัทธะนี้ก็เป็นกษัตริย์ ถ้าญาณจักเจริญแก่เขา แม้เขาก็จักเป็นสัพพัญญู เพราะเหตุนั้น จึงไม่ตรัสบอกแก่เราเพราะความริษยา ต่อมาเขาลาเพศเป็นคฤหัสถ์ เมื่อจะบอกเนื้อความนั้นแก่มหาลิลิจฉวีจึงกล่าวอย่างนี้.

ว่าด้วยการเจริญสมาธิเฉพาะส่วน

คำว่า **ภิกษุมีสมาธิได้อบรมเฉพาะส่วน (เอกังสภาวิโต)** ความว่า มีสมาธิอันได้อบรมแล้วเฉพาะส่วนคือส่วนหนึ่ง. อธิบายว่า อบรมเพื่อจะเห็นรูปทิพย์ หรือเพื่อให้ได้ยินเสียงทิพย์. คำว่า **เบื้องขวาง (ติริยัง)** คือ ทิศเฉียง. คำว่า **ภิกษุมีสมาธิได้อบรมแล้วทั้งสองส่วน (อุภยังสภาวิโต)** ความว่า มีสมาธิได้อบรมแล้วทั้งสองส่วน คือ ส่วนทั้งสอง. ข้อว่า **มหาลิ นี้แลเป็นเหตุ (อยัง โข มหาลิ เหตุ)** ความว่า สมาธิที่สุนักขัตตะอบรมแล้วส่วนเดียว เพื่อเห็นรูปทั้งหลายอันเป็นทิพย์เท่านั้น นี้เป็นเหตุ.

ลิจฉวีนั้นได้ฟังอรรถนี้แล้วจึงคิดว่า ภิกษุฟังเสียงนี้ด้วยทิพยโสต ทิพยโสตเห็นจะเป็นของสูง เป็นของมีประโยชน์ในศาสนานี้แน่ ภิกษุเหล่านั้นประพฤติพรหมจรรย์ตลอด ๕๐ ปีบ้าง ๖๐ ปีบ้างมิใช่น้อย เพื่อประโยชน์แก่ทิพยโสตนี้หรือหนอ ถ้ากระไร เราพึงทูลถามเนื้อความนี้กะพระทศพลต่อแต่นั้น เมื่อจะทูลถามเนื้อความนั้นจึงกราบทูลว่า **คงมุ่งทำให้แจ้งซึ่งสมาธิภาวนาเหล่านี้เป็นแน่ (เอตาสํ นูน ภนฺเต)** เป็นต้น. ในคำว่า **ซึ่งสมาธิภาวนา (สมาธิภาวนานฺ)** นี้ สมาธินั่นแหละ ชื่อว่า สมาธิภาวนา ความว่า ซึ่งสมาธิอันได้อบรมแล้วทั้งสองส่วน. อนึ่ง เพราะสมาธิภาวนาเหล่านั้นเป็นเปลือกนอกของศาสนา ไม่ใช่แก่นแท้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปฏิเสธสมาธิภาวนาเหล่านั้น เมื่อจะทรงแสดงจุดมุ่งหมายที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์จึงตรัสว่า **มหาลิ ภิกษุทั้งหลาย จะประพฤติพรหมจรรย์ ... หามิได้เลย (น โข มหาลิ)** เป็นต้น.

ว่าด้วยอริยผล ๔

คำว่า **เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ ๓ (ติณฺณํ สโยชนานํ)** ได้แก่ สังโยชน์เครื่องผูกพัน ๓ อย่างมีสักกายทิฏฐิเป็นต้น. จริงอยู่

สังโยชน์เหล่านั้นท่านเรียกว่าสังโยชน์ เพราะเป็นเครื่องผูกพันสัตว์ทั้งหลายไว้ในรถ (คือภพ) ที่แล้วด้วยวัฏทุกข์. คำว่า **เป็นพระโสดาบัน (โสตาปนฺโน โหติ)** ความว่า เป็นผู้ถึงกระแสแห่งมรรค. คำว่า **มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา (อวินิปาตธมฺโม)** คือ มีอันไม่ตกไปในอบายทั้ง ๔ อย่างเป็นธรรมดา. คำว่า **เป็นผู้แน่นอนแล้ว (นิยโต)** คือ ผู้แน่นอนแล้วโดยธรรมนิยาม. คำว่า **มีความตรัสรู้เป็นที่ไปในเบื้องหน้า (สมฺโพธิปรายโน)** ความว่า ความตรัสรู้กล่าวคือมรรคเบื้องสูง ๓ อย่าง อันภิกษุนั้นพึงบรรลุเป็นที่ไปในเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้นจึงชื่อว่าผู้มีความตรัสรู้เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

คำว่า **ความเบาบาง (ตนุตฺตา)** ความว่า เพราะความที่กิเลสเป็นเครื่องกลุ้มรุมจิตมีน้อย และเพราะความที่การอุบัติในโลกไหน ในกาลใด เป็นของเบาบาง.

คำว่า **เบื้องต่ำ (โอรมฺภาคิยานํ)** ความว่า สังโยชน์เบื้องต่ำซึ่งเป็นเครื่องผูกพันไม่ให้เกิดในภูมิสุทธาวาสชั้นสูง. คำว่า **ผู้มีอันจะบังเกิดในอุปปาติกะ (โอปปาติโก)** นั้น เป็นคำปฏิเสธกำเนิดที่เหลือ. ในคำเหล่านั้น คำว่า **จะปรินิพพาน (ปรินิพฺพายี)** คือ มีนิพพานธรรมในภพเบื้องหน้านั่นเทียว. คำว่า **มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา (อนาวตฺติธมฺโม)** ความว่า มีอันไม่กลับมาจากพรหมโลกนั้นมาเกิดอีกเป็นธรรมดา.

คำว่า **เจโตวิมุตติ (เจโตวิมุตฺตี)** คือ จิตตวิสุทธิ. คำนี้เป็นชื่อแห่งอรหัตตผลจิต ซึ่งหลุดพ้นจากเครื่องผูกพันคือกิเลสทั้งปวง. ปัญญาคืออรหัตตผลนั่นเทียว ซึ่งพ้นจากเครื่องผูกพันคือกิเลสทั้งปวง พึงทราบว่า **ปัญญาวิมุตติ** ในคำว่า **ปญฺญาวิมุตฺตี** นี้. คำว่า **ในทิฏฐธรรม (ทิฏฺเวว ธมฺเม)** คือ ในอัตภาพนี้นั่นเอง. คำว่า **สยํ** คือ **สามํ** (เอง). คำว่า **อภิญฺญา** คือ **อภิชานิตฺวา** (รู้ยิ่ง). คำว่า **ทำให้แจ้ง (สจฺฉิกตฺวา)** คือ กระทำให้แจ้ง. อนึ่ง คำว่า **กระทำให้แจ้งด้วยอภิญญา (อภิญฺญา**

สจฺฉิกตฺวา) ความว่า กระทำให้แจ้งด้วยอภิญญา อธิบายว่า ด้วยญาณอันละเอียดอย่างยิ่ง. คำว่า **เข้าถึงแล้ว (อุปสมฺปชฺช)** คือ บรรลุแล้ว ได้แก่ได้แล้ว.

ว่าด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

เจ้าลิจฉวีได้ฟังข้อความนี้แล้วจึงคิดว่า ธรรมอันประเสริฐอันใคร ๆ ไม่อาจจะบรรลุได้ เหมือนนกบินบ้าง เหมือนเหี้ยคลานไปด้วยอกบ้าง สำหรับภิกษุบรรลุพระธรรมนี้จะพึงมีข้อปฏิบัติในส่วนเบื้องต้นแน่ เราจะทูลถามถึงพระธรรมนั้นก่อน แต่นั้นเมื่อจะทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทูลว่า **มีอยู่หรือพระเจ้าข้า (อตฺถิ ปน ภนฺเต)** เป็นต้น. คำว่า **มีองค์ ๘ (อฏฺงฺคิโก)** ความว่า มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ เหมือนดนตรีประกอบ ด้วยองค์ ๕ และเหมือนบ้านประกอบด้วยตระกูล ๘ จึงชื่อว่าประกอบด้วยองค์ ๘ เพราะมรรคอื่นจากองค์นี้ไม่มี. ด้วยเหตุนั้นเทียว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **คือความเห็นชอบ...ตั้งใจชอบ (เสยฺยถีทํ สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ สมฺมาสมาธิ)**.

ในมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาทิฏฐิ มีลักษณะเห็นชอบ. สัมมา-สังกัปปะ มีลักษณะน้อมนึกชอบ. สัมมาวาจา มีลักษณะใคร่ครวญชอบ. สัมมากัมมันตะ มีลักษณะให้ตั้งมั่นชอบ. สัมมาอาชีวะ มีลักษณะให้ผ่องแผ้วชอบ. สัมมาวายามะ มีลักษณะประคองชอบ. สัมมาสติ มีลักษณะเข้าไปตั้งอยู่ชอบ. สัมมาสมาธิ มีลักษณะตั้งใจชอบ. ในมรรคมีองค์ ๘ เหล่านั้น แต่ละองค์มีกิจ ๓ อย่าง คือ สำหรับสัมมาทิฏฐิย่อมละมิจฉาทิฏฐิพร้อมกับกิเลสอันเป็นข้าศึกแก่ตนอย่างอื่นด้วย ย่อมทำนิโรธให้เป็นอารมณ์และเห็นแจ้งซึ่งสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย เพราะไม่ลุ่มหลงงมงาย ด้วยสามารถกำจัดโมหะอันปกปิดความเห็นชอบนั้น. แม้มรรคอื่นมีสัมมาสังกัปปะเป็นต้นย่อมละมิจฉาสังกัปปะเป็นต้น และทำ

นิโรธให้เป็นอารมณ์เหมือนกัน ยิ่งกว่านั้น ก็ในที่นี้สัมมาสังกัปปะ ย่อมน้อมนึกถึงสหชาตธรรมทั้งหลาย สัมมาวาจาย่อมพิเคราะห์โดยชอบ สัมมากัมมันตะย่อมให้ตั้งมั่นโดยชอบ สัมมาอาชีวะย่อมให้ผ่องใสโดยชอบ สัมมาวายามะย่อมประคองโดยชอบ สัมมาสติย่อมให้เข้าไปตั้งอยู่โดยชอบ สัมมาสมาธิย่อมตั้งใจโดยชอบ.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมดาสัมมาทิฏฐินั้น ในส่วนบุพภาคมีขณะต่างกัน มีอารมณ์ต่างกัน ในขณะแห่งมรรคมีขณะเดียว มีอารมณ์เดียว แต่โดยกิจย่อมได้ชื่อ ๔ อย่าง มีรู้ทุกข์เป็นต้น[๑] ธรรมทั้งหลายแม้มีสัมมาสังกัปปะเป็นต้น ในบุพภาคมีขณะต่างกัน มีอารมณ์ต่างกัน ในขณะแห่งมรรคมีขณะเดียว มีอารมณ์เดียว. ในธรรมเหล่านั้น สัมมาสังกัปปะโดยกิจย่อมได้ชื่อ ๓ อย่างมีเนกขัมมสังกัปปะเป็นต้น. ธรรม ๓ อย่างมีสัมมาวาจาเป็นต้นเป็นวิรัติบ้าง เป็นเจตนาบ้าง แต่ในขณะแห่งมรรคเป็นวิรัติอย่างเดียว. สองอย่างนี้คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ โดยกิจย่อมได้ชื่อ ๔ อย่าง คือสัมมัปปธาน และสติปัฏฐาน. ส่วนสัมมาสมาธิ ในบุพภาคก็ดี ในขณะแห่งมรรคก็ดี ย่อมเป็นสัมมาสมาธิอย่างเดียว.

ในธรรม ๘ อย่างนี้ สัมมาทิฏฐิพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงก่อน เพราะเหตุที่สัมมาทิฏฐิเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่พระโยคีผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน. ก็ปัญญานี้ท่านกล่าวว่าปัญญาปัชโชตะและปัญญาสัตถะ เพราะฉะนั้น ในเบื้องต้นพระโยคาวจรต้องกำจัดความมืดคืออวิชชาด้วยสัมมาทิฏฐิกล่าวคือวิปัสสนาญาณก่อนแล้วฆ่าโจรคือกิเลส จึงจะบรรลุนิพพานได้โดยปลอดภัย. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสัมมาทิฏฐิก่อน เพราะความที่สัมมาทิฏฐิเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่พระโยคีผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน.

ก็สัมมาสังกัปปะมีอุปการะมากแก่สัมมาทิฏฐินั้น เพราะเหตุนั้น

---

๑. ที. มหา. ๑๐/๒๙๙/๓๔๘

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ต่อจากสัมมาทิฏฐินั้น. เหมือนเหรัญญิกเอามือพลิกไปพลิกมามองดูกหาปณะด้วยตา ย่อมรู้ว่ากหาปณะนี้ปลอม นี้แท้ ฉันใด. แม้พระโยคาวจรก็ฉันนั้น ในบุพภาคตรึกตรองด้วยวิตก มองดูด้วยวิปัสสนาปัญญา ย่อมรู้ว่าธรรมเหล่านี้เป็นกามาวจร เหล่านี้เป็นรูปาวจรเป็นต้น. ก็หรือเหมือนช่างถาก ถากไม้ใหญ่ที่คนจับปลายพลิกไปพลิกมาด้วยขวาน ย่อมนำไปใช้การงานได้ฉันใด พระโยคาวจรกำหนดธรรมทั้งหลายที่วิตกตรึกตรองให้แล้ว โดยนัยว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกามาวจร เหล่านี้เป็นรูปาวจรเป็นต้นด้วยปัญญา ย่อมนำไปใช้การงานได้ฉันนั้น. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ก็สัมมาสังกัปปะมีอุปการะมากแก่สัมมาทิฏฐินั้น เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ต่อจากสัมมาทิฏฐินั้น.

สัมมาสังกัปปะนี้นั้นก็มีอุปการะแม้แก่สัมมาวาจา เหมือนมีอุปการะแก่สัมมาทิฏฐิฉะนั้น. เหมือนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คหบดีตรึกตรองก่อนแล้ว จึงเปล่งวาจาในภายหลัง[๑]. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสัมมาวาจาในลำดับแห่งสัมมาสังกัปปะนั้น.

ก็เพราะคนทั้งหลายตระเตรียมด้วยวาจาก่อนว่า เราจักทำการงานนี้และการงานนี้ แล้วจึงประกอบการงานทั้งหลายในโลก เพราะฉะนั้น วาจาจึงเป็นอุปการะแก่กายกรรม เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสัมมากัมมันตะในลำดับแห่งสัมมาวาจา.

ก็อาชีวัฏฐมกศีลย่อมบริบูรณ์แก่บุคคลผู้ละวจีทุจริต ๔ อย่าง และกายทุจริต ๓ อย่าง บำเพ็ญสุจริต ๒ อย่างเท่านั้น หาบริบูรณ์แก่บุคคลนอกนี้ไม่ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสัมมาอาชีวะต่อจากสุจริตทั้ง ๒ นั้น.

อนึ่ง บุคคลมีอาชีวะบริสุทธิ์อย่างนี้แล้วไม่ควรพอใจด้วยเหตุเพียงนี้ว่า อาชีวะของเราบริสุทธิ์แล้วอยู่อย่างคนหลับหรือประมาท ควรปรารภ

---

๑. ม. มู. ๑๒/๕๐๙/๕๕๐

ความเพียรนี้ในทุกอิริยาบถ เพื่อแสดงข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสัมมาวายามะไว้ต่อจากสัมมาอาชีวะนั้น.

แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสัมมาสติไว้ ต่อจากสัมมาวายามะนั้น เพื่อทรงแสดงว่า สติอันดำรงมั่นดีแล้วในวัตถุทั้ง ๔ มีกายเป็นต้น บุคคลผู้ปรารภความเพียรแล้วก็ควรทำ.

ก็เพราะสติที่ตั้งมั่นดีแล้วอย่างนี้ ย่อมอำนวยคติแห่งธรรมทั้งหลายที่มีอุปการะแก่สมาธิเพียงพอเพื่อจิตมั่นในเอกัตตารมณ์ เพราะเหตุนั้น พึงทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสัมมาสมาธิไว้ต่อจากสัมมาสติ.

คำว่า **เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่านั้น (เอเตสํ ธมฺมานํ สจฺฉิกิริยาย)** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การกระทำให้ประจักษ์ซึ่งธรรมมีโสดาปัตติผลเป็นต้นเหล่านั้น.

ว่าด้วยเรื่องบรรพชิต ๒ รูป

คำว่า **สมัยหนึ่ง (เอกมิทาหิ)** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภเพราะเหตุอะไร ? ได้ยินว่าพระราชานี้มีความเห็นอย่างนี้ว่า รูปเป็นอัตตา. ด้วยเหตุนั้น จิตของพระราชานั้นจึงไม่น้อมไปในเทศนา. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปรารภถึงข้อนี้ เพื่อทรงนำซึ่งเหตุการณ์หนึ่ง เพื่อทรงทำให้แจ้งซึ่งลัทธิของพระราชานั้น. ในเรื่องนั้นมีเนื้อความโดยย่อดังนี้.

สมัยหนึ่ง เราอยู่ในโฆษิตาราม ครั้งนั้นบรรพชิต ๒ รูปนั้นถามเราอย่างนี้. ลำดับนั้นเราจึงแสดงถึงการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าแก่บรรพชิตเหล่านั้น เมื่อจะแสดงตันติธรรมจึงได้กล่าวข้อนี้ว่า ผู้มีอายุ กุลบุตรผู้ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยศรัทธา บวชในศาสนาของพระศาสดาเห็นปานนี้ บำเพ็ญศีล ๓ อย่าง บรรลุฌานมีปฐมฌานเป็นต้น ดำรงอยู่อย่างนี้ พึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ชีพก็อันนั้น คำนั้นสมควรแก่กุลบุตรนั้นหรือหนอ ? ลำดับนั้น ครั้นบรรพชิตทั้งสองนั้นกล่าวว่า สมควร ก็เราแลได้คัดค้านวาทะ

นั้นว่า ผู้มีอายุ ความข้อนี้เรารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ ดังนั้นแลเราจึงไม่กล่าวอย่างนี้ แล้วแสดงพระขีณาสพยิ่ง ๆ ขึ้นไป บอกแก่กุลบุตรนี้ว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนี้ บรรพชิตเหล่านั้นฟังคำพูดของเราแล้วเป็นผู้มีใจยินดี.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พระราชาแม้นั้นก็มีใจยินดี. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพุทธพจน์นี้แล้ว โอฏฐัทธลิจฉวีมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

อรรถกถามหาลิสูตร ในอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินี จบด้วยประการฉะนี้.

อรรถกถามหาลิสูตรที่ ๖ จบ

๗. ชาลิยสูตร
ว่าด้วยชาลิยปริพาชก

เรื่องมัณฑิยปริพาชกและชาลิยปริพาชก

[๒๕๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี. ครั้งนั้น บรรพชิตสองรูป คือ ปริพาชกชื่อมัณฑิยะ ๑ ชาลิยะ อันเดวาสิกของบรรพชิตผู้ใช้บาตรไม้ ๑ ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการสนทนาปราศรัย พอให้ระลึกถึงกันแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า พระโคดม ชีวะอันนั้น สรีระอันนั้น หรือชีวะอันอื่น สรีระอันอื่น ? พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง จงตั้งใจให้ดี เราจักบอก บรรพชิตสองรูปนั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้มีอายุ ตถาคตอุบัติในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ [พึงดูพิสดารในสามัญญผลสูตร] ผู้มีอายุ ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นอย่างนี้แล เข้าถึงปฐมฌานอยู่.

[๒๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ผู้มีอายุ ภิกษุผู้รู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ สมควรหรือที่จะกล่าวว่า ชีวะอันนั้น สรีระอันนั้น หรือว่า ชีวะอันอื่น สรีระอันอื่น ผู้มีอายุ ภิกษุผู้รู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ ไม่สมควรกล่าวอย่างนั้นว่า ฯลฯ ก็เรารู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจึงไม่กล่าวว่า ชีวะอันนั้น สรีระอันนั้น หรือว่าชีวะอันอื่น สรีระอันอื่น. บรรลุทุติยฌาน. บรรลุตติยฌาน. บรรลุจตุตถฌานอยู่.

[๒๕๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ผู้มีอายุ ภิกษุผู้รู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ สมควรหรือที่จะกล่าวว่า ชีวะอันนั้น สรีระอันนั้น หรือว่า ชีวะอันอื่น สรีระอันอื่น แน่ะเธอ ภิกษุผู้รู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ ไม่

สมควรกล่าวว่า ชีวะอันนั้น สรีระอันนั้น หรือว่าชีวะอันอื่น สรีระอันอื่น. ผู้มีอายุ ก็เรารู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจึงไม่กล่าวว่า ชีวะอันนั้น สรีระอันนั้น หรือว่า ชีวะอันอื่น สรีระอันอื่น. ภิกษุนำไปเฉพาะ น้อมไปเฉพาะซึ่งจิตเพื่อญาณทัสสนะ. ผู้มีอายุ ภิกษุย่อมรู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

[๒๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ผู้มีอายุ ภิกษุผู้รู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ สมควรหรือที่จะกล่าวว่า ชีวะอันนั้น สรีระอันนั้น หรือว่า ชีวะอันอื่น สรีระอันอื่น. ผู้มีอายุ ภิกษุผู้รู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ ไม่สมควรกล่าวว่า ชีวะอันนั้น สรีระอันนั้น หรือว่าชีวะอันอื่น สรีระอันอื่น. ผู้มีอายุ ก็เรารู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจึงไม่กล่าวว่า ชีวะอันนั้น สรีระอันนั้น หรือว่าชีวะอันอื่น สรีระอันอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพุทธพจน์นี้แล้ว บรรพชิตสองรูปมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

ชาลิยสูตรที่ ๗ จบ

อรรถกถาชาลิยสูตร

ว่าด้วยบรรพชิต ๒ รูป

ชาลิยสูตรมีคำเริ่มต้นว่า **ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯลฯ กรุงโกสัมพี (เอวมฺเม สุตํ ฯเปฯ โกสมฺพิยํ)** ในชาลิยสูตรนั้น มีการพรรณนาตามลำดับบทดังต่อไปนี้ คำว่า **ณ โฆสิตาราม (โฆสิตาราเม)** ความว่า ในอารามที่โฆษิดเศรษฐีสร้างถวาย.

ได้ยินว่า ในกาลก่อน ได้มีนครแห่งหนึ่งชื่อทมิฬรัฐ. บุรุษเข็ญใจชื่อโกตูหลิกะ พร้อมกับบุตรและภรรยาจากนครนั้นหนีไปสู่แคว้นอวันดี

เพราะฉาตกภัย เมื่อไม่อาจนำบุตรไปได้จึงทิ้งบุตรเสียแล้วเดินทางต่อไป. มารดากลับไปรับเอาบุตรนั้น. เขาพากันไปยังบ้านนายโคบาลแห่งหนึ่ง. ก็ในกาลนั้น นายโคบาลได้ตระเตรียมข้าวปายาสไว้มาก. เขาได้กินข้าวปายาสนั้น. ลำดับนั้นแล บุรุษนั้นกินข้าวปายาสมากไม่อาจจะให้ย่อยได้ตกกลางคืนได้ตายไปถือปฏิสนธิในท้องสุนัข เกิดเป็นลูกสุนัขน้อยในบ้านนายโคบาลนั้นเอง. ลูกสุนัขน้อยนั้นเป็นที่รักของนายโคบาล. และนายโคบาลอุปัฏฐากพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วย. ฝ่ายพระปัจเจกพุทธเจ้าเวลาฉันเสร็จได้ให้ก้อนข้าวก้อนหนึ่ง ๆ แก่ลูกสุนัขน้อย. ลูกสุนัขน้อยนั้นเกิดความรักในพระปัจเจกพุทธเจ้า ได้ไปยังบรรณศาลาพร้อมกับนายโคบาลเสมอ. ครั้นนายโคบาลไม่ใช้ไปก็ไปเอง ในเวลาภัตเห่าหอนที่ประตูบรรณศาลาเพื่อบอกเวลา และในระหว่างทางเห็นสัตว์ร้ายก็เห่าไล่ไป. สุนัขน้อยนั้นตายไปเกิดในเทวโลกเพราะจิตอ่อนน้อมในพระปัจเจกพุทธเจ้า เขาจึงมีชื่อว่าโมสกเทวบุตรในเทวโลกนั้น.

โมสกเทวบุตรนั้นจุติจากเทวโลกแล้วไปเกิดในเรือนตระกูลหนึ่งในกรุงโกสัมพี. เศรษฐีไม่มีบุตรจึงได้ให้ทรัพย์แก่บิดามารดาของทารกนั้นได้รับเขาเป็นบุตร. ต่อมาครั้นบุตรของตนเกิด เศรษฐีก็พยายามให้ฆ่าเขาถึง ๗ ครั้ง. เขาไม่ถึงความตายในที่ ๗ แห่งเพราะเหตุที่ตนเป็นผู้มีบุญในที่สุดก็ได้ชีวิตรอดมาเพราะความช่วยเหลือของธิดาเศรษฐีคนหนึ่ง. ในกาลต่อมา เมื่อบิดาล่วงลับไปเขาจึงได้ตำแหน่งเศรษฐีชื่อว่า โมฆิตเศรษฐี.

ก็ในกรุงโกสัมพี ยังมีเศรษฐีอีกสองคนคือกุกกุฏเศรษฐี และปาวาริกเศรษฐี รวมเป็น ๓ คนกับโมฆิตเศรษฐีนี้.

ก็โดยสมัยนั้น ดาบส ๕๐๐ รูปจากป่าหิมพานต์พากันไปยังกรุงโกสัมพีเพื่อตากอากาศให้อบอุ่น. เศรษฐี ๓ คนนั้นได้สร้างบรรณกุฏีในอุทยานของตน ๆ ทำการบำรุงแก่ดาบสเหล่านั้น. อยู่มาวันหนึ่ง ดาบสเหล่านั้นมาจากป่าหิมพานต์ได้รับความหนาวจัด ลำบากในทางกันดารมาก ถึงต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งพากันนั่งรอความช่วยเหลือจากเทวดาที่สิงสถิตอยู่

ในต้นไทรนั้น. เทวดาได้เหยียดแขนซึ่งประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง ให้วัตถุมีน้ำดื่มน้ำใช้เป็นต้นแก่ดาบสเหล่านั้นเพื่อบรรเทาความเมื่อยล้า.

ดาบสเหล่านั้นประหลาดใจในอานุภาพแห่งเทวดา จึงถามว่า ข้าแต่เทพ ท่านทำกรรมอะไรไว้จึงได้สมบัตินี้ เทวดากล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าได้เกิดขึ้นแล้วในโลก บัดนี้ พระองค์ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีถวายการบำรุงพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ในวันอุโบสถท่านอนาถบิณฑิกะให้ภัตและค่าจ้างตามปกติแก่ลูกจ้างของตน แล้วให้รักษาอุโบสถศีล ครั้นวันหนึ่งในเวลาเที่ยงวันข้าพเจ้ามาเพื่อ (รับประทาน) อาหารเช้า ไม่เห็นใครทำการงานเลย จึงถามว่าในวันนี้คนทั้งหลายไม่ทำการงานเพราะเหตุอะไร เขาเหล่านั้นได้บอกความเป็นมาแก่ข้าพเจ้า ลำดับนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวคำนี้ว่า บัดนี้ได้ล่วงไปครึ่งวันแล้ว ข้าพเจ้าจะรักษาอุโบสถครึ่งวันได้ไหม ? แต่นั้นได้เรียนท่านเศรษฐีทราบ ท่านเศรษฐีพูดว่ารักษาได้ ข้าพเจ้าจึงได้สมาทานอุโบสถครึ่งวัน ถึงแก่ความตายในวันนั้นเองจึงได้รับสมบัตินี้.

ลำดับนั้น ดาบสเหล่านั้นเกิดปีติปราโมทย์ว่า ได้ยินว่า พระพุทธเจ้าอุบัติแล้ว แม้ประสงค์จะไปสู่กรุงสาวัตถีจากที่นั้นทันที แต่พากันไปสู่กรุงโกสัมพีก่อนด้วยคิดว่า เศรษฐีอุปัฏฐากมีอุปการะมากแก่พวกเรา พวกเราจักแจ้งเรื่องนี้แก่เศรษฐีเหล่านั้น เมื่อเศรษฐีทั้งหลายกระทำสักการะมากมายแล้วได้บอกว่า พวกเราจะไปในวันนี้แหละ เมื่อเศรษฐีทั้งหลายกล่าวว่า ท่านรีบร้อนอะไรหนอ เมื่อก่อนพวกท่านจะอยู่ตลอดสี่เดือนจึงไป จึงได้บอกเรื่องนั้น. และครั้นเศรษฐีกล่าวว่า ข้าแต่ท่าน ถ้าอย่างนั้นพวกเราจะไปด้วย จึงกล่าวว่า พวกเราจะไปก่อน ขอให้พวกท่านค่อยตามไป แล้วไปสู่กรุงสาวัตถีบวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้บรรลุพระอรหัต. ฝ่ายเศรษฐีเหล่านั้นมีเกวียนคนละ ๕๐๐ เล่มเป็นบริวารไปสู่กรุงสาวัตถีได้ทำกิจมีทานเป็นต้น ทูลขอพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อให้เสด็จมาสู่กรุงโกสัมพี กลับมาสร้างวัด ๓ แห่ง. ในเศรษฐีเหล่านั้น กุกกุฏ-

เศรษฐีสร้างวัดชื่อว่า กุกกุฏาราม. ปาวาริกเศรษฐีสร้างวัดชื่อ ปาวาริกัมพวัน. ท่านโฆษิตเศรษฐีสร้างวัดชื่อ โฆษิตาราม. ท่านหมายถึงโฆษิตารามนั้น จึงกล่าวว่า **ประทับอยู่ ณ โฆษิตาราม กรุงโกสัมพี.**

คำว่า **มณฺฑิโย** นี้ เป็นชื่อของบรรพชิตนั้น. แม้คำว่า **ชาลิโย** นี้เป็นชื่อของบรรพชิตอีกรูปหนึ่งเหมือนกัน. ก็เพราะพระอุปัชฌาย์ของชาลิยะนั้น เที่ยวบิณฑบาตด้วยบาตรทำด้วยไม้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอันเตวาสิกของบรรพชิตผู้ใช้บาตรไม้. คำว่า **ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า (เอตทโวจุ)** ความว่า บรรพชิตทั้งสองประสงค์จะยกวาทะโดยประสงค์จะโต้แย้งจึงทูลเนื้อความนั้น. ได้ยินว่า บรรพชิตสองรูปนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ถ้าพระสมณโคดมตรัสว่า ชีวะอันนั้น สรีระอันนั้น ลำดับนั้น พวกเราก็จักโต้แย้งพระสมณโคดมนั้นว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ตามลัทธิของท่าน สัตว์ในโลกนี้เทียว จะดับสูญ ด้วยเหตุนั้น วาทะของพระองค์ท่านย่อมเป็นอุจเฉทวาทะ แต่ถ้าตรัสว่า ชีวะอันอื่น สรีระอันอื่น ลำดับนั้น พวกเราจักโต้แย้งพระสมณโคดมนั้นว่า ในวาทะของท่านรูปย่อมดับสูญ สัตว์ย่อมไม่ดับสูญ เพราะเหตุนั้น วาทะของพระองค์ท่านสัตว์ก็จะเที่ยง.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า บรรพชิตเหล่านี้ ย่อมถามปัญหาเพื่อโต้แย้ง แต่บรรพชิตเหล่านี้ไม่อ้างอิงที่สุดสองอย่างในศาสนาของเรา จึงไม่รู้ว่ามัชฌิมาปฏิปทามีอยู่ เอาละ เราจะไม่แก้ปัญหาของบรรพชิตเหล่านั้น จะแสดงธรรมเพื่อความแจ่มแจ้งแห่งปฏิปทาเห็นปานนี้แม้นั้น จึงตรัสว่า **ถ้าอย่างนั้นท่านจงฟัง (เตนหาวุโส)** เป็นต้น.

ในคำเหล่านั้น ข้อว่า **สมควรหรือจะกล่าวว่า (กลฺลํ นุ โข ตสฺเสตํ วจนาย)** ความว่า บรรพชิตผู้บวชด้วยศรัทธาบำเพ็ญศีล ๓ อย่าง บรรลุปฐมฌานนั้น สมควรกล่าวคำนั้นหรือหนอ อธิบายว่า คำนั้นควรเพื่อกล่าวด้วยคำพูด. ปริพาชกทั้งหลายได้ฟังพระพุทธพจน์นั้นแล้วสำคัญ

อยู่ว่า ธรรมดาปุถุชนย่อมไม่สิ้นความสงสัย เพราะฉะนั้น จึงกล่าวอย่างนั้นในบางคราว จึงกล่าวว่า **สมควรหรือจะกล่าวว่า** ข้อว่า **เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจึงไม่กล่าวว่า (อถ จ ปนาหำ น วทามิ)** ความว่า เราตั้งสัญญาว่า ความข้อนั้นเรารู้อย่างนี้จึงไม่กล่าวอย่างนั้น ถ้าและเมื่อภิกษุกระทำกสิณบริกรรมเจริญอยู่ มหัคคตจิตนั้นก็เกิดขึ้นด้วยกำลังปัญญา. คำว่า **ไม่สมควรกล่าวว่า (น กลฺลำ ตสฺเสตำ)** ความว่า ปริพาชกเหล่านั้นสำคัญความข้อนี้กล่าวว่า พระขีณาสพปราศจากความงมงาย ปราศจากความสงสัยเพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น พระขีณาสพนั้นจึงไม่ควรกล่าวความข้อนั้น บทที่เหลือในชาลิยสูตรนั้นมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

อรรถกถาชาลิยสูตร ในอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินี จบด้วยประการฉะนี้.

อรรถกถาชาลิยสูตรที่ ๗ จบ

๘. มหาสีหนาทสูตร
ว่าด้วยการบันลือสีหนาท

เรื่องของอเจลกัสสปะ

[๒๖๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กัณณกถลมิคทายวัน ใกล้อุชุญญานคร. ครั้งนั้น อเจลกัสสปะเข้าไปเฝ้าพระมีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันเสร็จแล้ว ได้ยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า พระสมณโคดมทรงติดบะทุกอย่าง ทรงคัดค้าน กล่าวโทษบุคคลผู้ประพฤติดบะทั้งปวง ผู้มีอาชีพเศร้าหมองโดยส่วนเดียว ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ สมณพราหมณ์พวกที่กล่าวอย่างนี้ว่า สมณโคดมทรงติดบะทุกอย่าง ทรงคัดค้านบุคคลผู้ประพฤติดบะทั้งปวง ผู้มีอาชีพเศร้าหมองโดยส่วนเดียว เป็นผู้มักกล่าวตามคำที่พระโคดมผู้เจริญตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระโคดมผู้เจริญด้วยคำไม่จริง และชื่อว่าพยากรณ์ธรรมตามสมควรแก่ธรรม. อนึ่ง การกล่าวและการกล่าวตามที่ชอบธรรมแม้น้อยหนึ่ง จะไม่ถึงฐานะที่ควรติเตียนแลหรือ ความจริงข้าพเจ้ามิได้มีความประสงค์ที่จะกล่าวตู่พระโคดมผู้เจริญ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กัสสปะ สมณพราหมณ์ ผู้กล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมทรงติดบะทุกอย่าง ทรงคัดค้าน กล่าวโทษบุคคลผู้ประพฤติดบะทั้งปวง ผู้มีอาชีพเศร้าหมองโดยส่วนเดียว ไม่เป็นอันกล่าวตามเรา และไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำที่ไม่มีจริง ไม่เป็นจริง. กัสสปะ เราเห็นบุคคลผู้ประพฤติดบะ ผู้มีอาชีพเศร้าหมองบางคนในโลกนี้ ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็มี เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ก็มี

อยู่เป็นทุกข์เพราะบุญน้อย เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรกก็มี อยู่เป็นทุกข์เพราะบุญน้อย เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ก็มี กัสสปะ เรานั้นรู้การมา การไป จุติและอุบัติ ของบุคคลผู้ประพฤติตบะเหล่านี้ตามความเป็นจริงอย่างนี้ เราจักติตบะทุกอย่าง จักคัดค้านกล่าวโทษบุคคลผู้ประพฤติตบะทั้งปวง ผู้มีอาชีพเศร้าหมอง โดยส่วนเดียวทำไมเล่า.

[๒๖๑] กัสสปะ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นบัณฑิต มีปัญญาเฉลียวฉลาด ทำการโต้เถียงผู้อื่น มีท่าทางเหมือนนักแม่นธนูอยู่ พวกเขาน่าจะเที่ยวทำลายทิฐิทั้งหลายด้วยปัญญา. ก็สมณพราหมณ์พวกนั้นย่อมลงกับเราในฐานะบางอย่าง ไม่ลงกับเราในฐานะบางอย่าง. บางอย่างที่เขากล่าวว่าดี แม้เราก็กล่าวว่าดี. บางอย่างที่เขากล่าวว่าไม่ดี แม้เราก็กล่าวว่าไม่ดี. บางอย่างที่เขากล่าวว่าดี เรากลับกล่าวว่าไม่ดี. บางอย่างที่เขากล่าวว่าไม่ดี เรากลับกล่าวว่าดี. บางอย่างที่เรากล่าวว่าดี แม้สมณพราหมณ์พวกอื่นก็กล่าวว่าดี. บางอย่างที่เรากล่าวว่าไม่ดี ฝ่ายหนึ่งก็กล่าวว่าดี. บางอย่างที่เรากล่าวว่าดี ฝ่ายหนึ่งก็กล่าวว่าไม่ดี. บางอย่างที่เรากล่าวว่าไม่ดี ฝ่ายหนึ่งก็กล่าวว่าดี. เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์พวกนั้นแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ฐานะที่เราไม่ลงกันจงงดไว้ ในฐานะทั้งหลายที่ลงกันวิญญูชนจงซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวน เปรียบเทียบครูด้วยครู หรือเปรียบเทียบหมู่ด้วยหมู่ว่า ธรรมของท่านพวกนี้เหล่าใดเป็นอกุศล นับว่าเป็นอกุศล มีโทษ นับว่ามีโทษ ไม่ควรเสพ นับว่าไม่ควรเสพ ไม่เป็นธรรมประเสริฐ นับว่าไม่เป็นธรรมประเสริฐ เป็นฝ่ายดำ นับว่าเป็นฝ่ายดำ ใครเล่าละธรรมเหล่านี้ได้ไม่มีเหลือประพฤติอยู่ พระสมณโคดมหรือคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น.

[๒๖๒] กัสสปะ ก็ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือวิญญูชนเมื่อซักไซ้ไล่เลียง สอบสวน พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ธรรมของท่านพวกนี้เหล่าใดเป็นอกุศล นับว่าเป็นอกุศล มีโทษ นับว่ามีโทษ ไม่ควรเสพ นับว่าไม่ควรเสพ ไม่เป็นธรรมประเสริฐ นับว่าไม่เป็นธรรมประเสริฐ เป็น

ฝ่ายดำ นับว่าเป็นฝ่ายดำ พระสมณโคดมละธรรมเหล่านี้ได้ไม่มีเหลือประพฤติอยู่ หรือว่าท่านคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น. กัสสปะ วิญญูชนในโลกนี้เมื่อซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนดังนี้ โดยมากพึงสรรเสริญเราพวกเดียวในข้อนั้น.

[๒๖๓] กัสสปะ อีกข้อหนึ่งเล่า วิญญูชนจงซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนพวกเรา เปรียบเทียบครูด้วยครู หรือเปรียบเทียบหมู่ด้วยหมู่ว่า ธรรมของท่านพวกนี้เหล่าใดเป็นกุศล นับว่าเป็นกุศล ไม่มีโทษ นับว่าไม่มีโทษ ควรเสพ นับว่าควรเสพ เป็นธรรมประเสริฐ นับว่าเป็นธรรมประเสริฐ เป็นฝ่ายขาว นับว่าเป็นฝ่ายขาว ใครเล่าสมาทานธรรมเหล่านี้ไม่มีเหลือประพฤติอยู่ พระสมณโคดมหรือคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น. กัสสปะ ก็ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือวิญญูชนเมื่อซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวน พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ธรรมของท่านพวกนี้เหล่าใดเป็นกุศล นับว่าเป็นกุศล ไม่มีโทษ นับว่าไม่มีโทษ ควรเสพ นับว่าควรเสพ เป็นธรรมประเสริฐ นับว่าเป็นธรรมประเสริฐ เป็นฝ่ายขาว นับว่าเป็นฝ่ายขาว พระสมณโคดมสมาทานธรรมเหล่านี้ได้ไม่มีเหลือประพฤติอยู่ หรือคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น. กัสสปะ วิญญูชนในโลกนี้เมื่อซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนดังนี้ โดยมากพึงสรรเสริญเราพวกเดียวในข้อนั้น.

[๒๖๔] กัสสปะ อีกข้อหนึ่ง วิญญูชนจงซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนพวกเรา เปรียบเทียบครูด้วยครู หรือเปรียบเทียบหมู่ด้วยหมู่ว่า ธรรมของท่านพวกนี้เหล่าใดเป็นอกุศล นับว่าเป็นอกุศล มีโทษ นับว่ามีโทษ ไม่ควรเสพ นับว่าไม่ควรเสพ ไม่เป็นธรรมประเสริฐ นับว่าไม่เป็นธรรมประเสริฐ เป็นฝ่ายดำ นับว่าเป็นฝ่ายดำ ใครเล่าละธรรมเหล่านี้ได้ไม่มีเหลือประพฤติอยู่ หมู่สาวกของพระโคดมหรือหมู่สาวกของคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น. กัสสปะ ก็ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ วิญญูชนเมื่อซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวน พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ธรรมของท่านพวกนี้เหล่าใดเป็นอกุศล นับว่าเป็นอกุศล มีโทษ นับว่ามีโทษ ไม่ควรเสพ

นับว่าไม่ควรเสพ ไม่เป็นธรรมประเสริฐ นับว่าไม่เป็นธรรมประเสริฐ เป็นฝ่ายดำ นับว่าเป็นฝ่ายดำ หมู่สาวกของพระโคดม ละธรรมเหล่านี้ได้ไม่มีเหลือประพฤติอยู่ หรือหมู่สาวกของคณาจารย์ ผู้เจริญเหล่าอื่น. กัสสปะ วิญญูชนทั้งหลายในโลกนี้เมื่อซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนดังนี้ โดยมากพึงสรรเสริญเราพวกเดียวในข้อนั้น.

[๒๖๕] กัสสปะ อีกข้อหนึ่ง วิญญูชนจงซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนพวกเรา เปรียบเทียบครูด้วยครู หรือเปรียบเทียบหมู่ด้วยหมู่ว่า ธรรมทั้งหลายของท่านพวกนี้เหล่าใดเป็นกุศล นับว่าเป็นกุศล ไม่มีโทษ นับว่าไม่มีโทษ ควรเสพ นับว่าควรเสพ เป็นธรรมประเสริฐ นับว่าเป็นธรรมประเสริฐ เป็นฝ่ายขาว นับว่าเป็นฝ่ายขาว ใครสมาทานธรรมเหล่านี้ได้ไม่มีเหลือประพฤติอยู่ หมู่สาวกของพระโคดมหรือหมู่สาวกของคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น. กัสสปะ ก็ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือวิญญูชนเมื่อซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวน พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ธรรมของท่านพวกนี้เหล่าใดเป็นกุศลนับว่าเป็นกุศล ไม่มีโทษ นับว่าไม่มีโทษ ควรเสพ นับว่าควรเสพ เป็นธรรมประเสริฐ นับว่าเป็นธรรมประเสริฐ เป็นฝ่ายขาว นับว่าเป็นฝ่ายขาว หมู่สาวกของพระโคดมสมาทานธรรมเหล่านี้ได้ไม่มีเหลือประพฤติอยู่ หรือหมู่สาวกของคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น. กัสสปะ วิญญูชนในโลกนี้เมื่อซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนดังนี้ โดยมากพึงสรรเสริญเราพวกเดียวในข้อนั้น. กัสสปะ มรรคมีอยู่ ปฏิปทามีอยู่ บุคคลปฏิบัติตามแล้วจะรู้เอง จะเห็นเองว่าพระสมณโคดมกล่าวตามกาล กล่าวจริง กล่าวอรรถ กล่าวธรรม กล่าววินัย. กัสสปะ มรรคเป็นไฉน ปฏิปทาเป็นไฉน ที่บุคคลปฏิบัติแล้ว จะรู้เอง จะเห็นเองว่า พระสมณโคดมกล่าวตามกาล กล่าวจริง กล่าวอรรถ กล่าวธรรม กล่าววินัย. มรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐนี้ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ พูดชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ. กัสสปะ มรรคนี้แล ปฏิปทานี้ ที่บุคคลปฏิบัติตามแล้วจะรู้เอง จะ

เห็นเองว่า พระสมณโคดมกล่าวตามกาล กล่าวจริง กล่าวอรรถ กล่าวธรรม กล่าววินัย.

[๒๖๖] ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว อเจลกัสสปะได้ทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้มีอายุ การบำเพ็ญตบะแม้เหล่านี้นับว่าเป็นสามัญญคุณ[๑] และนับว่าเป็นพรหมัญญคุณ[๒] ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น คือคนเปลือยทอดทิ้งมรรยาท เลียมือ เชิญให้มารับภิกษาก็ไม่มา เชิญให้หยุดก็ไม่หยุด ไม่รับภิกษาที่แบ่งไว้ก่อน ไม่รับภิกษาที่ทำเจาะจง ไม่รับภิกษาที่ได้นิมนต์ไว้ เขาไม่รับภิกษาจากปากหม้อ ไม่รับภิกษาจากปากหม้อข้าว ไม่รับภิกษาที่บุคคลยืนคร่อมธรณีประตูนำมา ไม่รับภิกษาที่บุคคลยืนคร่อมท่อนไม้นำมา ไม่รับภิกษาที่บุคคลยืนคร่อมสากนำมา ไม่รับภิกษาของคน ๒ คนที่กำลังบริโภคอยู่ ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับภิกษาของหญิงผู้กำลังให้ลูกดูดนม ไม่รับภิกษาของหญิงผู้คลอเคลียบุรุษ ไม่รับภิกษาที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่รับภิกษาในที่ซึ่งสุนัขได้รับเลี้ยงดู ไม่รับภิกษาในที่มีแมลงวันไต่ตอมเป็นกลุ่ม ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มของหมักดอง. เขารับภิกษาที่เรือนหลังเดียว เยียวยาอัตภาพด้วยข้าวคำเดียวบ้าง รับภิกษาที่เรือนสองหลัง เยียวยาอัตภาพด้วยข้าวสองคำบ้าง รับภิกษาที่เรือนเจ็ดหลัง เยียวยาอัตภาพด้วยข้าวเจ็ดคำบ้าง เยียวยาอัตภาพด้วยภิกษาในถาดใบเดียวบ้าง สองใบบ้าง เจ็ดใบบ้าง กินอาหารที่เก็บค้างไว้วันหนึ่งบ้าง สองวันบ้าง เจ็ดวันบ้าง. เป็นผู้ประกอบความขวนขวายในการบริโภคภัตที่เวียนมาตั้งกึ่งเดือนเช่นนี้บ้าง ข้าแต่พระโคดมผู้มีอายุ การบำเพ็ญตบะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ นับว่าเป็นสามัญญคุณและเป็นพรหมัญญคุณ คือ เป็นผู้มีผักดองเป็นภักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นภักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นภักษา

---

๑. สามัญญคุณ หมายถึงการกระทำหรือการปฏิบัติให้เข้าถึงความเป็นสมณะ

๒. พรหมมัญญคุณ หมายถึงการกระทำหรือการปฏิบัติให้เข้าถึงความเป็นพราหมณ์ (อรรถกถา หน้า ๑๓๒)

บ้าง มีกากข้าวเป็นภักษาบ้าง มียางเป็นภักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นภักษาบ้าง มีรำเป็นภักษาบ้าง มีข้าวตังเป็นภักษาบ้าง มีกำยานเป็นภักษาบ้าง มีหญ้าเป็นภักษาบ้าง มีโคมัยเป็นภักษาบ้าง มีเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่น เยียวยาอัตภาพ. ข้าแต่พระโคดมผู้มีอายุ การบำเพ็ญตบะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ จัดเป็นสามัญญคุณ และเป็นพรหมัญญคุณ คือเขาทรงผ้าป่านบ้าง ผ้าแกมกันบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง ผ้าบังสุกุลบ้าง ผ้าเปลือกไม้บ้าง หนังเสือบ้าง หนังเสือทั้งเล็บบ้าง ผ้าคากรองบ้าง ผ้าเปลือกปอกรองบ้าง ผ้าผลไม้กรองบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยผมคนบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยขนสัตว์บ้าง ผ้าทำด้วยขนปีกนกเค้าแมวบ้าง เป็นผู้ถอนผมและหนวด ประกอบความขวนขวายในการถอนผมและหนวดบ้าง เป็นผู้ยืนท้ามอาสนะบ้าง เป็นผู้กระโหย่ง ประกอบความเพียรในการกระโหย่งบ้าง เป็นผู้นอนบนหนาม สำเร็จการนอนบนหนามบ้าง สำเร็จการนอนบนแผ่นกระดานบ้าง สำเร็จการนอนบนเนินดินบ้าง เป็นผู้นอนตะแคงข้างเดียวบ้าง เป็นผู้หมักหมมด้วยธุลีอยู่กลางแจ้ง นั่งบนอาสนะตามที่ลาดไว้บ้าง เป็นผู้บริโภคคูถ ประกอบความขวนขวายในการบริโภคคูถบ้าง เป็นผู้ห้ามน้ำเย็น ขวนขวายในการห้ามน้ำเย็นบ้าง เป็นผู้ประกอบความขวนขวายในการอาบน้ำวันละสามครั้งอยู่บ้าง.

[๒๖๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กัสสปะ แม้ถ้าเขาเป็นผู้เปลือย ทอดทิ้งมรรยาท เลียมือ ฯลฯ เป็นผู้ประกอบความขวนขวายในการบริโภคภัตที่เวียนมาตั้งกึ่งเดือนเช่นนี้บ้าง. สีลสัมปทา จิตตสัมปทา หรือปัญญาสัมปทานี้ เป็นอันเขาไม่ได้อบรมแล้ว ไม่ได้กระทำให้แจ้งแล้ว. ที่แท้ เขายังห่างไกลจากสามัญญคุณ และพรหมัญญคุณ กัสสปะ ต่อเมื่อภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน และทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่ง ด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่. กัสสปะ ภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง. กัสสปะ แม้ถ้าเขาเป็นผู้มีผัก

ตองเป็นภักษา มีข้าวฟ่างเป็นภักษา ฯลฯ มีเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่น เยียวยาอัตภาพ. เพียงเท่านี้ สีลสัมปทา จิตต-สัมปทา ปัญญาสัมปทา นี้เป็นอันเขาไม่ได้อบรมแล้ว ไม่ได้กระทำให้แจ้งแล้ว. ที่แท้เขายังห่างไกลจากสามัญญคุณ และพรหมัญญคุณ. กัสสปะ ต่อเมื่อภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน และทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่. กัสสปะ ภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง. กัสสปะ แม้ถ้าเขาทรงผ้าป่านบ้าง ผ้าแกมกันบ้าง ฯลฯ เป็นผู้ประกอบความขวนขวายในการอาบน้ำวันละสามครั้งอยู่บ้าง เพียงเท่านี้ สีลสัมปทา จิตตสัมปทา ปัญญาสัมปทานี้ เป็นอันเขาไม่ได้อบรมแล้ว ไม่ได้กระทำให้แจ้งแล้ว. ที่แท้เขายังห่างไกลจากสามัญญคุณและพรหมัญญคุณ. กัสสปะ ต่อเมื่อภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน และทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. กัสสปะ ภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง.

[๒๖๘] ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว อเจลกัสสปะได้ทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ สามัญญคุณทำได้ยาก พรหมัญญคุณทำได้ยาก. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กัสสปะ คำกล่าวนั่นเป็นปกติในโลกแลที่สามัญญคุณทำได้ยาก พรหมัญญคุณทำได้ยาก กัสสปะ แม้ถ้าเขาเป็นผู้เปลือย ทอดทิ้งมรรยาท เลียมือ ฯลฯ เป็นผู้ประกอบความขวนขวายในการบริโภคภัตที่เวียนมาตั้งกึ่งเดือนอยู่เช่นนี้บ้าง กัสสปะ สามัญญคุณหรือพรหมัญญคุณจักเป็นกิจที่ทำได้ยาก ทำได้แสนยากด้วยการปฏิบัติมีประมาณน้อยนี้ และด้วยการบำเพ็ญตบะนี้แล้ว ข้อนั้นไม่น่าจักต้องกล่าวว่า สามัญญคุณทำได้ยาก พรหมัญญคุณทำได้ยากดังนี้แล ก็คหบดีหรือบุตรคหบดีโดยที่สุดแม้นางกุมภทาสี จักอาจทำ

สามัญญคุณและพรหมัญญคุณนั้นได้ ด้วยการกล่าวว่า เอาเถอะ เราจักเป็นคนเปลือย ทอดทิ้งมรรยาท เลียมือ ฯลฯ เป็นผู้ประกอบความขวนขวายในการบริโภคภัตที่เวียนมาตั้งกึ่งเดือนอยู่เช่นนี้บ้าง. กัสสปะ ก็เพราะสามัญญคุณ หรือพรหมัญญคุณ เป็นกิจที่ทำได้ยาก ทำได้แสนยาก เพราะต้องเว้นการปฏิบัติมีประมาณน้อยนี้ และต้องเว้นการบำเพ็ญตบะนี้ เพราะฉะนั้น การที่กล่าวว่าสามัญญคุณทำได้ยาก พรหมัญญคุณทำได้ยากนั่นสมควรแล้ว. กัสสปะ ต่อเมื่อภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน และทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. กัสสปะ ภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง. กัสสปะ แม้ถ้าเขาเป็นผู้มีผักดองเป็นภักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นภักษาบ้าง ฯลฯ มีเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่นเยียวยาอัตภาพ กัสสปะ สามัญญคุณหรือพรหมัญญคุณ จักเป็นกิจที่ทำได้ยาก ทำได้แสนยาก ด้วยการปฏิบัติมีประมาณน้อยนี้ และด้วยการบำเพ็ญตบะนี้แล้ว ไม่น่าจะต้องกล่าวว่าสามัญญคุณทำได้ยาก พรหมมัญญคุณทำได้ยาก ดังนี้เลย ก็คหบดีหรือบุตรคหบดีโดยที่สุดแม้นางกุมภทาสีจักอาจทำสามัญญคุณ และพรหมัญญคุณนั้นได้ ด้วยการกล่าวว่า เอาเถอะเราจะเป็นคนเปลือย มีผักดองเป็นภักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นภักษาบ้าง ฯลฯ มีเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่นเยียวยาอัตภาพ. กัสสปะ ก็เพราะสามัญญคุณหรือพรหมัญญคุณเป็นกิจที่ทำได้ยาก ทำได้แสนยาก เพราะต้องเว้นการปฏิบัติมีประมาณน้อยนี้ และต้องเว้นการบำเพ็ญตบะนี้ เพราะฉะนั้น การที่กล่าวว่า สามัญญคุณทำได้ยาก พรหมัญญคุณทำได้ยาก ดังนี้ สมควรแล้ว. กัสสปะ ต่อเมื่อภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน และทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. กัสสปะ ภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะ

บ้าง พราหมณ์บ้าง. กัสสปะ แม้ถ้าเขาทรงผ้าป่านบ้าง ผ้าแกมกันบ้าง ฯลฯ ประกอบความขวนขวายในการอาบน้ำวันละสามครั้งอยู่บ้าง. กัสสปะ สามัญญคุณหรือพรหมัญญคุณจักเป็นกิจที่ทำได้ยาก ทำได้แสนยากด้วยการปฏิบัติมีประมาณน้อยนี้และด้วยการบำเพ็ญตบะนี้แล้ว ไม่น่าจักต้องกล่าวว่า สามัญญคุณทำได้ยาก พรหมัญญคุณทำได้ยาก ดังนี้เลย. ก็คหบดีหรือบุตรคหบดีโดยที่สุดแม้นางกุมภทาสีจักอาจทำสามัญญคุณ และพรหมัญญคุณนี้ได้ ด้วยการกล่าวว่า เอาเถอะ เราจะทรงผ้าป่านบ้าง ผ้าแกมกันบ้าง ฯลฯ ประกอบความขวนขวายในการลงอาบน้ำวันละสามครั้งอยู่บ้าง. กัสสปะ ก็เพราะสามัญญคุณหรือพรหมัญญคุณเป็นกิจที่ทำได้ยาก ทำได้แสนยาก เพราะต้องเว้นการปฏิบัติมีประมาณน้อยนี้ และเพราะต้องเว้นการบำเพ็ญตบะนี้ เพราะฉะนั้น การที่กล่าวว่าสามัญญคุณทำได้ยาก พรหมัญญคุณทำได้ยาก ดังนี้สมควรแล้ว. กัสสปะ ต่อเมื่อภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน และทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองไปปัจจุบันเข้าถึงอยู่. กัสสปะ ภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง.

[๒๖๙] ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว อเจลกัสสปะได้ทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ สมณะรู้ได้ยาก พราหมณ์รู้ได้ยาก พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กัสสปะ คำกล่าวที่ว่าสมณะรู้ได้ยาก พราหมณ์รู้ได้ยาก นั่นเป็นปกติในโลกแล. กัสสปะ แม้ถ้าเขาเป็นคนเปลือย ทอดทิ้งมรรยาท เลียมือ ฯลฯ ประกอบความขวนขวายในการบริโภคภัตที่เวียนมาตั้งกึ่งเดือนเห็นปานนี้อยู่ กัสสปะ สมณะหรือพราหมณ์จักรู้ได้ยาก รู้ได้แสนยาก ด้วยการปฏิบัติมีประมาณน้อยนี้ และด้วยการบำเพ็ญตบะนี้แล้ว ไม่น่าจะต้องกล่าวว่า สมณะรู้ได้ยาก พราหมณ์รู้ได้ยาก ดังนี้เลย. ก็คหบดีหรือบุตรคหบดีโดยที่สุดแม้นางกุมภทาสีจักอาจรู้สามัญญคุณ และพรหมัญญคุณนี้ได้ว่า สมณะหรือพราหมณ์แม้นี้ เป็น

คนเปลือย ทอดทิ้งมรรยาท เลียมือ ฯลฯ ประกอบความขวนขวายในการบริโภคภัตที่เวียนมาตั้งกึ่งเดือนเช่นนี้บ้าง. กัสสปะ ก็เพราะสมณะหรือพราหมณ์เป็นผู้รู้ได้ยาก รู้ได้แสนยาก เพราะต้องเว้นการปฏิบัติมีประมาณน้อยนี้ และต้องเว้นการบำเพ็ญตบะนี้ เพราะฉะนั้นการที่กล่าวว่าสมณะรู้ได้ยาก พราหมณ์รู้ได้ยาก ดังนี้สมควรแล้ว. กัสสปะ ต่อเมื่อภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน และทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. กัสสปะ ภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง. กัสสปะ แม้ถ้าเขาเป็นผู้มีผักดองเป็นภักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นภักษาบ้าง ฯลฯ มีเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้ที่หล่นเยียวยาอัตภาพ. กัสสปะ สมณะหรือพราหมณ์จักรู้ได้ยาก รู้ได้แสนยากด้วยการปฏิบัติมีประมาณน้อยนี้ และด้วยการบำเพ็ญตบะนี้ ไม่น่าจักต้องกล่าวว่า สมณะรู้ได้ยาก พราหมณ์รู้ได้ยาก ดังนี้เลย. ก็สมณะหรือพราหมณ์นั้นอันคหบดีหรือบุตรคหบดีโดยที่สุดแม้นางกุมภทาสีจักอาจรู้ได้ว่า สมณะหรือพราหมณ์นี้เป็นผู้มีผักดองเป็นภักษา มีข้าวฟ่างเป็นภักษา ฯลฯ มีเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้ที่หล่นเยียวยาอัตภาพ. กัสสปะ สมณะหรือพราหมณ์เป็นผู้รู้ได้ยาก รู้ได้แสนยาก เพราะต้องเว้นจากการปฏิบัติอันมีประมาณน้อยนี้ และต้องเว้นการบำเพ็ญตบะนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมควรกล่าวว่าสมณะรู้ได้ยาก พราหมณ์รู้ได้ยาก. กัสสปะ ก็เพราะภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน และทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. กัสสปะ ภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง. กัสสปะ แม้ถ้าเขาทรงผ้าปานบ้าง ผ้าแกมกันบ้าง ฯลฯ ประกอบความขวนขวายในการอาบน้ำวันละสามครั้งอยู่บ้าง. กัสสปะ สมณะหรือพราหมณ์จักรู้ได้ยาก รู้ได้แสนยากด้วยการปฏิบัติมีประมาณน้อยนี้ และด้วยการบำเพ็ญตบะนี้ ไม่น่าจัก

ต้องกล่าวว่าสมณะรู้ได้ยาก พราหมณ์รู้ได้ยาก ดังนี้เลย. ก็สมณะหรือพราหมณ์นั้นอันคหบดีหรือบุตรคหบดีโดยที่สุดแม้นางกุมภทาสี จักอาจรู้ได้ว่า สมณะหรือพราหมณ์นี้ทรงผ้าป่านบ้าง ทรงผ้าแกมกันบ้าง ฯลฯ ประกอบความขวนขวายในการอาบน้ำวันละสามครั้งอยู่บ้าง. กัสสปะ เพราะเว้นจากการปฏิบัติมีประมาณน้อยนี้ และเว้นจากการบำเพ็ญตบะนี้ สมณะหรือพราหมณ์จะรู้ได้ยาก รู้ได้แสนยาก เพราะฉะนั้น จึงสมควรกล่าวว่า สมณะรู้ได้ยาก พราหมณ์รู้ได้ยาก. กัสสปะ ต่อเมื่อภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน และทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. กัสสปะ ภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง.

[๒๗๐] ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว อเจลกัสสปะได้ทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็สีลสัมปทานั้นเป็นไฉน จิตตสัมปทาเป็นไฉน ปัญญาสัมปทาเป็นไฉน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กัสสปะ ตถาคตเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ กัสสปะ ก็ภิกษุเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลเป็นอย่างไร ภิกษุในศาสนานี้ละการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ วางท่อนไม้ วางศาสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ข้อนี้เป็นสีลสัมปทาของเธอประการหนึ่ง ฯลฯ ภิกษุนั้นเพียบพร้อมด้วยศีลขันธ์อันประเสริฐนี้ เสวยสุขอันไม่มีโทษ เป็นไปในภายใน กัสสปะ ภิกษุเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ นี้แลสีลสัมปทานั้น ฯลฯ บรรลุปฐมฌานอยู่ นี้เป็นจิตตสัมปทาของเธอประการหนึ่ง นี้แลจิตตสัมปทา ฯลฯ เธอโน้มน้อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ. นี้เป็นปัญญาสัมปทาของเธอประการหนึ่ง ฯลฯ รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี นี้เป็นปัญญาสัมปทาของเธอประการหนึ่ง นี้แลญาณสัมปทา. กัสสปะ สีลสัมปทา จิตตสัมปทา ปัญญาสัมปทา อย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีต

กว่าสีลสัมปทา จิตตสัมปทา ปัญญาสัมปทานี้ไม่มีเลย.

[๒๗๑] กัสสปะ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้กล่าวศีลสรรเสริญคุณแห่งศีลโดยอเนกปริยาย. กัสสปะ ศีลอันประเสริฐยอดเยี่ยมมีประมาณเท่าใด เรายังไม่เห็นผู้ใดทัดเทียมเราในศีลนั้น ผู้ที่ยิ่งกว่าจะมีที่ไหน ที่จริงเราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งในศีลนั้น คืออธิศีล กัสสปะ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้กล่าวตบะอันกีดกันกิเลส กล่าวสรรเสริญคุณตบะอันกีดกันกิเลสโดยอเนกปริยาย. กัสสปะ ตบะอันกีดกันกิเลสอันประเสริฐยอดเยี่ยมมีประมาณเท่าใด เรายังไม่เห็นผู้ใดทัดเทียมเราในตบะนั้น ผู้ที่ยิ่งกว่าจะมีที่ไหน ที่จริงเราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งในตบะนั้น คืออธิเชคุจฉะ[๑]. กัสสปะ ยังมีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้กล่าวปัญญาสรรเสริญคุณแห่งปัญญาโดยอเนกปริยาย. กัสสปะ ปัญญาอันประเสริฐยอดเยี่ยมมีประมาณเท่าใด เรายังไม่เห็นผู้ใดทัดเทียมเราในปัญญานั้น ผู้ที่ยิ่งกว่าจะมีที่ไหน แท้จริง เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งกว่าในปัญญานั้น คืออธิปัญญา. กัสสปะ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้กล่าววิมุตติสรรเสริญคุณแห่งวิมุตติโดยอเนกปริยาย. กัสสปะ วิมุตติอันประเสริฐยอดเยี่ยมมีประมาณเท่าใด เราไม่เห็นผู้ใดทัดเทียมเราในวิมุตตินั้น ผู้ที่ยิ่งกว่าจะมีที่ไหน แท้จริงเราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งกว่าในวิมุตตินั้น คือ อธิวิมุตติ.

[๒๗๒] กัสสปะ ก็ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือพวกปริพาชกอัญเดียรถีย์จะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมบันลือสีหนาท แต่บันลือในเรือนว่าง ไม่ใช่ในบริษัท. ท่านพึงบอกปริพาชกพวกนั้นว่า พวกท่านอย่ากล่าวอย่างนี้เลย. กัสสปะ ท่านพึงบอกอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมบันลือสีหนาท บันลือในบริษัท ไม่ใช่ในเรือนว่าง. กัสสปะ ก็ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ พวกปริพาชกอัญเดียรถีย์จะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมบันลือสีหนาท และบันลือในบริษัท ไม่ใช่บันลือ

---

๑. อธิเชคุจฉะ คือตบะที่ข่มกิเลสได้อย่างเด็ดขาด เป็นคำที่นักบวชนอกศาสนาพุทธใช้ พระพุทธศาสนาหมายถึง อธิจิต หรืออธิสมาธิ.

อย่างองอาจ. ท่านพึงบอกปริพาชกพวกนั้นว่า พวกท่านอย่ากล่าวอย่างนี้เลย. กัสสปะ ท่านพึงบอกอย่างนี้ว่า พระสมณโคดม บันลือสีหนาท และบันลือในบริษัท ทั้งบันลืออย่างองอาจ. กัสสปะ ก็ข้อนี้เป็นฐานที่จะมีได้ คือ พวกปริพาชกอัญเดียรถีย์จะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดม บันลือสีหนาท และบันลือในบริษัท ทั้งบันลืออย่างองอาจ แต่เทวดาและมนุษย์มิได้ถามปัญหาพระองค์ ถึงถามพระองค์ก็พยากรณ์ไม่ได้ ถึงจะพยากรณ์ได้ ก็ทำจิตของพวกเขาให้พอใจด้วยการพยากรณ์ปัญหาไม่ได้ ถึงให้พอใจได้ พวกเขาก็ไม่ใส่ใจจะฟัง ถึงฟัง ก็ไม่เลื่อมใส ถึงเลื่อมใส ก็ไม่ทำอาการของผู้เลื่อมใส ถึงทำ ก็ไม่ปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ถึงปฏิบัติก็ไม่ชื่นชม. ท่านพึงบอกพวกเขาว่า พวกท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย. กัสสปะ ท่านพึงบอกอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมบันลือสีหนาท และบันลือในบริษัท ทั้งบันลืออย่างองอาจ เทวดาและมนุษย์ย่อมถามปัญหาพระองค์ พระองค์ถูกถามปัญหาแล้วย่อมพยากรณ์แก่เทวดาและมนุษย์เหล่านั้นได้ ทำจิตของพวกเขาให้พอใจด้วยการพยากรณ์ปัญหา เทวดาและมนุษย์เหล่านั้นย่อมใส่ใจปัญหาพยากรณ์ว่า อันตน ๆ ควรฟัง ครั้นฟังแล้วย่อมเลื่อมใส ครั้นเลื่อมใสแล้ว ย่อมทำอาการของผู้เลื่อมใส ย่อมปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ครั้นปฏิบัติแล้ว ย่อมชื่นชม. กัสสปะ สมัยหนึ่งเราอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์. เพื่อนพรหมจรรย์ของท่านคนหนึ่งในกรุงราชคฤห์นั้น ชื่อว่า นิโครธปริพาชก ได้ถามปัญหาในศาสนาอันกีดกันกิเลสอย่างยิ่ง เราถูกถามแล้วได้พยากรณ์แก่เขา เมื่อเราพยากรณ์แล้วเขาปลื้มใจเหลือเกิน.

[๒๗๓] อเจลกัสสปะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าฟังธรรมของผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจะไม่ปลื้มใจอย่างเหลือเกิน แม้ข้าพระองค์ฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วยังปลื้มใจเหลือเกิน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตไพเราะยิ่งนัก เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง

หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักษุจะเห็นรูปได้ ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศพระธรรมโดยอเนกปริยาย ฉันนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๒๗๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กัสสปะ ผู้ใดเคยเป็นอัญเดียรถีย์หวังบรรพชา หวังอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นจะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน ต่อล่วง ๔ เดือน ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้ว จึงให้บรรพชาให้อุปสมบทเพื่อความเป็นภิกษุ ก็แต่ว่าเรารู้ความต่างแห่งบุคคลในข้อนี้ อเจลกัสสปะทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่ากผู้ที่เคยเป็นอัญเดียรถีย์หวังบรรพชา หวังอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน ต่อล่วง ๔ เดือน ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้วจึงให้บรรพชา ให้อุปสมบทเพื่อความเป็นภิกษุไชร้ ข้าพระองค์จักอยู่ปริวาส ๔ ปี ต่อล่วง ๔ ปี ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้วจึงให้บรรพชา ให้อุปสมบทเพื่อความเป็นภิกษุ อเจลกัสสปะได้บรรพชา ได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

ก็ท่านกัสสปะอุปสมบทแล้วไม่นานหลีกออกอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้ว[๑] ไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ท่านกัสสปะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย ฉะนี้แล.

มหาสีหนาทสูตรที่ ๘ จบ

---

๑. ปหิตตฺโต ไม่มีความเยื่อใยในกายและชีวิต (อรรถกถาหน้า ๑๔๔)

อรรถกถามหาสีหนาทสูตร

ว่าด้วยเรื่องนักบวชเปลือยชื่อกัสสปะ

มหาสีหนาทสูตรมีคำเริ่มต้นว่า **ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้** ฯลฯ **ใกล้อุรุญญานคร*** **(เอวมฺเม สุตๆ ฯเปฯ อุรฺุญายๆ)** ในมหาสีหนาทสูตรนั้น มีการพรรณนาตามลำดับบท ดังต่อไปนี้.

คำว่า **อุรุญญา** ในคำว่า **อุรฺุญายๆ** นั้น เป็นชื่อของแคว้นก็มี ของเมืองก็มี. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยเมืองอุรุญญาประทับอยู่. คำว่า **ณ กัณณกถลมิคทายวัน (กณฺณกถเล มิคทาเย)** คือ ภูมิภาคที่น่ารื่นรมย์แห่งหนึ่ง ชื่อกัณณกถละ อยู่ไม่ไกลจากเมืองนั้น. ภูมิภาคนั้นเรียกว่า สวนกวาง. เพราะพระราชทานอภัยแก่กวาง ในสวนกวางชื่อกัณณกถละนั้น.

คำว่า **เปลือย (อเจโล)** คือ นักบวชเปลือย. คำว่า **กัสสปะ** เป็นชื่อของนักบวชนั้น. คำว่า **ผู้ประพฤติตบะ (ตปสฺสี)** คือ ผู้อาศัยตบะ. คำว่า **ผู้มีอาชีพเศร้าหมอง (ลูขาชีวๆ)** คือ การเลี้ยงชีพของนักบวชนั้นเศร้าหมอง ด้วยสามารถการเปลือยและทอดทิ้งมารยาทเป็นต้น เหตุนั้น จึงชื่อว่ามีการเลี้ยงชีพเศร้าหมอง. ผู้มีการเลี้ยงชีพเศร้าหมองนั้น. คำว่า **ทรงคัดค้าน (อุปกุโกสติ)** คือ ย่อมตำหนิ. คำว่า **กล่าวโทษ (อุปวทติ)** คือ ย่อมเย้ยหยัน ย่อมสบประมาท. ข้อว่า **และชื่อว่าพยากรณ์ธรรมตามสมควรแก่ธรรม (ธมฺมสฺส จ อนุธมฺมๆ พฺยากโรนฺติ)** คือ ย่อมกล่าวเหตุสมควรแก่เหตุที่พระโคดมผู้เจริญตรัสแล้ว. คำว่า **การกล่าวและการกล่าวตามที่ชอบธรรม (สหธมฺมิโก วาทานุวาโท)** ความว่า การกล่าวและการกล่าวถึงคำของพระองค์ มีเหตุตามที่คนอื่นพูด คือมีเหตุที่วิญญูชนจะพึงติเตียนได้บ้างหรือไม่ อธิบายว่า เหตุที่ควรติเตียน ใน

---

๑. บาลีเป็น อุชุญญา

เพราะวาทะของท่านไม่มีทรือ. คำว่า **มีความประสงค์ที่จะกล่าวตู่ (อนพฺภกฺขาตุกามา)** คือ ไม่ต้องการกล่าวด้วยคำไม่เป็นจริง.

ในข้อว่า **ผู้ประพฤติตบะมีอาชีพเศร้าหมองบางคน (เอกจฺจํ ตปสฺสิลูขาชีวึ)** เป็นต้น พึงทราบดังนี้ คนในโลกนี้บางคนมีตบะ เพราะอาศัยตบะมีการบวชเป็นชีเปลือยเป็นต้นคิดว่า เราจักเลี้ยงชีวิตด้วยของเศร้าหมอง จึงยังตนให้ลำบากด้วยประการต่าง ๆ มีกินหญ้าและขี้วัวเป็นต้น และไม่ได้ใช้ชีวิตด้วยความสุขเพราะมีบุญน้อย. เขาทำแต่ทุจริต ๓ แล้วเกิดในนรก.

อีกรูปหนึ่ง อาศัยตบะเช่นนั้นเป็นผู้มีบุญ ย่อมได้ลาภสักการะ. เขาเข้าใจว่า บัดนี้ไม่มีคนอื่นเช่นเราแล้ว ยกยองตนไว้ในฐานะสูง คิดว่าจักยังลาภให้เกิดยิ่ง ๆ ขึ้น แล้วทำแต่ทุจริต ๓ ด้วยการแสวงหา ที่ไม่ถูกต้องจึงไปเกิดในนรก. นัยต้นกล่าวหมายถึงนักบวชทั้ง ๒ นี้.

อีกรูปหนึ่ง แม้อาศัยตบะก็เป็นอยู่ฝืดเคือง เป็นผู้มีบุญน้อย ไม่ได้มีชีวิตอยู่ด้วยความสุข. เขาคิดว่าความเป็นอยู่สบายไม่เกิดขึ้นแก่เรา เพราะไม่ได้ทำบุญไว้ในชาติก่อน เอาละ บัดนี้เราจะทำบุญ แล้วบำเพ็ญสุจริต ๓ ย่อมเกิดในสวรรค์.

อีกรูปหนึ่ง เลี้ยงชีพเศร้าหมอง เป็นผู้มีบุญ มีชีวิตอยู่ด้วยความสุข เขาคิดว่า ความเป็นอยู่สบายย่อมเกิดแก่เรา เพราะเป็นผู้ทำบุญไว้ในชาติก่อน ละการแสวงหาที่ไม่ถูกต้องแล้ว บำเพ็ญสุจริต ๓ ยอมเกิดในสวรรค์. นัยที่ ๒ กล่าวหมายถึงนักบวชทั้ง ๒ รูปนี้.

ส่วนผู้บำเพ็ญตบะรูปหนึ่ง มีทุกข์น้อย อยู่นอกหลักศาสนา (พุทธ) เป็นดาบส หรือเป็นปริพาชกที่นุ่งผ้าย่อมไม่ได้ปัจจัยที่น่าพอใจ เพราะมีบุญน้อย. เขาจึงทำแต่ทุจริต ๓ ด้วยการแสวงหาที่ไม่ถูกต้อง ตั้งตนไว้ในความสุขย่อมเกิดในนรก.

อีกรูปหนึ่ง มีบุญเกิดมานะขึ้นว่า บัดนี้ไม่มีคนอื่นเช่นเรา หรือยังลาภสักการะให้เกิดขึ้นด้วยการแสวงหาที่ไม่ถูกต้อง. เขาคิดด้วยอำนาจมิจฉาทิฐิว่า ความสัมผัสแห่งปริพาชิกาสาวรุ่นผู้มีขนอ่อนนุ่มนี้เป็นความสุข

เป็นต้น หรือถึงความดื่มด่ำในกาม ทำแต่ทุจริต ๓ ย่อมตกนรก. นัยที่ ๓ กล่าวถึงนักบวชทั้ง ๒.

ส่วนอีกรูปหนึ่ง มีทุกข์น้อย มีบุญน้อย. เขาคิดว่า เราไม่ได้อยู่สบาย เพราะไม่ได้ทำบุญไว้ในชาติก่อน แล้วบำเพ็ญสุจริต ๓ จึงเกิดในสวรรค์.

อีกรูปหนึ่ง มีบุญ เขาคิดว่า เราได้ความสุข เพราะทำบุญไว้ในชาติก่อน แม้บัดนี้เราก็จักทำบุญอีก จึงบำเพ็ญสุจริต ๓ ย่อมเกิดในสวรรค์. นัยที่ ๔ กล่าวถึงบรรพชิตสองรูปนี้. การกระทำนี้เป็นคำสอนนอกศาสนา ไม่ได้มีในพระพุทธศาสนา.

นักบวชบางคน เป็นผู้มีความเป็นอยู่เศร้าหมอง เพราะอยู่ในเวลาสมาทานธุดงค์หรือเที่ยวไปทั่วบ้าน ก็ยังไม่ได้อาหารพออิ่มท้อง เพราะมีบุญน้อย. เขาคิดว่าจักยังปัจจัยให้เกิดขึ้น จึงทำการแสวงหาที่ไม่ถูกต้องด้วยการทำเวชกรรมเป็นต้น โอ้อวดพระอรหัต หรือส้องเสพเรื่องโกหก ๓ ประการ ย่อมเกิดในนรก.

อีกรูปหนึ่ง เป็นผู้มีบุญเช่นนั้นเหมือนกัน. เขายังมานะให้เกิดขึ้นเพราะบุญสมบัตินั้น ประสงค์จะทำลาภที่เกิดขึ้นแล้วให้มั่นคง จึงทำทุจริต ๓ ด้วยการแสวงหาที่ไม่ถูกต้องย่อมเกิดในนรก.

อีกรูปหนึ่ง สมาทานธุดงค์ เป็นผู้มีบุญน้อย ย่อมไม่ได้มีชีวิตอยู่ด้วยความสุข. เขาคิดว่า เราไม่ได้อะไร ๆ เพราะไม่ได้ทำบุญไว้ในชาติก่อน ถ้าบัดนี้จักแสวงหาที่ไม่ถูกต้องแล้ว แม้ต่อไปก็จักได้ความสุขยาก แล้วบำเพ็ญสุจริต ๓ เมื่อไม่อาจบรรลุพระอรหัต ย่อมเกิดในสวรรค์.

อีกรูปหนึ่ง เป็นผู้มีบุญ. เขาคิดว่า เดี๋ยวนี้ เรามีความสุขเพราะทำบุญไว้ในชาติก่อน แม้บัดนี้ก็จักทำบุญ แล้วละการแสวงหาที่ไม่ถูกต้อง บำเพ็ญสุจริต ๓ เมื่อไม่อาจบรรลุพระอรหัตก็จะเกิดในสวรรค์

คำว่า **การมา (อาคติญฺจ)** คือ (รู้) ที่มาอย่างนี้ว่าคนเหล่านี้มาจากที่โน้น. คำว่า **การไป (คติญฺจ)** ความว่า สถานที่จะพึงไปในบัดนี้.

คำว่า **จุติ (จุติญฺจ)** คือ เคลื่อนจากที่นั้นด้วย. คำว่า **อุบัติ (อุปปตฺติญฺจ)** คือ ความเกิดอีกของผู้จุติจากที่นั้น คำว่า **เราจักติตบะทุกอย่าง ... ทำไมเล่า (กึ สพฺพนฺตปิ ครหิสฺสามิ)** คือ เราจักติเตียนด้วยเหตุไร. ด้วยว่าเรายอมดิเตียนสิ่งที่ควรติเตียน สรรเสริญสิ่งที่ควรสรรเสริญไม่รวมกัน. เหมือนช่างย้อมผ้าไม่ห่อผ้าที่ซักแล้วและยังไม่ได้ซักไว้ด้วยกัน.

บัดนี้ เมื่อพระองค์จะประกาศความข้อนั้นจึงตรัสคำว่า **กัสสปะ สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง** เป็นต้น. คำว่า **บางอย่างที่เขากล่าวว่าดี (ยนฺเต เอกจฺจํ)** คือ ศีล ๕. เพราะไม่มีใครในโลกกล่าวศีล ๕ นั้นว่าไม่ดี. คำว่า **บางอย่างที่เขากล่าวว่าไม่ดี (ยนฺเต เอกจฺจํ)** คือ เวร ๕. ไม่มี ใคร ๆ กล่าวถึงเวรนั้นว่าดี. คำว่า **บางอย่างที่เขากล่าวว่าไม่ดี (ยนฺเต เอกจฺจํ)** คือ ความไม่สำรวมในทวาร ๕. ได้ยินว่า เขากล่าวว่าขึ้นชื่อว่า จักษุไม่ถูกปิดเสีย ก็จะพึงเห็นรูปอันน่าพอใจทางจักษุ. ในทวารอื่นมีโสตะเป็นต้น ก็มีนัยเช่นนี้. คำว่า **บางอย่างที่เรากล่าวว่าดี (ยนฺเต เอกจฺจํ)** คือ ความสำรวมในทวาร ๕.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงวาทะของพระองค์ที่ลงกับวาทะของผู้อื่นแล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงวาทะของผู้อื่นที่ลงกับวาทะของพระองค์จึงตรัสว่า **บางอย่างที่เรากล่าวว่าดี** เป็นต้น. แม้ในข้อนั้น ก็พึงทราบเนื้อความด้วยอำนาจศีลมีศีล ๕ เป็นต้น.

ว่าด้วยการเปรียบเทียบข้อปฏิบัติ

คำว่า **ซักไซ้ (สมนุยฺชนฺตา)** คือ จงซักไซ้. ก็แลในที่นี้ เมื่อถามถึงความเห็น ชื่อว่าย่อมซักไซ้. เมื่อถามถึงเหตุ ชื่อว่าย่อมไล่เลียง เมื่อถามถึงทั้งสองอย่าง ชื่อว่าย่อมสอบสวน. คำว่า **เปรียบเทียบครูด้วยครู (สตฺถารา วา สตฺถา)** คือ เปรียบเทียบศาสดากับศาสดาว่า ศาสดาของท่านละธรรมเหล่านั้นโดยประการทั้งปวงอย่างไร หรือว่าพระสมณโคดม (ละธรรม

เหล่านั้นโดยประการทั้งปวงอย่างไร). แม้ในบทที่ ๒ ก็อย่างนี้เหมือนกัน.

บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงประกอบเนื้อความนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ธรรมของท่านพวกนี้เหล่าใด (เย อิเมสํ ภวตํ)** เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า **เป็นอกุศล นับว่าเป็นอกุศล (อกุสลา อกุสลสงฺขาตา)** อธิบายว่า ที่เป็นอกุศลด้วย ที่นับว่า ที่รู้ว่า เป็นส่วนอกุศลด้วย นัยในบททั้งปวงก็อย่างนี้. อนึ่ง ในบทเหล่านี้ คำว่า **มีโทษ (สาวชฺชา)** คือ เป็นไปกับด้วยโทษ. คำว่า **ไม่เป็นธรรมประเสริฐ (น อลมริยา)** คือ ไม่อาจ ไม่สามารถเพื่อเป็นธรรมอันประเสริฐ โดยอรรถว่าไม่มีโทษ.

ข้อว่า **วิญญูชน...เมื่อซักไซ้ (ยํ วิญฺญู สมนุยุญฺชนฺตา)** คือ เมื่อผู้รู้ถามเราและผู้อื่นด้วยข้อใด พึงกล่าวอย่างนี้ ฐานะนั้นมีอยู่ ความว่า มีเหตุนั้น ข้อว่า **หมู่สาวกของคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น (ยํ วา ปน โภนฺโต ปเร คณาจริยา)** คือ ก็ท่านคณาจารย์เหล่าอื่นละเหตุอันมีประมาณน้อยเช่นนั้นประพฤติอยู่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำนี้ว่า **โดยมากพึงสรรเสริญเราพวกเดียวในข้อนั้น (อมฺเหว ตตฺถ เยภุยฺเยน ปสํเสยฺยุ)** ดังนี้ ทั้งในการซักไซ้ศาสดากับศาสดา ทั้งในการซักไซ้สงฆ์กับสงฆ์ เพราะเหตุไร. เพราะการสรรเสริญพระสงฆ์ก็เท่ากับสรรเสริญศาสดาเหมือนกัน. จริงอยู่ แม้เมื่อผู้รู้เลื่อมใสก็ย่อมเลื่อมใสในสงฆ์พร้อมด้วยพระพุทธเจ้า และย่อมเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยสงฆ์ จริงอย่างนั้น ผู้รู้เห็นความเพียบพร้อมแห่งพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า หรือฟังพระธรรมเทศนาแล้ว มักกล่าวว่า ผู้เจริญ เป็นลาภของพระสาวกผู้ได้อยู่ในสำนักของศาสดาเห็นปานนี้หนอ ชื่อว่าย่อมเลื่อมใสในพระสงฆ์ เพราะพุทธสมบัติดังกล่าวมานี้ ก็ผู้รู้ทั้งหลายเห็นอาจารโคจรและอิริยาบถ มีการก้าวไปถอยกลับเป็นต้นของภิกษุทั้งหลาย มักกล่าวว่า ผู้เจริญ พระสาวกผู้อยู่ในสำนักยังมีอิริยาบถสงบเพียงนี้ พระศาสดาจักมีอิริยาบถสงบเพียงไหน ชื่อว่า ย่อมเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เพราะคุณสมบัติพระสงฆ์ ดังนั้นการสรรเสริญ

พระศาสดาก็เท่ากับสรรเสริญพระสงฆ์ แม้การสรรเสริญพระสงฆ์ก็เท่ากับสรรเสริญพระศาสดาเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสในนัยแม้ทั้ง ๒ ว่า **โดยมากพึงสรรเสริญเราพวกเดียวในข้อนั้น** เพราะแม้การสรรเสริญพระสงฆ์ ก็เท่ากับสรรเสริญพระศาสดาเหมือนกัน พระสมณโคดมทรงละธรรมเหล่านี้ทั้งหมดทั้งสิ้นประพฤติอยู่. ส่วนในข้อเป็นต้นว่า **พระสมณโคดม ละธรรมเหล่านี้ได้ไม่มีเหลือประพฤติอยู่ หรือว่าท่านคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น (สมโณ โคตโม อิเม ธมฺเม ฯเปฯ ปเร คณาจริยา)** มีข้อยุติดังต่อไปนี้.

ก็แลวิรัติมี ๓ คือ สัมปัตตวิรัติ สมาทานวิรัติ และเสตุฆาตวิรัติ. ในวิรัติเหล่านั้น สำหรับคนอื่น (คือคนทั่วไป) มีได้เพียงสัมปัตตวิรัติและสมาทานวิรัติเท่านั้น จะมีเสตุฆาตวิรัติไม่ได้เลย แต่ในปหาน ๕ อย่าง คือ ตทังคปหาน วิกขัมภนปหาน สมุจเฉทปหาน ปฏิปัสสัทธิปหาน และนิสสรณปหาน สำหรับคนทั่วไปมีได้เฉพาะตทังคปหานและวิกขัมภนปหานเท่านั้น ด้วยอำนาจสมาบัติ ๘ และด้วยอำนาจเพียงวิปัสสนา ไม่มีปหาน ๓ ที่เหลือ. อนึ่ง ในสังวร ๕ คือ สีลสังวร ขันติสังวร ญาณสังวร สติสังวร วิริยสังวร สำหรับคนทั่วไปมีเพียงศีล ๕ (สีล-สังวร) กับอธิวาสนขันติ (ขันติสังวร) เท่านั้น จะมีสังวรอย่างอื่นไม่ได้เลย อุเทศแห่งอุโบสถมี ๕ ใน ๕ อย่างนั้น คนทั่วไปมีเพียงศีล ๕ ไม่มีปาติโมกขสังวรสีลเลย.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงบันลือสีหนาทว่า ในวิรัติ ๓ ในปหาน ๕ ในสังวร ๕ ในอุเทศ ๕ ในการละอกุศลและในการสมาทานกุศลเราเองด้วย สงฆ์สาวกของเราด้วย ย่อมปรากฏในโลก จริงอยู่ ชื่อว่าศาสดาเช่นเราและชื่อว่าสงฆ์เช่นกับสงฆ์สาวกของเราย่อมไม่มี.

ว่าด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบันลือสีหนาทอย่างนี้แล้ว เพื่อให้รู้ว่า

การบันลือสีหนาทไม่ผิดจึงตรัสคำเป็นต้นว่า **กัสสปะ มรรคมีอยู่ (อตฺถิ กสฺสป มคฺโค)**.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **มรรค** คือ โลกุตรมรรค. คำว่า **ปฏิปทา** คือ ข้อปฏิบัติเบื้องต้น. คำว่า **กล่าวตามกาล (กาลวาที)** เป็นต้นพรรณนาไว้แล้วในพรหมชาลสูตร. บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงมรรคและปฏิปทาทั้งสองให้เป็นอันเดียวกัน จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **มรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐนี้ (อยเมว อริโย)**.

ก็แลอเจลกัสสปะได้ฟังคำนี้แล้วจึงคิดว่า พระสมณโคดม สำคัญว่า มรรคและปฏิปทามีอยู่แก่เราเท่านั้นไม่มีแก่คนอื่น เอาเถิด เราจักบอกมรรคของเราทั้งหลายแก่พระสมณโคดมนั้น. ลำดับนั้นจึงกล่าวถึงปฏิปทาของอเจลกะ. เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว อเจลกัสสปะจึงกราบทูลกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **...การบำเพ็ญตบะแม้เหล่านี้ ฯลฯ เป็นผู้ประกอบความขวนขวายในการอาบน้ำวันละ ๓ ครั้งอยู่บ้าง (เอวํ วุตฺเต อเจโล กสฺสโป ฯเปฯ อุทโก โรหณานุโยคมนุยุตฺโต วิหรติ)**.

ว่าด้วยเรื่องการบำเพ็ญตบะของเดียรถีย์

ในคำเหล่านั้น คำว่า **การบำเพ็ญตบะ (ตโปปกฺกมา)** คือ ปรารภตบะ ได้แก่ทำตบะ. คำว่า **นับว่าเป็นสามัญญคุณ (สามญฺญสงฺขาตา)** คือ นับว่าการงานของสมณะ. คำว่า **นับว่าเป็นพรหมัญญคุณ (พฺรหฺมญฺญสงฺขาตา)** คือ นับว่าการงานของพราหมณ์. คำว่า **คนเปลือย (อเจลโก)** หมายถึง ผู้ไม่นุ่งห่มผ้า อธิบายว่าเป็นคนเปลือย. คำว่า **มุตฺตาจาโร** แปลว่า ทอดทิ้งมรรยาท. ในมรรยาททั้งหลายมีการถ่ายอุจจาระเป็นต้น เขาไม่ทำตามมรรยาทของกุลบุตรชาวโลก ยืนถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ เคี้ยวและกิน. คำว่า **เลียมือ (หตฺถาวเลขโน)** คือ เมื่อก้อนข้าวในมือหมด

แล้วก็ใช้ลิ้นเลียมือ. หรือถ่ายอุจจาระก็เอามือเช็ดก้นแทนไม้. เขากล่าวว่า ท่านผู้เจริญ นิมนต์มารับภิกษา ก็ไม่มา ฉะนั้น จึงชื่อว่า **เชิญให้มารับภิกษาก็ไม่มา**. ก็แล แม้เขากล่าวว่า ท่านผู้เจริญ เจ้าจงหยุด ก็ไม่หยุด ฉะนั้นจึงชื่อว่า **เชิญให้หยุดก็ไม่หยุด** ได้ยินว่า เขาไม่ทำทั้งสองอย่าง เพราะถือว่าจะเป็นการทำตามคำสั่ง.

คำว่า **ไม่รับภิกษาที่แบ่งไว้ก่อน (นาภิหฏ์)** คือ (ไม่) รับภิกษาที่แบ่งไว้เสียก่อนจึงนำมา. คำว่า **ไม่รับภิกษาที่ทำเจาะจง (น อุทฺทิสฺสกตํ)** คือ (ไม่รับ) ภิกษาที่เขายกมาถวายโดยกล่าวอย่างนี้ว่า (จงรับภิกษา) ที่พวกเราทำเฉพาะท่านทั้งหลายนี้. คำว่า **ไม่รับภิกษาที่ได้นิมนต์ไว้ (น นิมนฺตนํ)** คือ ไม่ยินดี ไม่ถือเอาภิกษาที่เขานิมนต์ว่า นิมนต์เข้าไปสู่ครอบครัว หรือถนน หรือหมู่บ้านโน้น.

คำว่า **ไม่รับภิกษาจากปากหม้อ (น กุมฺภีมุขา)** คือ ไม่รับภิกษาที่เขาคดจากหม้อถวาย. คำว่า **กโฬปี** ในคำว่า **ไม่รับภิกษาจากปากหม้อข้าว (น กโฬปิมุขา)** ได้แก่ หม้อข้าว หรือ กระติบ ไม่รับ (ภิกษา) จากหม้อข้าวหรือกระติบนั้น. เพราะเหตุไร ? เพราะอาศัยเราหม้อและหม้อข้าวจึงถูกเคาะด้วยทัพพี.

คำว่า **ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมธรณีประตูนำมา (น เอฬก-มนฺตรา)** คือ ไม่รับภิกษาที่เขายื่นคร่อมธรณีประตูมอบให้. เพราะเหตุไร. เพราะผู้นี้อาศัยเราจึงได้ยื่นคร่อม. แม้ในท่อนไม้และสาก ก็มีนัยอย่างเดียวกัน.

คำว่า **ไม่รับภิกษาของคน ๒ คน... (น ทฺวินฺนํ)** คือ ในเมื่อคน ๒ คนกำลังบริโภคอยู่ เมื่อคนหนึ่งลุกขึ้นให้ก็ไม่รับ. เพราะเหตุไร ? เพราะอันตรายที่กลืนคำข้าวจะมีแก่คนหนึ่ง (คือคนหนึ่งต้องหยุดกิน). ก็ในคำว่า **ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ (น คพฺภินิยา)** เป็นต้น ความว่า เขาคิดว่า เด็กในท้องของหญิงมีท้องย่อมลำบาก, เมื่อหญิงกำลังให้ลูกดื่มนม อันตรายในการดื่มนมย่อมมีแก่เด็ก, เป็นการขัดความยินดีของหญิงผู้อยู่ในระหว่างผู้ชาย จึงไม่รับ (ภิกษา). คำว่า **ที่นัดแนะกันทำไว้**

(สงฺกิตฺตีสุ) คือ ในภัตที่เตรียมกันทำไว้. ได้ยินว่า ในคราวที่ข้าวยากหมากแพง สาวกของอเจลกรวบรวมข้าวสารเป็นต้นจากที่นั้น ๆ ทุงข้าวเพื่อประโยชน์แก่อเจลกทั้งหลาย. อเจลกผู้เคร่งครัดยังไม่รับแม้จากที่นั้น.

คำว่า **ที่ซึ่งสุนัขได้รับเลี้ยงดู (น ยตฺถ สา)** คือ ในที่ใดมีสุนัขเฝ้าอยู่หวังจะได้ก้อนข้าว ย่อมไม่รับ (ภิกษา) ที่เขาไม่ให้มันในที่นั้นนำมาให้. เพราะเหตุไร ? เพราะอันตรายในก้อนข้าวย่อมมีแก่สุนัขนั้น (คือมันไม่ได้ก้อนข้าว). คำว่า **แมลงวันไต่ตอมเป็นกลุ่ม (สณฺฑสณฺฑจาริณี)** คือ ตอมเป็นหมู่ ๆ ก็ถ้าฝูงคนเห็นอเจลกแล้วคิดว่า เราจักให้ภิกษาแก่อเจลกนั้นเข้าไปสู่โรงครัว ก็แลเมื่อพวกเขาเข้าไป แมลงวันซ่อนอยู่ที่ปากหม้อข้าวเป็นต้น บินว่อนเป็นกลุ่ม ๆ อเจลกก็ไม่รับเอาภิกษาที่นำมาจากที่นั้น. เพราะเหตุไร ? เพราะเขาคิดว่าอันตรายแห่งการเที่ยวหากินของแมลงวันเกิดเพราะอาศัยเรา.

คำว่า **ของหมักดอง (ถุโสทกํ)** คือ น้ำหมักที่ทำด้วยเปลือกข้าวทั้งปวง. ก็ในที่นี้การดื่มเหล้าเท่านั้นย่อมมีโทษ ส่วนผู้นี้สำคัญว่ามีโทษแม้ในน้ำเมาทุกอย่าง.

คำว่า **รับภิกษาที่เรือนหลังเดียว (เอกาคาริโก)** คือ ได้ภิกษาในเรือนเดียวเท่านั้นก็กลับ. คำว่า **เยียวยาอัตภาพด้วยข้าวคำเดียว (เอกาโลปิโก)** คือ ยังชีวิตให้เป็นไปด้วยอาหารคำเดียว. แม้ในการรับภิกษาในเรือนสองหลังก็มีนัยเดียวกัน. คำว่า **ในถาดเดียวบ้าง (เอกิสฺสาปิ ทตฺติยา)** คือ ในถาดใบเดียว. คำว่า **ทตฺติ** ได้แก่ ถาดเล็ก ๆ ชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ใส่ภิกษาอย่างดีวางไว้. คำว่า **ที่เก็บค้างไว้วันหนึ่ง (เอกาหิกํ)** คือ อยู่ในระหว่างวันหนึ่ง. คำว่า **ตั้งกึ่งเดือน (อทฺธมาสิกํ)** คือ อยู่ในระหว่างกึ่งเดือน. คำว่า **ภัตที่เวียนมา (ปริยายภตฺตโภชนํ)** คือ บริโภคภัตตามวาระ ได้แก่บริโภคภัตตามวาระแห่งวันอย่างนี้ คือวันเดียว ๒ วัน ๗ วัน ครึ่งเดือน.

คำว่า **มีผักดองเป็นภักษา (สากภกฺโข)** คือ มีผักดองสด ๆ

เป็นอาหาร. คำว่า **มีข้าวฟ่างเป็นภักษา (สามากภกฺโข)** คือ มีข้าวสารฟ่างเป็นภักษา. ใน **ลูกเดือย** เป็นต้น พึงทราบดังนี้ ข้าวที่เกิดเองในป่าชื่อว่า ลูกเดือย. คำว่า **กากข้าว (ททฺทุลํ)** คือ กากที่ช่างหนังขัดหนังทิ้งไว้. ยางบ้าง สาหร่ายบ้าง เรียกว่า **หตํ** คำว่า **กณํ** คือ รำ. คำว่า **ข้าวตัง (อาจาโม)** คือ ข้าวไหม้ที่ติดอยู่ในหม้อข้าว. เขาถือเอาข้าวตังนั้นจากที่ที่คนเขาทิ้งไว้มากิน. เขาเรียกว่าปลายข้าวสุกก็มี. คำว่า **กำยาน (ปิญฺญาก)** เป็นต้น ชัดเจนแล้ว. คำว่า **บริโภคผลไม้หล่น (ปวตฺตผลโภชี)** คือ กินผลไม้หล่น.

คำว่า **ผ้าป่าน (สาณานิ)** คือ ผ้าปอป่าน. คำว่า **ผ้าแกมกัน (มสาณานิ)** คือ ผ้าปนกัน. คำว่า **ผ้าห่อศพ (ฉวทุสฺสานิ)** คือ ผ้าที่เขาทิ้งไว้จากร่างคนตาย หรือผ้านุ่งที่เขาทอด้วยต้นตะไคร้น้ำและหญ้าเป็นต้น คำว่า **ผ้าบังสุกุล (ปิสุกุลานิ)** คือ ผ้าเปื้อนที่เขาทิ้งไว้บนดิน. คำว่า **ตีรฏานิ** คือ ผ้าเปลือกไม้. คำว่า **หนังเสือ (อชินํ)** คือ ผ้าหนังเสือ. คำว่า **หนังเสือทั้งเล็บ (อชินกฺขิปิ)** คือ หนังเสือนั้นเองถูกผ่ากลาง. คำว่า **ผ้าคากรอง (กุสจีรं)** คือ ผ้าที่เขาถักหญ้าคาทำไว้. แม้ใยปอและใยป่าน ก็มีนัยนี้แหละ. คำว่า **ผ้ากัมพลทำด้วยผมคน (เกสกมฺพลํ)** คือผ้ากัมพล ที่ทำด้วยผมมนุษย์. ดังผ้าที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงว่า *แม้ฉันใดก็ดี ภิกษุทั้งหลาย ผ้าที่ทอแล้วอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาผ้าเหล่านั้น ผ้ากัมพลที่ทอด้วยผมนับว่าเลวที่สุด ภิกษุทั้งหลาย ผ้ากัมพลที่ทอด้วยผม เย็นในเวลาเย็นและร้อนในเวลาร้อน มีค่าน้อย มีสีทราม มีกลิ่นเหม็นคลุ้งและระคาย*[๑] คำว่า **ผ้ากัมพลทำด้วยขนสัตว์ (วาลกมฺพลํ)** คือ ผ้ากัมพลที่ทำด้วยหางม้า. คำว่า **ผ้าทำด้วยขนปีกนกเค้าแมว (อุลูกปกฺขิกานิ)** คือ ผ้านุ่งที่ทำขึ้นโดยนำปีกนกเค้าแมวมาสานกัน.

คำว่า **ประกอบความเพียรในการกระโหย่ง (อุกฺกุฏิกปฺปธาน-มนุยุตฺโต)** คือ ประกอบความเพียรเขย่ง แม้เดินไปก็เขย่งเดินโหย่ง ๆ.

---

๑. องฺ. ติก. ๒๐/๑๓๘/๒๗๙

คำว่า **เป็นผู้นอนบนหนาม (กณฺฏกปสฺสยิโก)** คือ ปักหนามเหล็กหรือหนามธรรมดาไว้บนพื้นดิน ลาดหนังไว้ในที่นั้นแล้ว ทำเป็นที่ยืนและที่จงกรม เป็นต้น. คำว่า **นอน (เสยฺยํ)** คือ แม้เมื่อนอนก็นอนในที่นั้นเอง คำว่า **การนอนบนแผ่นกระดาน (ผลกเสยฺยํ)** คือ ที่นอนทำด้วยแผ่นไม้. คำว่า **การนอนบนเนินดิน (ถณฺฑิลเสยฺยํ)** คือ นอนบนพื้นที่สูง ๆ. คำว่า **เป็นผู้นอนตะแคงข้างเดียว (เอกปสฺสยิโก)** คือ นอนโดยข้างเดียวเท่านั้น. คำว่า **เป็นผู้หมักหมมด้วยธุลี (รโชชลฺลธโร)** คือ ทาร่างกายด้วยน้ำมันแล้วยืนในที่ฝุ่นฟุ้ง ต่อมาฝุ่นจะติดที่ร่างกายของเขาให้ฝุ่นนั้นเกาะอยู่. คำว่า **นั่งบนอาสนะตามที่ลาดไว้ (ยถาสนฺถติโก)** คือ ไม่เลือกอาสนะที่ได้ ได้อาสนะอย่างใดก็นั่งบนอาสนะอย่างนั้นเป็นปกติ. คำว่า **เป็นผู้บริโภคคูถ (เวกฏิโก)** คือ กินขี้เป็นปกติ. คูถ เขาเรียกว่า ขี้. คำว่า **เป็นผู้ห้ามน้ำเย็น (อาปานโก)** คือ ห้ามการดื่มน้ำเย็น. ชื่อว่า **เวลาเย็นเป็นครั้งที่ ๓ (สวยตติยกํ)** เพราะมีการอาบน้ำครั้งที่ ๓ ในเวลาเย็น อเจลกคิดว่า เราจักลอยบาปวันละ ๓ ครั้ง คือ เช้า เที่ยง เย็น จึงกล่าวว่าผู้ประกอบการขวนขวายลงอาบน้ำ.

ว่าด้วยความไร้ประโยชน์ของการบำเพ็ญตบะ

ลำดับนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงความที่การพยายามบำเพ็ญตบะนั้นเว้นจากสีลสัมปทาเป็นต้น เป็นการกระทำที่ไร้ประโยชน์ จึงตรัสขึ้นต้นว่า **กัสสปะ แม้ถ้าเขาเป็นผู้เปลือย (อเจลโก เจปิ กสฺสป โหติ).**

ในคำเหล่านั้น คำว่า **ยังห่างไกล (อารกา จ)** คือ ในที่ไกล. คำว่า **อันไม่มีเวร (อเวรี)** คือ เว้นจากเวรที่ให้เกิดโทษ. คำว่า **ไม่มีความเบียดเบียน (อพฺยาปชฺชี)** คือ เว้นจากความเบียดเบียนที่ให้เกิดโทมนัส. คำว่า **ชำแต่พระโคดมผู้เจริญ สามัญญคุณทำได้ยาก (ทุกฺกรํ โภ**

โคตม) นี้ ท่านกัสสปะกล่าวแสดงว่า เมื่อก่อน พวกข้าพระองค์เข้าใจว่าความเป็นสมณะและความเป็นพราหมณ์มีเพียงเท่านี้ แต่พระองค์ตรัสบอกความเป็นสมณะและความเป็นพราหมณ์อย่างอื่น.

คำว่า **คำกล่าวนั้นเป็นปกติ (ปกติ โข เอสา)** คือ คำนี้เป็นปกติ. คำว่า **กัสสปะ ... ด้วยการปฏิบัติมีประมาณน้อยนี้ (อิมาย จ กสฺสป มตฺตาย)** คือว่า กัสสปะ ผิว่าความเป็นสมณะหรือความเป็นพราหมณ์ด้วยประมาณนี้ ได้แก่ด้วยข้อปฏิบัติเล็กน้อยอย่างนี้ จักชื่อว่าทำได้โดยยาก ทำได้แสนยากยิ่งแล้ว ถ้าเช่นนั้นก็ไม่ต้องกล่าวว่า ความเป็นสมณะทำได้ยาก ความเป็นพราหมณ์ทำได้ยาก นี้เป็นอรรถาธิบายด้วยการเชื่อมบทในข้อนี้. การเชื่อมบทในที่ทั้งปวงก็พึงทราบโดยนัยนี้.

คำว่า **รู้ได้ยาก (ทุชฺชาโน)** นี้ อเจลกัสสปะนั้นกล่าวหมายเอาคำนี้ว่า เมื่อก่อนพวกข้าพระองค์เข้าใจว่า เป็นสมณะหรือเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเท่านี้ แต่พระองค์ตรัสโดยประการอื่น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธคำโต้แย้งนั้นของท่านกัสสปะนั้นแล้ว ทรงเปิดเผยความเป็นผู้รู้ยากตามสภาพ จึงตรัสคำขึ้นต้นว่า **เป็นปกติในโลกแล (ปกติ โข)** อีก. แม้ในที่นั้น พึงนำบทมาเชื่อมกัน ทราบความหมายโดยนัยที่กล่าวแล้ว.

ว่าด้วยสัมปทาคือศีล สมาธิ ปัญญา

เพราะเหตุไร อเจลกัสสปะจึงถามว่า **ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็สีลสัมปทาเป็นไฉน (กตมา ปน สา โข โคตโม)** เป็นต้น. ได้ยินว่า อเจลกัสสปะนี้เป็นคนฉลาด เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอยู่จึงศึกษาถ้อยคำ ภายหลังรู้ว่าการปฏิบัติของตนไม่เป็นประโยชน์จึงคิดว่า พระสมณโคดมตรัสคำเป็นต้นว่า ก็สีลสัมปทา จิตตสัมปทา ปัญญาสัมปทานี้ อันเขาไม่ได้อบรมแล้ว ไม่ได้ทำให้แจ้งแล้ว เขาห่างจากความเป็น

สมณะโดยแท้แล เอาเถิด บัดนี้เราจะถามถึงสมบัติเหล่านั้นต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทูลถามเพื่อรู้แจ้ง สีลสัมปทาเป็นต้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าเมื่อจะตรัสถึงแบบแผนเพื่อแสดงถึงความถึงพร้อมเหล่านั้น จึงตรัสคำขึ้นต้นว่า **กัสสปะ ตถาคตเกิดขึ้นในโลกนี้ (อิธ กสฺสป)** ข้อว่า **กัสสปะ สีลสัมปทา ... อื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสีลสัมปทานี้ไม่มีเลย (อิมาย จ กสฺสป สีลสมฺปทาย)** ตรัสหมายถึงพระอรหัตผล. จริงอยู่ ศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระอรหัตผลเป็นที่สุด เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า ความถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้นอื่นอันยิ่งกว่า หรือประณีตกว่าความถึงพร้อมด้วยศีล จิตและปัญญาอันประกอบด้วยพระอรหัตผลไม่มี.

ว่าด้วยการบันลือสีหนาท

ก็แลครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงบันลือสีหนาทอันยิ่ง จึงตรัสคำขึ้นต้นว่า **กัสสปะ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง (สนฺติ กสฺสป เอเก สมณพฺรหฺมณา)**.

ในคำเหล่านั้น คำว่า **ประเสริฐ (อริยํ)** คือ ปราศจากอุปกิเลสบริสุทธิ์อย่างยิ่ง. คำว่า **ยอดเยี่ยม (ปรมํ)** คือ สูงสุด. ก็ศีลนับแต่ศีล ๕ เป็นต้นตลอดถึงปาติโมกขสังวรศีล ชื่อว่าศีลเหมือนกัน ส่วนศีลที่ประกอบด้วยโลกุตรมรรคและโลกุตรผล ชื่อบรมศีล. คำว่า **เรายังไม่เห็น ... ในศีลนั้น (นาหํ ตตฺถ)** ความหมายว่า เราไม่เห็นบุคคลผู้เสมอกับตน ได้แก่บุคคลผู้เสมอกับเราด้วยศีล อันเสมอด้วยศีลของเราแม้ในศีล แม้ในบรมศีลนั้น. คำว่า **เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งในศีลนั้น (อหเมว ตตฺถ ภิยฺโย)** คือ เราเท่านั้นเป็นผู้สูงสุดในศีลนั้น. ถามว่า ในไหน ? ตอบว่า ในอธิศีล.

คำว่า **คืออธิศีล (ยทิทํ อธิสีลํ)** อธิบายว่า อธิศีลนี้เป็นอุดมศีล. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบันลือสีหนาทนี้เป็นครั้งแรก ดังกล่าวมานี้.

คำว่า **เป็นผู้กล่าวตบะอันกีดกันกิเลส (ตโปชิคุจฺฉวาทา)** คือ บุคคลที่ติเตียนตบะ. ในคำนั้นความเพียรใดย่อมเผา (กิเลส) ฉะนั้น ความเพียรนั้น ชื่อว่า ตบะ ตบะนั้นเป็นชื่อของความเพียรที่เผากิเลส. ตบะนั้น ย่อมกีดกันกิเลสเหล่านั้น เหตุนั้นตบะนั้นชื่อว่า กีดกัน. ในคำว่า **อันประเสริฐยอดเยี่ยม (อริยา ปรมา)** นี้ ความว่า ความกีดกันตบะกล่าวคือความเพียรด้วยวิปัสสนา เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งวัตถุมีอารมณ์ ๘ ประการ อันชื่อว่า อริยะ เพราะปราศจาก โทษ. ความกีดกันตบะนั้นเอง. ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรคและผล ชื่อว่า ยอดเยี่ยม. ความกีดกันในบทว่า **อธิเชคุจฺฉ** นี้ เป็นความกีดกัน ความกีดกันอย่างยิ่ง ชื่อว่า อธิเชคุจฉะ[๑] เพราะฉะนั้น พึงเห็นความหมายในบทนั้นอย่างนี้ว่า คือ อธิเชคุจฉะ เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งในอธิเชคุจฉะนั้น.

ในข้อว่าด้วยปัญญา กัมมัสสกตาปัญญาและวิปัสสนาปัญญา ชื่อว่า ปัญญา. ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรคและผล ชื่อว่า ปรมปัญญา ในคำว่า **อธิปญฺญ** นี้พึงทราบว่าเป็นลิงควิปลาส (ใช้ผิดเพศ). ในบทนั้นมีความหมายอย่างนี้คือ ชื่อว่า อธิปัญญานี้ใด เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งในอธิปัญญานั้น.

ในข้อว่าด้วยวิมุตติ ตทังควิมุตติ และวิกขัมภนวิมุตติ ชื่อว่า วิมุตติ. ส่วนสมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ พึงทราบว่า เป็นปรมวิมุตติ. ก็ในบทนี้ว่า **คืออธิวิมุตติ (ยทิทำ อธิวิมุตฺติ)** มีอรรถว่า อธิวิมุตตินี้ใด เราผู้เดียวเป็นผู้ยิ่งในอธิวิมุตตินั้น.

คำว่า **ในเรือนว่าง (สุญฺญาคาเร)** อธิบายว่า นั่งคนเดียวในเรือนว่างเปล่า. คำว่า **ในบริษัท (ปริสาสุ จ)** ความว่า ในบริษัท ๘. สมจริงดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสว่า สารีบุตร เวสารัชชญาณ ๔ นี้ที่ตถาคตถึงพร้อมแล้วจึงปฏิญาณอาสภสถาน บันลือสีหนาทในบริษัททั้งหลาย

---

๑. อธิเชคุจฉะ แปลว่า ตบะที่ข่มกิเลสได้อย่างเด็ดขาด เป็นคำที่นักบวชนอกศาสนาพุทธใช้ พระพุทธศาสนาหมายถึง อธิจิต หรือ อธิสมาธิ

พึงขยายพระสูตรให้พิสดาร (เอง). คำว่า **ย่อมถามปัญหาแก่พระองค์ (ปณฺหญฺจ นํ ปุจฺฉนฺติ)** ความว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิตรวบรวมปัญหาแล้วย่อมทูลถาม. คำว่า **ย่อมพยากรณ์ (พฺยากโรติ)** ความว่า ทรงแก้ในขณะนั้นทันที. คำว่า **ก็ทำจิตของพวกเขาให้พอใจ (จิตฺตํ อาราเธติ)** ความว่า ทรงยังจิตของมหาชนให้ยินดียิ่ง ด้วยการแก้ปัญหา. ข้อว่า **พวกเขาก็ไม่ใส่ใจจะฟัง (โน จ โข โสตพฺพํ มญฺญนฺติ)** ความว่า แม้เมื่อพระองค์ตรัสทำจิตให้ยินดี คนเหล่าอื่นก็ไม่สนใจที่จะฟัง อธิบายว่า พึงกล่าวอย่างนี้. คำว่า **ถึงฟังก็ไม่เลื่อมใส (โสตพฺพญฺจสฺส มญฺญนฺติ)** ความว่า เทวดาก็ดี มนุษย์ก็ดี ย่อมสนใจฟังด้วยความอุตสาหะใหญ่. คำว่า **เลื่อมใส (ปสีทนฺติ)** ความว่า เป็นผู้เลื่อมใสดีแล้ว มีจิตปลอดโปร่ง มีจิตอ่อน. คำว่า **ทำอาการของผู้เลื่อมใส (ปสนฺนาการํ กโรนฺติ)** ความว่า ไม่เป็นผู้เลื่อมใสงมงาย เมื่อบริจาควัตถุมีจีวรเป็นต้นอันประณีตและมหาวิหารมีเวฬุวันวิหารเป็นต้น ชื่อว่ากระทำอาการแห่งผู้เลื่อมใส. คำว่า **เพื่อความเป็นอย่างนั้น (ตถตฺตาย)** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงแสดงธรรมใด ย่อมปฏิบัติเพื่อความมีแห่งธรรมโดยประการนั้น คือ เพื่อประโยชน์แก่การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. คำว่า **ย่อมปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น (ตถตฺตาย จ ปฏิปชฺชนฺติ)** ความว่า ย่อมปฏิบัติเพื่อความมีอย่างนั้น. จริงอยู่ เทวดาและมนุษย์ฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล้ว บางพวกตั้งอยู่ในสรณะ บางพวกตั้งอยู่ในศีล ๕ พวกอื่นออกบวช. คำว่า **ครั้นปฏิบัติแล้ว ย่อมชื่นชม (ปฏิปนฺนา จ อาราเธนฺติ)** ความว่า ก็ผู้ปฏิบัติปฏิปทานั้นย่อมอาจเพื่อให้บริบูรณ์ แต่ให้บริบูรณ์โดยอาการทั้งปวง พึงกล่าวว่าย่อมยังจิตของพระโคดมผู้เจริญนั้นให้ยินดีด้วยการบำเพ็ญข้อปฏิบัติ.

แต่ในที่นี้ บัณฑิตพึงประมวลสีหนาทคงไว้ตามนี้. ก็สีหนาทหนึ่งของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เราเห็นผู้บำเพ็ญตบะบางคนเกิดในนรก. สีหนาทหนึ่งว่า เราเห็นคนอื่นเกิดในสวรรค์. สีหนาทหนึ่งว่า เราผู้เดียว

เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในการละอกุศลธรรม. สีหนาทหนึ่งว่า เราผู้เดียวเป็นผู้ประเสริฐที่สุดแม้ในการสมาทานกุศลธรรม. สีหนาทหนึ่งว่า สงฆ์สาวกของเราเท่านั้นเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในการละอกุศลธรรม. สีหนาทหนึ่งว่า สงฆ์สาวกของเราเท่านั้นเป็นผู้ประเสริฐที่สุดแม้ในการสมาทานกุศลธรรม. สีหนาทหนึ่งว่า ไม่มีผู้ใดเช่นเราด้วยศีล. สีหนาทหนึ่งว่า ไม่มีผู้ใดเช่นเราด้วยวิริยะ. สีหนาทหนึ่งว่า ไม่มีผู้ใดเช่นเราด้วยปัญญา. สีหนาทหนึ่งว่า ไม่มีผู้ใดเช่นเราด้วยวิมุตติ.

สีหนาทหนึ่งว่า เราบันลือสีหนาทก็นั่งในท่ามกลางบริษัทบันลือ. สีหนาทหนึ่งว่า เราเป็นผู้องอาจบันลือ. สีหนาทหนึ่งว่า เทวดาและมนุษย์ย่อมถามปัญหากะเรา. สีหนาทหนึ่งว่า เราจะแก้ปัญหา. สีหนาทหนึ่งว่า เราจะยังจิตของคนอื่นให้พอใจด้วยการแก้ (ปัญหา). สีหนาทหนึ่งว่า ฟังแล้วย่อมใส่ใจที่จะฟัง. สีหนาทหนึ่งว่า ฟังแล้วย่อมเลื่อมใสเรา. สีหนาทหนึ่งว่า เลื่อมใสแล้วย่อมทำอาการของผู้เลื่อมใส. สีหนาทหนึ่งว่า เราแสดงข้อปฏิบัติใด เทวดาและมนุษย์ย่อมปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น. สีหนาทหนึ่งว่า และย่อมให้เราพอใจด้วยการปฏิบัติ.

สีหนาท ๑๐ ในหมวดแรก แต่ละอย่างแยกเป็น ๑๐ สีหนาท เพราะบันลือในบริษัท (๑๐) ดังนั้น สีหนาท ๑๐ หมวดแรก แยกย่อยเป็นอย่างละ ๑๐ รวมกับสีหนาทอีก ๑๐ (หมวดหลัง) จึงรวมเป็นสีหนาท ๑๑๐ ด้วยประการฉะนี้ ก็ในพระสูตรอื่นนอกจากพระสูตรนี้ จะมีสีหนาทมากเท่านี้หาได้ยาก เพราะเหตุนั้น สูตรนี้จึงเรียกว่า มหาสีหนาทสูตร.

ว่าด้วยการอยู่ปริวาสของเดียรถีย์

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธวาทะและอนุวาทะอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมย่อมบันลือสีหนาทแล แต่บันลือในเรือนว่างเปล่า บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงสีหนาทซึ่งเคยบันลือแล้วในบริษัทอีก จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **สมัยหนึ่งเรา**... ด้วยประการฉะนี้.

ในคำเหล่านั้น ข้อว่า **เพื่อนพรหมจรรย์ของท่านคนหนึ่ง ในกรุงราชคฤห์นั้น (ตตฺร มํ อญฺญตโร เต สพฺรหฺมจารี)** ความว่า เพื่อนพรหมจารีของท่านคนหนึ่ง ชื่อนิโครธปริพาชก (ได้ถามปัญหา) กะเราผู้อยู่ที่เขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์นั้น. คำว่า **ในตบะอันกีดกันกิเลสอย่างยิ่ง (อธิชิคุจฺเฉ)** ความว่า ถามปัญหาในเรื่องการกีดกันบาปด้วยความเพียร. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งในมหาวิหาร ข้างเขาคิชฌกูฏ ทรงสดับถ้อยคำสนทนาของนิโครธปริพาชกและสันธานอุบาสก ผู้นั่งอยู่ในอุทยานของพระนางอุทุมพริกาเทวี ด้วยทิพยโสตธาตุ เสด็จเทาะมาประทับนั่งบนอาสนะที่ปูแล้วในสำนักของท่านทั้งสองนั้นแล้ว ทรงแก้ปัญหาที่นิโครธปริพาชกทูลถามในเรื่องกีดกันอย่างยิ่งนี้ใด ท่านกล่าวหมายถึงปัญหานั้น. คำว่า **ปลื้มใจเหลือเกิน (ปรํ วิย มตฺตาย)** ความว่า โดยประมาณอย่างยิ่ง คือ โดยประมาณใหญ่มาก.

คำว่า **ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าฟังธรรม...แล้ว (โก หิ ภนฺเต)** ความว่า ปริพาชกกล่าวว่าคนอื่นที่เป็นชาติบัณฑิต เว้นอันธพาลผู้มีทิฐิ ใครเล่าที่ฟังพระธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจะไม่ดีใจ. เขาคิดว่าเราประกอบตนในส่วนที่ไม่นำออกจากทุกข์ ได้รับความลำบาก เป็นเวลานานหนอ เราอาบน้ำในฝั่งแม่น้ำแห้งขอด เราเหมือนกลิ้งกลับไป กลับมา เหมือนโปรยแกลบ ก็ไม่ยังประโยชน์อะไรให้สำเร็จได้ เอาเถอะ เราจักประกอบตนไว้ในความเพียร จึงทูลว่า **ข้าพระองค์พึงได้บรรพชา... (ลเภยฺยาหํ...)**.

อนึ่ง เดียรถียปริวาสใดที่ทรงบัญญัติไว้ในขันธกะ ซึ่งผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ดำรงอยู่ในสามเณรภูมิจะต้องสมาทาน อยู่ปริวาสโดยนัยเป็นต้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าเคยเป็นอัญเดียรถีย์ ชื่อนี้ หวังอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้ ข้าพเจ้านั้นขอสงฆ์อยู่ปริวาสตลอด ๔ เดือน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงเดียรถียปริวาสนั้น จึงตรัสว่า **กัสสปะผู้ใดเคยเป็นอัญเดียรถีย์ (โย โข กสฺสป อญฺญติตฺถิยปุพฺโพ)** เป็นต้น.

ในคำเหล่านั้น คำว่า **บรรพชา (ปพฺพชฺชํ)** ท่านกล่าวด้วยอำนาจความสละสลวยแห่งวจนะเท่านั้น. เพราะไม่อยู่ปริวาสเลยก็บรรพชาได้ แต่ผู้ต้องการอุปสมบทพึงอยู่ปริวาสบำเพ็ญวัตร ๘ ประการเป็นต้นว่าการเข้าบ้านตามกาลพิเศษ. คำว่า **เต็มใจแล้ว (อารทฺธจิตฺตา)** ความว่า มีจิตยินดีด้วยการบำเพ็ญวัตร ๘ ข้อ. ความสังเขปในบทนั้นดังนี้. ส่วนเดียรถียปริวาสโดยพิสดารนั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้ในปัพพัชชา-ขันธกวัณณนา ในอรรถกถาพระวินัยชื่อสมันตปาสาทิกานั้นแล.

คำว่า **อปิจ เมตฺถ** ตัดบทเป็น **อปิจ เม เอตฺถ**. คำว่า **เรารู้ความต่างแห่งบุคคล (ปุคฺคลเวมตฺตตา วิทิตา)** ความว่า เรารู้ความแตกต่างแห่งบุคคล. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ว่าบุคคลนี้ ควรอยู่ปริวาส บุคคลนี้ไม่ควรอยู่ปริวาส จึงทรงแสดงว่า ข้อนี้ปรากฏแก่เรา. ลำดับนั้น อเจลกัสสปะคิดว่า พระพุทธศาสนาน่าอัศจรรย์จริงหนอ คัดสรรเลือกเฟ้น รับเฉพาะคนที่สมควรเท่านั้น ไม่รับคนที่ไม่สมควร ดังนั้นเขาได้เกิดความเต็มใจในการบวชเป็นอย่างยิ่ง จึงกราบทูลว่า **ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (สเจ ภนฺเต)** เป็นต้น.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ว่า กัสสปะนั้นมีฉันทะแรงกล้า ไม่ควรอยู่ปริวาส จึงตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมาว่า ภิกษุ เธอจงพากัสสปะนั้นอาบน้ำ ให้บรรพชาแล้วนำมา ภิกษุนั้นได้ทำตามพระดำรัสอย่างนั้นให้กัสสปะบวชแล้ว พากันไปสู่สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้กัสสปะนั้นนั่งในท่ามกลางคณะแล้วทรงให้อุปสมบท. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **อเจลกัสสปะได้บรรพชา ได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว**.

คำว่า **อุปสมบทแล้วไม่นาน (อจิรูปสมฺปนฺโน)** ความว่า เป็นผู้อุปสมบทแล้วไม่นาน. บทว่า **หลีกออก (วูปกฏฺโฐ)** ความว่า เป็นผู้มีกายและจิตสงบจากวัตถุกามและกิเลสกาม. คำว่า **ไม่ประมาท (อปฺป-มตฺโต)** ความว่า ไม่ละสติในกรรมฐาน. คำว่า **มีความเพียร** (อาตาปี)

ความว่า มีความเพียรด้วยวิริยะ กล่าวคือความเพียรทางกายและทางใจ. คำว่า **มีตนส่งไปแล้ว (ปหิตตฺโต)** ความว่า มีจิตส่งไปแล้ว คือมีอัตภาพสละแล้วเพราะความเป็นผู้ไม่มีความเยื่อใยในกายและชีวิต. คำว่า **ยสฺสตฺถาย** ความว่า เพื่อผลอันใด. คำว่า **กุลบุตร (กุลปุตฺตา)** ได้แก่ กุลบุตรผู้มีมรรยาท. คำว่า **โดยชอบ (สมฺมเทว)** ความว่า ด้วยเหตุเทียว ด้วยการณ์เทียว. คำว่า **ยอดเยี่ยม (ตทนุตฺตรํ)** ความว่า ประโยชน์อันยอดเยี่ยมนั้น. คำว่า **ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (พฺรหฺมจริยปริโยสานํ)** ได้แก่ พระอรหัตผลอันเป็นที่สุดรอบแห่งมรรคพรหมจรรย์. ก็กุลบุตรทั้งหลายย่อมบวชเพื่อผลอันนั้น. คำว่า **ในปัจจุบัน (ทิฏฺเฐว ธมฺเม)** ความว่า ในอัตภาพนี้เทียว. คำว่า **ทำให้แจ้ง...ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง (สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา)** ความว่า กระทำให้ประจักษ์ด้วยปัญญาด้วยตนเอง คือรู้โดยไม่มีคนอื่นเป็นปัจจัย. คำว่า **เข้าถึงอยู่ (อุปสมฺปชฺช วิหรติ)** ความว่า บรรลุแล้ว ให้ถึงพร้อมแล้วอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงภูมิแห่งปัจจเวกขณะของกัสสปะนั้นอย่างนี้ว่า ภิกษุเมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว ฯลฯ ยังเทศนาให้จบลงด้วย ยอดธรรม คือพระอรหัต จึงตรัสว่า **ก็ท่านกัสสปะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย** ในคำเหล่านั้น คำว่า **อญฺญตโร** เท่ากับ **เอโก** แปลว่า รูปหนึ่ง. คำว่า **พระอรหันต์ (อรหตํ)** ความว่า แห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย. ในบทนั้นมีอธิบายอย่างนี้ว่า เป็นพระอรหันต์ รูปหนึ่งในจำนวนพระอรหันตสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ก็บทใด ๆ ไม่ได้กล่าวไว้ตามลำดับ บทนั้น ๆ ปรากฏแล้วเทียว เพราะได้กล่าวแล้วในที่นั้น ๆ ดังนี้แล.

อรรถกถามหาสีหนาทสูตร ในอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินี จบด้วยประการฉะนี้.

มหาสีหนาทสูตรที่ ๘ จบ

๙. โปฏฐปาทสูตร
ว่าด้วยโปฏฐปาทปริพาชก

เรื่องของปริพาชกโปฏฐปาทะ

[๒๗๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกะ ใกล้กรุงสาวัตถี. สมัยนั้น โปฏฐปาทปริพาชก อาศัยอยู่ในสถานที่สำหรับโต้ตอบลัทธิ แถวป่าไม้มะพลับ มีศาลาที่พัก หลังเดียว เป็นอารามของพระนางมัลลิกา พร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐. ครั้งนั้น ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครอง อันตรวาสก ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ได้ ทรงดำริว่า จะเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีก็ยังเช้านัก ถ้ากระไรเราควร เข้าไปหาโปฏฐปาทปริพาชก ณ สถานที่โต้ตอบลัทธิ แถวป่าไม้มะพลับ มีศาลา ที่พักหลังเดียว เป็นอารามของพระนางมัลลิกา แล้วจึงเสด็จเข้าไป ณ ที่นั้น.

[๒๗๖] สมัยนั้น โปฏฐปาทปริพาชกนั่งอยู่กับปริพาชกบริษัท หมู่ใหญ่ กล่าวดิรัจฉานกถาต่าง ๆ ด้วยเสียงดังลั่น คือ พูดเรื่อง พระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่อง การรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องดอกไม้ เรื่อง ของหอม เรื่องญาติ เรื่องยานพาหนะ เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องเมือง เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้าหาญ เรื่องตรอก เรื่อง ท่าน้ำ เรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้น ๆ. โปฏฐปาทปริพาชก ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกลจึงได้ห้ามบริษัทของตนว่า เบา ๆ เสียงหน่อย พวกท่านอย่าได้ส่งเสียงดังนัก. พระสมณโคดม กำลังเสด็จมา ท่านโปรดเสียงเบา กล่าวชมเสียงเบา ถ้าไฉนท่านทราบว่า บริษัทมีเสียงเบา

บางทีก็จะเสด็จเข้ามา เมื่อโปฏฐปาทปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว พวกปริพาชกเหล่านั้นได้พากันนิ่ง

[๒๗๗] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จเข้าไปหาโปฏฐปาทปริพาชกแล้ว เขาได้ทูลเชื้อเชิญพระองค์ว่า เสด็จมาเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาดีแล้ว นานจริงหนอพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้เสด็จมาถึงที่นี้ เชิญประทับนั่งเถิดพระเจ้าข้า นี่อาสนะได้ปูไว้แล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูไว้แล้ว. ฝ่ายโปฏฐปาทปริพาชกถือเอาอาสนะต่ำกว่านั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามเขาว่า โปฏฐปาทะ ขณะที่เราจะมาถึงนี้ พวกท่านนั่งสนทนาเรื่องอะไรกันหรือ ก็แลเรื่องอะไรที่พวกท่านสนทนาค้างไว้ ?

[๒๗๘] เมื่อพระองค์รับสั่งอย่างนี้แล้ว โปฏฐปาทปริพาชกได้ทูลว่า เรื่องที่พวกข้าพระองค์นั่งสนทนากันในขณะที่พระองค์จะเสด็จมาถึงนี้งดไว้ก่อน เรื่องนี้จะทรงสดับภายหลังก็ได้ไม่ยาก พระเจ้าข้า. วันก่อน ๆ สมณพราหมณ์ผู้เป็นเดียรถีย์ต่างพวกกัน นั่งประชุมกันในศาลาถกแถลง ได้สนทนากันเรื่องอภิสัญญานิโรธว่า ท่านผู้เจริญ อภิสัญญานิโรธเป็นไฉน ? ในชุมนุมนั้น บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า สัญญาของคนไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เกิดเอง ดับเอง เกิดในสมัยใด สัตว์ก็มีสัญญาในสมัยนั้น ดับในสมัยใด สัตว์ก็ไม่มีสัญญาในสมัยนั้น พวกหนึ่งบัญญัติอภิสัญญานิโรธ ด้วยประการอย่างนี้. เจ้าลัทธิอื่นกล่าวกะเขาว่า ท่านผู้เจริญ ข้อนี้จักเป็นเช่นนั้นก็หามิได้ เพราะว่าสัญญาเป็นอัตตาของคน ก็แลอัตตานั้นมาสู่บ้าง ไปปรโลกบ้าง มาสู่ในสมัยใด สัตว์ก็มีสัญญาในสมัยนั้น ไปปรโลกในสมัยใด สัตว์ก็ไม่มีสัญญาในสมัยนั้น พวกหนึ่งบัญญัติอภิสัญญานิโรธ ด้วยประการอย่างนี้ เจ้าลัทธิอื่นกล่าวกะเขาว่า ท่านผู้เจริญ ก็ข้อนี้จักเป็นเช่นนั้นหามิได้ เพราะว่าสมณพราหมณ์ที่มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากมีอยู่ ท่านเหล่านั้น สวมใส่บ้าง พรากออกบ้าง

ซึ่งสัญญาของคนนี้ สวมใสในสมัยใด สัตว์ก็มีสัญญาในสมัยนั้น พรากออกในสมัยใด สัตว์ก็ไม่มีสัญญาในสมัยนั้น พวกหนึ่งบัญญัติอภิสัญญานิโรธ ด้วยประการอย่างนี้. เจ้าลัทธิอื่นกล่าวกะเขาว่า ท่านผู้เจริญ ก็ข้อนี้จักเป็นเช่นนั้นหามิได้ เพราะว่าทวยเทพที่มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากมีอยู่ ทวยเทพเหล่านั้นสวมใส่บ้าง พรากออกบ้าง ซึ่งสัญญาของคนนี้ สวมใสในสมัยใด สัตว์ก็มีสัญญาในสมัยนั้น พรากออกในสมัยใด สัตว์ก็ไม่มีสัญญาในสมัยนั้น พวกหนึ่งบัญญัติอภิสัญญานิโรธ ด้วยประการอย่างนี้. ข้าพระองค์ระลึกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าขึ้นมาได้ว่า ผู้ฉลาดในธรรมเหล่านี้เป็นอย่างดี ที่จริงแล้วต้องเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ฉลาดทรงรู้ชำชองซึ่งอภิสัญญานิโรธ ก็อภิสัญญานิโรธเป็นไฉน พระเจ้าข้า.

[๒๗๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โปฏฐปาทะ ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกที่กล่าวว่า สัญญาของคนไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยเกิดเอง ดับเอง ความเห็นของพวกนั้นผิดแต่ต้นทีเดียว. เพราะเหตุไร. เพราะว่าสัญญาของคน มีเหตุ มีปัจจัย ทั้งเกิด ทั้งดับ สัญญาบางอย่างเกิดขึ้นเพราะการศึกษาก็มี บางอย่างดับไปก็มี ก็ข้อที่จะพึงศึกษาเป็นอย่างไร. โปฏฐปาทะ พระตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ (พึงให้พิสดารเหมือนในสามัญญผลสูตร) โปฏฐปาทะ ภิกษุถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้แล มีทวารอันรักษาแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษ. เมื่อภิกษุนั้นละนิวรณ์ ๕ เหล่านี้แล้ว ตามเห็นในตน ปราโมทย์ย่อมเกิด เมื่อปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด กายของผู้มีใจเปี่ยมด้วยปีติย่อมสงบ มีกายสงบย่อมเสวยสุข จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น. เธอสงัดแล้วเทียวจากกามทั้งหลาย จากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่. สัญญาเกี่ยวด้วยกามมีในก่อนย่อมดับไป สัญญาในสัจจะอันละเอียด มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกย่อมมีในสมัยนั้น. เธอ

เป็นผู้มีสัญญาในสัจจะอันละเอียด มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกในสมัยนั้น สัญญาบางอย่างในการศึกษาย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ แม้ด้วยประการฉะนี้ แม้นี้ก็เป็นสิกขาอย่างหนึ่ง (คือ ปฐมฌาน).

[๒๘๐] โปฏฐปาทะ อีกข้อหนึ่ง ภิกษุบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายในเป็นธรรมเอกผุดขึ้น (ยังสมาธิจิตให้เจริญขึ้น) ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร เพราะวิตกและวิจารสงบ มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่. สัญญาในสัจจะอันละเอียดมีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอันมีในก่อนของเธอย่อมดับ. สัญญาในสัจจะอันละเอียด มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิย่อมมีในสมัยนั้น. เธอเป็นผู้มีสัญญาในสัจจะอันละเอียด มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิในสมัยนั้น สัญญาบางอย่างในการศึกษา ย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้ แม้นี้ก็เป็นข้อที่จะพึงศึกษาอย่างหนึ่ง (คือทุติยฌาน).

[๒๘๑] โปฏฐปาทะ อีกข้อหนึ่ง ภิกษุบรรลุตติยฌาน เพราะคลายปีติ ประกอบด้วยอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะและเสวยสุขด้วยนามกาย ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญผู้ได้ฌานนั้นว่า เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ดังนี้แล้วอยู่. สัญญาในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วยปีติและสุขเกิดแต่สมาธิมีในก่อนของเธอย่อมดับ. สัญญาในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วยสุขอันเกิดแต่อุเบกขาย่อมมีในสมัยนั้น. เธอเป็นผู้มีสัญญาในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วยสุขอันเกิดแต่อุเบกขาในสมัยนั้น. สัญญาบางอย่างในการศึกษาย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้. แม้นี้ก็เป็นข้อที่จะพึงศึกษาอย่างหนึ่ง (คือตติยฌาน).

[๒๘๒] โปฏฐปาทะ อีกข้อหนึ่ง ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ เพราะดับโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อนเสีย มีความที่แห่งสติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาแล้วอยู่. สัญญาในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วยสุขอันเกิดแต่อุเบกขามีในก่อนย่อมดับ. สัญญาในสัจจะอันละเอียดอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข ย่อม

มีในสมัยนั้น. เธอเป็นผู้มีสัญญาในสัจจะอันละเอียด อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข ในสมัยนั้น. สัญญาบางอย่างในการศึกษาย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้. แม้นี้ก็เป็นข้อที่จะพึงศึกษาอย่างหนึ่ง (คือจตุตถฌาน).

[๒๘๓] โปฏฐปาทะ อีกข้อหนึ่ง ภิกษุบรรลุอากาสานัญจายตนะว่า อากาศไม่มีที่สุด เพราะความก้าวล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะดับปฏิฆสัญญา เพราะไม่ทำไว้ในใจซึ่งสัญญาโดยประการต่าง ๆ แล้วแลอยู่. รูปสัญญามีในก่อนของเธอย่อมดับไป สัญญาในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วยอากาสานัญจายตนะย่อมมีในสมัยนั้น เธอเป็นผู้มีสัญญาในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วยอากาสานัญจายตนะในสมัยนั้น. สัญญาบางอย่างในการศึกษาย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้. แม้นี้ก็เป็นข้อที่จะพึงศึกษาอย่างหนึ่ง (คือ อากาสานัญจายตนะ).

[๒๘๔] โปฏฐปาทะ อีกข้อหนึ่ง ภิกษุบรรลุวิญญาณัญจายตนะว่า วิญญาณไม่มีที่สุด เพราะก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวงแล้วอยู่. สัญญาในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วยอากาสานัญจายตนะมีในก่อนของเธอย่อมดับไป. สัญญาในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนะย่อมมีในสมัยนั้น. เธอเป็นผู้มีสัญญาในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนะในสมัยนั้น. สัญญาบางอย่างในการศึกษาย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้. แม้นี้ก็เป็นข้อที่จะพึงศึกษาอย่างหนึ่ง (คือวิญญาณัญจายตนะ).

[๒๘๕] โปฏฐปาทะ อีกข้อหนึ่ง ภิกษุบรรลุอากิญจัญญายตนะว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งไม่มี เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะ โดยประการทั้งปวงแล้วอยู่. สัญญาในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนะมีในก่อนของเธอย่อมดับไป. สัญญาในสัจจะอันละเอียดประกอบด้วยอากิญจัญญายตนะ ย่อมมีในสมัยนั้น. เธอเป็นผู้มีสัญญาในสัจจะอันละเอียด ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนะในสมัยนั้น สัญญาบางอย่าง

ในการศึกษาย่อมเกิด บางอย่างย่อมดับด้วยประการฉะนี้. แม้นี้ก็เป็นข้อที่จะพึงศึกษาอย่างหนึ่ง (คืออากิญจัญญายตนะ).

[๒๘๖] โปฏฐปาทะ ภิกษุในพระศาสนานี้มีสกสัญญา (มีความสำคัญด้วยสัญญาในฌานของตน) คือออกจากปฐมฌานแล้ว มีสัญญาในทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว มีสัญญาในตติยฌาน โดยลำดับไปถึงยอดสัญญา (อากิญจัญญายตนะ๑) เมื่อเธอตั้งอยู่ในยอดสัญญา มีความดำนึงอย่างนี้ว่า เมื่อเราคิดอยู่ไม่ดีเลย เมื่อไม่คิดดีกว่า ก็ถ้าว่าเราพึงคิด พึงมุ่งหวัง สัญญานี้ของเราพึงดับ และสัญญาหยาบอย่างอื่น (ภวังคสัญญา) พึงเกิดขึ้น ถ้ากระไร เราไม่ควรคิด ไม่ควรมุ่งหวัง. จึงไม่คิดด้วย ไม่มุ่งหวังด้วย เมื่อไม่คิด ไม่มุ่งหวัง สัญญานั้นย่อมดับด้วย ทั้งสัญญาหยาบอย่างอื่นย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย เธอย่อมถึงสัญญานิโรธฉันใด โปฏฐปาทะ สัญญานิโรธสมาบัติของภิกษุผู้มีสัมปชัญญะโดยลำดับย่อมมีฉันนั้นแล.

ภ. ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน สัญญานิโรธสมาบัติของภิกษุผู้มีสัมปชัญญะโดยลำดับเช่นนี้ ท่านเคยฟังมาแล้วในกาลก่อนแต่กาลนี้บ้างหรือ ?

ป. หามิได้พระเจ้าข้า ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภ. โปฏฐปาทะ เพราะเหตุที่ภิกษุมีสกสัญญาคือออกจากปฐมฌานแล้ว มีสัญญาในทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว มีสัญญาในตติยฌาน โดยลำดับไปถึงยอดสัญญา เมื่อเธอตั้งอยู่ในยอดสัญญา มีความดำนึงอย่างนี้ว่า เมื่อเราคิดอยู่ไม่ดีเลย เมื่อไม่คิดดีกว่า ก็ถ้าว่าเราพึงคิด พึงมุ่งหวัง สัญญานี้ของเราพึงดับ และสัญญาหยาบอย่าง

---

๑. อากิญจัญญายตนะ ชื่อว่า ยอดสัญญา เพราะเป็นองค์ที่สุดแห่งสมาบัติที่มีหน้าที่ทำกิจอันเป็นโลกีย์ พระโยคีตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนสมาบัติแล้ว ย่อมเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง นิโรธสมาบัติบ้าง. ดูอรรถกถา หน้า ๑๘๑.

อื่นพึงเกิดขึ้น ถ้ากระไร เราไม่ควรคิด ไม่ควรมุ่งหวัง. จึงไม่คิดด้วย ไม่มุ่งหวังด้วย เมื่อไม่คิด ไม่มุ่งหวัง สัญญานั้นย่อมดับด้วย ทั้งสัญญาหยาบอย่างอื่นย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย เธอย่อมถึงสัญญานิโรธ. สัญญานิโรธสมาบัติของภิกษุผู้มีสัมปชัญญะโดยลำดับย่อมมีอย่างนี้แล.

[๒๘๗] พ. อย่างนี้แหละ โปฏฐปาทะ

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติยอดสัญญา (อากิญจัญญายตนะ) อย่างเดียวเท่านั้น หรือว่าทรงบัญญัติยอดสัญญาเป็นอันมาก พระเจ้าข้า ?

ภ. เราบัญญัติยอดสัญญาอย่างเดียวก็มี มากก็มี.

ป. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติยอดสัญญาอย่างเดียวก็มีนั้นอย่างไร ที่ว่ามากก็มีนั้นเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า ?

ภ. ภิกษุถึงสัญญานิโรธฉันใด ๆ เราบัญญัติยอดสัญญาฉันนั้น ๆ เราบัญญัติยอดสัญญาอย่างเดียวก็มี มากก็มี อย่างนี้แล.

[๒๘๘] ป. พระเจ้าข้า สัญญาเกิดก่อน ญาณเกิดทีหลัง หรือว่า ทั้งสัญญาทั้งญาณเกิดไม่ก่อนไม่หลังกัน.

ภ. โปฏฐปาทะ สัญญาแลเกิดก่อน ญาณเกิดทีหลัง ก็เพราะสัญญาเกิดขึ้น ญาณจึงเกิดขึ้นได้ เขารู้อย่างนี้ว่า ญาณได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราเพราะสัญญานี้เป็นปัจจัย. ท่านพึงทราบความข้อนั้นโดยปริยายว่า สัญญาเกิดก่อน ญาณเกิดทีหลัง ก็เพราะสัญญาเกิดขึ้น ญาณจึงเกิดขึ้นได้.

[๒๘๙] ป. สัญญาเป็นอัตตาของบุรุษ หรือว่าสัญญาอย่างหนึ่งอัตตาอย่างหนึ่ง พระเจ้าข้า ?

ภ. โปฏฐปาทะ ท่านหมายถึงอัตตาเช่นไร. ?

ป. ข้าพระองค์หมายถึงอัตตาที่หยาบซึ่งมีรูป เป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ มีกวฬิงการาหารเป็นภักษา.

ภ. โปฏฐปาทะ ก็อัตตาของท่านหยาบมีรูป เป็นที่ประชุม

มหาภูตรูป ๔ มีกวฬิงการาหารเป็นภักษา. เมื่อเป็นเช่นนี้สัญญาของท่านจักเป็นอย่างหนึ่ง อัตตาจักเป็นอย่างหนึ่ง. ท่านพึงทราบความข้อนั้นแม้โดยปริยายว่า สัญญาจักเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก อัตตาก็จักเป็นอย่างหนึ่ง. อัตตานั้นหยาบ ซึ่งมีรูป เป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ มีกวฬิงการาหารเป็นภักษา จงยกไว้ก่อน เมื่อเป็นเช่นนั้น สัญญาของบุรุษนี้อย่างหนึ่งต่างหากเกิดขึ้น อย่างหนึ่งต่างหากดับไป ท่านพึงทราบความข้อนั้น โดยปริยายว่า สัญญาจักเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก อัตตาก็จักเป็นอย่างหนึ่ง.

[๒๙๐] ป. ข้าพระองค์หมายถึงอัตตาอันสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบทุกอย่าง มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง.

ภ. โปฏฐปาทะ อัตตาของท่านก็สำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบทุกอย่าง มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง เมื่อเป็นเช่นนั้น สัญญาของท่านจักเป็นอย่างหนึ่ง และอัตตาของท่านก็จักเป็นอย่างหนึ่ง ท่านพึงทราบความข้อนั้นแม้โดยปริยายเช่นดังว่า สัญญาจักเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก อัตตาก็จักเป็นอย่างหนึ่ง. อัตตาสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบทุกอย่าง มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง จงยกไว้ก่อน เมื่อเป็นเช่นนั้น สัญญาของบุรุษนี้อย่างหนึ่งต่างหากเกิดขึ้น อย่างหนึ่งต่างหากดับไป. ท่านพึงทราบความข้อนั้นโดยปริยายว่า สัญญาจักเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก อัตตาก็จักเป็นอย่างหนึ่ง.

[๒๙๑] ป. ข้าพระองค์หมายถึงอัตตาที่ไม่มีรูป สำเร็จด้วยสัญญา.

ภ. โปฏฐปาทะ ก็อัตตาของท่านที่ไม่มีรูป สำเร็จด้วยสัญญา เมื่อเป็นเช่นนั้น สัญญาของท่านจักเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก อัตตาของท่านก็จักเป็นอย่างหนึ่ง ท่านพึงทราบความข้อนั้นแม้โดยปริยายเช่นดังว่า สัญญาจักเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก อัตตาก็จักเป็นอย่างหนึ่ง. อัตตาที่ไม่มีรูป สำเร็จด้วยสัญญานี้ จงยกไว้ก่อน เมื่อเป็นเช่นนั้น สัญญาของบุรุษนี้อย่างหนึ่งต่างหากเกิดขึ้น อย่างหนึ่งต่างหากดับไป ท่านพึงทราบความข้อนั้นแม้โดยปริยายว่า สัญญาจักเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก อัตตาก็

จักเป็นอย่างหนึ่ง.

[๒๙๒] ป. ก็ข้าพระองค์อาจทราบได้หรือไม่ว่า สัญญาเป็นอัตตาของบุรุษ หรือสัญญาอย่างหนึ่ง อัตตาอย่างหนึ่ง.

ภ. โปฏฐปาทะ ข้อว่าสัญญาเป็นอัตตาของบุรุษ หรือสัญญาก็อย่างหนึ่ง อัตตาก็อย่างหนึ่งนั้น อันท่านผู้มีทิฐิเป็นอย่างอื่น มีความพอใจเป็นอย่างอื่น มีความชอบใจเป็นอย่างอื่น มีความมุ่งหมายในลัทธิอื่น มีอาจารย์ในลัทธิอื่น รู้ได้ยากนัก.

ป. ถ้าข้อที่ว่านั้น ข้าพระองค์ผู้มีทิฐิเป็นอย่างอื่น มีความพอใจเป็นอย่างอื่น มีความชอบใจเป็นอย่างอื่น มีความมุ่งหมายในลัทธิอื่น มีอาจารย์ในลัทธิอื่น รู้ได้ยากนักไซร้ ก็คำที่ว่า โลกเที่ยงเท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้หรืออย่างไร พระเจ้าข้า.

ภ. แม้คำว่า โลกเที่ยงเท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เราไม่พยากรณ์.

ป. ก็โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า กระนั้นหรือ พระเจ้าข้า.

ภ. แม้ข้อนั้นเราก็ไม่พยากรณ์.

ป. ก็โลกมีที่สุด ฯลฯ โลกไม่มีที่สุด. ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น. ชีวะอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง. ตถาคต[๑]เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมมี. ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปย่อมไม่มี. ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปยังมีบ้าง ไม่มีบ้าง. ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไป มีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่ นี้แลจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้หรือ พระเจ้าข้า.

ภ. แม้ข้อนั้น ๆ เราก็ไม่พยากรณ์.

ป. ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงพยากรณ์ พระเจ้าข้า.

ภ. เพราะข้อนั้น ๆ ไม่ประกอบด้วยอรรถ ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็น

---

๑. คำว่า ตถาคต ในที่นี้ เป็นคำที่เจ้าลัทธิเรียก อัตตาหรืออาตมัน ไม่ได้หมายถึงพระพุทธเจ้า

ไปเพื่อความคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ฉะนั้นเราจึงไม่พยากรณ์.

[๒๙๓] ป. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์เรื่องอะไร พระเจ้าข้า.

ภ. เราพยากรณ์ว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

ป. ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพยากรณ์อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เพราะข้อนั้น ๆ ประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยธรรม เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด เป็นไปเพื่อความดับ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ เป็นไปเพื่อนิพพาน ฉะนั้นเราจึงพยากรณ์.

ป. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ในบัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบกาลที่สมควรเถิด พระเจ้าข้า ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกจากอาสนะแล้วหลีกไป.

[๒๙๔] ฝ่ายพวกปริพาชกเหล่านั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน ได้พากันรุมต่อว่าโปฏฐปาทปริพาชกด้วยคำตัดพ้อต่าง ๆ ว่า ก็ท่านโปฏฐปาทะเป็นอย่างนี้เอง พลอยชื่นชมคำที่พระสมณโคดมตรัสทุกคำนี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ก็แต่ว่าพวกเราไม่ได้เข้าใจธรรมที่พระสมณโคดมทรงแสดงแล้วแม้สักน้อยหนึ่ง ว่าโลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือโลกไม่มีที่สุด. ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีวะอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง. ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่. ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปไม่มีอยู่. ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี. ตถาคต

เบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็ไม่ใช่ ไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่.

[๒๙๕] เมื่อปริพาชกเหล่านั้นกล่าวแล้วอย่างนี้ โปฏฐปาท-ปริพาชกได้บอกกับพวกเขาว่า พ่อคุณ แม้ฉันก็มิได้เข้าใจธรรมที่พระสมณโคดมแสดงแล้วแม้สักน้อยหนึ่งว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือโลกไม่มีที่สุด. ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีวะอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง. ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่. ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปไม่มีอยู่. ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี. ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็ไม่ใช่ ไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่ ก็แต่ว่าพระสมณโคดมทรงบัญญัติปฏิปทาที่จริง แท้ แน่นอน เป็นธรรมฐิติ[๑] เป็นธรรมนิยาม[๒] ไฉนเล่าวิญญูชนเช่นเรา จักไม่พลอยชื่นชมสุภาษิตของพระสมณโคดมโดยเป็นสุภาษิต.

[๒๙๖] ต่อมา ล่วงไปได้ ๒-๓ วัน จิตตหัตถิสารีบุตรและโปฏฐปาทปริพาชกพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจิตตะผู้เป็นบุตรแห่งควาญช้างถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้านั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ฝ่ายโปฏฐปาทปริพาชกได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันเสร็จแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในคราวนั้น เมื่อพระองค์เสด็จหลีกไปไม่นาน พวกปริพาชกได้พากันรุมต่อว่าข้าพระองค์ด้วยถ้อยคำตัดพ้อต่าง ๆ ว่า ท่านโปฏฐปาทะเป็นอย่างนี้เอง พลอยชื่นชมคำที่พระสมณโคดมตรัสทุกคำว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ฝ่ายพวกเราไม่ได้เข้าใจธรรมที่พระสมณโคดมทรงแสดงแล้วแม้สักน้อยหนึ่งว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือโลกไม่มีที่สุด ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือชีวะอย่างหนึ่ง

---

๑. ความดำรงอยู่ตามกฎธรรมดา (อรรถกถาหมายถึงสภาพตั้งอยู่ในโลกุตรธรรม ๙ หน้า ๑๘๖) ๒. ความเป็นไปตามกฎธรรมชาติ (อรรถกถาหมายถึงกำหนดตามกฎโลกุตร-ธรรม หน้า ๑๘๖)

สรีระอย่างหนึ่ง ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ หรือตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปไม่มีอยู่ ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี หรือตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ก็ไม่ใช่ ไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่ เมื่อพวกปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้บอกปริพาชกเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลาย แม้ข้าพเจ้าเองก็ไม่ได้เข้าใจธรรมที่พระสมณโคดมทรงแสดงแม้สักน้อยหนึ่งว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือโลกไม่มีที่สุด ชีวะอันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือชีวะอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ก็มี หรือตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไป ไม่มีอยู่ ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี หรือตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ก็ไม่ใช่ ไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่. แต่ว่าพระสมณโคดม บัญญัติปฏิปทาที่จริง แท้ แน่นอน เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม ก็เมื่อพระสมณโคดมบัญญัติปฏิปทาที่จริง แท้ แน่นอน เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม ไฉนเล่าวิญญูชนเช่นเรา จักไม่พลอยชื่นชมสุภาษิตของพระสมณโคดมโดยเป็นสุภาษิต

[๒๙๗] ภ. โปฏฐปาทะ ปริพาชกเหล่านี้ทั้งหมดเป็นคนบอดหาจักษุมิได้ ในชุมนุมชนนั้นท่านคนเดียวเป็นคนมีจักษุ. เพราะเราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว ซึ่งธรรมเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียวบ้าง ซึ่งธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียวบ้าง. ก็ธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียวที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว เป็นไฉน ? คือ โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะอันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีวะอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็มี หรือตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไปไม่มีอยู่ ตถาคต เบื้องหน้าแต่ตายมีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี ตถาคตเบื้องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ก็ไม่ใช่ ไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่ เป็นธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว. เพราะเหตุไร เราจึงแสดง จึงบัญญัติว่า เป็นธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว. เพราะธรรมเหล่านี้ไม่

ประกอบด้วยอรรถ ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะฉะนั้นเราจึงแสดง จึงบัญญัติว่าไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว.

[๒๙๘] ก็ธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว เป็นไฉน ? คือ นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ปฏิปทาให้ถึงความดับทุกข์ เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว ก็เพราะเหตุไรเราจึง แสดงแล้ว บัญญัติแล้วว่าเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว ? เพราะธรรมเหล่านี้ประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยธรรม เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด เป็นไปเพื่อความดับ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะฉะนั้นเราจึงแสดง จึงบัญญัติว่าเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว.

[๒๙๙] โปฏฐปาทะ สมณพราหมณ์พวกนั้นมีวาทะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า อัตตาเบื้องหน้าแต่ตายไปมีสุขโดยส่วนเดียว หาโรคมิได้ (ยั่งยืน) เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์พวกนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ได้ยินว่าพวกท่านมีวาทะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า อัตตาเบื้องหน้าแต่ตายไปมีสุขโดยส่วนเดียว หาโรคมิได้ จริงหรือ ? ถ้าว่าพวกเขาถูกเราถามอย่างนี้แล้ว ยอมรับว่าจริง เราจะกล่าวกะพวกเขาอย่างนี้ว่า เออ ก็พวกท่านรู้เห็นโลกมีสุขโดยส่วนเดียวบ้างหรือ. พวกเขาถูกถามดังนี้ก็จะตอบว่าหามิได้ เราจะกล่าวกะพวกเขาว่า เออก็ พวกท่านรู้สึกอัตตาเป็นสุขโดยส่วนเดียวชั่ววันหนึ่งคืนหนึ่ง หรือครึ่งคืนครึ่งวันหรือ พวกเขาก็จะตอบว่าหามิได้ เราจะกล่าวกะพวกเขาว่า เออ ก็พวกท่านรู้ว่านี้มรรคา นี้ปฏิปทา เพื่อทำให้แจ้งซึ่งโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียวหรือ ? พวกเขาก็จะ

ตอบว่า หามิได้. เราก็จะกล่าวกะพวกเขาว่า เออก็ พวกท่านได้ยินเสียงเหล่าเทวดา ผู้เข้าถึงโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียว ผู้กล่าวอยู่ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านปฏิบัติดี ปฏิบัติตรงแล้ว เพื่อทำให้แจ้งซึ่งโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียว เพราะว่าแม้พวกเราปฏิบัติอย่างนี้ จึงเข้าถึงโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียวหรือ. พวกเขาก็จะตอบว่า หามิได้.

ภ. โปฏฐปาทะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนี้ ภาษิตของสมณพราหมณ์พวกนั้นจะถึงความไม่น่าอัศจรรย์ (ไร้ผล) มิใช่หรือ ?

ป. แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น ภาษิตของสมณ-พราหมณ์พวกนั้นก็ย่อมถึงความไม่น่าอัศจรรย์ (ไร้ผล).

[๓๐๐] ภ. โปฏฐปาทะ เช่นเดียวกับบุรุษพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าปรารถนารักใคร่ซึ่งนางงามประจำชนบทนี้ ชนทั้งหลายจะพึงกล่าวกะเขาว่า แน่ะพ่อหนุ่ม นางงามประจำชนบทที่ท่านปรารถนารักใคร่นั้น ท่านรู้หรือว่าเป็นนางกษัตริย์ หรือนางพราหมณี เป็นนางแพศย์ หรือนางศูทร เมื่อเขาถูกถามดังนี้ก็จะตอบว่าไม่รู้. ชนทั้งหลายก็จะพึงกล่าวกะเขาว่า แน่ะพ่อหนุ่ม นางงามประจำชนบทที่ท่านปรารถนารักใคร่นั้น ท่านรู้หรือว่ามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ สูงหรือต่ำ หรือพอสันทัด ดำหรือขาว หรือผิวเหลือง อยู่ในบ้าน ในนิคม หรือในเมืองโน้น ? เขาก็จะตอบว่าไม่รู้ ชนทั้งหลายก็จะกล่าวกะเขาว่า แน่ะพ่อหนุ่ม ท่านปรารถนารักใครนางงามที่ยังไม่รู้ ไม่เห็นกัน ดังนั้นหรือ. เขาก็จะพึงกล่าวว่าถูกแล้ว. โปฏฐปาทะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนั้น คำพูดของบุรุษนั้นย่อมเลื่อนลอยมิใช่หรือ ?

ป. แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น คำพูดของบุรุษนั้นย่อมเลื่อนลอย.

ภ. โปฏฐปาทะ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน สมณพราหมณ์ที่มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า อัตตาเบื้องหน้าแต่ตายไปมีสุขโดยส่วนเดียว หา

โรคมิได้ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์พวกนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ได้ยินว่าพวกท่านมีวาทะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า อัตตาเบื้องหน้าแต่ตายไปมีสุขโดยส่วนเดียว หาโรคมิได้ จริงหรือ ? ถ้าพวกเขาถูกเราถามอย่างนี้แล้ว ยอมรับว่าจริง เราก็จะกล่าวกะพวกเขาว่า เออก็ พวกท่านรู้เห็นโลกมีสุขโดยส่วนเดียวบ้างหรือ. พวกเขาถูกถามดังนี้ก็จะตอบว่า หามิได้. เราจะกล่าวกะพวกเขาว่า เออก็ พวกท่านรู้สึกอัตตาเป็นสุขโดยส่วนเดียวชั่ววันหนึ่งคืนหนึ่งหรือครึ่งคืนครึ่งวันหรือ. พวกเขาก็จะตอบว่า หามิได้. เราจะกล่าวกะพวกเขาว่า เออก็ พวกท่านรู้ว่า นี้มรรคา นี้ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโลกมีสุขโดยส่วนเดียวหรือ. พวกเขาก็จะตอบว่า หามิได้. เราก็จะกล่าวกะพวกเขาว่า พวกท่านได้ยินเสียงเหล่าเทวดา ผู้เข้าถึงโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียวผู้กล่าวอยู่ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านปฏิบัติดี ปฏิบัติตรงแล้ว เพื่อทำให้แจ้งซึ่งโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียว เพราะว่าแม้พวกเราปฏิบัติอย่างนี้จึงเข้าถึงโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียวหรือ. พวกเขาก็จะตอบว่า หามิได้.

ภ. โปฏฐปาทะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนั้น ภาษิตของสมณพราหมณ์พวกนั้นจะถึงความไม่น่าอัศจรรย์ (ไร้ผล) มิใช่หรือ ?

ป. แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น ภาษิตของสมณพราหมณ์พวกนั้น ก็ย่อมถึงความไม่น่าอัศจรรย์ (ไร้ผล).

[๓๐๑] ภ. โปฏฐปาทะ เช่นเดียวกับบุรุษพึงทำบันไดที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่งเพื่อขึ้นสู่ปราสาท ชนทั้งหลายถามเขาว่า แน่ะพ่อคุณ ปราสาทที่ท่านทำบันไดเพื่อจะขึ้น ท่านรู้จักหรือว่าปราสาทนั้นอยู่ทางทิศตะวันออกหรือทิศใต้ ทิศตะวันตกหรือทิศเหนือ และสูงหรือต่ำ หรือพอปานกลาง ? เมื่อถูกถามอย่างนี้ เขาก็ตอบว่า ไม่รู้. ชนทั้งหลาย ก็กล่าวกะเขาว่า แน่ะพ่อคุณ ปราสาทที่ท่านไม่รู้ไม่เห็น ท่านจะทำบันไดเพื่อขึ้นได้หรือ ? เมื่อถูกถามอย่างนี้ เขาตอบว่า ถูกแล้ว.

ภ. โปฏฐปาทะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนั้น คำพูดของบุรุษนั้นจะถึงความไม่น่าอัศจรรย์มิใช่หรือ ?

ป. แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น คำพูดของบุรุษนั้นถึงความเป็นของไม่น่าอัศจรรย์

ภ. โปฏฐปาทะ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน สมณพราหมณ์ที่มีวาทะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า เบื้องหน้าแต่ตายไปอัตตามีสุขโดยส่วนเดียว หาโรคมิได้ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์พวกนั้นแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า พวกท่านมีวาทะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า เบื้องหน้าแต่ตายไป อัตตามีสุขโดยส่วนเดียว หาโรคมิได้. จริงหรือ. ถ้าสมณพราหมณ์พวกนั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้ว ยอมรับว่าจริง เราจะกล่าวกะพวกเขาอย่างนี้ว่า เออก็ พวกท่านรู้เห็นโลกมีสุขโดยส่วนเดียวบ้างหรือ. พวกเขาถูกถามดังนี้ก็จะตอบว่า หามิได้ เราจะกล่าวกะพวกเขาว่า เออก็ พวกท่านรู้สึกอัตตามีสุขโดยส่วนเดียวชั่ววันหนึ่งคืนหนึ่ง หรือกึ่งวันกึ่งคืนหรือ พวกเขาก็จะตอบว่า หามิได้ เราจะกล่าวกะพวกเขาว่า เออก็ พวกท่านรู้ว่านี้มรรคา นี้ข้อปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโลกมีสุขโดยส่วนเดียวบ้างหรือ. พวกเขาก็จะตอบว่า หามิได้ เราจะกล่าวกะพวกเขาว่า เออก็ พวกท่านได้ยินเสียงเหล่าเทวดา ผู้เข้าถึงโลกมีสุขโดยส่วนเดียวผู้กล่าวอยู่ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านปฏิบัติดี ปฏิบัติตรงแล้ว เพื่อทำให้แจ้งซึ่งโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียว เพราะว่าแม้พวกเราปฏิบัติอย่างนี้จึงเข้าถึงโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียวหรือ. เขาก็จะตอบว่า หามิได้.

ภ. โปฏฐปาทะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนั้น ภาษิตของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ก็จะถึงความไม่น่าอัศจรรย์มิใช่หรือ ?

ป. แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น ภาษิตของสมณพราหมณ์เหล่านั้นก็จะถึงความเป็นของไม่น่าอัศจรรย์.

[๓๐๒] ภ. โปฏฐปาทะ การได้อัตภาพ ๓ นี้ คือที่หยาบที่สำเร็จด้วยใจ ที่หารูปมิได้. ก็การได้อัตภาพที่หยาบเป็นไฉน. กายที่มีรูปเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูต ๔ มีคำข้าวเป็นภักษา นี้คือการได้อัตภาพที่หยาบ. การได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจเป็นไฉน. กายที่มีรูปสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบทุกอย่าง มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง นี้คือการได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจ. การได้อัตภาพอันหารูปมิได้เป็นไฉน. กายอันหารูปมิได้สำเร็จด้วยสัญญา นี้คือการได้อัตภาพอันหารูปมิได้.

[๓๐๓] ภ. โปฏฐปาทะ เราจะแสดงธรรมเพื่อการละความได้อัตภาพที่หยาบว่า พวกท่านปฏิบัติอย่างไร จักละสังกิเลสธรรมได้ โวทานธรรม[๑] จักเจริญยิ่ง ท่านทั้งหลายจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบันเข้าถึงอยู่.

ภ. โปฏฐปาทะ ก็ท่านจะพึงมีความเห็นอย่างนี้ว่า สังกิเลสธรรมจักเป็นอันละได้ โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง ผู้มีความเพียรจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ แต่เป็นการอยู่ลำบาก.

ภ. โปฏฐปาทะ ก็ท่านไม่ควรเห็นอย่างนั้น แท้จริงสังกิเลสธรรมจักเป็นอันละได้ โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง ผู้มีความเพียรจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ความปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สติสัมปชัญญะ และความอยู่สบายจักมี.

[๓๐๔] ภ. โปฏฐปาทะ เราจะแสดงธรรม เพื่อการละความได้อัตภาพแม้ที่สำเร็จด้วยใจว่า พวกท่านปฏิบัติอย่างไร จึงจักละสังกิเลสธรรมได้ โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง พวกท่านจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ โปฏฐปาทะ บางคราวท่านจะพึงมีความเห็นอย่างนี้ว่า สังกิเลสธรรมเรา

---

๑. ธรรมอันผ่องแผ้ว

จะละได้ โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง ผู้มีความเพียรจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัว ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ แต่เป็นการอยู่ลำบาก โปฏฐปาทะ แต่เรื่องนี้ท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น ที่แท้สังกิเลสธรรม พวกท่านจักละได้ โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง ผู้มีความเพียรจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ความปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สติสัมปชัญญะ และความอยู่สบายจักมี.

[๓๐๕] ภ. โปฏฐปาทะ เราจะแสดงธรรม เพื่อการละความได้อัตภาพแม้ที่ไม่มีรูปว่า พวกท่านปฏิบัติอย่างไรจึงจักละสังกิเลสธรรมได้ โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง พวกท่านจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบันเข้าถึงอยู่. โปฏฐปาทะ บางคราวท่านจะพึงมีความเห็นอย่างนี้ว่า สังกิเลสธรรมเราจักละได้ โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง ผู้มีความเพียรจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ แต่เป็นการอยู่ลำบาก โปฏฐปาทะ แต่เรื่องนี้ท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น ที่แท้สังกิเลสธรรม พวกท่านจักละได้ โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง ผู้มีความเพียรจะทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ความปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สติสัมปชัญญะและความอยู่สบายจักมี.

[๓๐๖] โปฏฐปาทะ ถ้าเจ้าลัทธิพวกอื่น จะพึงถามพวกเราว่า แน่ะท่าน การได้อัตภาพที่ทยาบซึ่งท่านแสดงธรรมเพื่อให้ละเสีย ว่า พวกท่านปฏิบัติอย่างไร จักละสังกิเลสธรรมได้ โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง ท่านทั้งหลายจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญาด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบันเข้าถึงอยู่เป็นไฉน ? พวกเราถูกถามแล้วอย่างนี้พึงพยากรณ์แก่เขาว่า นี้แลคือการได้อัตภาพอันทยาบที่เราแสดงธรรมเพื่อละเสียว่า พวกท่านปฏิบัติอย่างไร จักละสังกิเลสธรรมได้

โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง ท่านทั้งหลายจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบันเข้าถึงอยู่.

[๓๐๗] โปฏฐปาทะ ถ้าเจ้าลัทธิพวกอื่นจะพึงถามพวกเราว่า แน่ะท่าน ก็การได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจ ฯลฯ การได้อัตภาพที่หารูปมิได้ซึ่งท่านแสดงธรรมเพื่อให้ละเสียว่า พวกท่านปฏิบัติอย่างไร จึงจักละสังกิเลสธรรมได้ โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง ท่านทั้งหลายจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบันเข้าถึงอยู่เป็นไฉน ? โปฏฐปาทะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนั้น ภาษิตก็ถึงความน่าอัศจรรย์ มิใช่หรือ ?

ป. แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น ภาษิตก็ถึงความน่าอัศจรรย์.

[๓๐๘] ภ. โปฏฐปาทะ เช่นเดียวกับบุรุษพึงทำบันไดเพื่อขึ้นสู่ปราสาท. ที่ใต้ปราสาทนั้น ชนทั้งหลายจะพึงกล่าวกะเขาว่า แน่ะพ่อคุณ ปราสาทที่ท่านทำบันไดเพื่อจะขึ้น ท่านรู้หรือว่าอยู่ทิศตะวันออกหรือทิศใต้ ทิศตะวันตกหรือทิศเหนือ สูงหรือต่ำ หรือพอปานกลาง. ถ้าบุรุษนั้นจะพึงตอบอย่างนี้ว่า ปราสาทที่เราทำบันไดเพื่อจะขึ้นอยู่ที่ใต้ปราสาทนี้แหละ.

โปฏฐปาทะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนั้น คำพูดของบุรุษนั้นก็ถึงความน่าอัศจรรย์มิใช่หรือ ?

ป. แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น คำพูดของบุรุษนั้นก็ถึงความน่าอัศจรรย์.

ภ. โปฏฐปาทะ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถ้าเจ้าลัทธิอื่นพึงถามพวกเราว่า การได้อัตภาพที่หยาบ....การที่ได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจ....การได้อัตภาพที่หารูปมิได้....ซึ่งท่านแสดงธรรมเพื่อให้ละเสียว่า พวกท่านปฏิบัติอย่างไรจึงจักละสังกิเลสธรรมได้ โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง ท่านทั้งหลายจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ เป็นไฉน ? พวกเราถูกถามแล้วอย่างนี้

พึงพยากรณ์แก่พวกเขาว่า นี้แลคือ การได้อัตภาพอันไม่มีรูปที่เราแสดงธรรมเพื่อละเสียว่า พวกท่านปฏิบัติอย่างไรจักละสังกิเลสธรรมได้ โวทานธรรมจักเจริญยิ่ง ท่านทั้งหลายจักทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา ด้วยความรู้ยิ่งเฉพาะตัวในปัจจุบันเข้าถึงแลอยู่. โปฏฐปาทะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนั้น ภาษิตจะถึงความน่าอัศจรรย์ มิใช่หรือ ?

ป. แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น ภาษิตก็ถึงความอัศจรรย์.

[๓๐๙] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว จิตตะบุตรควาญช้างได้ทูลว่า พระเจ้าข้า สมัยใดได้อัตภาพอันหยาบ สมัยนั้นการได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจเป็นโมฆะ การได้อัตภาพที่ไม่มีรูปก็เป็นโมฆะ ในสมัยนั้นพึงมีแต่การได้อัตภาพอันหยาบ เป็นสัจจะกระนั้นหรือ และสมัยใดได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจ สมัยนั้นการได้อัตภาพอันหยาบ เป็นโมฆะ การได้อัตภาพอันไม่มีรูปก็เป็นโมฆะ ในสมัยนั้น การได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจ เป็นสัจจะกระนั้นหรือ และสมัยใดได้อัตภาพอันไม่มีรูป สมัยนั้นการได้อัตภาพอันหยาบเป็นโมฆะ การได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจก็เป็นโมฆะ ในสมัยนั้นการได้อัตภาพอันไม่มีรูป เป็นสัจจะกระนั้นหรือ.

ภ. จิตตะ สมัยใดได้อัตภาพที่หยาบ สมัยนั้นมิได้ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันสำเร็จด้วยใจ ทั้งไม่ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันไม่มีรูป ในสมัยนั้นถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันหยาบอย่างเดียว. สมัยใดได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจ สมัยนั้นมิได้ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพที่หยาบ ทั้งไม่ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันไม่มีรูป ในสมัยนั้น ถึงซึ่งอันนับว่าได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจอย่างเดียว. สมัยใดได้อัตภาพอันไม่มีรูป สมัยนั้นมิได้ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพที่หยาบ ทั้งมิได้ถึงซึ่งอันนับว่าได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจ ในสมัยนั้นถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันไม่มีรูปอย่างเดียว.

[๓๑๐] ภ. จิตตะ ถ้าเขาจะฟังถามท่านอย่างนี้ว่า ท่านได้มีแล้วในอดีต มิใช่ว่าไม่ได้มีแล้ว ท่านจักมีในอนาคต มิใช่ว่าจักไม่มี ท่านมีอยู่ในบัดนี้ มิใช่ว่าไม่มี กระนั้นหรือ. ท่านถูกถามอย่างนี้ จะพึงพยากรณ์อย่างไร ?

จ. ถ้าข้าพระองค์ถูกถามอย่างนั้นพึงพยากรณ์ว่า ข้าพเจ้าได้มีแล้วในอดีต มิใช่ว่าไม่ได้มีแล้ว ข้าพเจ้าจักมีในอนาคต มิใช่ว่าจักไม่มี ข้าพเจ้ามีอยู่ในบัดนี้ มิใช่ว่าไม่มี เมื่อถูกถามอย่างนี้จะพึงพยากรณ์อย่างนี้ พระเจ้าข้า.

[๓๑๑] ภ. จิตตะ ถ้าเขาจะพึงถามท่านอย่างนี้ว่า การได้อัตภาพใดที่เป็นอดีตได้มีแล้วแก่ท่าน การได้อัตภาพนั้นแลเป็นสัจจะ การได้อัตภาพที่เป็นอนาคตที่เป็นปัจจุบันเป็นโมฆะ การได้อัตภาพที่เป็นอนาคตใดจักมีแก่ท่าน การได้อัตภาพนั้นแลจักเป็นสัจจะ การได้อัตภาพที่เป็นอดีต ที่เป็นปัจจุบันเป็นโมฆะ การได้อัตภาพเป็นปัจจุบันใดมีอยู่แก่ท่าน การได้อัตภาพนั้นแลเป็นสัจจะ การได้อัตภาพที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคตเป็นโมฆะ กระนั้นหรือ ? ท่านถูกถามอย่างนี้จะพึงพยากรณ์ อย่างไร.

จ. ถ้าข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ว่า การได้อัตภาพที่เป็นอดีตใดได้มีแล้วแก่ท่าน ในสมัยนั้นการได้อัตภาพนั้นแลเป็นสัจจะ การได้อัตภาพที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบันเป็นโมฆะ การได้อัตภาพที่เป็นอนาคตใดจักมีแก่ท่าน สมัยนั้นการได้อัตภาพนั้นแลจักเป็นสัจจะ การได้อัตภาพที่เป็นอดีต ที่เป็นปัจจุบัน เป็นโมฆะ การได้อัตภาพที่เป็นปัจจุบันใดมีอยู่แก่ท่านนั้น การได้อัตภาพนั้นแลเป็นสัจจะ การได้อัตภาพที่เป็นอดีตที่เป็นอนาคต เป็นโมฆะ กระนั้นหรือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อถูกถามอย่างนี้จะพึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า การได้อัตภาพที่เป็นอดีตใดได้มีแล้วแก่ข้าพเจ้า ในสมัยนั้นการได้อัตภาพนั้นแลได้เป็นสัจจะ การได้อัตภาพที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบันเป็นโมฆะ การได้อัตภาพที่เป็นอนาคตใดจักมีแก่ข้าพเจ้า สมัยนั้นการได้อัตภาพนั้นแลจักเป็นสัจจะ การได้

อัตภาพที่เป็นอดีต ที่เป็นปัจจุบันเป็นโมฆะ การได้อัตภาพที่เป็นปัจจุบันใด มีอยู่แก่ข้าพเจ้านั้น การได้อัตภาพนั้นแลเป็นสัจจะ การได้อัตภาพที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคตเป็นโมฆะ เมื่อถูกถามอย่างนี้ จะพึงพยากรณ์อย่างนี้แล พระเจ้าข้า.

[๓๑๒] ภ. จิตตะ สมัยใดได้อัตภาพที่หยาบ สมัยนั้นมิได้ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันสำเร็จด้วยใจ ทั้งไม่ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันไม่มีรูป สมัยนั้นถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันหยาบอย่างเดียว สมัยใดได้อัตภาพอันสำเร็จด้วยใจ สมัยนั้นมิได้ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพที่หยาบ ทั้งไม่ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันไม่มีรูป สมัยนั้นถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันสำเร็จด้วยใจอย่างเดียว สมัยใดได้อัตภาพอันไม่มีรูป สมัยนั้นมิได้ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพที่หยาบ ทั้งไม่ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันสำเร็จด้วยใจ สมัยนั้นถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันไม่มีรูปอย่างเดียว. เช่นเดียวกับนมสดมีจากแม่โค นมส้มมีจากนมสด เนยข้นมีจากนมส้ม เนยใสมีจากเนยข้น ฟองเนยใสมีจากเนยใส สมัยใดยังเป็นนมสดอยู่ สมัยนั้นก็ไม่ถึงซึ่งอันนับว่าเป็นนมส้ม เป็นเนยข้น เป็นเนยใส เป็นฟองเนยใส สมัยนั้นถึงซึ่งอันนับว่า เป็นนมสดอย่างเดียว. สมัยใดเป็นนมส้ม. เป็นเนยข้น. เป็นเนยใส เป็นฟองเนยใส สมัยนั้นก็ไม่ถึงซึ่งอันนับว่าเป็นนมสด ไม่ถึงซึ่งอันนับว่า นมส้ม ไม่ถึงซึ่งอันนับว่า เนยข้น ไม่ถึงซึ่งอันนับว่า เนยใส ถึงซึ่งอันนับว่า ฟองเนยใสอย่างเดียว.

ภ. จิตตะ ฉันนั้นเหมือนกัน สมัยใดได้อัตภาพที่หยาบ สมัยนั้นมิได้ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันสำเร็จด้วยใจ ทั้งไม่ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันไม่มีรูป สมัยนั้นถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันหยาบอย่างเดียว สมัยใดได้อัตภาพอันสำเร็จด้วยใจ สมัยนั้นมิได้ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพที่หยาบ ทั้งไม่ถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันไม่มีรูป สมัยนั้นถึงซึ่งอันนับว่า ได้อัตภาพอันสำเร็จด้วยใจอย่างเดียว จิตตะเหล่านี้แล

เป็นโลกสมัญญา (ชื่อตามโลก) โลกนิรุตติ (ภาษาชาวโลก) โลกโวหาร (โวหารของชาวโลก) โลกบัญญัติ (บัญญัติของชาวโกล) ที่ตถาคตใช้เรียก แต่ไม่ยึดถือ.

[๓๑๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว โปฏฐปาท-ปริพาชกได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักษุจักเห็นรูปได้ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าประกาศพระธรรมโดยอเนกปริยายฉันนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า กับทั้งพระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ฝ่ายจิตตหัตถิ-สารีบุตรก็ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์ แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักษุจักเห็นรูปฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าประกาศพระธรรมโดยอเนกปริยายฉันนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอถึงพระผู้มีพระคาดเจ้ากับทั้งพระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ข้าพระองค์พึงได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจิตตหัตถิสารีบุตรได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ท่านอุปสมบทได้ไม่นาน หลีกออกไปอยู่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้ว ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ ต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ท่าน

จิตตหัตถิสารีบุตรได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในพระอรหันต์ทั้งหลาย ฉะนี้แล.

โปฏฐปาทสูตรที่ ๙ จบ

อรรถกถาโปฏฐปาทสูตร

ว่าด้วยเรื่องโปฏฐปาทปริพาชก

โปฏฐปาทสูตรมีคำเริ่มต้นว่า **ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯลฯ ใกล้กรุงสาวัตถี (เอวมฺเม สุตํ ฯเปฯ สาวตฺถิยํ)**

ในโปฏฐปาทสูตรนั้น มีคำพรรณนาตามลำดับบทดังต่อไปนี้.

ข้อว่า **ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกะ ใกล้กรุงสาวัตถี (สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม)** ความว่า ทรงอาศัยกรุงสาวัตถีประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามที่ท่านอนาถบิณฑิกคหบดี ให้สร้างในสวนของกุมารพระนามว่า เชต.

คำว่า **โปฏฐปาทปริพาชก (โปฏฺฐปาโท ปริพฺพาชโก)** ความว่า ฉันนปริพาชก ชื่อ โปฏฐปาทะ. ได้ยินว่าในเวลาเป็นคฤหัสถ์เขาเป็นพราหมณ์มหาศาล เห็นโทษในกามจึงละกองโภคทรัพย์จำนวน ๔๐ โกฏิ บวชเป็นคณาจารย์ของเดียรถีย์ทั้งหลาย.

พราหมณ์และบรรพชิตทั้งหลายย่อมโต้ตอบลัทธิในสถานที่นั้น เพราะฉะนั้นสถานที่นั้นจึงชื่อว่า **สมยปฺปวาทกํ (สถานที่โต้ตอบลัทธิ)** นัยว่า พราหมณ์ทั้งหลายมีจังกีพราหมณ์ ตารุกขพราหมณ์ และโปกขรสาติพราหมณ์เป็นต้น และบรรพชิตทั้งหลายมีนิครนถปริพาชกและอเจลก-ปริพาชกเป็นต้น ประชุมกันในสถานที่นั้นแล้วโต้ตอบ กล่าวแสดงลัทธิ

ของตน ๆ ในสถานที่นั้น เพราะฉะนั้นอารามนั้นจึงเรียกว่า **สถานที่โต้ตอบลัทธิ**. อารามนั้นเทียว ชื่อว่า แถวปาไม้มะพลับ เพราะเป็นอารามที่แนวต้นมะพลับ คือแถวต้นมะพลับล้อมรอบ. ก็เพราะในอารามนั้นเริ่มแรกมีศาลาเพียงหลังเดียวเท่านั้น ภายหลังชนทั้งหลาย อาศัยปริพาชกผู้มีบุญมากสร้างศาลาหลายหลัง เพราะฉะนั้นอารามนั้น จึงเรียกว่า **มีศาลาที่พักหลังเดียว (เอกสาลโก)** ด้วยอำนาจแห่งชื่อที่ได้มา เพราะอาศัยศาลาหลังเดียวนั้นเอง. ก็อารามนั้นสมบูรณ์ด้วยดอกและผล เป็นสวนที่พระนางมัลลิการาชเทวีของพระเจ้าปเสนทิโกศลสร้างถวาย จึงเรียกว่า **มัลลิกายาราม** (เป็นอารามของพระนางมัลลิกา). ในสถานที่สำหรับโต้ตอบลัทธิแถวปาไม้มะพลับ มีศาลาที่พักหลังเดียว เป็นอารามของพระนางมัลลิกานั้น.

คำว่า **อาศัยอยู่ (ปฏิวสติ)** ความว่า พักอยู่ เพราะเป็นสถานที่อยู่ผาสุก. ต่อมาวันหนึ่งในปัจจุสสมัยใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแผ่พระสัพพัญญุตญาณ ทรงพิจารณาดูโลก ทรงเห็นปริพาชกเข้ามาภายในข่ายคือพระญาณ ทรงใคร่ครวญว่า โปฏฐปาทะนี้ย่อมปรากฏ ในข่ายคือญาณของเรา จักมีอะไรหนอ ทรงเห็นว่าในวันนี้เราจักไปในอารามนั้น ลำดับนั้นโปฏฐปาทะจักถามเราถึงนิโรธและการออกจากนิโรธ เราจักเทียบด้วยญาณของพระพุทธเจ้าทั้งปวงแสดงทั้งสองอย่างนั้น แก่โปฏฐปาทะนั้น ครั้นล่วงไป ๒-๓ วัน เขาจักพาจิตตะผู้เป็นบุตรควาญช้างมาสู่สำนักของเรา เราจักแสดงธรรมแก่เขาทั้งสองคนนั้น ในที่สุดเทศนา โปฏฐปาทะจักถึงเราเป็นสรณะ จิตตะผู้เป็นบุตรควาญช้าง บวชในสำนักของเราแล้วจักบรรลุพระอรหัต แต่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงชำระพระสรีระแต่เช้าตรู่ ทรงครองอันตรวาสกสองชั้นซึ่งย้อมดีแล้ว ทรงคาดประคดเช่นกับสายฟ้า ทรงห่มเฉวียงบ่าซึ่งผ้าบังสุกุลสีเมฆ ดุจประหนึ่งมหาเมฆล้อมรอบเขายุคันธรอยู่ฉะนั้น ทรงคล้องบาตรศิลาอันมีค่ามากที่พระอังสะข้างซ้าย ดำริว่าเราจักเข้าไปในกรุงสาวัตถีเพื่อบิณฑบาต เสด็จลีลาศออกจากพระวิหาร

เหมือนราชสีห์ออกจากเชิงเขาหิมพานต์ฉะนั้น. ท่านหมายถึงอรรถนี้จึงกล่าวว่า **ครั้งนั้น ... พระผู้มีพระภาคเจ้า (อถโข ภควา)** เป็นต้น.

คำว่า **ได้ทรงดำริว่า (เอตทโหสิ)** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปใกล้ประตูพระนครแล้ว ทรงมองดูดวงอาทิตย์จนทรงพอพระทัยของพระองค์ ทรงเห็นว่าเวลายังเช้านักจึงมีพระดำริเช่นนั้น. คำว่า **ถ้ากระไรเรา (ยนฺนูนาหํ)** เป็นนิบาตเหมือนแสดงความสงสัย. ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีความสงสัย. แต่พระปริวิตกเบื้องต้นได้มีแก่พระพุทธเจ้าอย่างนี้ว่า เราจักทำกิจนี้ จักไม่ทำกิจนี้ เราจักแสดงธรรมแก่คนนี้ จักไม่แสดงธรรมแก่คนนี้ ด้วยเหตุนั้นจึงตรัสว่า **ยนฺนูนาหํ** ความว่า **ก็ถ้าเรา**.

คำว่า **ด้วยเสียงดังลั่น (อุนฺนาทินิยา)** ความว่า ดังลั่น. ก็เสียงนั้นซึ่งบันลืออย่างนี้ ชื่อว่า สูง ด้วยสามารถไปในส่วนเบื้องสูง ชื่อว่าเสียงดัง ด้วยสามารถกระจายไปในทิศทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ด้วยเสียงอันดังลั่น. จริงอยู่เจติยวัตร โพธิวัตร อาจริยวัตร อุปัชฌายวัตร หรือ โยนิโสมนสิการ อันชื่อว่าควรลุกขึ้นทำแต่เช้า ย่อมไม่มีแก่ปริพาชกเหล่านั้น. เพราะเหตุนั้นปริพาชกเหล่านั้นลุกขึ้นแต่เช้าตรู่แล้วนั่งในที่มีแสงแดดอ่อน ปรารภถึงอวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้นของกันและกันอย่างนี้ว่า มือของคนนี้งาม เท้าของคนนี้งาม หรือปรารภถึงผิวพรรณของหญิงชาย เด็กชายและเด็กหญิงทั้งหลาย หรือปรารภถึงวัตถุอื่นที่มีความยินดีในกามและความยินดีในภพเป็นต้น ตั้งเรื่องขึ้นแล้วกล่าวดิรัจฉานกถาต่าง ๆ มีพูดถึงพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้นโดยลำดับ. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **กล่าวดิรัจฉานกถาต่าง ๆ ด้วยเสียงดังลั่น (อุนฺนาทินิยา อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทาย อเนกวิหิตํ ติรจฺฉานกถํ กเถนฺติยา)**

ต่อแต่นั้นโปฏฐปาทปริพาชกมองดูปริพาชกพวกนั้นคิดว่า ปริพาชกเหล่านี้ไม่เคารพต่อกันและกันเลย และพวกเราก็จะเป็นเหมือนหิ่งห้อยเมื่อพระอาทิตย์ขึ้น จำเดิมแต่พระสมณโคดมเสด็จมาปรากฏ แม้ลาภ

สักการะของพวกเราก็เสื่อมไป ก็ถ้าพระสมณโคดม สาวกของพระโคดม หรือคฤหัสถ์ผู้บำรุงพระสมณโคดมนั้น จะพึงมาสู่สถานที่นี้ไซร้ ก็จักมีความน่าละอายเหลือเกิน อนึ่ง โทษของบริษัทแล จะตกอยู่กับหัวหน้าบริษัทเท่านั้น ดังนี้ เหลียวมองรอบ ๆ ก็เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **โปฏฐปาทปริพาชกได้เห็น ฯลฯ พวกปริพาชกเหล่านั้นได้พากันนิ่ง (อทฺทสา โข โปฏฺฐปาโท ปริพฺพาชโก ฯเปฯ ตุณฺหี อเหสุ)**.

ในคำเหล่านั้น คำว่า **จึงได้ห้าม (สณฺฐเปสิ)** อธิบายว่า ให้สำเหนียกถึงโทษแห่งเสียงนั้น คือ ให้เงียบเสียง พักเสียงนั้นโดยประการที่เสียงจะเงียบสงบ. เพื่อปกปิดโทษของเสียงนั้น เหมือนอย่างบุรุษเข้ามาสู่ท่ามกลางบริษัท ย่อมนุ่งผ้าเรียบร้อย ห่มผ้าเรียบร้อย เช็ดถูสถานที่สกปรกด้วยธุลีเพื่อปกปิดโทษฉะนั้น. คำว่า **เบา ๆ เสียงหน่อย (อปฺปสทฺทา โภนฺโต)** ความว่า เมื่อให้สำเหนียก ก็ให้เงียบเสียงนั้นโดยประการที่เสียงจะเงียบอย่างดี. คำว่า **โปรดเสียงเบา (อปฺปสทฺทกาโม)** ความว่า โปรดเสียงเบา คนหนึ่งนั่ง คนหนึ่งยืน ย่อมไม่ให้รวมกันเป็นหมู่. คำว่า **บางทีก็จะเสด็จเข้ามา (อุปสงฺกมิตพฺพํ มญฺเญยฺย)** ความว่า เข้าใจว่าจะเสด็จเข้ามาในสถานที่นี้. ถามว่า ก็เพราะเหตุอะไร โปฏฐปาทปริพาชกนั้นจึงหวังการเสด็จเข้ามาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ? แก้ว่า เพราะอยากให้ตนมีความสำคัญขึ้น.

ได้ยินว่าปริพาชกทั้งหลาย เมื่อพระพุทธเจ้าหรือสาวกของพระพุทธเจ้ามาสู่สำนักของตนแล้ว ย่อมอวดตนในสำนักของผู้บำรุงทั้งหลายของตน ย่อมยกตนไว้ในที่สูงว่า ในวันนี้พระสมณโคดมเสด็จมาสู่สำนักของพวกเรา พระสารีบุตรก็มา ท่านไม่ไปยังสำนักของใครเลย ท่านทั้งหลายพึงดูความยิ่งใหญ่ของพวกเรา ย่อมพยายามคบหาอุปัฏฐากทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย. ได้ยินว่าปริพาชกเหล่านั้นเห็นอุปัฏฐากทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ทั้งพระโคดมผู้เจริญ ผู้เป็น

ครูของพวกท่าน ทั้งสาวกของพระโคดม ก็ยังมาสู่สำนักของพวกเรา พวกเราเป็นอันเดียวกัน แต่ท่านทั้งหลายไม่อยากมองเราด้วยทางตาไม่ทำสามีจิกรรม พวกเราทำความผิดอะไรแก่พวกท่านเล่า ต่อแต่นั้นมาคนบางพวกคิดว่า แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ยังไปสู่สำนัก ของปริพาชกเหล่านั้นได้ ไฉนพวกเราจะไปไม่ได้ พบเห็นพวกปริพาชกจึงไม่ละเลย.

คำว่า **ได้พากันนิ่ง (ตุณฺหี อเหสุ)** ความว่า พวกปริพาชกเหล่านั้นล้อมโปฏฐปาทะแล้วพากันนั่งเงียบ.

คำว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาดีแล้ว (สฺวาคตํ ภนฺเต)** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นการดี. ท่านแสดงไว้ว่า ก็ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาก็มีความยินดี ครั้นเสด็จไปก็เศร้าโศก. ถามว่า เพราะเหตุอะไร โปฏฐปาทะจึงทูลว่า **นานจริงหนอ ... พระเจ้าข้า** แม้ในกาลก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าเคยเสด็จไปในที่นั้นหรือ ? ตอบว่า ไม่เคยเสด็จไป. ก็มนุษย์ทั้งหลายย่อมทักทายด้วยคำน่ารักเป็นต้นอย่างนี้ว่า ท่านจะไปไหน ไปไหนมา ท่านหลงทางหรือ ท่านมานานแล้วหรือ เพราะเหตุนั้นโปฏฐปาทะจึงทูลอย่างนั้น. ก็ครั้นทูลอย่างนี้แล้วไม่นั่งนิ่ง กระด้างด้วยมานะ แต่ลุกจากอาสนะทำการต้อนรับพระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยว่าปริพาชกเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไป เป็นไปไม่ได้ที่จะไม่เชื้อเชิญด้วยอาสนะ หรือไม่ทำการอ่อนน้อม. เพราะเหตุอะไร ? เพราะความเป็นผู้มีตระกูลสูง. ปริพาชกนี้ตบอาสนะที่ตนนั่งแล้ว เมื่อจะทูลเชิญพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยอาสนะ ได้ทูลว่า **เชิญประทับนั่งเถิด พระเจ้าข้า นี่อาสนะได้ปูไว้แล้ว** คำว่า **เรื่องอะไรที่พวกท่านสนทนากันค้างไว้ (อนฺตรากถา วิปฺปกตา)** ความว่า ทรงเปิดเผยอย่างพระสัพพัญญูว่า ตั้งแต่พวกท่านนั่งอยู่แต่ต้นจนถึงเรามา สนทนาเรื่องอะไรกันค้างไว้ในระหว่างนั้น คือ เรื่องอะไรที่ยังไม่จบ เพราะเหตุเรามาถึง ขอพวกท่านจงบอกเถิด เราจะต่อเรื่องนั้นแสดงให้จบ.

ว่าด้วยอภิสัญญานิโรธ

ลำดับนั้น ปริพาชกแสดงว่ากถานั้นเป็นกถาไร้ประโยชน์ ไม่มีสาระ อิงอาศัยวัฏฏะ ไม่ควรนำมากล่าวเฉพาะพระพักตร์ของพระองค์ จึงทูลคำเป็นต้นว่า **งดไว้ก่อน**. คำว่า **งดไว้ก่อน ...พระเจ้าข้า (ติฏฺฐเตสา ภนฺเต)** ความว่า ปริพาชกแสดงว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจักประสงค์จะฟังไซร้ จะทรงสดับเรื่องนั้นภายหลังก็ได้ไม่ยาก ก็ประโยชน์ด้วยกถานี้ไม่มีแก่พวกข้าพระองค์ แต่พวกข้าพระองค์ได้การเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จะทูลถามถึงเรื่องที่ดีอย่างอื่นเทียว. ต่อแต่นั้นเมื่อจะทูลถามเรื่องนั้นจึงทูลคำเป็นต้นว่า **วันก่อน ๆ** ...

ในคำเหล่านั้น คำว่า **ในศาลาถกแถลง (โกตูหลสาลายํ)** ความว่า ศาลาแต่ละหลังชื่อว่า ศาลาอลหม่านไม่มี แต่สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายผู้ถือลัทธิต่าง ๆ กล่าวถ้อยคำชนิดต่าง ๆ ให้เป็นไปในศาลาใด ศาลานั้นเรียกว่า ศาลาถกแถลง เพราะเป็นสถานที่เกิดความอลหม่าน สับสนแก่ชนมากว่า คนนี้กล่าวอะไร คนนี้กล่าวอะไร. คำว่า **อภิ** ในคำว่า **อภิสญฺญานิโรเธ นั้น** เป็นเพียงอุปสรรค. คำว่า **สญฺญานิโรเธ** ความว่า กถาเกิดขึ้นแล้วในจิตตนิโรธ คือ ขณิกนิโรธ. ก็คำว่า สัญญา-นิโรธนี้เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งกถานั้น. ได้ยินว่าในกาลใดพระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงชาดกหรือทรงบัญญัติสิกขาบท ในกาลนั้นเสียงสรรเสริญ เกียรติคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็แผ่กระจายไปทั่วชมพูทวีป. พวกเดียรถีย์ได้ฟังเกียรติคุณนั้นแล้วก็กระทำกิริยาเลียนแบบพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า นัยว่าพระโคดมผู้เจริญทรงแสดงบุรพจริยา พวกเราไม่สามารถเพื่อแสดงบุรพ-จริยาบางอย่างเช่นนั้นบ้างหรือ จึงแสดงลัทธิระหว่างภพหนึ่ง. บัญญัติสิกขาบทบางอย่างแก่สาวกของตนว่า พระโคดมผู้เจริญได้บัญญัติสิกขาบทแล้ว พวกเราจะไม่สามารถบัญญัติหรือ. ก็ในเวลานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งในท่ามกลางบริษัททั้ง ๘ ทรงแสดงนิโรธกถา. พวก

เดียรถีย์ได้ฟังนิโรธกถานั้นแล้วพากันประชุมกล่าวว่า นัยว่าพระโคดมผู้เจริญทรงแสดงกถาชื่อนิโรธ พวกเราก็จักแสดงบ้าง. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **ได้สนทนากันเรื่องอภิสัญญานิโรธ** ดังนี้.

คำว่า **ในชุมนุมนั้น บางพวก (ตตฺรกจฺเจ)** ความว่า ในบรรดาสมณพราหมณ์นั้น บางพวก. ก็ในเรื่องนี้ นักบวชในลัทธิเดียรถีย์ภายนอกคนแรกบางคนเห็นโทษในความเป็นไปของจิต เจริญสมาบัติว่าความไม่มีจิตสงบแล้ว จุติจากโลกนี้ไปดำรงอยู่ในอสัญญีภพสิ้น ๕๐๐ กัป ก็มาเกิดในโลกนี้อีก เมื่อไม่เห็นเหตุในความเกิดขึ้นของสัญญาและในความดับของคนนั้น จึงกล่าวว่า **(สัญญาของคน) ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย (อเหตุ อปจฺจยา)**

คนที่สองปฏิเสธคำกล่าวนั้น อ้างเอาความที่มิคสิงคิดาบสเป็นผู้ไม่มีสัญญาจึงกล่าวว่า มาสู่บ้าง ไปปราศบ้าง. นัยว่ามิคสิงคิดาบสมีตบะร้อน มีตบะกล้า มีอินทรีย์ตั้งมั่นอย่างยิ่ง. ด้วยเดชแห่งศีลของดาบสนั้นทำให้วิมานของท้าวสักกะร้อนได้. ท้าวสักกเทวราชทรงคิดว่า ดาบสต้องการตำแหน่งท้าวสักกะกระมัง จึงส่งเทพกัญญานามว่าอลัมพุสาด้วยเทพบัญชาว่า เธอจงไปทำลายตบะของดาบส. เทพกัญญานั้นจึงไปในที่นั้น. ดาบสเห็นเทพกัญญาในวันแรกหนีเข้าไปในบรรณศาลา.

ในวันที่สอง ดาบสถูกนิวรณ์คือกามฉันทะกลุ้มรุมจึงจับมือเทพกัญญานั้น. ดาบสนั้นถูกต้องทิพยสัมผัสนั้นก็สิ้นสัญญา ต่อเมื่อล่วงไปสามปีจึงกลับได้สัญญา. คนที่สองเห็นมิคสิงคิดาบสนั้นแล้ว มีความเห็นแน่วแน่สำคัญว่าออกจากนิโรธโดยล่วงไปสามปี จึงกล่าวอย่างนั้น.

คนที่สามปฏิเสธคำกล่าวของคนที่สองนั้น มุ่งถึงการประกอบอาถรรพณ์ จึงกล่าวว่า **สวมใส่บ้าง พรากออกบ้าง (อุปกฺกฑฺฒนฺติปิ อปกฺกฑฺฒนฺติปิ)** ได้ยินว่าพวกชำนาญเวทมนตร์ ใช้เวทมนตร์แสดงให้เห็นเหมือนสัตว์ศีรษะขาด มือขาด และเหมือนตายแล้ว. เขาเห็นสัตว์นั้นเป็นปกติอีกจึงมีความเห็นแน่วแน่ว่า สัตว์นี้ออกจากนิโรธจึงกล่าวอย่างนั้น

คนที่สี่คัดค้านคนที่สาม มุ่งถึงการหลับเพราะความเมาของนางยักษ์ทาสีทั้งหลายจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ท่านผู้เจริญ ... เพราะว่าทวยเทพที่มีฤทธิ์มาก ... มีอยู่ (สนฺติ หิ โภ เทวตา)** ได้ยินว่าพวกนางยักษ์ทาสีรับใช้เทวดาตลอดทั้งคืน ฟ้อนรำ ร้องเพลง เมื่ออรุณขึ้นก็ดื่มสุราถาดหนึ่ง กลิ้งไปมาจนหลับ ในกลางวันจึงตื่น. คนที่สี่เห็นเหตุการณ์นั้นก็มีความเห็นแน่วแน่สำคัญว่า ในเวลาหลับประกอบด้วยนิโรธ ในเวลาตื่นออกจากนิโรธ จึงกล่าวอย่างนั้น.

ก็โปฏฐปาทปริพาชกนี้เป็นคนฉลาด ด้วยเหตุนั้นเขามีความเดือดร้อนใจเพราะฟังกถานี้ กถาของพวกนั้นเป็นเหมือนถ้อยคำของแพะใบ้ พวกเขาย่อมบัญญัตินิโรธสี่นั่น และธรรมดานิโรธนี้พึงมีอย่างเดียว ไม่มีมาก นิโรธที่เป็นอย่างอื่นก็คืออย่างเดียวกันนั่นเอง ก็นิโรธนั้นอันคนอื่นไม่อาจจะให้รู้ได้นอกจากพระสัพพัญญู จึงระลึกถึงพระทศพลเท่านั้นว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจักมีในที่นี้ก็จักระทำนิโรธให้ปรากฏในวันนี้ทีเดียว เหมือนตามประทีปตั้งพันดวงให้โชติช่วงชัชวาลว่า นี้นิโรธ นี้มิใช่นิโรธ เพราะฉะนั้นจึงทูลคำเป็นต้นว่า **ข้าพระองค์ระลึกถึง ... พระเจ้าข้า (ตสฺส มยฺหํ ภนฺเต)**.

ในคำเหล่านั้น คำว่า **อโห นูน** ทั้งสองเป็นนิบาตลงในอรรถว่าระลึกถึง. ด้วยสองบทนั้น เขาเมื่อระลึกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมีสติอย่างนี้ว่า **ที่จริงแล้วต้องเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้พระสุคตเท่านั้น.** ในคำว่า **ผู้ฉลาดในธรรมเหล่านี้ (โย อิเมสํ)** นั้นมีอธิบายอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ทรงฉลาดดี คือ ฉลาดด้วยดี เฉียบแหลม เฉลียวฉลาดในนิโรธธรรมเหล่านั้น โอหนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นพึงตรัส โอหนอ พระสุคตพระองค์นั้นพึงตรัส. คำว่า **ทรงรู้ชำของ (ปกตญฺญู)** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า ทรงรู้ปกติ คือ สภาพ เพราะความที่พระองค์ทรงฉลาดเป็นนิตย์ เพราะฉะนั้นพระองค์จึงชื่อว่า **ปกตัญญู** ปริพาชกเมื่อจะทูลขอว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า

ข้าพระองค์ไม่รู้ พระองค์ทรงรู้ โปรดตรัสบอกแก่ข้าพระองค์เถิด จึงกล่าวคำนี้ว่า **ก็อภิสัญญานิโรธเป็นไฉน พระเจ้าข้า (กตเม นุ โข).**

ว่าด้วยการเกิดและการดับแห่งสัญญาโดยหาเหตุไม่ได้

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงจึงตรัสว่า **โปฏฐปาทะ ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น (ตตฺร โปฏฺฐปาท)** เป็นต้น.

ในคำเหล่านี้ คำว่า **ตตฺร** ความว่า ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ข้อว่า **ความเห็นของพวกนั้นผิดแต่ต้นทีเดียว (อาทิโตว เตสํ อปรทฺธ)** ความว่า ความเห็นของพวกนั้นผิดแต่ต้นทีเดียว. ท่านแสดงว่า ผิดพลาดในท่ามกลางเรือนทีเดียว. เหตุก็ดี ปัจจัยก็ดี ในคำนี้ว่า **มีเหตุมีปัจจัย (สเหตุ สปฺปจฺจยา)** เป็นชื่อของเหตุนั้นเทียว. ความว่า มีเหตุ. ก็เมื่อจะทรงแสดงเหตุนั้นจึงตรัสว่า **เพราะการศึกษาก็มี** ในคำเหล่านั้น ข้อว่า **สัญญาบางอย่างเกิดขึ้น เพราะการศึกษาก็มี (สิกฺขา เอกา สญฺญา อุปฺปชฺชติ)** ความว่า สัญญาบางอย่างย่อมเกิดขึ้นเพราะการศึกษา

ข้อว่า **ก็ข้อที่จะพึงศึกษาเป็นอย่างไร (กา จ สิกฺขาติ ภควา อโวจ)** ความว่า ด้วยมีพระประสงค์จะตรัสถามเพื่อขยายความ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ก็ข้อที่จะพึงศึกษาเป็นอย่างไร.** อนึ่ง เพราะสิกขา (ข้อที่จะพึงศึกษา) มี ๓ ประการคือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงสิกขาเหล่านั้นจึงทรงตั้งต้นดิธรรม จำเดิมแต่การเสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้าเพื่อทรงแสดงนิโรธเกิดขึ้นอย่างมีเหตุเพราะสัญญา จึงตรัสว่า **โปฏฐปาทะ พระตถาคต อุบัติขึ้นในโลกนี้ (อิธ โปฏฺฐปาท ตถาคโต โลเก)** เป็นต้น. บรรดาสิกขาทั้ง ๓ นั้น สิกขา ๒ อย่างนี้คือ อธิลีลสิกขา อธิจิตตสิกขา เท่านั้นมาโดยย่อ ส่วนสิกขาที่ ๓ พึงทราบว่ามาแล้ว เพราะเป็นสิกขาที่เกี่ยวเนื่องด้วยอำนาจแห่งสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ ในพระบาลีนี้ว่า

โปฏฐปาทะ ธรรมโดยส่วนเดียวอันเราแสดงแล้วว่า นี้ทุกขนิโรธคามินี-ปฏิปทา. คำว่า **สัญญาเกี่ยวด้วยกาม (กามสญฺญา)** ได้แก่ ราคะอันระคนด้วยกามคุณ ๕ บ้าง กามราคะอันเกิดขึ้นไม่สม่ำเสมอบ้าง. ในสองอย่างนั้น ราคะอันระคนด้วยกามคุณ ๕ ย่อมถึงการกำจัดด้วยอนาคามิมรรค แต่ในที่นี้ได้แก่กามราคะ อันเกิดขึ้นไม่สม่ำเสมอ เพราะฉะนั้น ข้อว่า **สัญญาเกี่ยวด้วยกามมีในก่อน (ตสฺส ยา ปุริมา กามสญฺญา)** จึงมีความหมายว่า สัญญาใดของภิกษุนั้นผู้ประกอบพร้อมด้วยปฐมฌาน พึงเรียกว่าสัญญาเกี่ยวด้วยกามมีในก่อน เพราะเป็นเช่นกับกามสัญญาที่เคยเกิดในกาลก่อน สัญญานั้นย่อมดับ และที่ไม่เกิดแล้วก็ย่อมไม่เกิด.

ข้อว่า **สัญญาในสัจจะอันละเอียดมีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ย่อมมีในสมัยนั้น (วิเวกชปีติสุขสุขุมสจฺจสญฺญา ตสฺมึ สมเย โหติ)** ความว่า สัญญาอันละเอียดกล่าวคือปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกในเวลาได้ปฐมฌานนั้นเป็นสัจจะ คือมีจริง. อนึ่งสัญญานั้นเป็นสัญญาละเอียด เพราะละองค์อันหยาบมีกามฉันทะเป็นต้นได้ และชื่อว่าเป็นสัจจะ เพราะเป็นของมีจริง เพราะฉะนั้นสัญญานั้นจึงเป็นสัญญาในสัจจะอันละเอียด สัญญาในสัจจะอันละเอียดที่สัมปยุตด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า วิเวกชปีติสุขสุขุมสัจจสัญญา. สัญญานั้นของภิกษุมีอยู่ เพราะฉะนั้นภิกษุนั้นจึงชื่อว่า มีสัญญาในสัจจะอันละเอียดมีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก. พึงทราบคำอธิบายในบทนั้นดังกล่าวมานี้. ในบททั้งปวงก็มีนัยเช่นเดียวกัน.

ในคำว่า **สัญญาบางอย่างในการศึกษา (เอวัปิ สิกฺขา)** นั้น ความว่า เพราะภิกษุเข้าถึงและอธิษฐานปฐมฌานศึกษาอยู่ เพราะฉะนั้นปฐมฌานนั้นเรียกว่า สิกขา เพราะเป็นกิจที่ควรศึกษาอย่างนี้ สัญญาในสัจจะอันละเอียดมีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้ด้วยปฐมฌานกล่าวคือสิกขาแม้นั้น กามสัญญาบางอย่างย่อมดับอย่างนี้.
ข้อว่า **แม้นี้ก็เป็นสิกขาอย่างหนึ่ง (อยํ สิกฺขาติ ภควา อโวจ)** ความว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นี้ก็เป็นสิกขาอย่างหนึ่งคือ ปฐมฌาน. พึงเห็นเนื้อความในบททั้งปวงโดยทำนองนั้น.

ก็เพราะการพิจารณาโดยองค์แห่งสมาบัติที่ ๘ ย่อมมีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น ย่อมไม่มีแก่สาวกทั้งหลายแม้เช่นกับพระสารีบุตร แต่การพิจารณาโดยรวมกลุ่มเท่านั้นย่อมมีแก่สาวกทั้งหลาย และการพิจารณาโดยองค์อย่างนี้ว่า สัญญา สัญญา นี้ได้ยกขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **โปฏฐปาทะ เพราะเหตุที่ภิกษุ ... ถึงยอดสัญญา (ยโต โข โปฏฐปาท ภิกฺขุ ฯเปฯ สญฺญคฺคํ ผุสติ)** ดังนี้ เพื่อทรงแสดงอากิญจัญญายตนสัญญาอันยอดเยี่ยมแท้ แล้วแสดงสัญญานั้นอีกว่า ยอดสัญญา.

ในคำเหล่านั้น ข้อว่า **โปฏฐปาทะ เพราะเหตุที่ภิกษุ (ยโต โข โปฏฐปาท ภิกฺขุ)** ความว่า โปฏฐปาทะ ภิกษุชื่อใด. ข้อว่า **ภิกษุในพระศาสนานี้มีสกสัญญา (อิธ สกสญฺญี โหติ)** ความว่า ภิกษุในพระศาสนานี้มีสกสัญญา. อีกประการหนึ่ง บาลีก็เป็นอย่างนี้ ความว่า ภิกษุมีสัญญาด้วยสัญญาในปฐมฌานของตน. คำว่า **ออกจากปฐมฌานแล้ว มีสัญญาในทุติยฌาน (โส ตโต อมุตฺร ตโต อมุตฺร)** ความว่า ภิกษุนั้นมีสกสัญญาด้วยฌานสัญญานั้น ๆ อย่างนี้คือ ออกจากปฐมฌานแล้วมีสัญญาในทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้วมีสัญญาในตติยฌาน โดยลำดับไปถึงยอดสัญญา. อากิญจัญญายตนะ เรียกว่า สัญญัคคะ (ยอดสัญญา). เพราะเหตุอะไร ? เพราะเป็นองค์ที่สุดแห่งสมาบัติที่มีหน้าที่ทำกิจอันเป็นโลกีย์. ก็ภิกษุตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนสมาบัติแล้ว ย่อมเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง นิโรธสมาบัติบ้าง. อากิญจัญญายตนสัญญานั้นเรียกว่า ยอดสัญญา เพราะเป็นองค์ที่สุดแห่งสมาบัติที่มีหน้าที่ทำกิจอันเป็นโลกียะ ด้วยประการฉะนี้. ความว่า พระภิกษุถึงคือบรรลุยอดสัญญานั้น.

บัดนี้ เพื่อทรงแสดงอภิสัญญานิโรธ จึงตรัสว่า **เมื่อเธอตั้งอยู่ใน**

ยอดสัญญา (ตสฺส สญฺญคฺเค จิตสฺส) เป็นต้น ในคำเหล่านั้น สองบทว่า **เราพึงคิด เราพึงมุ่งหวัง (เจเตยฺยํ อภิสงฺขเรยฺยํ)** ความว่า ภิกษุเข้าฌานชื่อว่าย่อมคิด คือให้สำเร็จบ่อย ๆ ภิกษุกระทำความใคร่เพื่อประโยชน์แก่สมาบัติชั้นสูง ขึ้นไป ชื่อว่าพึงมุ่งหวัง. ข้อว่า **สัญญานี้ของเราพึงดับ (อิมา จ เม สญฺญา นิรุชฺเฌยฺยุ)** ความว่า อากิญจัญญายตนสัญญานี้พึงดับ. คำว่า **และสัญญาหยาบอย่างอื่น (อญฺญา จ โอฬาริกา)** ความว่า และภวังคสัญญา อันหยาบอย่างอื่น พึงเกิดขึ้น. ในข้อนี้ว่า **จึงไม่คิดด้วย ไม่มุ่งหวังด้วย (โส น เจว เจเตติ น จ อภิสงฺขโรติ)** ความว่า ภิกษุนั้นเมื่อคิด ชื่อว่าไม่คิด เมื่อมุ่งหวัง ชื่อว่าไม่มุ่งหวังแน่แท้ การพิจารณาโดยผูกใจว่า เราออกจากอากิญจัญญายตนะแล้ว จักเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ ตั้งอยู่ชั่ววารจิตหนึ่ง สองวารจิต ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนี้ แต่ย่อมมีการผูกใจเพื่อนิโรธสมาบัติชั้นสูงเท่านั้น. เนื้อความนี้นั้นพึงแสดงด้วยการบอกเรือนของบุตร.

เหมือนอย่างว่า เรือนของบุตรตั้งอยู่ข้างหลัง ต้องผ่านเรือนของบิดาไป ภิกษุหนุ่มนำเอาโภชนะอันประณีตจากเรือนของบุตรมาสู่โรงฉัน พระเถระถามว่า เธอนำบิณฑบาตที่น่าชอบใจมาจากที่ไหน ? เธอจึงบอกเรือนที่ได้โภชนะว่า จากเรือนคนโน้น แม้ความผูกใจของเธอในท่ามกลางเรือนที่เธอผ่านไปก็ดี ผ่านกลับก็ดีย่อมไม่มี. ในที่นี้ พึงเห็นอากิญจัญญายตนสมาบัติเหมือนโรงฉัน. เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติเหมือนเรือนของบิดา นิโรธสมาบัติเหมือนเรือนของบุตร การที่ไม่พิจารณาโดยแยบคายว่า เราออกจากอากิญจัญญายตนะแล้วเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ จักดำรงอยู่ชั่ววาระจิตหนึ่ง สองวาระจิตแล้วมนสิการเพื่อประโยชน์แก่นิโรธสมาบัติชั้นสูงเท่านั้น เปรียบเหมือน การยืนอยู่ในโรงฉันไม่สนใจถึงเรือนของบิดาแล้วบอกเรือนของบุตรฉะนั้น. ภิกษุนั้นเมื่อคิดก็ชื่อว่าย่อมไม่คิด เมื่อมุ่งหวัง ก็ชื่อว่าย่อมไม่มุ่งหวัง ด้วยประการฉะนี้. คำว่า **สัญญานี้ (ตา เจว สญฺญา)** ความว่า ฌานสัญญานั้นย่อมดับ.

คำว่า **อย่างอื่น (อญฺญา จ)** ความว่า ทั้งภวังคสัญญาอย่างหยาบอื่นย่อมไม่เกิดขึ้น. คำว่า **เธอย่อมถึงสัญญานิโรธ (โส นิโรธํ ผุสติ)** ความว่า ภิกษุนั้นปฏิบัติอย่างนี้ย่อมถึง คือย่อมได้รับสัญญาเวทยิตนิโรธ. คำว่า **อภิ** ในคำว่า **สัญญานิโรธสมาบัติของภิกษุ ผู้มีสัมปชัญญะโดยลำดับ (อนุปุพฺพาภิสญฺญานิโรธสมฺปชานสมาปตฺติ)** นั้น เป็นเพียงอุปสรรค. บทว่า **สมฺปชาน** ได้แทรกไว้ในระหว่างนิโรธบท. ก็ในบทนี้มีความหมายว่าสัญญานิโรธสมาบัติของภิกษุผู้มีสัมปชัญญะโดยลำดับ แม้ในบทนั้น ข้อว่า **สมฺปชานสญฺญานิโรธสมาปตฺติ** มีความหมายแปลกออกไปว่า สัญญานิโรธสมาบัติในที่สุดของผู้รู้ตัวอยู่ หรือสัญญานิโรธสมาบัติของภิกษุผู้รู้ คือผู้เป็นบัณฑิต.

นี้เป็นคำอธิบายเรื่องนิโรธสมาบัติ. ก็เรื่องนิโรธสมาบัตินี้นั้นได้แสดงไว้หมดแล้วในหัวข้อว่าด้วยอานิสงส์แห่งการเจริญปัญญา ในวิสุทธิมรรค. เพราะฉะนั้นพึงถือเอาคำอธิบายจากที่กล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรคนั้นเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสนิโรธกถาแก่โปฏฐปาทปริพาชกอย่างนี้แล้วต่อมา เพื่อให้โปฏฐปาทปริพาชกนั้นรับรู้ว่า กถาเช่นนั้นไม่มีในที่อื่น จึงตรัสว่า **ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน (ตํ กึ มญฺญสิ)** เป็นต้น. ฝ่ายปริพาชกเมื่อจะทูลรับว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในวันนี้นอกจากกถาของพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ไม่เคยได้ฟังกถาเห็นปานนี้เลย จึงทูลว่า **หามิได้พระเจ้าข้า** เมื่อจะแสดงให้เห็นว่าตนได้เรียนกถาของพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยเคารพจึงทูลอีกว่า **ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงธรรม ... ด้วยอาการอย่างนี้แล** เป็นต้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงคล้อยตามปริพาชกนั้นว่าท่านเรียนถูกต้องแล้ว จึงตรัสว่า **อย่างนี้แหละ ... โปฏฐปาทะ**

ครั้งนั้น ปริพาชกคิดว่า อากิญจัญญายตนะอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ยอดสัญญา อากิญจัญญายตนะเท่านั้นหรือเป็นยอดสัญญา

หรือว่ายังมียอดสัญญาแม้ในสมาบัติที่เหลืออีก เมื่อจะทูลถามเนื้อความนั้น จึงทูลว่า **อย่างเดียวเท่านั้นหรือ** เป็นต้น. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้คำถามของปริพาชกนั้นแล้ว. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ปุถุปิ** เท่ากับ **พหุนิ** แปลว่า เป็นอันมาก. ข้อว่า **ถึงสัญญานิโรธฉันใด ๆ (ยถา ยถา โข โปฏฐปาท นิโรธं ผุสติ)** ความว่า ด้วยกสิณใด ๆ ในบรรดากสิณทั้งหลายมีปฐวีกสิณเป็นต้น หรือด้วยฌานใด ๆ บรรดาฌานทั้งหลายมีปฐมฌานเป็นต้น. อธิบายว่าก็ถ้าภิกษุเข้าปฐวีกสิณสมาบัติด้วยปฐวีกสิณเป็นเหตุเพียงครั้งเดียว ย่อมถึงสัญญานิโรธอันก่อน ยอดสัญญาก็มีอันเดียว ถ้าเข้าสองครั้ง สามครั้ง ร้อยครั้ง พันครั้ง หรือแสนครั้ง ก็ย่อมถึงสัญญานิโรธอันก่อน ยอดสัญญาก็มีถึงแสน. ในกสิณที่เหลือทั้งหลายก็มีนัยเช่นเดียวกัน. แม้ในฌานทั้งหลาย ถ้าเข้าถึงสัญญานิโรธอันก่อนด้วยปฐมฌานเป็นเหตุเพียงครั้งเดียว ยอดสัญญาก็มีอย่างเดียว ถ้าเข้าถึงสัญญานิโรธอันก่อนสองครั้ง สามครั้ง ร้อยครั้ง พันครั้ง หรือแสนครั้ง ยอดสัญญาก็จะมีถึงแสน. ในฌานสมาบัติที่เหลือทั้งหลายก็นัยนี้. ยอดสัญญาย่อมมีหนึ่งด้วยอำนาจการเข้าเพียงครั้งเดียว หรือเพราะการรวมวาระแม้ทั้งปวงด้วยลักษณะแห่งการรู้จำ. ยอดสัญญาย่อมมีมากด้วยสามารถการเข้าถึงบ่อย ๆ.

คำว่า **พระเจ้าข้า สัญญาเกิดก่อนหรือ (สญฺญา นุ โข ภนฺเต)** ความว่า ปริพาชกทูลถามว่า สัญญาของภิกษุผู้เข้าถึงนิโรธย่อมเกิดขึ้นก่อนหรือพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่ปริพาชกนั้นว่า สัญญาเกิดก่อน โปฏฐปาทะ. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **สัญญา (สญฺญา)** ได้แก่ ฌานสัญญา. คำว่า **ญาณ (ญาณ)** ได้แก่ วิปัสสนาญาณ. อีกนัยหนึ่ง. คำว่า **สัญญา** ได้แก่ วิปัสสนา. คำว่า **ญาณ** ได้แก่ มรรคญาณ. อีกนัยหนึ่ง. คำว่า **สัญญา** ได้แก่ มรรคสัญญา. คำว่า **ญาณ** ได้แก่ ผลญาณ.

ก็พระมหาสิวเถระผู้ทรงไตรปิฎกกล่าวว่า ภิกษุเหล่านี้พูดอะไรกัน

โปฏฐปาทะได้ทูลถามนิโรธกะพระผู้มีพระภาคเจ้ามาแล้ว บัดนี้เมื่อจะทูลถามถึงการออกจากนิโรธจึงทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อภิกษุออกจากนิโรธ อรหัตตผลสัญญาเกิดก่อน หรือว่าปัจจเวกขณญาณเกิดก่อน ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ปริพาชกนั้นว่า ผลสัญญาเกิดก่อน ปัจจเวกขณญาณเกิดทีหลัง เพราะฉะนั้นจึงตรัสว่า **โปฏฐปาทะสัญญาแลเกิดก่อน (สญฺญา โข โปฏฺฐปาท)** เป็นต้น.

ในคำเหล่านั้น คำว่า **ก็เพราะสัญญาเกิดขึ้น (สญฺญุปฺปาทา)** ความว่า ความเกิดขึ้นแห่งปัจจเวกขณญาณย่อมมีอย่างนี้ว่า เพราะอรหัตผลสัญญาเกิดขึ้น อรหัตผลนี้จึงเกิดทีหลัง. คำว่า **ญาณได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราเพราะสัญญานี้เป็นปัจจัย (อิทปฺปจฺจยา กิร เม)** ความว่า นัยว่าปัจจเวกขณญาณได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เพราะผลสมาธิสัญญาเป็นปัจจัย.

ว่าด้วยสัญญาและอัตตา

บัดนี้ สุกรบ้านถึงให้อาบน้ำหอม ลูบไล้ด้วยเครื่องหอม ประดับประดาพวงมาลา แม้ยกให้นอนบนที่นอนอันเป็นสิริก็ไม่ได้ความสุข ปล่อยให้ไปสู่สถานที่มีคูถโดยเร็วย่อมได้ความสุขฉันใด ปริพาชกก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าให้อาบ ลูบไล้ ประดับประดาด้วยเทศนาที่ประกอบด้วยไตรลักษณ์อันละเอียดสุขุมบ้าง ยกขึ้นสู่ที่นอนอันเป็นสิริคือนิโรธกถา เมื่อไม่ได้ความสุขในนิโรธกถานั้น ถือเอาลัทธิของตนเช่นเดียวกับสถานที่มีคูถ เมื่อจะทูลอรรถนั้นเทียวจึงทูลว่า **สัญญาเป็นอัตตาของบุรุษ...พระเจ้าข้า (สญฺญา นุ โข ภนฺเต ปุริสสฺส อตฺตา)** เป็นต้น. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะพยากรณ์คล้อยตามความ เห็นของปริพาชกนั้น จึงตรัสว่า **ท่านหมายถึงอัตตาเช่นไร** เป็นต้น. โดยที่ปริพาชกนั้น เป็นผู้มีลัทธิอย่างนี้ว่า อัตตาไม่มีรูป จึงคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฉลาดดีในการแสดง พระองค์คงไม่

กำจัดลัทธิของเราตั้งแต่ต้นเทียว เมื่อจะปรับให้เข้ากับลัทธิของตนจึงทูลว่า **อัตตาที่หยาบ** เป็นต้น. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงโทษในลัทธินั้นแก่ปริพาชกนั้นจึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ก็อัตตาของท่านหยาบ (โอฬาริโก จ หิ เต)** ดังนี้.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เมื่อเป็นเช่นนี้ (เอวํ สนฺเ)** ความว่า ครั้นเมื่อเป็นอย่างนั้น. จริงอยู่คำนั้นเป็นทุติยาวิภัตติลงในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ. อีกอย่างหนึ่ง ในบทนี้มีความหมายว่า เมื่อเธอปรารถนาอัตตาที่มีอยู่อย่างนี้ ท่านกล่าวว่า ก็เพราะความที่ขันธ์ ๔ เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน สัญญาใดเกิด สัญญานั้นดับ ก็เพราะอาศัยกันและกัน สัญญาอื่นเกิด และสัญญาอื่นดับ.

บัดนี้ โปฏฐปาทปริพาชกเมื่อจะทูลความเห็นอย่างอื่นจึงกราบทูลว่า **ข้าพระองค์หมายถึงอัตตาอันสำเร็จด้วยใจ** เป็นต้น เมื่อถูกทักท้วงว่า ความเห็นเช่นนั้นผิด จึงยึดความเห็นนั้น ทิ้งความเห็นอันนี้ บัดนี้เมื่อจะทูลความเห็นของตนจริง ๆ จึงกราบทูลว่า **ข้าพระองค์หมายถึงอัตตาที่ไม่มีรูป** เป็นต้น เปรียบเหมือนคนบ้า ตราบใดที่สัญญายังไม่อยู่กับตัว ก็พูดเรื่องนั้นละเลยเรื่องนี้ ต่อเมื่อมีสัญญาอยู่กับตัว จึงพูดเรื่องที่ควรพูดฉะนั้น. ในลัทธิแม้นั้น เพราะเขาปรารถนาความเกิดและความดับแห่งสัญญาแต่สำคัญตนว่าเที่ยง เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงโทษแก่ปริพาชกอย่างนั้นจึงตรัสว่า **เมื่อเป็นเช่นนั้น** เป็นต้น. ลำดับนั้น ปริพาชกไม่รู้ความต่างนั้นแม้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกเพราะความที่ตนถูกความเห็นผิดครอบงำจึงทูลว่า **ก็ข้าพระองค์อาจทราบได้หรือไม่ว่า สัญญาเป็นอัตตาของบุรุษ หรือสัญญาอย่างหนึ่ง อัตตาอย่างหนึ่ง** เป็นต้น. ลำดับนั้น เพราะปริพาชกนั้นถึงเห็นความเกิดและความดับแห่งสัญญาก็จริง แต่ยังสำคัญตนอันสำเร็จด้วยสัญญาว่าเป็นของเที่ยงอยู่ เพราะฉะนั้น พระผู้พระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **รู้ได้ยากนัก (ทุชฺชานํ โข)** เป็นต้น

ในบทนั้น มีเนื้อความโดยย่อดังนี้ เธอมีทิฏฐิเป็นอย่างอื่น มี

ความพอใจเป็นอย่างอื่น มีความชอบใจเป็นอย่างอื่น มีทัศนะเป็นไปโดยประการอื่น และทัศนะอย่างอื่นเธอพอใจและชอบใจอย่างอื่นมีความมุ่งหมายอย่างอื่น มีอาจารย์ในลัทธิอื่น เพราะขวนขวายในข้อปฏิบัติอย่างอื่น คือความเป็นอาจารย์ในลัทธิเดียรถีย์อย่างอื่น ด้วยเหตุนั้นข้อที่ว่า สัญญาเป็นอัตตาของบุรุษ หรือสัญญาก็อย่างหนึ่ง อัตตาก็อย่างหนึ่งนั้น อันเธอผู้มีทิฐิเป็นอย่างอื่น มีความพอใจป็นอย่างอื่น มีความชอบใจเป็นอย่างอื่น มีความมุ่งหมายอย่างอื่น มีอาจารย์ในลัทธิอื่น รู้ได้ยากนัก ลำดับนั้นปริพาชกคิดว่า สัญญาเป็นอัตตาของบุรุษ หรือว่าสัญญาเป็นอย่างอื่น เราจักทูลถามถึงความที่อัตตานั้นเป็นของเที่ยงเป็นต้น จึงทูลอีกว่า **ทรงพยากรณ์เรื่องอะไร พระเจ้าข้า (กึ ปน ภนฺเต)** เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **โลก (โลโก)** ปริพาชกกล่าวหมายถึงอัตตา. ข้อว่า **เพราะข้อนั้น ๆ ไม่ประกอบด้วยอรรถ (น เหตุ โปฏฺฐปาท อตฺถสญฺหิตํ)** ความว่า โปฏฐปาทะ ข้อนั้นอิงทิฐิ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ในโลกนี้หรือในโลกอื่น ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ตนและประโยชน์คนอื่น. คำว่า **ไม่ประกอบด้วยธรรม (น ธมฺมสญฺหิตํ)** ความว่า ไม่ประกอบด้วยโลกุตรธรรม ๙. คำว่า **ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ (น อาทิพฺรหมฺจริยกํ)** ความว่า ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ในศาสนากล่าวคือไตรสิกขา ทั้งไม่เป็นอธิสีลสิกขาด้วย. คำว่า **ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย (น นิพฺพิทาย)** ความว่า ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์แห่งความเบื่อหน่ายในสังสารวัฏฏะ. คำว่า **ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด (น วิราคาย)** ความว่า ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์แห่งการกำจัดวัฏฏะ. คำว่า **ไม่เป็นไปเพื่อความดับ (น นิโรธาย)** ความว่า ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์แห่งการกระทำให้ดับวัฏฏะ. คำว่า **ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ (น อุปสมาย)** ความว่า ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในการสงบระงับวัฏฏะ. คำว่า **ไม่เป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง (น อภิญฺญาย)** ความว่า ไม่เป็นไปเพื่อรู้แจ้งซึ่งวัฏฏะ

คือ เพื่อกระทำให้ประจักษ์. คำว่า **ไม่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ (น สมฺโพธาย)** ความว่า ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่การรู้แจ้งซึ่งวัฏฏะ. คำว่า **ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน (น นิพฺพานาย)** ความว่า ไม่เป็นไปเพื่อกระทำให้ประจักษ์ซึ่งอมตมหานิพพาน.

ในคำว่า **นี้ทุกข์ (อิทํ ทุกฺขํ)** เป็นต้น มีคำอธิบายว่า ขันธ์ ๕ อันเป็นไปในภูมิ ๓ เว้นตัณหา เราพยากรณ์ว่าทุกข์ ตัณหาอันมีขันธ์ห้านั้นเป็นปัจจัย เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์นั้น เราพยากรณ์ว่า **ทุกขสมุทัย** ความไม่เป็นไปแห่งขันธ์และตัณหาทั้งสองนั้น เราพยากรณ์ว่า **ทุกขนิโรธ** มรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐ เราพยากรณ์ว่า **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา**. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสดังนี้แล้วทรงดำริว่า ชื่อว่าความปรากฏแห่งมรรคหรือการกระทำให้แจ้งซึ่งผลไม่มีแก่ปริพาชกนี้ และเป็นเวลาภิกษาจาร ของเราแล้วจึงทรงนิ่งเสีย. ฝ่ายปริพาชกรู้พระอาการนั้น เหมือนจะทูลบอกว่าถึงเวลาเสด็จของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทูลว่า **ข้อนี้เป็นอย่างนั้น** เป็นต้น.

คำว่า **ด้วยคำตัดพ้อต่าง ๆ (วาจาย สนฺนิปโตทเกน)** ความว่า ด้วยปฏักคือถ้อยคำ. คำว่า **ได้พากันรุมต่อว่า (สญฺชมฺภริมกํสุ)** ความว่า ได้ (พูด) เสียดแทงโปฏฐปาทปริพาชกโดยรอบ คือกระทบเนืองนิตย์. อธิบายว่า เสียดแทงเบื้องบน.

คำว่า **ที่จริง (ภูตํ)** ความว่า มีอยู่โดยสภาพ. คำว่า **แท้แน่นอน (ตจฺฉํ ตถํ)** เป็นไวพจน์ของบทนั้นแล. คำว่า **เป็นธรรมฐิติ (ธมฺมฏฺฐิตตา)** ความว่า สภาพตั้งอยู่ในโลกุตรธรรมเก้า. คำว่า **เป็นธรรมนิยาม (ธมฺมนิยามตา)** ความว่า แน่นอน ถูกต้องตามทำนองคลองโลกุตรธรรม. จริงอยู่ ขึ้นชื่อว่ากถาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่พ้นจากสัจจะทั้ง ๔ ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้นกถาจึงเป็นเช่นนี้.

ว่าด้วยจิตตสารีบุตรและโปฏฐปาทปริพาชก

คำว่า **จิตตหัตถิสารีบุตรและโปฏฐปาทปริพาชก (จิตฺโต จ หตฺถิสารีปุตฺโต)** ความว่า ได้ยินว่าจิตตหัตถิสารีบุตรนั้นเป็นบุตรของควาญช้าง ในกรุงสาวัตถี บวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า เล่าเรียนไตรปิฎก เป็นผู้ฉลาดในอรรถอันละเอียด. แต่บวชแล้วสึกเป็นคฤหัสถ์ถึง ๗ ครั้ง ด้วยอำนาจแห่งบาปกรรมที่เคยกระทำไว้ในกาลก่อน.

ได้ยินว่าในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ มีสหายสองคนสนิทสนมกันสาธยายร่วมกัน. ในสหายทั้งสอง นั้น สหายคนหนึ่งไม่มีความยินดี คิดจะลาเพศเป็นคฤหัสถ์จึงบอกแก่สหายอีกคน. สหายคนนั้นแสดงโทษในความเป็นคฤหัสถ์และอานิสงส์แห่งบรรพชาสั่งสอนเธอ. สหายคนแรกนั้นฟังแล้วมีความยินดี ในวันหนึ่ง ครั้นความคิดจะลาเพศเกิดขึ้นอีก จึงบอกกะเพื่อนว่า ท่านผู้มีอายุ ความคิดเช่นนั้นเกิดขึ้นแก่ผมอีก ผมจักให้บาตรและจีวรนี้แก่ท่าน เพราะมีความโลภในบาตรและจีวร สหายอีกคนจึงแสดงอานิสงส์ในความเป็นคฤหัสถ์กล่าวโทษแห่งบรรพชาอย่างเดียว. ถึงฟังเพื่อนพูดเช่นนั้น ใจก็ยังเบื่อจะเป็นคฤหัสถ์ ยินดีในบรรพชาอย่างเดียว. เธอนั้นได้สึกถึง ๖ ครั้ง ในบัดนี้ เพราะเหตุที่เธอแสดงอานิสงส์ในความเป็นคฤหัสถ์แก่ภิกษุผู้มีศีลในกาลนั้น แล้วบวชครั้งที่ ๗ ได้พูดสอดขึ้นในระหว่างที่พระมหาโมคคัลลานะและพระมหาโกฏฐิตเถระกำลังสาธยายอภิธรรมกถา. ลำดับนั้นพระมหาโกฏฐิตเถระจึงได้ติเตียนเธอ. เมื่อไม่อาจทนคำพูดของมหาสาวกกล่าวได้ เธอจึงได้สึกเป็นฆราวาส. ก็เธอผู้นี้เป็นเพื่อนของโปฏฐปาทปริพาชกครั้งเป็นคฤหัสถ์ เพราะฉะนั้น พอสึกไป ๒ - ๓ วันก็ไปหาโปฏฐปาทปริพาชก ต่อมาโปฏฐปาทะนั้นเห็นเขาแล้ว จึงพูดว่า แน่ะเพื่อน ท่านทำอะไร ท่านจึงหลีกออกจากศาสนาของพระศาสดาเห็นปานนี้ มาบัดนี้ควรบวชอีก พาเขาไปสู่สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า

จิตตหัตถิสารีบุตรและโปฏฐปาทปริพาชก.

คำว่า **เป็นคนบอด (อนฺธา)** ความว่า เพราะความที่จักษุคือปัญญาไม่มี. ชื่อว่าไม่มีจักษุเพราะไม่มีจักษุคือปัญญานั้น. ข้อว่า **ท่านคนเดียวเป็นคนมีจักษุ (ตฺวญฺเจว เนส์ เอโก จกฺขุมา)** ความว่า มีจักษุคือปัญญาแยกแยะสุภาษิตและทุพภาษิต. คำว่า **โดยส่วนเดียว (เอกํสิกา)** ความว่า ส่วนหนึ่ง. คำว่า **บัญญัติแล้ว (ปญฺญตฺตา)** ความว่า ตั้งแล้ว. คำว่า **ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว (อเนกํสิกา)** ความว่า ไม่ใช่ส่วนเดียว อธิบายว่า ไม่ได้ตรัสว่าเที่ยงหรือว่าไม่เที่ยงโดยส่วนเดียว.

ว่าด้วยธรรมเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภคำว่า **โปฏฐปาทะ สมณพราหมณ์พวกนั้นมีวาทะอย่างนี้ (สนฺติ โปฏฺฐปาท)** นี้ เพราะเหตุไร ? เพื่อทรงแสดงถึงบัญญัติที่สุดอันเจ้าลัทธินอกศาสนาทั้งหลายบัญญัติไว้ว่า ไม่เป็นเครื่องให้ออกจากทุกข์ได้. เดียรถีย์แม้ทั้งปวงย่อมบัญญัติที่สุดด้วยอำนาจว่าโลกมีที่สุดเป็นต้น ในลัทธิของตน ๆ เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบัญญัติอมตนิพพานฉะนั้น. ก็บัญญัติที่สุดนั้นไม่เป็นบัญญัติที่นำออกจากทุกข์ได้ เป็นเพียงบัญญัติย่อมไม่นำออกจากทุกข์ อันบัณฑิตปฏิเสธ เป็นไปโดยประการอื่น เพื่อจะทรงแสดงบัญญัติที่สุดนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้. ในคำเหล่านั้น ข้อว่า **ท่านรู้เห็นโลกมีสุขโดยส่วนเดียวบ้างหรือ (เอกนฺตสุขํ โลกํ ชานํ ปสฺส)** ความว่า ท่านทั้งหลายเมื่อรู้เมื่อเห็นอย่างนี้ว่า ในทิศตะวันออก หรือในทิศใดทิศหนึ่งมีทิศตะวันตกเป็นต้น โลกมีสุขโดยส่วนเดียว ก็จงอยู่เถิด ทรวดทรงแห่งร่างกายเป็นต้นของมนุษย์ทั้งหลายในโลกนั้น ท่านทั้งหลายเคยเห็นแล้ว. คำว่า **ความไม่น่าอัศจรรย์ (อปฺปาฏิหีรกตํ)** ความว่า ภาษิตไร้ผล คือเว้นจาก

การนำออก อธิบายว่า ไม่นำออกจากทุกข์. คำว่า **นางงามประจำชนบท (ชนปทกลฺยาณี)** ความว่า ไม่เป็นเช่นกับหญิงทั้งหลายอื่นในชนบทที่มีผิวพรรณ ทรวดทรง ลีลา อากัปกิริยา เป็นต้น.

ว่าด้วยการได้ประโยชน์ ๓

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความที่บัญญัติที่สุดในสมณพราหมณ์เหล่าอื่นไม่เป็นที่นำออกจากทุกข์อย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า **โปฏฐปาทะ การได้อัตภาพ ๓ นี้ (ตโย โข เม โปฏฺฐปาท)** เป็นต้น เพื่อทรงแสดงความที่บัญญัติของพระองค์เป็นธรรมนำออกจากทุกข์ได้. ในคำเหล่านั้น คำว่า **การได้อัตภาพ (อตฺตปฏิลาโภ)** ความว่า การกลับได้อัตภาพ. ก็ในคำว่า **อตฺตปฏิลาโภ** นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงภพ ๓ ด้วยการได้อัตภาพ ๓ อย่าง. ทรงแสดงกามภพตั้งแต่อเวจีมีปรนิมมิตวสวัตดีเป็นที่สุด ด้วยการได้อัตภาพที่หยาบ. ทรงแสดงรูปภพตั้งแต่ชั้นปฐมฌานถึงอกนิฏฐพรหมโลกเป็นที่สุด ด้วยการได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจ. ทรงแสดงอรูปภพตั้งแต่อากาสานัญจายตนพรหมโลก มีเนวสัญญาณาสัญญายตนพรหมโลกเป็นที่สุด ด้วยการได้อัตภาพที่ไม่มีรูป

อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ดวง ชื่อว่า สังกิเลสธรรม. สมถวิปัสสนา ชื่อว่า โวทานธรรม. คำว่า **ซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งปัญญา (ปญฺญาปาริปูรี เวปุลฺลตฺตํ)** ความว่า ซึ่งความบริบูรณ์และความไพบูลย์แห่งมรรคปัญญาและผลปัญญา. คำว่า **ความปราโมทย์ (ปามุชฺช)** ได้แก่ ปีติอย่างอ่อน. คำว่า **ปีติ (ปีติ)** ได้แก่ ความยินดีมีกำลัง. ท่านอธิบายว่าอย่างไร. ท่านอธิบายอย่างนี้ว่า ในบทที่ท่านกล่าวว่ากระทำให้แจ้งด้วยอภิญญาด้วยตนเองจักเข้าถึงอยู่นั้น เมื่อภิกษุนั้นอยู่อย่างนี้ก็จักมีความปราโมทย์ ปีติ ความสงบใจและกาย สติตั้งมั่น มีอุเบกขาญาณและอยู่อย่างสุข และในบรรดาการอยู่ทั้งปวง การอยู่อย่างนี้นั่นเทียว สมควรกล่าวว่าเป็นสุข คือสงบแล้ว มีความหวานอย่างยิ่ง.

บรรดาฌานเหล่านั้น ในปฐมฌานย่อมได้ธรรมทั้ง ๖ อย่างมีความปราโมทย์เป็นต้น. ในทุติยฌาน ความปราโมทย์กล่าวคือ ปีติอย่างอ่อนย่อมดับไป ย่อมได้ธรรม ๕ อย่างที่เหลือ. ในตติยฌาน แม้ปีติย่อมดับไป ย่อมได้ธรรม ๔ อย่างที่เหลือ. ในจตุตถฌานก็เหมือนกัน. ก็ในฌานเหล่านี้ ในสัมปสาทสูตรท่านกล่าวเฉพาะฌานที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนาล้วนเท่านั้น ในปาสาทิกสูตรกล่าววิปัสสนากับมรรค ๔ ในทสุตตรสูตรกล่าวผลสมาบัติอันเกี่ยวกับจตุตถฌาน ในโปฏฐปาทสูตรนี้พึงทราบว่าท่านทำปราโมทย์ให้เป็นไวพจน์ของปีติ กล่าวผลสมาบัติเกี่ยวกับทุติยฌานไว้.

วา ศัพท์ในคำว่า **อยं วา โส** นี้ ลงในความหมายการทำให้แจ้ง. คำว่า **อยं โส** ความว่า เราให้แจ่มแจ้ง คือประกาศอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์. ความว่า สมณพราหมณ์เหล่าอื่น ถูกเราถามอย่างนี้ว่าท่านทั้งหลายรู้จักตนอันมีสุขโดยส่วนเดียวหรือ ก็จะกล่าวว่า ไม่รู้จักโดยประการใด เราจะไม่กล่าวโดยประการนั้น. คำว่า **ความน่าอัศจรรย์ (สปฺปาฏิหีรกตํ)** ความว่า ภาษิตเป็นเครื่องนำออก คือเป็นที่นำออกจากทุกข์.

คำว่า **เป็นโมฆะ (โมโฆ โหติ)** ความว่า เป็นของเปล่า. อธิบายว่า การได้อัตภาพนั้นย่อมไม่มีในสมัยนั้น. คำว่า **เป็นสัจจะ (สจฺโจ โหติ)** ความว่า เป็นของมีจริง. อธิบายว่า การได้อัตภาพนั้นเทียวเป็นของจริงในสมัยนั้น. ก็ในข้อนี้จิตตะบุตรควาญช้างนี้แสดงการได้อัตภาพ ๓ อย่าง เพราะความที่ตนไม่เป็นสัพพัญญู จึงไม่สามารถยกขึ้นอ้างว่าธรรมดา การได้อัตภาพนั้นเป็นเพียงบัญญัติ จึงกล่าวเลี่ยงว่า การได้อัตภาพเท่านั้น. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์จะแสดงแก่จิตตะบุตรควาญช้างนั้นว่า ก็ในข้อนี้ ธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้น การได้อัตภาพนั้น เป็นเพียงสักว่าชื่อ ครั้นธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้นนั้น ๆ มีอยู่ โวหารมีรูปปานนี้ ก็ย่อมมี เพื่อทรงยึดเอาถ้อยคำของจิตตะบุตรควาญช้างนั้นแหละ

เลี่ยงตรัสด้วยอำนาจแห่งนามบัญญัติ จึงตรัสเป็นต้นว่า **จิตตะ ในสมัยใด** ก็ครั้นตรัสอย่างนั้นแล้ว เพื่อจะสอบถามแล้วแนะนำเขา จึงตรัสอีกว่า **จิตตะ ถ้าเขาจะพึงถามท่านอย่างนี้ (สเจ ตं จิตฺต เอว่ ปุจฺเฉยฺยุ)** เป็นต้น.

ในคำเหล่านั้น ข้อว่า **ได้มีแล้วแก่ข้าพเจ้า (โย เม อโหสิ)** ความว่า การได้อัตภาพที่เป็นอดีตของข้าพระองค์เป็นจริงในสมัยนั้น. ในคำว่า การได้อัตภาพที่เป็นอนาคตเป็นโมฆะ ที่เป็นปัจจุบันก็เป็นโมฆะนั้น จิตตะบุตรควาญช้างแสดงเนื้อความนี้เพียงเท่านี้ว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นอดีตย่อมไม่มีในปัจจุบันนี้ แต่ถึงอันนับว่าได้มีแล้ว เพราะฉะนั้น การได้อัตภาพของข้าพระองค์แม้นั้นจึงเป็นจริงในสมัยนั้น ส่วนการได้อัตภาพที่เป็นอนาคตก็เป็นโมฆะ ที่เป็นปัจจุบันก็เป็นโมฆะในสมัยนั้น เพราะธรรมทั้งหลายที่เป็นอนาคตและที่เป็นปัจจุบันไม่มีในเวลานั้น. เขารับรู้การได้อัตภาพเพียงเป็นนามโดยอรรถอย่างนี้. แม้ในอนาคตและปัจจุบันก็มีนัยเช่นเดียวกัน.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อจะทรงเปรียบเทียบการอธิบายของพระองค์กับการอธิบายของจิตตะบุตรควาญช้างนั้น จึงตรัสว่า **จิตตะ ฉันนั้นเหมือนกัน** เป็นต้น เมื่อจะทรงแสดงอรรถนี้โดยอุปมาอีก จึงตรัสว่า **เช่นเดียวกับนมสดมีจากแม่โค (เสยฺยถาปิ จิตฺตควา ขีรं)** เป็นต้น. ในบทนั้น มีเนื้อความโดยย่อดังนี้ นมสดมีจากโค นมส้มเป็นต้นมีจากนมสดเป็นต้น ในข้อนี้ สมัยใดยังเป็นนมสดอยู่ สมัยนั้นก็ไม่ถึงซึ่งอันนับ คือ การเรียก ได้ชื่อ คือโวหารว่าเป็นนมส้ม หรือเป็นเนยใสเป็นต้นอย่างใด อย่างหนึ่ง. เพราะเหตุอะไร ? เพราะไม่มีสิ่งที่ได้โวหารว่านมส้มเป็นต้น แต่สมัยนั้นถึงซึ่งอันนับว่าเป็นนมสดอย่างเดียว เพราะเหตุไร เพราะมีสิ่งซึ่งอันนับ คือการเรียก ได้ชื่อ และโวหารว่านมสด. ในบททั้งปวงก็นัยเช่นนี้.

คำว่า **จิตตะเหล่านี้แล...(อิมา โข จิตฺต)** ความว่า จิตตะ

การได้อัตภาพอันทยาบ การได้อัตภาพอันสำเร็จแต่ใจ และการได้อัตภาพอันไม่มีรูป เหล่านี้แลเป็นโลกสมัญญา เป็นเพียงชื่อในโลก เป็นเพียงสัญญา. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการได้อัตภาพ ๓ อย่างเบื้องต่ำอย่างนี้ว่า เหล่านั้นเป็นเพียงภาษาในโลก เป็นเพียงแนวคำพูด เป็นเพียงโวหาร เป็นเพียงนามบัญญัติ ดังนี้แล้ว บัดนี้จึงตรัสว่า **นั้นทั้งหมด เป็นเพียงโวหาร.** เพราะเหตุอะไร ? เพราะโดยปรมัตถ์ไม่มีสัตว์ โลกนั้นสูญ ว่างเปล่า.

ก็กถาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมี ๒ อย่างคือ สมมติกถาและปรมัตถกา. ในกถา ๒ อย่างนั้น กถาว่า สัตว์ คน เทวดา พรหม เป็นต้น ชื่อว่าสมมติกถา. กถาว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขันธ์ ธาตุ อายตนะ สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน เป็นต้น ชื่อว่าปรมัตถกถา. ในกถาเหล่านั้น ผู้ใดพอพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สัตว์ คน เทวดา หรือพรหม ก็สามารถรู้แจ้ง แทงตลอด นำออกจากทุกข์ ถือเอาธงชัยคือพระอรหัตได้ด้วยสมมติเทศนา พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะตรัสบอกว่าสัตว์ คน เทวดา หรือว่าพรหม ตั้งแต่ต้นแก่ผู้นั้น. ผู้ใดฟังธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นต้นว่า อนิจจัง หรือทุกขัง ด้วยปรมัตถเทศนา ย่อมสามารถเพื่อรู้แจ้ง แทงตลอด นำออกจากทุกข์ ถือเอาธงชัยคือพระอรหัต พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะทรงแสดงธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นต้นว่า อนิจจัง หรือว่าทุกขังแก่ผู้นั้น. เพราะฉะนั้นจึงไม่แสดงปรมัตกถาก่อน แม้แก่สัตว์ผู้จะรู้ด้วยสมมติกถา แต่จะทรงให้รู้ด้วย สมมติกถาแล้ว จึงทรงแสดงปรมัตถกถา ในภายหลัง จะไม่ทรงแสดงสมมติกถาก่อนแม้แก่สัตว์ผู้จะรู้ด้วยปรมัตถกถา แต่จะทรงแสดงให้รู้ด้วยปรมัตถกถาแล้ว จึงทรงแสดงสมมติกถาในภายหลัง. แต่โดยปกติเมื่อทรงแสดงปรมัตถกถาก่อนเทียว เทศนาก็จะมีอาการหยาบ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงแสดงสมมติกถาก่อน แล้วจึงทรงแสดง ปรมัตถกถาในภายหลัง แม้เมื่อจะทรงแสดงสมมติกถา ก็จะทรงแสดงตามความเป็นจริง

ตามสภาพ ไม่เท็จ แม้เมื่อจะทรงแสดงปรมัตถกถา ก็ทรงแสดงตามความเป็นจริง ตามสภาพ ไม่เท็จ. โบราณาจารย์กล่าวคาถาไว้ว่า

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐเมื่อจะตรัสก็ตรัสสัจจะ ๒ อย่างคือ สมมติสัจจะและปรมัตถสัจจะ ไม่มีสัจจะที่ ๓ สังเกตวจนะเป็นสัจจะ เป็นเหตุแห่งโลกสมมติ ปรมัตถ-วจนะเป็นสัจจะ เป็นลักษณะมีจริงแห่งธรรมทั้งหลาย

ข้อว่า **ที่ตถาคตใช้เรียกแต่ไม่ยึดถือ (ยาหิ ตถาคโต โวหรติ อปรามสนฺโต)** ความว่า พระตถาคตทรงประมวลเทศนาว่า ชื่อว่า ไม่ทรงเกี่ยวข้อง เพราะไม่มีความเกี่ยวข้องด้วยตัณหา มานะ และทิฐิ ตรัสด้วยโลกสมัญญา ด้วยโลกนิรุตติ ทรงจบเทศนาด้วยยอดคือ พระอรหัต. คำที่เหลือในบททั้งปวงมีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

อรรถกถาโปฏฐปาทสูตร ในอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินี จบด้วยประการฉะนี้

อรรถกถาโปฏฐปาทสูตรที่ ๙ จบ

๑๐. สุภสูตร
ว่าด้วยสุภมาณพ

[๓๑๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วไม่นาน ท่านพระอานนท์อยู่ ณ วิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี.

[๓๑๕] สมัยนั้น สุภมาณพโตเทยยบุตรพักอยู่ในกรุงสาวัตถีด้วยกิจธุระบางอย่าง ครั้งนั้นสุภมาณพโตเทยยบุตรเรียกมาณพน้อยคนหนึ่งมาสั่งว่า พ่อมาณพน้อย มานี่เถิด เจ้าจงเข้าไปหาพระอานนท์ ครั้นเข้าไปหาแล้วจงนมัสการถามพระอานนท์ถึงอาพาธน้อย โรคเบาบาง ความคล่องแคล่ว ความมีกำลัง ความอยู่ผาสุก ตามคำของเราว่าสุภมาณพโตเทยยบุตรถามถึงพระคุณเจ้า ถึงอาพาธน้อย โรคเบาบาง ความคล่องแคล่ว ความมีกำลัง ความอยู่ผาสุก และจงกล่าวอย่างนี้ว่า ขอโอกาส ขอพระคุณเจ้าพระอานนท์ได้โปรดอนุเคราะห์ เข้าไปยังที่อยู่ของสุภมาณพโตเทยยบุตรเถิด มาณพน้อยรับคำของสุภมาณพโตเทยยบุตรแล้วเข้าไปหาพระอานนท์ ครั้นเข้าไปหาแล้วได้สนทนากับท่านพระอานนท์ ครั้นสนทนาปราศรัยพอให้เกิดระลึกถึงกันเสร็จแล้วจึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง มาณพนั่งแล้วจึงนมัสการเรียนว่า สุภมาณพโตเทยยบุตรถามท่านพระอานนท์ถึงอาพาธน้อย โรคเบาบาง ความคล่องแคล่ว ความมีกำลัง ความอยู่ผาสุก และสั่งมาอย่างนี้ว่า ขอท่านอานนท์ได้โปรดอนุเคราะห์เข้าไปยังที่อยู่ของสุภมาณพโตเทยยบุตรเถิด.

[๓๑๖] เมื่อมาณพน้อยกราบเรียนอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้กล่าวกะมาณพน้อยว่า พ่อมาณพ ไม่มีเวลาเสียแล้ว วันนี้ฉันดื่มยาถ่าย ถ้ากระไรวันพรุ่งนี้ได้เวลาและสมัยแล้วฉันจะเข้าไปหา มาณพน้อย

รับคำของท่านพระอานนท์ลุกจากที่นั่งแล้ว เข้าไปหาสุภมาณพโตเทยยบุตร ได้บอกแก่สุภมาณพโตเทยยบุตรว่า ข้าพเจ้าได้บอกพระอานนท์ตามคำของท่านแล้ว เมื่อข้าพเจ้าบอกอย่างนั้นแล้ว พระอานนท์ ได้กล่าวกะข้าพเจ้าว่า พ่อมาณพ ไม่มีเวลาเสียแล้ว วันนี้ฉันดื่มยาถ่าย ถ้ากระไรไว้พรุ่งนี้เถิด ได้เวลาและสมัยแล้วฉันจะเข้าไป ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นอันว่าข้าพเจ้าได้กระทำกิจที่เป็นเหตุให้พระอานนท์ให้โอกาสเพื่อเข้าไปฉันในวันพรุ่งนี้แล้ว.

[๓๑๗] พอรุ่งเช้า ท่านพระอานนท์ครองผ้า ถือบาตร มีพระเจตกภิกษุเป็นพระผู้ติดตามเข้าไปยังที่อยู่ของสุภมาณพโตเทยยบุตร นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ลำดับนั้น สุภมาณพโตเทยยบุตร เข้าไปหาท่านพระอานนท์ สนทนากันจนเป็นที่รื่นเริงบันเทิงใจแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้วจึงนมัสการเรียนว่า พระคุณเจ้าเป็นอุปัฏฐากอยู่ใกล้ชิดกับท่านพระโคดมมานาน ย่อมจะทราบดีว่า พระโคดมได้ตรัสสรรเสริญคุณธรรมเหล่าใด และให้ประชาชนยึดมั่น ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ในคุณธรรมเหล่าใด ท่านพระอานนท์ ตอบว่า มาณพ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญขันธ์ ๓ และให้ประชาชนยึดมั่น ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ในขันธ์ ๓ นี้. .

ขันธ์ ๓ อะไรบ้าง ขันธ์ ๓ คือ สีลขันธ์อันประเสริฐ สมาธิขันธ์อันประเสริฐ ปัญญาขันธ์อันประเสริฐ สุภมาณพ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญขันธ์ ๓ นี้และให้ประชาชนยึดมั่น ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ในขันธ์ ๓ นี้.

[๓๑๘] ข้าแด่พระคุณเจ้า ท่านพระโคดมได้ตรัสสรรเสริญสีลขันธ์อันประเสริฐ ให้ประชาชนยึดมั่น ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ ไว้อย่างไร ? มาณพ พระตถาคตได้อุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระองค์

ทรงทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง คฤหบดี บุตรคฤหบดี หรือผู้เกิดภายหลังในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ย่อมฟังธรรมนั้น ครั้นเขาฟังแล้ว ย่อมได้ศรัทธาในพระตถาคต ครั้นเปี่ยมด้วยศรัทธาแล้ว ย่อมเห็นตระหนักว่า การอยู่ครองเรือนคับแคบ เป็นทางมาของธุลี บรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง การอยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์โดยส่วนเดียว ให้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว เหมือนสังข์ที่ขัดแล้ว ทำได้ไม่ง่ายนัก เอาเถิด เราจะปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนถือบวช ต่อมาเขาสละโภคสมบัติน้อยใหญ่ ละหมู่ญาติ ไปบวช เมื่อบวชแล้วสำรวมระวังในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจร เห็นภัยในโทษทั้งหลายเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบกายกรรม วจีกรรมที่เป็นกุศล มีอาชีพบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยศีล คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษ.

จุลศีล

[๓๑๙] สุภมาณพ ภิกษุถึงพร้อมด้วยศีลนั้นอย่างไร ?

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางไม้ วางมีด มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณา ทำประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง ข้อนี้เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. ฯลฯ (ข้อความต่อจากนี้เหมือนพรหมชาลสูตร).

มหาศีล

[๓๒๐] สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยติรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ ทำพิธีบนบาน ทำพิธีแก้บน ร่ายมนต์ขับผี สอนมนต์ป้องกันบ้านเรือน ทำกะเทยให้กลับเป็นชาย ทำชายให้กลับเป็นกะเทย ทำพิธีปลูกเรือน ทำพิธีบวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมนต์ รดน้ำมนต์ ทำพิธีบูชาไฟ ปรุงยาสำรอก ปรุงยาถ่าย ปรุงยาถ่ายโทษเบื้องบน ปรุงยาถ่ายโทษเบื้องล่าง ปรุงยาแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมันหยอดหู ปรุงยาตา ปรุงยานัตถุ์ ปรุงยาทากัด ปรุงยาทาสมาน ป้ายยาตา ทำการผ่าตัด รักษาเด็ก ใส่ยาชะแผล แม้ข้อนี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง มาณพ ภิกษุเป็นผู้งดเว้นจากดิรัจฉานวิชานี้แล การที่ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เช่นอย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ คือ ทำพิธีบนบาน ทำพิธีแก้บน ร่ายมนต์ขับผี สอนมนต์ป้องกันบ้านเรือน ทำกะเทยให้กลับเป็นชาย ทำชายให้กลายเป็นกะเทย ทำพิธีปลูกเรือน ทำพิธีบวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมนต์ รดน้ำมนต์ ทำพิธีบูชาไฟ ปรุงยาสำรอก ปรุงยาถ่าย ปรุงยาถ่ายโทษเบื้องบน ปรุงยาถ่ายโทษเบื้องล่าง ปรุงยาแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมันหยอดหู ปรุงยาตา ปรุงยานัตถุ์ ปรุงยาทากัด ปรุงยาทาสมาน ป้ายยาตา ทำการผ่าตัด รักษาเด็ก ใส่ยาชะแผล แม้ข้อนี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง มาณพ ภิกษุถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้ ย่อมไม่ประสบภัยแต่ไหน ๆ เพราะเป็นผู้สำรวมด้วยศีล เหมือนพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษกกำจัดศัตรูได้แล้ว ย่อมไม่ประสบภัยแม้แต่ไหน ๆ เพราะศัตรูนั้น มาณพ ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลก็ฉันนั้น ย่อมไม่ประสบภัยแต่ไหน ๆ เพราะเป็นผู้สำรวมด้วยศีล ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยสีลขันธ์อันประเสริฐนี้ย่อมเสวยสุขอันปราศจากโทษในภายใน

มาณพ ด้วยเหตุนี้แล ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล มาณพ สีลขันธ์อันประเสริฐนี้แลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญ และยังประชาชนให้ยึดถือ ให้ตั้งอยู่ ให้ดำรงอยู่ อนึ่งในธรรมวินัย ยังมีกิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอยู่อีก สุภมาณพได้กราบเรียนว่า ข้าแต่พระอานนท์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์นัก ไม่เคยมีมาก่อนเลย สีลขันธ์อันประเสริฐนี้บริบูรณ์แล้ว มิใช่ไม่บริบูรณ์ กระผมยังไม่เห็นสีลขันธ์อันประเสริฐที่บริบูรณ์อย่างนี้ในสมณพราหมณ์เหล่าอื่นภายนอกศาสนานี้เลย ข้าแต่พระอานนท์ผู้เจริญ สมณพราหมณ์ เหล่าอื่น ภายนอกศาสนานี้ พึงเห็นสีลขันธ์อันประเสริฐที่บริบูรณ์แล้วอย่างนี้ในตน เขาเหล่านั้นจะดีใจเพราะเหตุเพียงเท่านั้น ด้วยคิดว่า เป็นอันพอแล้วด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นอันทำเสร็จแล้วด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะเราได้บรรลุแล้ว ไม่มีกิจที่จะต้องทำอย่างอื่นให้ยิ่งขึ้นไปอีก แต่พระคุณเจ้าอานนท์ผู้เจริญก็ยังกล่าวว่า ในพระธรรมวินัยนี้ ยังมีกิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก.

[๓๒๑] สุภมาณพกราบเรียนถามว่า ข้าแต่พระอานนท์ผู้เจริญ สมาธิขันธ์อันประเสริฐที่ท่านพระโคดมตรัสสรรเสริญ และยังประชาชนให้ยึดมั่น ให้ตั้งอยู่ ให้ดำรงอยู่นั้นเป็นอย่างไร พระอานนท์กล่าวว่า มาณพ ภิกษุเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายเป็นอย่างไรเล่า มาณพ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยจักษุแล้วไม่ถือนิมิต[๑] ไม่ถืออนุพยัญชนะ[๒] เธอปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำ ชื่อว่ารักษาจักขุนทรีย์ ชื่อว่าถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์. ภิกษุฟังเสียงด้วยโสต... ....ดมกลิ่นด้วยฆานะ ... ลิ้มรสด้วยชิวหา ... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย... รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ แล้วไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดอกุศลธรรม

---

๑. นิมิต ถือโดยรวม ๆ เช่นมองดูรูปร่างเห็นว่าสวยงามเป็นต้น

๒. อนุพยัญชนะ ถือแยกแต่ละอย่างเช่น รูปร่างก็แยกว่า มือ เท้าสวยงามเป็นต้น

อันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำ ชื่อว่ารักษามนินทรีย์ ชื่อว่าถึงความสำรวมในมนินทรีย์. ภิกษุถึงพร้อมด้วยอินทรียสังวรอันประเสริฐเช่นนี้ ย่อมได้เสวยสุขอันไม่ระคนด้วยกิเลสในภายใน มาณพ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายด้วยประการฉะนี้.

[๓๒๒] มาณพ ภิกษุถึงพร้อมแล้วด้วยสติสัมปชัญญะเป็นอย่างไร ? มาณพ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้รู้สึกตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการงอ ในการเหยียด ในการทรงสังฆาฏิ บาตรและจีวร ในการฉัน ในการดื่ม ในการเคี้ยว ในการลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ในการเดิน ในการยืน ในการนั่ง ในการหลับ ในการตื่น ในการพูด ในการนิ่ง มาณพ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยสติสัมปชัญญะด้วยประการฉะนี้แล.

[๓๒๓] มาณพ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ เป็นอย่างไร ? มาณพ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรพอปกปิดร่างกาย ด้วยบิณฑบาตพออิ่มท้อง เธอจะไปทางใด ๆ ก็ถือไปได้เอง มาณพ เหมือนนกจะบินไปทางใด ๆ ก็มีแต่ปีกเป็นภาระบินไปได้ ภิกษุก็เหมือนกัน เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรพอปกปิดร่างกาย ด้วยบิณฑบาตพออิ่มท้อง เธอจะไปทางใด ๆ ก็ถือไปได้เอง มาณพ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้สันโดษด้วยประการฉะนี้แล.

[๓๒๔] ภิกษุถึงพร้อมแล้วด้วยสีลขันธ์อันประเสริฐ ด้วยอินทรียสังวรอันประเสริฐ ด้วยสติสัมปชัญญะอันประเสริฐ ด้วยสันโดษอันประเสริฐเช่นนี้แล้ว ย่อมเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง เธอกลับจากบิณฑบาตหลังอาหารแล้ว นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ละความโลภคือความเพ่งเล็ง มีจิตปราศจากความเพ่งเล็งอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็ง ละความประทุษร้ายคือพยาบาท มีจิตไม่มีพยาบาท มีความอนุเคราะห์ด้วยทำประโยชน์แก่สรรพสัตว์ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จาก

ความประทุษร้ายคือพยาบาทได้ ละถีนมิทธะแล้วเป็นผู้ปราศจากถีนมิทธะ มีความกำหนดหมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะได้ ละอุทธัจจกุกกุจจะได้ไม่ฟุ้งซ่านอยู่ มีจิตสงบในภายใน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิจฉาได้ ข้ามพ้นวิจิกิจฉา ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรม ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉาได้.

[๓๒๕] มาณพ เหมือนบุรุษกู้หนี้ไปประกอบการงาน การงานของเขาก็สำเร็จ เขาได้ใช้หนี้ที่เป็นต้นทุนเดิมหมดสิ้น ทรัพย์ที่เป็นกำไรของเขามีเหลือสำหรับเลี้ยงภรรยา เขาได้คิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเรากู้หนี้ไปประกอบการงาน บัดนี้การงานของเราได้สำเร็จผลแล้ว เราได้ใช้หนี้ที่เป็นต้นทุนเดิมหมดสิ้นแล้ว และทรัพย์ที่เป็นกำไรของเราก็ยังมีเหลืออยู่สำหรับเลี้ยงภรรยา เขาพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส อันมีความไม่มีหนี้นั้นเป็นเหตุฉันใด.

มาณพ เหมือนบุรุษป่วยหนัก มีทุกข์ เจ็บหนัก ไม่บริโภคอาหาร ไม่มีกำลัง ครั้นต่อมา เขาหายจากอาการป่วย บริโภคอาหารได้ และมีกำลังกาย เขาได้คิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราป่วยหนัก มีทุกข์เจ็บหนัก บริโภคอาหารไม่ได้ ไม่มีกำลัง บัดนี้เราหายจากอาการป่วยนั้นแล้ว บริโภคอาหารได้ และมีกำลังกายเป็นปรกติ เขาพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัสอันมีความไม่มีโรคนั้นเป็นเหตุฉันใด.

มาณพ เหมือนบุรุษถูกจองจำในเรือนจำ ครั้นต่อมาเขาพ้นจากเรือนจำนั้นโดยสวัสดี ไม่มีภัย ไม่ต้องเสียทรัพย์อะไร ๆ เลย เขาได้คิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราถูกจองจำอยู่ในเรือนจำ บัดนี้เราพ้นจากเรือนจำนั้นโดยสวัสดี ไม่มีภัยแล้ว ทั้งเราไม่ต้องเสียทรัพย์อะไร ๆ เลย เขาพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัสอันมีการพ้นจากเรือนจำนั้นเป็นเหตุฉันใด.

มาณพ เหมือนบุรุษเป็นทาส พึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งผู้อื่น จะ

ไปไหนตามอำเภอใจก็ไม่ได้ ครั้นต่อมาเขาพ้นจากความเป็นทาสนั้น พึ่งตัวเองได้ ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทแก่ตัว ไปไหนได้ตามอำเภอใจ เขาได้คิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราเป็นทาส พึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งผู้อื่น จะไปไหนตามอำเภอใจก็ไม่ได้ บัดนี้เราพ้นจากความเป็นทาสแล้ว พึ่งตัวเองได้ ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทแก่ตัว จะไปไหนได้ตามอำเภอใจ เขาพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส อันมีความเป็นไทแก่ตัวนั้นเป็นเหตุฉันใด.

มาณพ เหมือนบุรุษมีทรัพย์สมบัติ เดินทางไกลกันดาร หาอาหารได้ยาก มีภัยอยู่ข้างหน้า ครั้นเขาเดินพ้นทางกันดารนั้นไปได้ บรรลุถึงหมู่บ้านโดยปลอดภัยแล้ว เขาได้คิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเรามีทรัพย์สมบัติ เดินทางไกลกันดาร หาอาหารได้ยาก มีภัยอยู่ข้างหน้า บัดนี้เราพ้นทางกันดาร บรรลุถึงหมู่บ้านโดยปลอดภัยแล้ว เขาได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส อันมีความปลอดภัยนั้นเป็นเหตุฉันใด.

มาณพ ภิกษุพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ ประการเหล่านี้ที่ยังละไม่ได้ในตนเหมือนหนี้ เหมือนโรค เหมือนเรือนจำ เหมือนความเป็นทาส เหมือนทางไกลกันดาร และเธอพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ ประการที่ละได้แล้วในตนเหมือนความไม่เป็นหนี้ เหมือนความไม่มีโรค เหมือนการพ้นจากเรือนจำ เหมือนความเป็นไทแก่ตน เหมือนสถานที่ปลอดภัย ฉันนั้นแล.

ภิกษุพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ที่ละได้แล้วในตน ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อเกิดปราโมทย์แล้วย่อมเกิดปีติ เมื่อมีปีติแล้วกายย่อมสงบ เธอมีกายสงบแล้วย่อมได้เสวยสุข จิตของผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น เธอสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติ และสุขเกิดแต่วิเวก. เธอทำกายนี้แหละให้สดชื่น เอิบอิ่ม ซาบซ่านด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอ ทั่วทั้งตัวที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง.

มาณพ เหมือนเจ้าหน้าที่สรงสนานหรือลูกน้องของเจ้าหน้าที่สรงสนานผู้ฉลาด จะพึงโรยผงที่ใช้ในการสรงสนานใส่ลงในภาชนะสำริดแล้วเอาน้ำพรมหมักไว้ ตกเวลาเย็น ก้อนจุณที่ใช้ในการสรงสนานยางจะซึมไปจับติดกันทั่วทั้งหมด ย่อมไม่ไหลออกไปฉันใด มาณพ ภิกษุก็ฉันนั้นแล ทำกายนี้แหละให้สดชื่นเอิบอิ่มซาบซ่านด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งร่างกายของเธอทั่วทั้งตัวที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง ข้อนี้เป็นสมาธิของเธอประการหนึ่ง

[๓๒๖] มาณพ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุบรรลุทุติยฌาน มีจิตผ่องใสในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารสงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ เธอทำกายนี้ให้สดชื่นเอิบอิ่มซาบซ่านด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง.

มาณพ เหมือนห้วงน้ำลึก มีน้ำพุขึ้น ไม่มีทางที่น้ำจะไหลมาได้ทั้งในทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทั้งฝนก็ไม่ตกเพิ่มตามฤดูกาล แต่สายน้ำเย็นพุขึ้นจากห้วงน้ำ จะพึงทำให้ห้วงน้ำนั้นแหละชุ่มชื่น เอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็น ไม่มีส่วนไหน ๆ ของห้วงน้ำนั้นทั้งหมดที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้องฉันใด มาณพ ภิกษุก็ฉันนั้นแล ฯลฯ มาณพ เพราะวิตกวิจารสงบ ฯลฯ เข้าถึงทุติยฌานอยู่ เธอสดชื่นเอิบอิ่มซาบซ่านด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง แม้ข้อนี้ก็เป็นสมาธิของเธอประการหนึ่ง.

[๓๒๗] มาณพ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขทางกาย เพราะปราศจากปีติที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ชื่อว่า บรรลุตติยฌาน เธอทำกายให้สดชื่น เอิบอิ่มซาบซ่านด้วยสุขอันปราศจากปีติ ไม่มีส่วนไหนแห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่สุขปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง.

มาณพ เหมือนในกอบัวขาบ ในกอบัวหลวง ในกอบัวขาว ดอกบัวขาบ ดอกบัวหลวง ดอกบัวขาว บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ น้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นสดชื่น เอิบอาบชุ่มชาบด้วยน้ำเย็นตลอดยอดตลอดเหง้า ไม่มีส่วนไหน ๆ ของบัวขาบ บัวหลวง บัวขาว ทั่วทุกส่วนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้องฉันใด มาณพ ภิกษุก็ฉันนั้นแล ฯลฯ เธอเข้าถึงตติยฌานอยู่ ย่อมทำกายนี้ให้สดชื่น เอิบอิ่มชาบซ่านด้วยสุขปราศจากปีติ ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอ ทั่วทั้งตัวที่สุขปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง แม้ข้อนี้ก็เป็นสมาธิของเธอประการหนึ่ง.

[๓๒๘] มาณพ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุบรรลุจตุตถฌานอยู่ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข บริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาและสติ เพราะละสุข เพราะละทุกข์ ดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ เธอมีใจบริสุทธิ์ผุดผ่อง นั่งแผ่ไปทั่วกายนี้แหละ ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องจะไม่ถูกต้อง.

มาณพ เหมือนบุรุษนั่งคลุมตัวตลอดศีรษะด้วยผ้าขาว ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายทุก ๆ ส่วนของเขาที่ผ้าขาวจะไม่ถูกต้องฉันใด มาณพ ภิกษุก็ฉันนั้นแล ฯลฯ เพราะละสุข ฯลฯ เธอเข้าถึงจตุตถฌานอยู่ เธอมีใจอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว นั่งแผ่ไปทั่วกายนั้นนี้แล ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่ใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องจะไม่ถูกต้อง แม้ข้อนี้ก็เป็นสมาธิของเธอประการหนึ่ง.

มาณพ สมาธิขันธ์อันประเสริฐนี้แลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญ และยังประชาชนให้ยึดมั่น ให้ตั้งอยู่ ให้ดำรงอยู่ อนึ่ง ในธรรมวินัยนี้ ยังมีกิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอยู่อีก.

สุภมาณพกราบเรียนว่า ข้าแต่พระอานนท์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์นัก น่าพิศวงนัก สมาธิขันธ์อันประเสริฐนี้บริบูรณ์แล้ว มิใช่ไม่บริบูรณ์ กระผมยังไม่เห็นสมาธิขันธ์อันประเสริฐของท่านพระอานนท์ที่บริบูรณ์แล้ว

อย่างนี้ ในสมณพราหมณ์เหล่าอื่นภายนอกพระศาสนานี้เลย ข้าแต่พระอานนท์ผู้เจริญ ก็สมณพราหมณ์เหล่าอื่นภายนอกพระศาสนานี้ พึงเห็นสมาธิขันธ์อันประเสริฐที่บริบูรณ์แล้วอย่างนี้ในตน เขาเหล่านั้นจะพึงดีใจเพราะเหตุเพียงเท่านั้น ด้วยคิดว่าเป็นอันพอแล้วด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นอันทำสำเร็จแล้วด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะเราได้บรรลุแล้ว ไม่มีกิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก แต่พระคุณเจ้าผู้เจริญก็ยังกล่าวว่า ในพระธรรมวินัยนี้ ยังมีกิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก.

[๓๒๙] สุภมาณพกราบเรียนว่า ข้าแต่พระอานนท์ผู้เจริญ ปัญญาขันธ์อันประเสริฐที่พระโคดมผู้เจริญได้ตรัสสรรเสริญ และยังทำประชาชนนี้ให้ยึดมั่น ให้ตั้งอยู่ ให้ดำรงอยู่นั้นเป็นอย่างไร ? พระอานนท์กล่าวว่า ภิกษุนั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนควรแก่การงาน มั่นคง ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า กายของเรานี้แลมีรูปประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ เกิดแต่มารดาบิดา เติบโตขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด มีการอบ นวด แตกกระจัดกระจายไปเป็นนิจเป็นธรรมดา และวิญญาณของเรานี้ก็อาศัยผูกพัน อยู่ในกายนี้. มาณพเหมือนแก้วมณีและแก้วไพฑูรย์อันงาม เกิดเอง มีแปดเหลี่ยม นายช่างเจียระไนดีแล้ว สุกใสแวววาวสมบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง มีด้ายเขียว เหลือง แดง ขาว หรือนวล ร้อยอยู่ในนั้น บุรุษผู้มีตาหยิบแก้วมณีและแก้วไพฑูรย์นั้นวางไว้ในมือแล้วพิจารณาเห็นว่า แก้วมณีและแก้วไพฑูรย์นี้งาม เกิดเอง มีแปดเหลี่ยม นายช่างเจียระไนดีแล้ว สุกใสแวววาว บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง มีด้ายเขียว เหลือง แดง ขาว หรือนวล ร้อยอยู่ในนั้นฉันใด มาณพ ภิกษุก็ฉันนั้นแล ฯลฯ เมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน มั่นคง ถึงความไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า กายของเรานี้แลมีรูปประกอบ

ด้วยมหาภูตรูป ๔ เกิดแต่มารดาบิดา เติบโตขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด ต้องมีการอบ นวด แตกกระจัดกระจายไปเป็นนิจเป็นธรรมดา และวิญญาณของเรานี้ก็อาศัยผูกพันอยู่ในกายนี้ ข้อนี้เป็นปัญญาของเธอประการหนึ่ง.

[๓๓๐] ภิกษุนั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน มั่นคง ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อเนรมิตรูปอันเกิดแต่ใจ คือ เนรมิตกายอื่นจากกายนี้มีรูปเกิดแต่ใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง. มาณพ เหมือนบุรุษชักไส้ออกจากหญ้าปล้อง เขาคิดเห็นอย่างนี้ว่า นี้หญ้าปล้อง นี้ไส้ หญ้าปล้องอย่างหนึ่ง ไส้อย่างหนึ่ง แต่ไส้ก็ชักออกจากหญ้าปล้องนั้นเอง. อีกนัยหนึ่ง เหมือนบุรุษชักดาบออกจากฝัก เขาย่อมเห็นอย่างนี้ว่า นี้ดาบ นี้ฝัก ดาบอย่างหนึ่ง ฝักอย่างหนึ่ง แต่ดาบก็ชักออกจากฝักนั่นเอง. อีกนัยหนึ่ง เหมือนบุรุษดึงงูออกจากคราบ เขาย่อมเห็นอย่างนี้ว่า นี้งู นี้คราบ งูอย่างหนึ่ง คราบอย่างหนึ่ง แต่งูก็ดึงออกจากคราบนั่นเองฉันใด. ภิกษุก็ฉันนั้นแล ฯลฯ เมื่อจิตตั้งมั่น ฯลฯ ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เธอย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อเนรมิตรูปเกิดแต่ใจ ฯลฯ แม้ข้อนี้ก็เป็นปัญญาของเธอประการหนึ่ง.

[๓๓๑] ภิกษุนั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน มั่นคง ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อแสดงฤทธิ์. เธอย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ลุฝา กำแพง ภูเขาไปก็ได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้. เธอผุดขึ้นดำลง แม้ในแผ่นดิน เหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งบัลลังก์เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ผู้มีฤทธิ์มีอานุภาพมากอย่างนี้ก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ มาณพ เหมือนช่างหม้อหรือลูกมือของช่างหม้อผู้ฉลาด เมื่อนวดดินดีแล้ว ต้องการ

ภาชนะชนิดใด ๆ ก็ทำภาชนะชนิดนั้น ๆ ให้สำเร็จได้. อีกนัยหนึ่ง เหมือนช่างงา หรือลูกมือของช่างงาผู้ฉลาด เมื่อแต่งงาดีแล้ว ต้องการงาชนิดใด ๆ ก็ทำงาชนิดนั้น ๆ ให้สำเร็จได้ อีกนัยหนึ่ง เหมือนช่างทองหรือลูกมือของช่างทองผู้ฉลาด เมื่อหลอมทองดีแล้ว ต้องการทองรูปพรรณชนิดใด ๆ ก็ทำทองรูปพรรณชนิดนั้น ๆ ให้สำเร็จได้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นแล เมื่อจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อแสดงฤทธิ์ เธอย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวทำเป็นหลายคนก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้. แม้ข้อนี้ก็จัดเป็นปัญญาของเธอประการหนึ่ง.

[๓๓๒] ภิกษุนั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน มั่นคง ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อทิพยโสตธาตุ เธอย่อมได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยทิพยโสตธาตุอันบริสุทธิ์เกินหูของมนุษย์. มาณพ เหมือนบุรุษเดินทางไกลเขาจะได้ยินเสียงกลองบ้าง เสียงตะโพนบ้าง เสียงสังข์บ้าง เสียงบัณเฑาะว์บ้าง เสียงมโหระทึกบ้าง เขาย่อมเข้าใจอย่างนี้ว่า นั่นเสียงกลอง นั่นเสียงตะโพน นั่นเสียงสังข์ นั่นเสียงบัณเฑาะว์ นั่นเสียงมโหระทึกฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นแล เมื่อจิตตั้งมั่น ฯลฯ ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อทิพยโสตธาตุ เธอย่อมได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ ด้วยทิพยโสตธาตุอันบริสุทธิ์เกินหูของมนุษย์ แม้ข้อนี้ก็เป็นปัญญาของเธอประการหนึ่ง.

[๓๓๓] ภิกษุนั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน มั่นคง ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ เธอย่อม

กำหนดรู้ใจของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นด้วยใจ คือจิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่าจิตมีโทสะ จิตปราศจากโทสะก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าจิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่านก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ว่าจิตเป็นมหัคคตะ หรือจิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่าจิตไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น มาณพ เหมือนหญิงสาวชายหนุ่มชอบแต่งตัว เมื่อส่องดูหน้าของตนในกระจกที่ใสสะอาด หรือในภาชนะน้ำอันใส หน้ามีไฝก็รู้ว่าหน้ามีไฝ หรือหน้าไม่มีไฝก็รู้ว่าหน้าไม่มีไฝฉันใด มาณพ ภิกษุก็ฉันนั้นแล เมื่อจิตตั้งมั่น ฯลฯ ถึงความไม่หวั่นไหว เธอย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ ย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นด้วยใจ คือ จิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ ฯลฯ หรือ จิตไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น แม้ข้อนี้ก็เป็นปัญญาของเธอประการหนึ่ง.

[๓๓๔] ภิกษุนั้นเมื่อจิตตั้งมั่น ฯลฯ ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสติญาณ เธอย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง สังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง วิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง สังวัฏฏวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้างว่า ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น ในภพโน้นเราได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณ

อย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพนี้ เธอย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการพร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ มาณพ เหมือนบุรุษจากบ้านตนไปบ้านอื่น แล้วจากบ้านนั้นไปบ้านอื่นอีก จากบ้านนั้นกลับมาบ้านของตนตามเดิม เขาก็ระลึกได้อย่างนี้ว่า เราได้จากบ้านของเราไปบ้านโน้น ในบ้านโน้น เราได้ยืนอย่างนั้น ได้นั่งอย่างนั้น ได้พูดอย่างนั้น ได้นิ่งอย่างนั้น เมื่อเราจากบ้านนั้นไปบ้านโน้น แม้ในบ้านโน้น เราก็ได้ยืนอย่างนั้น ได้นั่งอย่างนั้น ได้พูดอย่างนั้น ได้นิ่งอย่างนั้น แล้วเรากลับจากบ้านนั้นมายังบ้านของเราฉันใด. มาณพ ภิกษุก็ฉันนั้นแล เมื่อจิตตั้งมั่น ฯลฯ ถึงความไม่หวั่นไหว เธอย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสติญาณ เธอย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ เธอย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมากพร้อมทั้งอาการพร้อมทั้งอุเทศ. แม้ข้อนี้ก็เป็นปัญญาของเธอประการหนึ่ง.

[๓๓๕] ภิกษุนั้นเมื่อจิตตั้งมั่น ฯลฯ ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เธอย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อหยั่งรู้การจุติและการเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลาย เธอเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด เลว ประณีต ผิวพรรณดี ผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก สัตว์เหล่านั้นย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์ทั้งหลายที่ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงแล้วสุคติโลกสวรรค์ เธอย่อมเห็นสัตว์ทั้งหลายที่กำลังจุติ กำลังเกิด เลว ประณีต ผิวพรรณดี ผิวพรรณทราม

ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมด้วยประการฉะนี้.

มาณพ เหมือนปราสาทตั้งอยู่ท่ามกลางทางสี่แพร่ง บุรุษผู้มีจักษุยืนอยู่บนปราสาทนั้นก็จะเห็นผู้คนทั้งหลาย กำลังเข้าไปสู่เรือนบ้าง ออกไปอยู่บ้าง กำลังเดินไปมาอยู่ตามถนนบ้าง นั่งอยู่ท่ามกลางทางสี่แพร่งบ้าง เขาก็รู้ว่าคนเหล่านี้เข้าไปสู่เรือน คนเหล่านี้ออกจากเรือน คนเหล่านี้เดินไปมาตามถนน คนเหล่านี้นั่งท่ามกลางทางสี่แพร่งฉันใด. มาณพ ภิกษุก็ฉันนั้นแล เมื่อจิตตั้งมั่น ฯลฯ ถึงความไม่หวั่นไหว เธอย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่อหยั่งรู้การจุติและการเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เห็นสัตว์ทั้งหลายที่กำลังจุติ กำลังเกิด เลว ประณีต ผิวพรรณดี ผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม แม้ข้อนี้ก็เป็นปัญญาของเธอประการหนึ่ง.

[๓๓๖] ภิกษุนั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน มั่นคง ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ เธอรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เหล่านี้อาสวะ เหล่านี้เหตุให้เกิดอาสวะ เหล่านี้ความดับอาสวะ เหล่านี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เมื่อเธอรู้อยู่เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก. มาณพ เหมือนสระน้ำบนยอดเขาใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว บุรุษผู้มีดาดียืนอยู่บนขอบสระน้ำ จะเห็นหอยโข่งและหอยกาบบ้าง ก้อนกรวดและกระเบื้องบ้าง ฝูงปลาบ้าง กำลังว่ายอยู่ก็มี หยุดอยู่ก็มีในสระนั้น เขาคิดเห็นอย่างนี้ว่าสระน้ำนี้ใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว บรรดาหอยโข่งและหอยกาบ ก้อนกรวดและกระเบื้อง ฝูงปลา ต่างกำลังว่ายอยู่บ้าง

กำลังหยุดอยู่บ้างในสระน้ำนั้นฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นแล เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ฯลฯ ถึงความไม่หวั่นไหว ย่อมน้อมย่อมโน้มจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เมื่อเธอรู้อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก แม้ข้อนี้ก็เป็นปัญญาของเธอประการหนึ่ง.

[๓๓๗] มาณพ ปัญญาขันธ์อันประเสริฐนี้แลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญ ทั้งยังประชาชนให้ยึดมั่น ให้ตั้งอยู่ ให้ดำรงอยู่ในพระธรรมวินัยนี้ มิได้มีกิจอะไรที่จะพึงกระทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้. สุภมาณพกราบเรียนว่า ข้าแต่ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์นัก น่าพิศวงนัก ปัญญาขันธ์อันประเสริฐนี้บริบูรณ์แล้ว มิใช่ไม่บริบูรณ์ ข้าแต่ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ กระผมไม่เคยเห็นปัญญาขันธ์อันประเสริฐที่บริบูรณ์แล้วอย่างนี้ในสมณพราหมณ์พวกอื่นภายนอกพระศาสนานี้เลย และไม่มีกิจอะไรอื่นที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ข้าแต่ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ ภาษิตของท่านไพเราะยิ่งนัก ภาษิตของท่านไพเราะยิ่งนัก เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักษุจักเห็นรูปได้ฉันใด พระอานนท์ผู้เจริญ ประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระอานนท์ ผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอถึงพระโคดมผู้เจริญพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ โปรดทรงจำข้าพเจ้าว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะอย่างมอบกายถวายชีวิต ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป.

สุภสูตรที่ ๑๐ จบ

อรรถกถาสุภสูตร

ว่าด้วยเรื่องสุภมาณพ

สุภสูตรมีคำเริ่มต้นว่า **ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯลฯ ใกล้กรุงสาวัตถี (เอวมฺเม สุตๆ ฯเปฯ สาวตฺถิย์)** ต่อไปนี้เป็นการอธิบายบทที่ยากในสุภสูตรนั้น. คำว่า **เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วไม่นาน (อจิรปรินิพฺพุเต ภควติ)** อธิบายว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วไม่นานประมาณ ๑ เดือน ถัดจากวันปรินิพพาน ข้อนี้ท่านกล่าวหมายถึงวันที่พระอานนท์ถือบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าฉันยาถ่ายผสมน้ำนมแล้วมานั่ง ณ วิหาร โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในตอนเริ่มต้นพระสูตร. คำว่า **โตเทยยบุตร (โตเทยฺยปุตฺโต)** แปลว่า บุตรของโตเทยยพราหมณ์. มีเรื่องเล่าว่า ไม่ไกลจากกรุงสาวัตถี มีบ้านชื่อดุทิคาม เพราะเขาเป็นคนใหญ่ในบ้านดุทิคาม จึงมีชื่อว่า โตเทยยะ เขามีทรัพย์สมบัติประมาณ ๔๕ โกฏิ แต่เขาเป็นคนตระหนี่อย่างยิ่ง เขาคิดว่า ลงได้ให้แล้วจะไม่สิ้นเปลืองเป็นไม่มี เขาจึงไม่ให้อะไรแก่ใคร ๆ เขาสอนบุตรว่า

คนฉลาด ควรดูความสิ้นไปของยาหยอดตา การก่อจอมปลวก การสะสมน้ำผึ้ง แล้วพึงครองเรือน

เมื่อเขาสอนบุตรสำเหนียกถึงการไม่ให้อย่างนี้แล้ว ครั้นตายไปก็ไปเกิดเป็นสุนัขอยู่ที่เรือนหลังนั้นเอง สุภมาณพผู้เป็นบุตรรักสุนัขนั้นมาก ให้กินอาหารเช่นเดียวกับตน อุ้มนอนบนที่นอนอย่างดี ครั้นวันหนึ่ง เมื่อสุภมาณพออกจากบ้านไป พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาต ณ เรือนหลังนั้น สุนัขเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเห่า เดินเข้าไปใกล้พระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะสุนัขนั้นว่า โตเทยยะ แม้เมื่อก่อนเจ้าก็กล่าวหมิ่นเราว่า แน่ะท่าน แน่ะท่าน จึงเกิดเป็นสุนัข บัดนี้เจ้าก็ยัง

เท่าเราอีก จักไปอเวจีมหานรกนะ สุนัขฟังดังนั้นมีความร้อนใจจึงนอนบนขี้เถ้าระหว่างเตาไฟ. พวกคนรับใช้ไม่สามารถจะอุ้มไปให้นอนบนที่นอนได้. สุภมาณพกลับมาจึงถามว่า ใครนำสุนัขนี้ลงจากที่นอน. พวกคนรับใช้บอกว่า ไม่มีใครดอก แล้วเล่าเรื่องให้ฟัง.

สุภมาณพได้ฟังแล้วโกรธว่า บิดาของเราบังเกิดในพรหมโลก แต่พระสมณโคดมหาว่า บิดาของเราเป็นสุนัข สมณโคดมตรัสอะไรพล่อย ๆ ใคร่จะกล่าวหาพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพูดเท็จ จึงไปยังวิหารถามเรื่องราวกะพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสแก่สุภมาณพเหมือนอย่างนั้น แล้วตรัสความจริงว่า สุภมาณพ ทรัพย์ที่บิดาของเจ้ายังไม่ได้บอกมีอีกไหม ? สุภมาณพทูลว่า พระโคดม มีหมวกทองคำมีค่าหนึ่งแสน รองเท้าทองคำมีค่าหนึ่งแสน ถาดทองคำมีค่าหนึ่งแสน กหาปณะหนึ่งแสน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า จงกลับไปให้สุนัขบริโภคข้าวมธุปายาสน้ำข้น แล้วอุ้มไปนอนบนที่นอน พอได้เวลาสุนัขหลับไปหน่อยหนึ่งจงถามดู สุนัขจักบอกทุกสิ่งทุกอย่างแก่เจ้า ทีนั้นแหละเจ้าก็จะรู้ว่าสุนัขนั้นคือบิดาของเจ้า. สุภมาณพได้กระทำตามนั้น. สุนัขบอกหมดทุกสิ่งทุกอย่าง เขารู้แน่ว่าสุนัขนั้นคือบิดาของเขาจึงเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า ไปทูลถามปัญหา ๑๔ ข้อกะพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจบปัญหา เขาขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสรณะ ท่านกล่าวคำว่า สุภมาณพโตเทยยบุตร หมายถึงมาณพนั้น.

คำว่า **พักอยู่ในกรุงสาวัตถี (สาวตฺถิยํ ปฏิวสติ)** ความว่า สุภมาณพมาจากโภคคามของตนพักอยู่. ข้อว่า **เรียกมาณพน้อยคนหนึ่งมา (อญฺญตรํ มาณวกํ อามนฺเตสิ)** ความว่า เมื่อพระศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้ว สุภมาณพได้ข่าวว่า พระอานนท์ถือบาตรและจีวรของพระองค์มา มหาชนเข้าไปหาเพื่อเยี่ยมท่าน คิดว่าครั้นเราจักไปวิหารก็คงไม่อาจกระทำปฏิสันถาร หรือฟังธรรมกถาได้ไม่สะดวก ในท่ามกลางหมู่ชนเป็นอันมาก พบท่านที่บ้านนั่นแหละจักทำปฏิสันถารได้ง่าย และ

เรามีความสงสัยอยู่ข้อหนึ่ง เราก็จักถามท่าน แล้วจึงเรียกมาณพน้อยคนหนึ่งมา.

เวทนาที่แปรปรวน เรียกว่า **อาพาธ** ในคำเป็นต้นว่า **อาพาธน้อย (อปฺปาพาธ)**. สุภมาณพกล่าวว่า เวทนาใดเกิดในส่วนหนึ่งแล้วยึดไว้ซึ่งอิริยาบถ ๔ เหมือนเอาแผ่นเหล็กนาบ เธอจงถามความไม่มีแห่งเวทนานั้น โรคที่ทำให้ชีวิตลำบาก เรียกว่า **อปฺปาตงฺโก (โรคเบาบาง)** เธอจงถามความไม่มีแม้แห่งโรคนั้น. ชื่อว่าการลุกขึ้นของผู้ป่วยนั่นแลย่อมลำบาก กำลังกายย่อมไม่มี เพราะฉะนั้นสุภมาณพกล่าวว่า เธอจงถามความไม่มีไข้และความมีกำลัง. คำว่า **ความอยู่ผาสุก (ผาสุวิหารํ)** ความว่า เธอจงถามความเป็นอยู่อย่างเป็นสุขในอิริยาบถ ๔ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน เมื่ออาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์จะแสดงถึงอาการที่ควรจะถามแก่มาณพน้อยนั้น จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **สุภมาณพโตเทยยบุตร**.....

ข้อว่า **ได้เวลาและสมัย (กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทาย)** ความว่า ถือ คือใคร่ครวญเวลาและสมัยด้วยปัญญา. มีอธิบายว่า หากพรุ่งนี้เรามีเวลาก็จักไป ร่างกายของเราแข็งแรง และไม่มีความไม่สบายอย่างอื่นเพราะการไปเป็นสาเหตุ จากนั้นเราจักพิจารณาเวลานั้น และสมัย กล่าวคือความพร้อมแห่งเหตุที่จะไป ถ้ากระไร จะไปหาพรุ่งนี้.

คำว่า **เจตกภิกษุ (เจตเกน ภิกฺขุนา)** ความว่า ท่านได้ชื่อว่าเจตกะ เพราะเกิดในแคว้นเจติยะ ข้อว่า **สนทนากันจนเป็นที่รื่นเริงบันเทิงใจแล้ว (สมฺโมทนียํ กถํ สาราณียํ)** ความว่า สุภมาณพได้กล่าวสัมโมทนียกถา พอให้ระลึกถึงกันอันเกี่ยวกับการสิ้นพระชนม์ซึ่งผ่านไปแล้วโดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า ท่านพระอานนท์ พระทศพลมีพระโรคอะไร พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยอะไร อนึ่ง เพราะการปรินิพพานของพระศาสดา ความโศกได้เกิดขึ้นแก่ท่าน พระศาสดาปรินิพพานจากท่านคนเดียวก็หาไม่ ความสูญเสียใหญ่หลวงได้เกิดแก่มนุษยโลก ก็บุคคลผู้เลิศของมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลกยังเสด็จปรินิพพานได้ บัดนี้

คนอื่นใครเล่าจักพ้นความตาย บัดนี้มัจจุราชจักเห็นใครอื่นแล้วละอาย สุภมาณพถวายอาหารอันเหมาะสมกับยาถ่ายที่พระเถระฉันเมื่อวานนี้ เมื่อเสร็จภัตกิจจึงนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง.

คำว่า **เป็นอุปัฏฐากอยู่ใกล้ชิด (อุปฏฺฐาโก สนฺติกาวจโร)** ความว่า เป็นอุปัฏฐากอยู่ในสำนักไม่แสวงหาโทษ. คำว่า **อยู่ใกล้ชิด (สมีปจารี)** นี้ เป็นไวพจน์ของบทก่อน. เพราะเหตุไรสุภมาณพจึงถามว่า **พระโคดมได้ตรัสสรรเสริญคุณธรรมเหล่าใด (เยสํ โส ภวํ โคตโม)**. นัยว่าสุภมาณพได้มีปริวิตกอย่างนี้ว่า พระโคดมผู้เจริญยังมนุษยโลกนี้ให้ดำรงอยู่ในธรรมเหล่าใด ธรรมเหล่านั้นเมื่อพระโคดมล่วงลับไปแล้ว เสื่อมสูญไปด้วยหรือหนอ หรือยังดำรงอยู่ หากดำรงอยู่ พระอานนท์ คงรู้ กระผมขอโอกาสถาม เพราะฉะนั้นสุภมาณพจึงถามขึ้น.

ว่าด้วยศีลขันธ์

ครั้งนั้น พระเถระได้สงเคราะห์ปิฎก ๓ ด้วยขันธ์ ๓ เมื่อจะแสดงแก่สุภมาณพจึงกล่าวว่า **ขันธ์ ๓ (ติณฺณํ โข)** เป็นต้น. สุภมาณพคิดว่า เรากำหนดข้อที่ท่านกล่าวโดยย่อไม่ได้ จักถามโดยพิสดาร จึงกล่าวว่า **ขันธ์ ๓ อะไรบ้าง (กตเมสํ ติณฺณํ)** เป็นต้น. เมื่อพระอานนท์แสดงขันธ์เหล่านั้นด้วยคำว่า สีลขันธ์อันประเสริฐ สุภมาณพจึงถามเป็นข้อ ๆ อีกว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า ท่านพระโคดมได้ตรัสสรรเสริญสีลขันธ์อันประเสริฐนั้น....ไว้อย่างไร. ฝ่ายพระเถระก็แสดงถึงการอุบัติของพระพุทธเจ้าแก่สุภมาณพนั้น เมื่อจะแสดงธรรมอันเป็นแบบแผนจึงวิสัชนาธรรมทั้งปวง โดยนัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยลำดับนั้นแล.

ในข้อว่า **ในธรรมวินัยนี้ยังมีกิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก (อตฺถิ เจเวตฺถ อุตฺตรึ กรณียํ)** ท่านแสดงว่า ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ มิใช่ศีลเท่านั้นที่มีสาระ ศีลนั้นเป็นเพียงพื้นฐานอย่างเดียวเท่านั้น

ยังมีกิจอื่นที่จะต้องทำยิ่งกว่านี้อีก คำว่า **ภายนอกจากพระศาสนานี้ (อิโต พหิทฺธา)** คือ ภายนอกจากพระพุทธศาสนา.

ว่าด้วยสมาธิขันธ์

ท่านพระอานนท์แม้ถูกถามถึงสมาธิขันธ์อย่างนี้ว่า ท่านพระอานนท์ สมาธิขันธ์อันประเสริฐนั้นเป็นอย่างไร ท่านมีประสงค์จะชี้ให้เห็นธรรมเป็นอุปการะของธรรมทั้งสองในระหว่างศีลและสมาธิซึ่งมีอินทรียสังวรเป็นต้น ที่ท่านยกขึ้นแสดงในลำดับศีลอย่างนี้ว่า ภิกษุสมบูรณ์ด้วยศีล มีทวารคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ถึงพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษแล้ว แล้วแสดงสมาธิขันธ์ จึงได้เริ่มคำว่า **มาณพ ภิกษุเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายเป็นอย่างไรเล่า (กถญฺจ มาณว ภิกฺขุ อินฺทริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โหติ)** ในที่นี้แสดงถึงรูปฌานเท่านั้น จึงไม่ควรนำอรูปฌานมาแสดง. เพราะชื่อว่าอรูปสมาบัติที่มิได้สงเคราะห์ด้วยจตุตถฌานย่อมไม่มี.

ข้อว่า **ในธรรมวินัยนี้ ยังมีกิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก (อตฺถิ เจเวตฺถ อุตฺตรึ กรณีย)** ท่านพระอานนท์แสดงว่า ชื่อว่าความเกิดขึ้นแห่งความสิ้นสุด มิได้มีในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้โดยเพียงจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเท่านั้น ยังมีกิจอื่นที่จะต้องทำยิ่งกว่านี้อีก.

ข้อว่า **ไม่มีกิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก (นตฺถิ เจเวตฺถ อุตฺตรึ กรณีย)** ท่านพระอานนท์แสดงว่า ชื่อว่ากิจที่จะต้องทำยิ่งไปกว่านี้ไม่มีในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ เพราะศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระอรหัตเป็นที่สิ้นสุด. บทที่เหลือในที่ทั้งปวงมีข้อความง่าย.

อรรถกถาสุภสูตร ในอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินี จบด้วยประการฉะนี้.

๑๑. เกวัฏฏสูตร
ว่าด้วยทรงแสดงธรรมเรื่องปาฏิหาริย์ ๓
แก่บุตรคฤหบดีชื่อเกวัฏฏะ

[๓๓๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของปาวาริก-เศรษฐี ใกล้เมืองนาลันทา. ครั้งนั้นเกวัฏฏะบุตรคฤหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้ว เกวัฏฏะบุตรคฤหบดีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมืองนาลันทานี้เป็นเมืองมั่งคั่ง สมบูรณ์ มีผู้คนมาก คับคั่งไปด้วยมนุษย์ เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ขอประทานโอกาสเถิดพระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญชาให้ภิกษุรูปหนึ่งที่จักกระทำอิทธิปาฏิหาริย์อันเป็นธรรมที่ยิ่งยวดของมนุษย์ได้ โดยอาการอย่างนี้ ชาวเมืองนาลันทาจักเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอย่างยิ่งสุดที่จะประมาณได้ เมื่อเกวัฏฏะกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสกะเกวัฏฏะบุตรคฤหบดีว่า เกวัฏฏะ เรามิได้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย มาเถิด พวกเธอจงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ อันเป็นธรรมยิ่งยวดของมนุษย์แก่คฤหัสถ์ผู้นุ่งขาวห่มขาว เกวัฏฏะบุตรคฤหบดีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นคำรบสองว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มิได้เจาะจงพระผู้มีพระภาคเจ้า เพียงแต่กราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมืองนาลันทานี้เป็นเมืองมั่งคั่ง สมบูรณ์ มีผู้คนมาก คับคั่งไปด้วยมนุษย์ เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ขอประทานโอกาสเถิด พระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญชาให้ภิกษุรูปหนึ่งที่จักกระทำอิทธิปาฏิหาริย์อันเป็นธรรมยิ่งยวดของมนุษย์ โดยอาการอย่างนี้ ชาวเมืองนาลันทาจักเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอย่างยิ่ง

สุดที่จะประมาณได้. แม้ครั้งที่สาม ฯลฯ เกวัฏฏะก็ได้กราบทูลอย่างนั้น

[๓๓๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เกวัฏฏะ ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองแล้วจึงประกาศให้รู้ ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างเป็นไฉน ? ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างคือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทสนาปาฏิหาริย์ อนุสาสนีปาฏิหาริย์. เกวัฏฏะ อิทธิปาฏิหาริย์เป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขา ไปได้ไม่ติดขัด เหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นดำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งบัลลังก์เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสบางคนเห็นภิกษุนั้นแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือคนเดียวทำให้เป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ปรากฏตัวก็ได้ หายตัวก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขา ไปได้ไม่ติดขัด เหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นดำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งบัลลังก์เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ คนที่มีศรัทธาเลื่อมใสนั้นจะบอกแก่คนที่ไม่มีศรัทธาไม่เลื่อมใสคนใดคนหนึ่งว่า พ่อมหาจำเริญ น่าอัศจรรย์จริงหนอ น่าพิศวงจริงหนอ ความที่สมณะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ข้าพเจ้าได้เห็นภิกษุรูปโน้นแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวทำให้เป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้.....ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ คนที่ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส จะพึงกล่าวกะคนที่มีศรัทธาเลื่อมใสอย่างนี้ว่า นี่แน่ะพ่อคุณ มีวิชาอยู่อย่างหนึ่งชื่อว่าคันธารี ภิกษุรูปนั้นแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือคนเดียวทำให้เป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้.....ใช้อำนาจทางกายไป

ตลอดพรหมโลกก็ได้ด้วยวิชาชื่อว่าคันธารีนั้น เกวัฏฏะ ท่านสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? คนผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใสนั้น จะพึงกล่าวอย่างนั้นกะคนผู้มีศรัทธามีความเลื่อมใสนั้นบ้างไหม ? เขากราบทูลว่า พึงกล่าว พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เกวัฏฏะ เราเห็นโทษในอิทธิปาฏิหาริย์ อย่างนี้แหละ จึงอึดอัด ระอา รังเกียจอิทธิปาฏิหาริย์.

[๓๔๐] เกวัฏฏะ ก็อาเทสนาปาฏิหาริย์เป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมทายใจ ทายความรู้สึกในใจ ทายความตรึก ทายความตรองของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นไปโดยอาการนี้บ้าง จิตของท่านเป็นดังนี้บ้าง. บุคคลบางคนมีศรัทธาเลื่อมใสเห็นภิกษุนั้นทายใจ ทายความรู้สึกในใจ ทายความตรึก ทายความตรองของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นไปโดยอาการนี้บ้าง จิตของท่านเป็นดังนี้บ้าง. ครั้นแล้วผู้มีศรัทธาเลื่อมใสบอกแก่คนที่ไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใสคนใดคนหนึ่งว่า พ่อมหาจำเริญ น่าอัศจรรย์จริงหนอ น่าพิศวงจริงหนอ ความที่สมณะมีฤทธิ์มากมีอานุภาพมาก ข้าพเจ้าได้เห็นภิกษุรูปนี้ทายใจ ทายความรู้สึกในใจ ทายความตรึก ทายความตรองของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นไปโดยอาการนี้บ้าง จิตของท่านเป็นดังนี้บ้าง ครั้นแล้วผู้ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใสจะพึงกล่าวกะผู้มีศรัทธา ผู้มีความเลื่อมใสว่า นี่แน่ะพ่อคุณ มีวิชาอยู่อย่างหนึ่งชื่อว่ามณิกา ภิกษุรูปนั้นทายใจ ทายความรู้สึกในใจ ทายความตรึก ทายความตรองของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นไปโดยอาการนี้บ้าง จิตของท่านเป็นดังนี้บ้างด้วยวิชาชื่อว่ามณิกานั้น เกวัฏฏะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน คนผู้ไม่มีศรัทธาไม่เลื่อมใสนั้นจะพึงกล่าวกะคนผู้มีศรัทธาเลื่อมใสนั้นบ้างไหม ? เขากราบทูลว่า พึงกล่าวพระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เกวัฏฏะ เราเห็นโทษในอาเทสนาปาฏิหาริย์อย่างนี้แล จึงอึดอัด ระอา รังเกียจ

อาเทสนาปาฏิหาริย์

[๓๔๑] เกวัฏฏะ อนุสาสนีปาฏิหาริย์เป็นไฉน ? เกวัฏฏะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพร่ำสอนอย่างนี้ว่า ท่านจงตรึกอย่างนี้ อย่าตรึกอย่างนั้น จงใส่ใจอย่างนี้ อย่าใส่ใจอย่างนั้น จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่เถิด เกวัฏฏะ นี้เรียกว่าอนุสาสนีปาฏิหาริย์.

[๓๔๒] เกวัฏฏะ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ (ข้อ ๑๐๒-๑๒๗) เกวัฏฏะ แม้นี้ก็เรียกว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์. ภิกษุเข้าถึงทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌานอยู่. เกวัฏฏะ นี้เรียกว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ฯลฯ (ข้อ ๑๓๑) ภิกษุนำเข้าไป น้อมเข้าไปซึ่งจิตเพื่อญาณทัสสนะ. เกวัฏฏะ นี้เรียกว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ฯลฯ (ข้อ ๑๓๒-๑๓๘) ภิกษุย่อมรู้ว่า ไม่มีกิจอื่นเพื่อเป็นอย่างนี้อีก นี้เรียกว่าอนุสาสนีปาฏิหาริย์. เกวัฏฏะ ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้แล เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองแล้วจึงประกาศให้รู้.

[๓๔๓] เกวัฏฏะ เรื่องเคยมีมาแล้ว ความปริวิตกทางใจ ได้เกิดขึ้นแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในหมู่ภิกษุนี้เองอย่างนี้ว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหนหนอ. ลำดับนั้น ภิกษุได้เข้าสมาธิชนิดที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เห็นทางไปสู่เทวโลกได้. ครั้นแล้วภิกษุเข้าไปหาพวกเทวดาชั้นจาตุมมหาราช ถึงที่อยู่ ได้ถามพวกเทวดาเหล่าจาตุมมหาราชิกานั้นว่า ท่านทั้งหลาย มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน เกวัฏฏะ เมื่อภิกษุกล่าวอย่างนี้พวกเทวดาชั้นจาตุมมหาราชจึงกล่าวตอบว่า แม้พวกข้าพเจ้าก็ไม่ทราบที่ดับไม่มีเหลือแห่งมหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้เหมือนกัน แต่ยังมีท้าวมหาราชอยู่ ๔ องค์ซึ่งรุ่งเรืองกว่า วิเศษกว่าพวกข้าพเจ้า ท้าวเธอคงจะทราบว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน ภิกษุ

จึงไปหามหาราชทั้ง ๔ แล้วถามว่า ท่านทั้งหลายมหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน เมื่อภิกษุกล่าวอย่างนี้แล้ว มหาราชทั้ง ๔ จึงตอบว่า แม้พวกข้าพเจ้าก็ไม่ทราบ ... แต่ยังมีพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ซึ่งรุ่งเรืองกว่า วิเศษกว่าพวกข้าพเจ้า เทวดาเหล่านั้นคงจะทราบ ... ภิกษุจึงเข้าไปหาเทวดาชั้นดาวดึงส์แล้วกล่าวว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ ย่อมดับโดยไม่มีเหลือในที่ไหน เมื่อภิกษุกล่าวอย่างนี้ เทวดาชั้นดาวดึงส์จึงกล่าวตอบว่า แม้พวกข้าพเจ้าก็ไม่ทราบ ... แต่ยังมีท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทวดาซึ่งรุ่งเรืองกว่า วิเศษกว่าพวกข้าพเจ้า ท้าวเธอคงจะทราบ ... ภิกษุนั้นจึงเข้าไปหาท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทวดากล่าวว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ ย่อมดับโดยไม่มีเหลือในที่ไหน เมื่อภิกษุกล่าวอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทวดากล่าวตอบว่า แม้ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบ ... แต่ยังมีเทวดาชั้นยาม ... เทพบุตรชื่อสุยาม ... เทวดาชั้นดุสิต ... เทพบุตรชื่อสันดุสิต ... เทวดาชั้นนิมมานรดี ... เทพบุตรชื่อสุนิมมิตะ ... เทวดาชั้นปรนิมมิตตวสวัตดี. .... เทพบุตรชื่อปรนิมมิตวสวดี ซึ่งรุ่งเรืองกว่า วิเศษกว่าข้าพเจ้า ท้าวเธอคงทราบว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน.

[๓๔๔] เกวัฏฏะ ครั้งนั้นภิกษุเข้าไปหาวสวดีเทพบุตรแล้วกล่าวว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน เมื่อภิกษุกล่าวอย่างนี้แล้ววสวดีเทพบุตรกล่าวตอบว่า แม้ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบที่ดับไม่มีเหลือแห่งมหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหมือนกัน แต่ยังมีเทวดาพรหมกายิกาซึ่งรุ่งเรืองกว่า วิเศษกว่าพวกข้าพเจ้า เทวดาเหล่านั้นคงจะทราบ ลำดับนั้นภิกษุได้เข้าสมาธิโดยที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วเห็นทางไปสู่พรหมโลกได้.

[๓๔๕] เกวัฏฏะ ต่อแต่นั้นภิกษุได้เข้าไปหาเทวดาพรหมกายิกา

แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน เมื่อภิกษุกล่าวอย่างนี้ เทวดาพรหมกายิกาจึงกล่าวตอบว่า แม้พวกข้าพเจ้าก็ไม่ทราบ.....แต่ยังมีพระพรหมผู้เป็นมหาพรหม ผู้เป็นใหญ่ไม่มีใครยิ่งกว่า รู้เห็นเหตุการณ์โดยถ่องแท้ ผู้ใช้อำนาจ ผู้เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ ซึ่งรุ่งเรืองกว่าและวิเศษกว่าพวกข้าพเจ้า ท้าวมหาพรหมนั่นแลคงจะทราบว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน ก็บัดนี้ท้าวมหาพรหมนั้นอยู่ที่ไหน แม้พวกข้าพเจ้าก็ไม่รู้ที่อยู่ของพรหม หรือทิศของพรหมอยู่ แต่ว่านิมิตทั้งหลายจักเห็นได้ แสงสว่างย่อมเกิดเอง โอภาสย่อมปรากฏเมื่อใด พรหมจักปรากฏเมื่อนั้น การที่แสงสว่างเกิดเอง โอภาสปรากฏนั้นแล เป็นบุพนิมิตเพื่อความปรากฏแห่งพรหม เกวัฏฏะ ต่อมาไม่นานนักมหาพรหมนั้นก็ได้ปรากฏ.

[๓๔๖] เกวัฏฏะ ลำดับนั้นภิกษุได้เข้าไปหามหาพรหมแล้วกล่าวว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน เมื่อภิกษุกล่าวอย่างนี้แล้ว ท้าวมหาพรหมได้กล่าวตอบว่า ข้าพเจ้าเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นผู้ใหญ่ ไม่มีใครยิ่งกว่า รู้เห็นเหตุการณ์โดยถ่องแท้ ผู้ใช้อำนาจ ผู้เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ทั้งหลาย. เกวัฏฏะ แม้ครั้งที่ ๒ ภิกษุนั้นก็ได้กล่าวกะท้าวมหาพรหมว่า ข้าพเจ้ามิได้ถามท่านอย่างนั้นว่า ท่านเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นผู้ใหญ่ ไม่มีใครยิ่งกว่า รู้เห็นเหตุการณ์โดยถ่องแท้ ผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ทั้งหลาย. ข้าพเจ้าถามท่านว่ามหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ

ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหนต่างหาก. แม้ครั้งที่ ๒ ท้าวมหาพรหมก็ได้ตอบภิกษุว่า ข้าพเจ้าเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นผู้ใหญ่ ไม่มีใครยิ่งกว่า รู้เห็นเหตุการณ์โดยถ่องแท้ ผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ทั้งหลาย. แม้ครั้งที่ ๓ ภิกษุก็ได้กล่าวกะท้าวมหาพรหมว่า ข้าพเจ้ามิได้ถามว่าท่านเป็นพรหม เป็นมหาพรหม ผู้เป็นใหญ่ ไม่มีใครยิ่งกว่า รู้เห็นเหตุการณ์โดยถ่องแท้ ผู้ใช้อำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บงการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ทั้งหลาย. ข้าพเจ้าถามว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหนต่างหาก.

[๓๔๗] เกวัฏฏะ ลำดับนั้นท้าวมหาพรหมจับแขนภิกษุนั้นนำไป ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกล่าวกะภิกษุนั้นว่า ท่านภิกษุ พวกเทวดาพรหมกายิกาเหล่านี้รู้จักข้าพเจ้าว่า อะไร ๆ ที่พรหมไม่รู้ ไม่เห็น ไม่เข้าใจ ไม่แจ่มแจ้งเป็นอันไม่มี เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงไม่ตอบต่อหน้าเทวดาเหล่านั้นว่า แม้ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบที่ดับไม่มีเหลือแห่งมหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นแลการที่ท่านละเลยพระผู้มีพระภาคเจ้าเสียแล้ว เที่ยวแสวงหาในภายนอกเพื่อหาคำตอบปัญหานี้ เป็นอันท่านทำผิดพลาดแล้ว ท่านจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามปัญหานี้เถิด พระองค์ทรงตอบแก่ท่านอย่างใด ท่านพึงทรงจำข้อนั้นไว้.

[๓๔๘] เกวัฏฏะ ครั้งนั้นภิกษุนั้นได้หายไปจากพรหมโลกมาปรากฏข้างหน้าเรา เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีกำลัง เหยียดแขนที่คู้ออก หรือคู้แขนที่เหยียดไว้เข้าฉะนั้น, เกวัฏฏะ ภิกษุนั้นเข้ามาหาเราไหว้เราแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งได้กล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน เมื่อเธอกล่าวอย่างนี้แล้วเราได้กล่าวว่า ภิกษุ เรื่อง

เคยมีมาแล้ว พวกพ่อค้าเดินเรือทะเลจับนกตีรทัสสี (นกดูฝั่ง) ลงเรือไปด้วย เมื่อไม่เห็นฝั่งเขาก็ปล่อยนกตีรทัสสี มันบินไปยังทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศเบื้องบน ทิศเฉียง หากมันเห็นริมฝั่ง มันก็บินไปทางนั้น หากมันไม่เห็นริมฝั่ง มันจะกลับมายังเรือนั้นอีก ภิกษุ เธอก็เหมือนกัน เที่ยวแสวงหาจนถึงพรหมโลก ก็ไม่ได้รับตอบปัญหานี้ ในที่สุดก็ต้องมาหาเรา ปัญหานี้เธอไม่ควรถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเหล่านี้ ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน.

[๓๔๙] แต่ควรถามว่า

ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน อุปาทายรูปที่ยาวและสั้น ละเอียดและหยาบ งามและไม่งาม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน นามและรูปย่อมดับไปไม่มีเหลือในที่ไหน.

[๓๕๐] ในปัญหานั้นมีคำตอบดังต่อไปนี้

ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในธรรมชาติที่รู้แจ้ง แสดงไม่ได้ ไม่มีที่สุด แต่มีท่าข้ามโดยรอบ อุปาทายรูปยาวและสั้น ละเอียดและหยาบ งามและไม่งาม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในธรรมชาตินี้ นามและรูปย่อมดับไปไม่มีเหลือในธรรมชาตินี้ เพราะวิญญาณดับ นามและรูปนั้นย่อมดับไม่มีเหลือในธรรมชาตินี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพยากรณ์ปัญหานี้แล้ว เกวัฏฏะบุตรคฤหบดีชอบใจเพลิดเพลินภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

เกวัฏฏสูตรที่ ๑๑ จบ

อรรถกถาเกวัฏฏสูตร

เกวัฏฏสูตรมีคำเริ่มต้นว่า **ข้าพเจ้า ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯลฯ ใกล้เมืองนาลันทา (เอวมฺเม สุตๆ ฯเปฯ นาลนฺทายๆ)** ในเกวัฏฏสูตรนั้น มีการพรรณนาบทตามลำดับ ดังนี้. คำว่า **สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี (ปาวาริกมฺพวเน)** คือ สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี. คำว่า **เกวัฏฏะ (เกวฏฺโฏ)** นี้ เป็นชื่อของบุตรคฤหบดี.

มีเรื่องเล่ามาว่า เกวัฏฏะบุตรคฤหบดีนั้นมีทรัพย์ประมาณ ๔๐ โกฏิ เป็นคฤหบดีผู้มั่งคั่ง ได้เป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส (ในพระพุทธศาสนา) เป็นอย่างยิ่ง เพราะเหตุที่เขามีศรัทธาเป็นอย่างยิ่งเขาจึงคิดว่า หากจะมีภิกษุสักรูปหนึ่งเหาะไปในอากาศ พึงแสดงปาฏิหาริย์หลาย ๆ อย่าง ระหว่างกึ่งเดือน หรือหนึ่งเดือน หรือหนึ่งปี มหาชนก็จะพากันเลื่อมใส ยิ่งนักถ้ากระไร เราจะกราบทูลขอร้องพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงอนุญาต ภิกษุรูปหนึ่งเพื่อแสดงปาฏิหาริย์ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากราบทูลอย่างนั้น

คำว่า **มั่งคั่ง (อิทฺธา)** คือ มั่งคั่งสมบูรณ์. คำว่า **สมบูรณ์ (ผีตา)** คือ ถึงความเจริญ เพราะมากด้วยภัณฑะนานาชนิด. คำว่า **คับคั่งไปด้วยมนุษย์ (อากิณฺณมนุสฺสา)** อธิบายว่า จอแจไปด้วยหมู่มนุษย์สัญจรไปมา ดูเหมือนว่าไหล่กับไหล่จะเสียดสีกัน. คำว่า **ทรงบัญชา (สมาทิสตุ)** หมายถึง ขอร้อง คือ ตั้งให้ดำรงในตำแหน่ง. คำว่า **ธรรมที่ยิ่งยวดของมนุษย์ (อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา)** อธิบายว่า ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ผู้ยิ่งยวด หรือธรรมของมนุษย์อันได้แก่กุศล ๑๐. คำว่า **เป็นอย่างยิ่งสุดที่จะประมาณได้ (ภิยฺโยโส มตฺตาย)** อธิบายว่า จักเลื่อมใสอย่างยิ่งสุดที่จะประมาณได้ เหมือนดวงประทีปที่โชติช่วงกว่าปกติเพราะได้เชื้อน้ำมัน.

คำว่า **เราไม่แสดงธรรม (น โข อหๆ)** มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ในเรื่องราชตเศรษฐี เพราะฉะนั้นจึงตรัสคำเป็นต้นว่า เราไม่แสดงธรรมอย่างนี้. คำว่า **เราไม่กำจัด**

(น ธำเสมิ) อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราจะไม่ทำลายโดยให้ คุณธรรมพินาศไป คือให้ถึงการทำลายศีล แล้วลดลงจากฐานะสูงดั้งอยู่ในฐานะต่ำโดยลำดับ โดยที่แท้เราหวังความเจริญของพระพุทธศาสนาจึงกล่าวดังนั้น. คำว่า **แม้ครั้งที่ ๓ (ตติยัมปิ โข)** อธิบายว่า ไม่มีผู้สามารถจะกล่าวห้ามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าถึง ๓ ครั้ง แต่เกวัฏฏะกราบทูลถึง ๓ ครั้งด้วยคิดว่า เราคุ้นเคยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นคนโปรด หวังต่อประโยชน์.

ว่าด้วยอิทธิปาฏิหาริย์

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าดำริว่า อุบาสกนี้แม้เมื่อเราห้ามก็ยังขอร้องอยู่บ่อย ๆ เอาเถอะ เราจะชี้โทษในการแสดงปาฏิหาริย์แก่เธอจึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ (ตีณิ โข)**

ในคำเหล่านั้น บทว่า **อมาหำ ภิกฺขุ** ตัดบทเป็น **อมุ๋ อหำ ภิกฺขุ** คำว่า **คันธารี (คนฺธารี)** อธิบายว่า วิชานี้ฤษีชื่อคันธาระเป็นผู้ทำ หรือเป็นวิชาที่เกิดขึ้นในแคว้นคันธาระ. มีเรื่องเล่ากันมาว่า ในแคว้นคันธาระนั้นพวกฤษีอาศัยอยู่มาก บรรดาฤษีเหล่านั้น ฤษีตนหนึ่งทำวิชานี้ขึ้น. คำว่า **เรา ... อึดอัด (อฏฺฏิยามิ)** อธิบายว่า เราอยู่อย่างอึดอัด คือราวกะว่าถูกบีบ. คำว่า **ระอา (หรายามิ)** คือ ละอาย. คำว่า **รังเกียจ (ชิคุจฺฉามิ)** คือ เราเกิดความรังเกียจเหมือนเห็นคูถ.

ว่าด้วยอาเทสนาปาฏิหาริย์

คำว่า **ของสัตว์อื่น (ปรสตฺตานำ)** คือ แห่งสัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่น. บทที่ ๒ (คือ **ของบุคคลอื่น**) เป็นไวพจน์ของบทนั้นนั่นแล. คำว่า **ย่อมทายใจ (อาทิสติ)** คือ ย่อมกล่าว. คำว่า **ความรู้สึกในใจ (เจตสิกำ)**

หมายถึง โสมนัสและโทมนัส. คำว่า **ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง (เอวมฺปิ เต มโน)** อธิบายว่า ใจของท่านตั้งอยู่ในโสมนัสโทมนัส หรือประกอบด้วยกามวิตกเป็นต้น. บทที่ ๒ เป็นไวพจน์ของบทนั้นแล. ข้อว่า **จิตของท่านเป็นดังนี้บ้าง (อิติปิ เต จิตฺตํ)** คือ จิตของท่านเป็น เช่นนี้. อธิบายว่า จิตของท่านคิดถึงเรื่องนี้และเรื่องนี้เป็นไปแล้ว. ข้อว่า **ชื่อว่ามณิกา (มณิกา นาม วิชฺชา)** ท่านชี้แจงว่า มีวิชาหนึ่งในโลก ได้ชื่ออย่างนี้ว่าจินดามณี บุคคลย่อมรู้ถึงจิตของคนอื่นได้ด้วยวิชาจินดามณีนั้น.

ว่าด้วยอนุสาสนีปาฏิหาริย์

คำว่า **ท่านจงตรึกอย่างนี้ (เอวํ วิตกฺเกถ)** คือ ตรึกให้เป็นไปทางเนกขัมมวิตกเป็นต้น. ข้อว่า **อย่าตรึกอย่างนั้น (มา เอวํ วิตกฺกยิตฺถ)** คือ อย่าตรึกให้เป็นไปทางกามวิตกเป็นต้น. คำว่า **จงใส่ใจอย่างนี้ (เอวํ มนสิกโรถ)** คือ ทำในใจถึงอนิจจสัญญาหรืออย่างใดอย่างหนึ่ง ในทุกขสัญญาเป็นต้นก็อย่างนี้. คำว่า **อย่าใส่ใจอย่างนั้น (มา เอวํ)** คือ อย่าทำในใจโดยนัยเป็นต้นว่าเป็นของเที่ยง. คำว่า **สิ่งนี้ (อิทํ)** คือ จงละความกำหนัดอันเคลือบด้วยกามคุณ ๕ นี้. คำว่า **จงเข้าถึงสิ่งนี้ (อิทํ อุปสมฺปชฺช)** อธิบายว่า จงเข้าถึงคือ บรรลุ สำเร็จโลกุตรธรรม อันได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นี้แลอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า การแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ชื่อ **อิทธิปาฏิหาริย์** การรู้จิตของผู้อื่นแล้วพูด ชื่อ **อาเทสนาปาฏิหาริย์** การแสดงธรรมเนือง ๆ ของพระสาวกและของพระพุทธเจ้า ชื่อ **อนุสาสนีปาฏิหาริย์**.

ในปาฏิหาริย์เหล่านั้น พระมหาโมคคัลลานะแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์ด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์ด้วยอาเทสนาปาฏิหาริย์. เมื่อพระเทวทัตทำลายสงฆ์ได้พาภิกษุ ๕๐๐ รูปแยกไป แสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้นด้วยพุทธลีลา ณ ตำบลคยาสีสะ

ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงส่งพระอัครสาวก ๒ รูปไป พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรทราบวาระจิตของภิกษุเหล่านั้นแล้วแสดงธรรม. ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปฟังธรรมเทศนาของพระเถระก็บรรลุโสดาปัตติผล. ต่อมาพระมหาโมคคัลลานเถระได้แสดงการแผลงฤทธิ์ต่าง ๆ แล้วแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้น ภิกษุทั้งหมดฟังธรรมของท่านแล้วต่างได้บรรลุพระอรหัตผล. ครั้นแล้วพระมหานาคทั้งสองพาภิกษุ ๕๐๐ รูปเหาะสู่เวหามายังวิหารเวฬุวัน. การแสดงธรรมเนือง ๆ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์. ในปาฏิหาริย์เหล่านั้น อิทธิปาฏิหาริย์และอาเทสนาปาฏิหาริย์ ยังติเตียนได้ ยังมีโทษ ไม่ยั่งยืนอยู่นาน เพราะไม่ยั่งยืนอยู่นานจึงไม่นำสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้. อนุสาสนีปาฏิหาริย์เท่านั้น ติเตียนไม่ได้ ไม่มีโทษ ดำรงอยู่ได้นาน เพราะดำรงอยู่ได้นานจึงนำสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงติเตียนอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทสนาปาฏิหาริย์ ทรงสรรเสริญอนุสาสนีปาฏิหาริย์อย่างเดียว.

ว่าด้วยความดับมหาภูตรูป

คำว่า **เรื่องเคยมีมาแล้วนี้ (ภูตปุพฺพํ)** เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปรารภขึ้น. ที่ทรงปรารภขึ้นก็เพื่อทรงแสดงว่าอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทสนาปาฏิหาริย์ ไม่นำสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ได้ และเพื่อทรงแสดงว่าอนุสาสนีปาฏิหาริย์เท่านั้น ที่จะนำสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ได้. อีกอย่างหนึ่ง มีภิกษุรูปหนึ่งชื่อมหาภูตปริเยสกะแสวงหามหาภูตรูปเที่ยวไปจนถึงพรหมโลก ไม่ได้คำตอบที่จะแก้ปัญหา จึงมาทูลถามพระพุทธเจ้า แล้วก็หมดสงสัย. เพราะเหตุอะไร ? เพื่อประกาศความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหตุการณ์อันนี้ถูกปกปิดไว้ ครั้นต่อมาพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงเปิดเผยแสดงเหตุการณ์นั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **เรื่องเคยมีมาแล้ว.**

คำว่า **ในที่ไหนหนอ (กตฺถ นุ โข)** อธิบายว่า บุคคลอาศัยอะไร บรรลุอะไร มหาภูต ๔ นั้น จึงดับโดยไม่เหลือด้วยอำนาจเป็นไปไม่ได้ในที่ไหน ก็มหาภูตกถานี้ท่านกล่าวไว้แล้วโดยพิสดารในวิสุทธิมรรค เพราะฉะนั้นควรค้นหาจากวิสุทธิมรรคนั้นเถิด.

คำว่า **ทางไปสู่เทวโลก (เทวยานิโย มคฺโค)** คือ ชื่อว่าทางไปเทวโลกเฉพาะนั้นไม่มี. ก็บทนั้นเป็นชื่อของอิทธิวิธญาณ. จริงอยู่ ภิกษุนั้นส่งอำนาจทางกายไปถึงพรหมโลกได้โดยทางนั้น เพราะฉะนั้นทางนั้นจึงเรียกว่า ทางไปสู่เทวโลก. คำว่า **เข้าไปหาพวกเทวดาชั้นจาตุมมหาราช ถึงที่อยู่ (เยน จาตุมฺมหาราชิกา)** ความว่า ภิกษุไม่ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าแม้ประทับอยู่ในที่ใกล้ เกิดสามัญสำนึกเข้าใจว่า เทวดายอมมีอานุภาพมากจึงเข้าไปหา. ข้อว่า **แม้พวกข้าพเจ้าก็ไม่ทราบ (มยมฺปิ โข ภิกฺขุ น ชานาม)** หมายถึงพวกเทวดาถูกถามปัญหาในพุทธวิสัย ย่อมไม่รู้จึงได้กล่าวอย่างนั้น. ลำดับนั้น ภิกษุนั้นสำทับพวกเทวดาว่า พวกท่านจะไม่ตอบปัญหานี้ของเราไม่ได้ ก็จงบอกมาเร็ว ๆ จึงถามแล้วถามอีก. พวกเทวดาคิดว่า ภิกษุรูปนี้สำทับเรา เราจักผลักไสภิกษุนั้นให้พ้นไปจากพวกเรา จึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่า **แต่ยังมีท้าวมหาราช อยู่ ๔ องค์ (จตฺตาโร มหาราชา)** คำว่า **รุ่งเรืองกว่า (อภิกนฺตตรา)** คือ งามเหลือเกิน. คำว่า **วิเศษกว่า (ปณีตตรา)** คือ สูงสุดด้วยวรรณะ ยศ และความเป็นใหญ่ เป็นต้น. พึงทราบเนื้อความในทุกวาระโดยนัยนี้.

แต่ความต่างมีดังนี้ นัยว่าท้าวสักกเทวราชทรงดำริว่าปัญหานี้เป็นพุทธวิสัย คนอื่นไม่สามารถแก้ได้ ก็ภิกษุนี้ละเลยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นอัครบุคคลในโลกเที่ยวถามพวกเทวดา ดุจคนละทิ้งไฟไปเป่าทิ่งห้อย และดุจคนละทิ้งกลองไปตีท้องแทน เราจะส่งภิกษุนั้นไปยังสำนักพระศาสดา ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงดำริอีกว่า ภิกษุนั้นไปไกลมากแล้ว ไม่พึงคิดจะมาเฝ้าพระศาสดา อนึ่งบุคคลเช่นนี้ก็มีอยู่ ตอนแรกเมื่อเดินทางไปได้สักหน่อยให้เกิดความลำบาก ภายหลังจักรู้สึก จึงกล่าวกะภิกษุนั้น

เป็นต้นว่า **แม้ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบ** แม้ทางไปพรหมโลก ก็เช่นเดียวกับทางไปเทวโลก. ทางไปเทวโลกก็ดี ทางไปพรหมโลกก็ดี การเข้าถึงธรรมก็ดี ความแน่วแน่ชั่วขณะจิตหนึ่งก็ดี ความคิดคาดคะเนก็ดี จิตเป็นมหัคคตะก็ดี ความรู้ยิ่งก็ดี ทั้งหมดนี้เป็นชื่อของอิทธิวิธญาณนั่นเอง.

คำว่า **บุรพนิมิต (ปุพฺพนิมิตฺตํ)** ท่านแสดงไว้ว่า นิมิตในส่วนแรกที่จะมาถึงเหมือนรุ่งอรุณมีเพราะพระอาทิตย์ขึ้น เพราะฉะนั้น พระพรหมจักมาในบัดนี้. พวกข้าพเจ้ารู้เพียงนี้. คำว่า **ก็ได้ปรากฏ (ปาตุรโหสิ)** แปลว่า ได้ปรากฏแล้ว.

ครั้งนั้นแล พระพรหมเมื่อถูกภิกษุนั้นถาม รู้ว่าพ้นวิสัยของตน (ที่จะตอบปัญหา) คิดว่า หากเราบอกว่าเราไม่รู้ พวกนี้จักดูหมิ่นเรา ถ้าเราทำเป็นเหมือนรู้กล่าวอะไรออกไป ภิกษุไม่พอใจคำตอบของเรา จักโต้แย้งเรา ถึงเราบอกว่า **ข้าพเจ้าเป็นพรหม** เป็นต้น ใคร ๆ ก็จักไม่เชื่อถ้อยคำ ถ้ากระไร เราจะบอกปัดส่งภิกษุนี้ไปเฝ้าพระศาสดา จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นพรหม เป็นต้น.

คำว่า **นำไป ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง (เอกมนฺตํ อปเนตฺวา)** เพราะเหตุไรจึงได้ทำอย่างนั้น เพราะเพื่อให้พิศวง. คำว่า **เที่ยวแสวงหาในภายนอก (พหิทฺธา ปริเยฏฺฐึ)** อธิบายว่า ถึงการแสวงหาในภายนอกตลอดถึงพรหมโลก ดุจคนต้องการน้ำมันบีบทรายฉะนั้น.

คำว่า **นก (สกุณ)** ได้แก่ กา หรือ เหยี่ยว. ข้อว่า **ปัญหานี้เธอไม่ควรถามว่า (น โข เอโส ภิกฺขุ ปญฺโห เอวํ ปุจฺฉิตพฺโพ)** มีอธิบายว่า เพราะภิกษุควรถามปัญหาให้ถูกจุดหมาย ก็ภิกษุนี้ถือสิ่งไม่มีใจครองถามนอกจุดหมาย ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปฏิเสธ. นัยว่าการแสดงโทษคำถามของผู้หลงผิดในคำถามแล้วให้สำเหนียกคำถาม จึงตอบในภายหลัง เป็นหลักปฏิบัติของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. เพราะเหตุไร ? เพราะผู้ไม่รู้เพื่อจะถามจึงถาม ชื่อว่าเป็นคนไม่ฉลาด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้สำเหนียกปัญหาจึงตรัสว่า **อาโปธาตุ.....ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน**

(**ตตฺถ อาโปจ**) เป็นต้น.

คำว่า **ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้** (**น คาธติ**) คือ ดำรงอยู่ไม่ได้ มีอธิบายว่า มหาภูตรูป ๔ เหล่านี้อาศัยอะไรจึงเป็นอันตั้งอยู่ไม่ได้ ท่านถามหมายถึงสิ่งมีใจครองเท่านั้น. คำว่า **ยาวและสั้น** (**ทีฆญฺจ รสฺสญฺจ**) ท่านกล่าวถึงอุปาทายรูปโดยสัณฐาน. คำว่า **ละเอียดและหยาบ** (**อณุ์ ถูลํ**) หมายถึง เล็กหรือใหญ่. ด้วยบทนี้ท่านกล่าวเพียงทรวดทรงในอุปาทายรูปเท่านั้น คำว่า **งามและไม่งาม** (**สุภาสุภ์**) ท่านกล่าวถึงอุปาทายรูปที่งามและไม่งามนั่นเอง. ก็ที่ว่า อุปาทายรูปงามไม่งามมีอยู่หรือ ? ไม่มี. แต่ท่านกล่าวถึงอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์อย่างนี้. คำว่า **นาม และรูป** (**นามญฺจ รูปญฺจ**) คือ นามและรูปอันแยกเป็นมีความยาวเป็นต้น. คำว่า **ย่อมดับไป** (**อุปรุชฺฌติ**) แปลว่า ย่อมดับไป. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงคำถามว่า ควรจะถามอย่างนี้ว่า นามและรูปนั้นอาศัยอะไรจึงเป็นไปไม่ได้อย่างไม่มีเหลือ เมื่อจะทรงแก้ปัญหาจึงตรัสว่า **ในปัญหานั้นมีคำตอบดังต่อไปนี้** แล้วตรัสว่า **ปฐวีธาตุ** เป็นต้น.

คำว่า **ที่รู้แจ้ง** (**วิญฺญาณ์**) คือ ธรรมชาติที่รู้แจ้ง. คำนั้นเป็นชื่อของนิพพาน. นิพพานนั้นชื่อว่าแสดงไม่ได้ เพราะไม่มีการแสดง. นิพพานชื่อว่าไม่มีที่สุด เพราะไม่มีเกิด ไม่มีเสื่อม ไม่มีแปรผันของผู้ได้บรรลุ คำว่า **ท่าข้าม** (**ปภ์**) คือ น้ำสะอาด. นัยว่าคำนี้เป็นชื่อของท่าน้ำ. เป็นที่น้ำไหล. ท่านทำ **ป** อักษรให้เป็น **ภ** อักษร ท่าข้ามของนิพพานนั้นมีอยู่โดยรอบ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มีท่าข้ามโดยรอบ ชนทั้งหลายประสงค์จะข้ามมหาสมุทรตรงไหนก็ตามตรงนั้นจะไม่เป็นท่าไม่มีฉันใด ชนทั้งหลายประสงค์จะข้ามให้ถึงนิพพานโดยทางอันใด ในกัมมัฏฐาน ๓๘ กัมมัฏฐานนั้นจัดเป็นท่า กัมมัฏฐานจะไม่ใช่ท่าของนิพพานไม่มีฉันนั้น. เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า มีท่าข้ามโดยรอบ. ในคำว่า **อาโปธาตุ... (เอตฺถ อาโป จ)** ความว่า ธรรมชาติที่มีใจครองทั้งหมดที่กล่าวโดยนัยเป็นต้นว่า อาโปธาตุทั้งหมดนั้นอาศัยนิพพาน ย่อมดับโดยไม่มีเหลือคือ เป็นไปไม่

ได้ บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงอุบายดับไม่มีเหลือของธรรมชาตินั้นจึงตรัสว่า **เพราะวิญญาณดับ นามและรูปนั้นย่อมดับไม่มีเหลือในธรรมชาตินี้ (วิญฺญาณสฺส นิโรเธน เอตฺเถตํ อุปรุชฺฌติ)** ดังนี้.

คำว่า **วิญญาณ (วิญฺญาณ)** คือ วิญญาณเดิมบ้าง วิญญาณที่ปรุงแต่งบ้าง. จริงอยู่เพราะวิญญาณเดิมดับ นามและรูปนั้นย่อมดับไม่มีเหลือในธรรมชาตินี้ คือว่าย่อมถึงความไม่มีบัญญัติ เหมือนแปลวประทีปที่ถูกเผาหมดไปฉะนั้น เพราะไม่เกิดขึ้นและดับไปโดยไม่เหลือแห่งวิญญาณที่ปรุงแต่งนามและรูป จึงดับโดยไม่เกิดขึ้น เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า เพราะดับวิญญาณที่ปรุงแต่งด้วยโสดาปัตติมัคคญาณ นามและรูปที่พึงเกิดในสังสารวัฏอันไม่มีเบื้องต้นและที่สุด เว้นภพทั้ง ๗ ย่อมดับโดยไม่มีเหลือในธรรมชาตินี้ ทั้งหมดพึงทราบตามนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในจูฬนิเทศนั้นแล. ส่วนที่เหลือในทุก ๆ บทง่ายทั้งนั้น.

อรรถกถาเกวัฏฏสูตรในอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินี จบด้วยประการฉะนี้.

อรรถกถาเกวัฏฏสูตรที่ ๑๑ จบ

๑๒. โลหิจจสูตร
ว่าด้วยโลหิจจพราหมณ์

[๓๕๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ประทับอยู่บ้านสาลวติกา ก็สมัย นั้น โลหิจจพราหมณ์ครอบครองบ้านสาลวติกา ซึ่งมีประชาชนคับคั่ง มีหญ้า ไม้ และน้ำสมบูรณ์ อุดมไปด้วยธัญญาหาร ซึ่งเป็นราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานเป็นบำเหน็จเด็ดขาด.

[๓๕๒] ก็สมัยนั้น ความเห็นอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นแก่โลหิจจพราหมณ์ว่า สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดีในโลกนี้ ควรบรรลุกุศลธรรมครั้นบรรลุกุศลธรรมแล้วไม่ควรบอกผู้อื่น เพราะผู้อื่นจักทำอะไรแก่ผู้อื่นได้ บุคคลตัดเครื่องจองจำเก่าได้แล้ว พึงสร้างเครื่องจองจำอย่างอื่นใหม่ฉันใด ข้ออุปไมยก็ฉันนั้น เรากล่าวธรรมคือความโลภว่าเป็นธรรมลามก เพราะผู้อื่นจักทำอะไรแก่ผู้อื่นได้ โลหิจจพราหมณ์ได้ยินมาว่า พระสมณโคดมศากยบุตร ทรงผนวชจากศากยตระกูล เสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงบ้านสาลวติกาแล้ว กิตติศัพท์อันงามของพระโคดมผู้เจริญนั้นได้แพร่หลายไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีฝึกคนที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระองค์ทรงทำให้แจ้ง ซึ่งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม ทรงแสดง

ธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ก็การเห็นพระอรหันต์เช่นนั้น เป็นการดีนักแล.

[๓๕๓] ครั้งนั้น โลหิจจพราหมณ์ ได้เรียกช่างกัลบกชื่อโรสิกะมาบอกว่า มานี่ เพื่อนโรสิกะ ท่านจงไปเฝ้าพระสมณโคดมถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลถามพระสมณโคดมถึงอาพาธน้อย พระโรคเบาบาง ความคล่องแคล่ว ความมีกำลัง ความอยู่ผาสุก ตามคำของเราว่า ข้าแด่พระโคดมผู้เจริญ โลหิจจพราหมณ์ถามพระองค์ถึงอาพาธน้อย พระโรคเบาบาง ความคล่องแคล่ว มีกำลัง ความอยู่ผาสุก และจงกราบทูลอย่างนี้ว่า ขอพระโคดมผู้เจริญพร้อมด้วยหมู่ภิกษุโปรดรับนิมนต์เสวยภัตตาหารของโลหิจจพราหมณ์ในวันพรุ่งนี้ โรสิกะช่างกัลบกรับคำโลหิจจพราหมณ์แล้วได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว กราบทูลว่า ข้าแด่พระองค์ผู้เจริญ โลหิจจพราหมณ์ถามพระองค์ถึงอาพาธน้อย พระโรคเบาบาง ความคล่องแคล่ว ความมีกำลัง ความอยู่ผาสุก และให้กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยหมู่ภิกษุโปรดรับนิมนต์เสวยภัตตาหารของโลหิจจพราหมณ์ในวันพรุ่งนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์ด้วยดุษณีภาพ.

[๓๕๔] โรสิกะช่างกัลบกทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้วลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทำประทักษิณเสร็จแล้วเข้าไปหาโลหิจจพราหมณ์ถึงที่อยู่ บอกว่า ข้าพเจ้าได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าตามคำของท่านแล้ว และพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงรับนิมนต์แล้ว. ครั้งนั้นแลโลหิจจพราหมณ์ตระเตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีตไว้ในนิเวศน์ของตน พอราตรีผ่านไปได้เรียกโรสิกะมาสั่งว่า มานี่เพื่อนโรสิกะ จงไปเฝ้าพระสมณโคดม แล้วจงทูลพระสมณโคดมว่าถึงเวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว. โรสิกะรับคำโลหิจจพราหมณ์แล้วได้

เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งกราบทูลว่า ถึงเวลาแล้วพระเจ้าข้า ภัตตาหารเสร็จแล้ว.

[๓๕๕] ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอันตรวาสก แล้วทรงถือบาตรและจีวร เข้าไปยังบ้านสาลวติกาพร้อมด้วยหมู่ภิกษุ เวลานั้น โรสิกะตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไปข้างหลังกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โลหิจจพราหมณ์เกิดความเห็นชั่วอย่างนี้ว่า สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดีในโลกนี้ ควรบรรลุกุศลธรรม ครั้นบรรลุกุศลธรรมแล้วไม่ควรบอกผู้อื่น เพราะผู้อื่นจักทำอะไรแก่ผู้อื่นได้ บุคคลตัดเครื่องจองจำเก่าได้แล้ว พึงสร้างเครื่องจองจำอย่างอื่นใหม่ฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น เรากล่าวธรรมคือความโลภว่า เป็นธรรมลามก เพราะผู้อื่นจักทำอะไรแก่ผู้อื่นได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงปลดเปลื้องโลหิจจพราหมณ์จากความเห็นชั่วนี้เถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไม่เป็นไร ไม่เป็นไร โรสิกะ. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของโลหิจจพราหมณ์แล้ว ประทับเหนืออาสนะที่ปูลาดไว้. ลำดับนั้นโลหิจจพราหมณ์ได้อังคาสหมู่ภิกษุมีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีต ด้วยมือของตนให้อิ่มหนำให้เพียงพอแล้ว.

[๓๕๖] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้วทรงนำพระหัตถ์ออกจากบาตร โลหิจจพราหมณ์ถือเอาที่นั่งอันสมควรที่ใดที่หนึ่งซึ่งต่ำกว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะโลหิจจพราหมณ์ว่า โลหิจจะ เขาว่าจริงหรือ ท่านเกิดความเห็นลามกอย่างนี้ว่า สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดีในโลกนี้ควรบรรลุกุศลธรรม ครั้นบรรลุแล้วไม่ควรบอกผู้อื่น เพราะผู้อื่นจักทำอะไรแก่ผู้อื่นได้ บุคคลตัดเครื่องจองจำเก่าได้แล้ว พึงสร้างเครื่องจองจำอย่างอื่นใหม่ฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น เรากล่าวธรรมคือความโลภว่าเป็นธรรมลามก เพราะผู้อื่นจักทำอะไรแก่ผู้อื่นได้ โลหิจจ-พราหมณ์กราบทูลว่า พระโคดมผู้เจริญ เป็นความจริงอย่างนั้น โลหิจจะ

ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านครอบครองบ้านสาลวติกามิใช่หรือ ? อย่างนั้นสิท่านโคดม. ตรัสถามว่า ผู้ใดหนอจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า โลหิจจพราหมณ์ครอบครองบ้านสาลวติกาอยู่ โลหิจจพราหมณ์ควรใช้สอยผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในบ้านสาลวติกานั้นแต่ผู้เดียว ไม่ควรให้ผู้อื่น ผู้ที่กล่าวอย่างนี้นั้นจะชื่อว่าทำอันตราย หรือไม่ทำอันตรายแก่ชนที่อาศัยท่านเลี้ยงชีพอยู่. ชื่อว่า ทำอันตรายสิ ท่านโคดม. เมื่อทำอันตรายจะชื่อว่าหวังประโยชน์ หรือไม่หวังประโยชน์แก่ชนเหล่านั้น. ชื่อว่าไม่หวังประโยชน์สิ ท่านโคดม. ผู้ไม่หวังประโยชน์จะชื่อว่าเข้าไปตั้งจิตเมตตาในชนเหล่านั้น หรือเป็นศัตรู ? เป็นศัตรูสิ ท่านโคดม. เมื่อตั้งจิตเป็นศัตรูจะชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฐิหรือสัมมาทิฐิ ? เป็นมิจฉาทิฐิสิ ท่านโคดม. โลหิจจะผู้เป็นมิจฉาทิฐิ เรากล่าวว่า มีคติเป็น ๒ คือ นรกหรือกำเนิดเดียรัจฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง.

[๓๕๗] โลหิจจะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงปกครองแคว้นกาสีและโกศลมิใช่หรือ ? อย่างนั้นสิ ท่านโคดม. โลหิจจะ ผู้ใดหนอพึงกล่าวอย่างนี้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงปกครองแคว้นกาสีและโกศลอยู่ พระองค์ควรทรงใช้สอยผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในแคว้นกาสีและโกศลแต่พระองค์เดียว ไม่ควรพระราชทานแก่ผู้อื่น ผู้ที่กล่าวอย่างนี้นั้นชื่อว่าทำอันตรายหรือไม่ทำอันตรายแก่พวกท่านและคนอื่น ซึ่งได้พึ่งพระบรมโพธิสมภารพระเจ้าปเสนทิโกศลเลี้ยงชีพอยู่ ? ชื่อว่าทำอันตรายสิ ท่านโคดม. เมื่อทำอันตรายชื่อว่าเป็นผู้หวังประโยชน์หรือไม่หวังประโยชน์แก่ชนเหล่านั้น. ชื่อว่าไม่หวังประโยชน์สิ ท่านโคดม. ผู้ที่ไม่หวังประโยชน์ จะชื่อว่าเข้าไปตั้งเมตตาจิต หรือเป็นศัตรูในชนเหล่านั้นเล่า ? เป็นศัตรูสิ ท่านโคดม เมื่อเข้าไปตั้งจิตเป็นศัตรูแล้ว จะชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ หรือสัมมาทิฐิเล่า ? เป็นมิจฉาทิฐิสิ ท่านโคดม โลหิจจะ ผู้ที่เป็นมิจฉาทิฐิเรากล่าวว่า มีคติเป็น ๒ คือนรกหรือกำเนิดเดียรัจฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง.

[๓๕๘] โลหิจจะ ด้วยประการฉะนี้เป็นอันฟังได้ว่า ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า โลหิจจพราหมณ์ครองบ้านสาลวติกา ควรใช้สอยผลประโยชน์อันเกิดในบ้านสาลวติกาแต่ผู้เดียว ไม่ควรให้ผู้อื่น ผู้ที่กล่าวอย่างนี้นั้นชื่อว่าทำอันตรายแก่ชนที่อาศัยเลี้ยงชีพอยู่ เมื่อทำอันตราย ชื่อว่าไม่หวังประโยชน์ เมื่อไม่หวังประโยชน์ชื่อว่าเข้าไปตั้งจิตเป็นศัตรู เมื่อเข้าไปตั้งจิตเป็นศัตรู ย่อมชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฐิอย่างนั้นนั่นแล โลหิจจะ ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดีในโลกนี้ควรบรรลุกุศลธรรม ครั้นบรรลุธรรมแล้วไม่ควรบอกผู้อื่น เพราะผู้อื่นจักทำอะไรแก่ผู้อื่นได้ บุคคลตัดเครื่องจองจำเก่าได้แล้ว ฟังสร้างเครื่องจองจำอย่างอื่นใหม่ฉันใด ข้ออุปไมยก็ฉันนั้น ผู้ที่กล่าวอย่างนั้น ชื่อว่าทำอันตรายแก่กุลบุตรผู้อาศัยธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้แล้ว บรรลุธรรมวิเศษอันโอฬารเห็นปานนี้ คือย่อมทำให้แจ้งโสดาปัตติผลบ้าง สกทาคามิผลบ้าง อนาคามิผลบ้าง อรหัตผลบ้าง และแก่กุลบุตรผู้ที่ปมครรภ์อันเป็นทิพย์เพื่อบังเกิดในภพอันเป็นทิพย์ เมื่อทำอันตราย ย่อมชื่อว่าไม่หวังประโยชน์ เมื่อไม่หวังประโยชน์ ย่อมชื่อว่าเข้าไปตั้งจิตเป็นศัตรู เมื่อเข้าไปตั้งจิตเป็นศัตรูย่อมชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฐิ. โลหิจจะ ผู้เป็นมิจฉาทิฐิเรากล่าวว่ามีคติเป็น ๒ คือ นรกหรือกำเนิดเดียรัจฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง.

[๓๕๙] โลหิจจะ ด้วยประการฉะนี้เป็นอันฟังได้ว่า ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงปกครองแคว้นกาสีและโกศล พระองค์ทรงใช้สอยผลประโยชน์อันเกิดขึ้นในแคว้นกาสีและโกศลแต่พระองค์เดียว ไม่พระราชทานแก่ผู้อื่นซึ่งได้พึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระเจ้าปเสนทิโกศลเลี้ยงชีพ ผู้ที่กล่าวอยางนี้นั้นชื่อว่าทำอันตรายแก่ชนทั้งหลายคือตัวท่านและคนอื่น เมื่อทำอันตรายชื่อว่าไม่หวังประโยชน์ เมื่อไม่หวังประโยชน์ชื่อว่าเข้าไปตั้งจิตเป็นศัตรู เมื่อเข้าไปตั้งจิตเป็นศัตรู ชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฐิก็เช่นเดียวกัน. โลหิจจะ ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดีในโลกนี้ควรบรรลุกุศลธรรม ครั้นบรรลุกุศลธรรมแล้ว

ไม่ควรบอกผู้อื่น เพราะผู้อื่นจักทำอะไรแก่ผู้อื่นได้ บุคคลตัดเครื่องจองจำเก่าได้แล้ว พึงสร้างเครื่องจองจำอย่างอื่นใหม่ฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น เรากล่าวธรรมคือความโลภ ว่าเป็นธรรมลามก เพราะผู้อื่นจักทำอะไรแก่ผู้อื่นได้ ผู้ที่กล่าวอย่างนี้นั้น ชื่อว่าทำอันตรายแก่กุลบุตรผู้ที่ได้อาศัยธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว บรรลุธรรมวิเศษอันโอฬาร เห็นปานนี้ คือทำให้แจ้งโสดาปัตติผลบ้าง สกทาคามิผลบ้าง อนาคามิผลบ้าง อรหัตผลบ้าง และแก่กุลบุตรผู้บ่มครรภ์อันเป็นทิพย์ เพื่อบังเกิดในภพอันเป็นทิพย์ เมื่อทำอันตรายชื่อว่าไม่หวังประโยชน์ เมื่อไม่หวังประโยชน์ชื่อว่าตั้งจิตเป็นศัตรู เมื่อตั้งจิตเป็นศัตรูย่อมชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฐิ โลหิจจะ ผู้เป็นมิจฉาทิฐิเรากล่าวว่ามีคติเป็น ๒ คือ นรกหรือกำเนิดเดียรัจฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง.

[๓๖๐] โลหิจจะ ศาสดา ๓ จำพวกเหล่านี้ควรทักท้วงได้ในโลก การทักท้วงศาสดาเห็นปานนี้ของเขา เป็นการทักท้วงที่เป็นจริงแท้ เป็นธรรม ไม่มีโทษ ศาสดา ๓ จำพวกเป็นไฉน ? โลหิจจะ ศาสดาบางคนในโลกนี้ออกจากเรือนบวชเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะนั้นเขาไม่ได้บรรลุ แต่เขาแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี้เพื่อประโยชน์ของท่านทั้งหลาย นี้เพื่อความสุขของท่านทั้งหลาย สาวกของเขาย่อมไม่ตั้งใจฟัง ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่ตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึง และหลีกเลี่ยงประพฤตินอกคำสอนของศาสดา. เขาจะพึงถูกทักท้วงว่า ท่านผู้มีอายุออกจากเรือนบวชเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะนั้นท่านไม่ได้บรรลุแล้ว แต่ท่านแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี้เพื่อประโยชน์ของท่านทั้งหลาย นี้เพื่อความสุขของท่านทั้งหลาย สาวกของท่านย่อมไม่ตั้งใจฟัง ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่ตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึงและย่อมหลีกเลี่ยงประพฤตินอกคำสอนของศาสดา เหมือนบุรุษรุกเข้าหาสตรีที่กำลังถอยหลังหนี หรือเหมือนบุรุษซึ่งกอดสตรีที่หันหลังให้ฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น เรากล่าวธรรมคือความโลภว่าเป็นธรรมลามก เพราะคนอื่น

จักทำอะไรแก่คนอื่นได้ดังนี้ โลหิจจะ นี้เป็นศาสดาที่ ๑ ซึ่งควรถูกทักท้วงในโลก การทักท้วงของผู้ทักท้วงศาสดาเช่นนี้เป็นจริง แท้ เป็นธรรม ไม่มีโทษ.

[๓๖๑] โลหิจจะ อีกข้อหนึ่ง ศาสดาบางคนในโลกนี้ออกจากเรือนบวชเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะนั้นเขาไม่ได้บรรลุ แต่เขาแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี้เพื่อประโยชน์ของท่านทั้งหลาย นี้เพื่อความสุขของท่านทั้งหลาย สาวกของเขาย่อมตั้งใจฟัง เงี่ยหูฟัง ตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึง และไม่หลีกเลี่ยงประพฤตินอกคำสอนของศาสดา เขาจะพึงถูกทักท้วงว่า ท่านผู้มีอายุออกจากเรือนบวชเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะนั้นท่านไม่ได้บรรลุแล้ว แต่ท่านแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี้เพื่อประโยชน์ของท่านทั้งหลาย นี้เพื่อความสุขของท่านทั้งหลาย สาวกของท่านนั้นย่อมตั้งใจฟัง ย่อมเงี่ยหูฟัง ตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึง และไม่หลีกเลี่ยงประพฤตินอกคำสอนของศาสดา เหมือนบุคคลทิ้งนาของตน สำคัญนาของผู้อื่นว่าเป็นที่ที่ตนควรทำให้ดี ฉันใด คำอุปไมยนี้ก็ฉันนั้น เรากล่าวธรรมคือความโลภว่าเป็นธรรมลามก เพราะคนอื่นจักทำอะไรแก่คนอื่นได้ โลหิจจะ นี้เป็นศาสดาคนที่ ๒ ซึ่งควรถูกทักท้วงในโลก และการทักท้วงของผู้ทักท้วงศาสดาเช่นนี้ เป็นจริง แท้ เป็นธรรม ไม่มีโทษ.

[๓๖๒] โลหิจจะ อีกข้อหนึ่ง ศาสดาบางคนในโลกนี้ออกจากเรือนบวชเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะนั้นเขาได้บรรลุแล้ว จึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี้เพื่อประโยชน์ของท่านทั้งหลาย นี้เพื่อความสุขของท่านทั้งหลาย สาวกของเขาย่อมไม่ตั้งใจฟัง ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่ตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึง หลีกเลี่ยงประพฤตินอกคำสอนของศาสดา เขาพึงถูกทักท้วงว่า ท่านผู้มีอายุออกจากเรือนบวชเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะนั้นท่านได้บรรลุแล้ว จึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี้เพื่อประโยชน์ของท่านทั้งหลาย นี้เพื่อความสุขของ

ท่านทั้งหลาย สาวกเหล่านั้นย่อมไม่ตั้งใจฟัง ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่ตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึง และหลีกเลี่ยงประพฤตินอกคำสอนของศาสดา เหมือนบุคคลตัดเครื่องจองจำเก่าได้แล้ว สร้างเครื่องจองจำอย่างอื่นขึ้นใหม่ฉันใด คำอุปไมยนี้ก็ฉันนั้น เรากล่าวธรรมคือความโลภว่าเป็นธรรมลามก เพราะผู้อื่นจักทำอะไรแก่ผู้อื่นได้ โลหิจจะ นี้เป็นศาสดาคนที่ ๓ ซึ่งควรถูกทักท้วงในโลก และการทักท้วงของผู้ทักท้วงศาสดาเช่นนี้เป็นจริง แท้ เป็นธรรม ไม่มีโทษ โลหิจจะ ศาสดา ๓ จำพวกเหล่านี้แลควรถูกทักท้วงในโลก และการทักท้วงของผู้ทักท้วงศาสดาเช่นนี้เป็นจริง แท้ เป็นธรรม ไม่มีโทษ.

[๓๖๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว โลหิจจพราหมณ์ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ศาสดาบางคนที่ไม่ควรถูกทักท้วงในโลก มีบ้างไหม ? โลหิจจะ ศาสดาที่ไม่ควรถูกทักท้วงในโลกมีอยู่. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ศาสดาที่ไม่ควรถูกทักท้วงในโลกเป็นไฉน ? โลหิจจะ พระตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ (พึงขยายความให้พิสดารเหมือนในสามัญญผลสูตร) ฯลฯ โลหิจจะ ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอาการอย่างนี้ ฯลฯ เข้าถึงปฐมฌานอยู่ โลหิจจะ สาวกได้บรรลุคุณวิเศษอันโอฬารเห็นปานนี้ในศาสดาใด ศาสดานี้แลไม่ควรถูกทักท้วงในโลก และการทักท้วงของผู้ทักท้วงศาสดาเช่นนี้ไม่เป็นจริง ไม่แท้ ไม่เป็นธรรม มีโทษ ฯลฯ เข้าถึงฌานที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ อยู่. โลหิจจะ สาวกได้บรรลุคุณวิเศษอันโอฬารเห็นปานนี้ในศาสดาใด ศาสดาแม้นี้แลไม่ควรถูกทักท้วงในโลก และการทักท้วงของผู้ทักท้วงศาสดาเช่นนี้ไม่เป็นจริง ไม่แท้ ไม่เป็นธรรม มีโทษ ฯลฯ เธอย่อมน้อม ย่อมโน้มจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ. สาวกในศาสดาใด ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี. สาวกในศาสดาใด ... ไม่เป็นธรรม มีโทษ.

[๓๖๔] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว โลหิจจพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ บุรุษผู้หนึ่ง

พึงฉวยผมบุรุษอีกผู้หนึ่งซึ่งกำลังจะตกไปสู่เทวคือนรกไว้ ฉุดขึ้นให้ยืนอยู่บนบกฉันใด ข้าพระองค์กำลังจะตกไปสู่เทวคือนรก พระโคดมผู้เจริญได้ยกขึ้นให้ยืนอยู่บนบกก็ฉันนั้นเหมือนกัน. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งยิ่งนัก ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า คนมีจักษุจักเห็นรูปได้ฉันใด พระโคดมผู้เจริญก็ทรงประกาศพระธรรมโดยอเนกปริยายฉันนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอถึงพระโคดมผู้เจริญพร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะอย่างมอบกายถวายชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ฯลฯ.

โลหิจจสูตรที่ ๑๒ จบ

อรรถกถาโลหิจสูตร

โลหิจจสูตรมีคำเริ่มต้นว่า **ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯลฯ ในแคว้นโกศล (เอวมฺเม สุตํ ฯเปฯ โกสเลสุ)** ต่อไปนี้เป็นการอธิบายบทที่ยากในโลหิจจสูตรนั้น. คำว่า **บ้าน สาลวติกา (สาลาวติกา)** เป็นชื่อของบ้านนั้น. ได้ยินมาว่าบ้านนั้นล้อมด้วยไม้สาละเป็นแถวโดยรอบเหมือนล้อมรั้ว เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า บ้านสาลวติกา. คำว่า **โลหิจจะ (โลหิจฺโจ)** เป็นชื่อพราหมณ์ผู้นั้น.

คำว่า **ลามก (ปาปกํ)** คือ ชื่อว่า ลามก เพราะไม่เห็นใจผู้อื่น. แต่ไม่ใช่อุจเฉททิฏฐิและสัสสตทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง. คำว่า **เกิดขึ้น (อุปฺปนฺนํ โหติ)** คือ บังเกิดแล้ว ได้แก่ ไม่ใช่เพียงเกิดในใจอย่างเดียวเท่านั้น. นัยว่าโลหิจจพราหมณ์นั้นยังพูดอย่างนั้นตามใจชอบในท่ามกลาง

บริษัทด้วย. ข้อว่า **เพราะผู้อื่นจักทำอะไรแก่ผู้อื่นได้ (กึ หิ ปโร ปรสฺส)** อธิบายว่า คนอื่นจะพูดว่า ผู้ที่ถูกเขาพร่ำสอนจักทำอะไรแก่ผู้พร่ำสอนนั้นได้ ตนเองนั่นแหละควรสักการะเคารพกุศลธรรมที่ตนได้แล้วอยู่.

ข้อว่า **ได้เรียกช่างกัลบกชื่อโรสิกะมา (โรสิกํ นฺหาปิตํ อามนฺเตสิ)** มีความว่า โลหิจจพราหมณ์เรียกช่างกัลบกผู้ได้ชื่อเป็นอิตถีลิงค์อย่างนี้ว่าโรสิกา นัยว่าเขาทราบถึงการเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วคิดว่า การที่เราจะไปเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับจะเป็นภาระ แต่เราจะอาราธนาให้เสด็จมายังเรือน แล้วเข้าเฝ้าและจักถวายอาคันตุกภิกษาตามกำลัง เพราะฉะนั้น โลหิจจพราหมณ์จึงเรียกโรสิกาช่างกัลบกนั้นมา.

คำว่า **ไปข้างหลัง (ปิฏฺิโต ปิฏฺิโต)** หมายความว่า โรสิกะช่างกัลบกตามเสด็จไปข้างหลัง ๆ เพื่อสะดวกในการทูลสนทนา. คำว่า **โปรดทรงปลดเปลื้อง (วิเวเจตุ)** คือ โรสิกะกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปลดเปลื้อง คือ กำจัดจากความเห็นลามก. นัยว่าโรสิกะนี้เป็นอุบาสก เป็นเพื่อนรักของโลหิจจพราหมณ์ เพราะฉะนั้นจึงกราบทูลอย่างนั้น ด้วยหวังประโยชน์แก่โลหิจจพราหมณ์. ในคำว่า **ไม่เป็นไร โรสิกะ (อปฺเปวนาม สิยา)** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งพระสุรเสียงด้วยพระดำรัสแรก ทรงเปล่งพระสุรเสียงย้ำอีกด้วยพระดำรัสที่ ๒. ในบทนี้ พึงทราบอธิบายดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงข้อความนี้ว่า โรสิกะ เรากระทำทุกกรกิริยาหลายอย่าง และบำเพ็ญบารมีตลอด ๔ อสงไขยและตลอดแสนกัปก็เพื่อประโยชน์นี่แหละ เรารู้แจ้งแทงตลอดสัพพัญญุตญาณก็เพื่อประโยชน์นี้อีกนั่นแหละ การขจัดความเห็นลามกของโลหิจจพราหมณ์ไม่ใช่เรื่องยากสำหรับเรา ชื่อว่าทรงเปล่งพระสุรเสียงด้วยพระดำรัสแรก. และเมื่อจะทรงแสดงความข้อนี้ว่า โรสิกะ การมาก็ดี การนั่งก็ดี การสนทนาปราศรัยก็ดี ในสำนักเราของโลหิจจ-พราหมณ์ทั้งหมดนี้ จงยกไว้ แม้ว่า บุคคลเช่นโลหิจจพราหมณ์ มีความสงสัยในปัญหาตั้งแสนข้อ เราก็มีกำลังพอที่จะบรรเทาความสงสัยได้

การบรรเทาความเห็นลามกของโลหิจจพราหมณ์เพียงคนเดียว ไฉนจะเป็นเรื่องยากสำหรับเราเล่า จึงทรงเปล่งพระสุรเสียงย้ำด้วยพระดำรัสที่ ๒.

การทักท้วงความเห็นผิดของโลหิจจพราหมณ์

คำว่า **ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น (สมุทยสญฺชาติ)** ได้แก่ ความเกิดขึ้นแห่งปัจจัยคือการเกิดขึ้นแห่งโภคทรัพย์ อธิบายว่า ทรัพย์และข้าวเปลือกอันเกิดขึ้นจากผลประโยชน์นั้น. ข้อว่า **ชนที่อาศัยท่านเลี้ยงชีพอยู่ (เย ตํ อุปชีวนฺติ)** คือ ชนทั้งหลายมีญาติ บริวารชน ทาส และกรรมกร เป็นต้น อาศัยเขาเลี้ยงชีพ. คำว่า **ทำอันตราย (อนฺตรายกโร)** คือ ผู้ทำอันตรายแก่ลาภ. คำว่า **ประโยชน์** ในคำว่า **หวังประโยชน์ (หิตานุกมฺปี)** ได้แก่ ความเจริญ. บุคคลย่อมเอ็นดู ชื่อว่าผู้อนุเคราะห์ ท่านกล่าวอธิบายว่า ปรารถนาความเจริญ หรือไม่ปรารถนา. คำว่า **นรกหรือกำเนิดเดียรัจฉาน (นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนึ วา)** มีอธิบายว่า หากว่าความเห็นผิดนั้นสมบูรณ์คือเป็นความแน่นอน ย่อมให้เกิดในนรก โดยส่วนเดียว หากยังไม่แน่นอน ย่อมให้เกิดในกำเนิดเดียรัจฉาน.

บัดนี้ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระประสงค์จะให้พราหมณ์เกิดความสลดใจยิ่งขึ้น เหมือนอย่างสัตว์ทั้งหลายสลดใจด้วยอันตรายแก่ลาภของตนเอง มิใช่สลดใจด้วยอันตรายแก่ลาภของคนอื่น ฉะนั้น จึงตรัสเรื่องเกิดขึ้นครั้งที่ ๒ ว่า **ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน (ตํ กึ มญฺญสิ)**.

คำว่า **กุลบุตร (เย จิเม)** ได้แก่ กุลบุตรเหล่านี้สดับพระธรรมเทศนาของพระตถาคตแล้ว ไม่สามารถจะก้าวลงสู่อริยภูมิได้. คำว่า **ครรภ์อันเป็นทิพย์ (ทิพฺพา คพฺภา)** รูปศัพท์เป็นปฐมาวิภัตติ ลงในอรรถทุติยาวิภัตติ แปลว่า ซึ่งครรภ์อันเป็นทิพย์. อนึ่ง คำว่า **ครรภ์อันเป็นทิพย์นี้** เป็นชื่อของเทวโลก ๖ ชั้น. คำว่า **บ่ม (ปริปาเจนฺติ)** อธิบายว่า

กุลบุตรทั้งหลายบำเพ็ญปฏิปทาเพื่อไปสู่เทวโลก ให้ทาน รักษาศีล ทำการบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น เจริญภาวนา ชื่อว่าย่อมบำรุงบริหาร ย่อมอบรม คือว่า ย่อมให้เกิดการเปลี่ยนแปลง. ข้อว่า **เพื่อบังเกิดในภพอันเป็นทิพย์ (ทิพฺพานํ ภวานํ อภินิพฺพตฺติยา)** อธิบายว่า วิมานของเทวดาทั้งหลายชื่อว่าภพเป็นทิพย์. เพื่อจะไปเกิดในวิมานเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **ครรภ์อันเป็นทิพย์ (ทิพฺพา คพฺภา)** หมายถึง บุญวิเศษมีทานเป็นต้น. คำว่า **ภพอันเป็นทิพย์ (ทิพฺพา ภวา)** อธิบายว่า ภพทั้งหลายเป็นวิบากขันธ์ในเทวโลก กุลบุตรทั้งหลายกระทำบุญเพื่อเกิดในภพเหล่านั้น. คำว่า **ทำอันตรายแก่กุลบุตร (เตสํ อนฺตรายกโร)** คือ ทำอันตรายแก่มรรคสมบัติ ผลสมบัติ และความวิเศษแห่งภพอันเป็นทิพย์ของกุลบุตรเหล่านั้น

ว่าด้วยศาสดา ๓ พวกที่ควรทักท้วง

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงทำลายมานะของพราหมณ์ซึ่งสูงโด่งถึงภวัคคพรหมโดยวิธีอุปมาอันไม่เจาะจงดังนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงถึงศาสดา ๓ จำพวกผู้ควรถูกทักท้วงจึงตรัสพระดำรัสเป็นอาทิว่า **โลหิจจะศาสดา ๓ จำพวกเหล่านี้ (ตโย โข เม โลหิจฺจ)** คำว่า **การทักท้วง (สา โจทนา)** คือ การทักท้วงของผู้ทักท้วงศาสดา ๓ จำพวกเหล่านั้น. ข้อว่า **ไม่ตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึง (น อญฺญา จิตฺตํ อุปฏฺฐเปนฺติ)** คือ ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อรู้รอบคือเพื่อประโยชน์แก่การรู้ทั่ว. คำว่า **หลีกเลี่ยง (โวกฺกมฺม)** อธิบายว่า ไม่กระทำตามคำสั่งสอนของศาสดานั้นตลอดเวลาประพฤติหลีกเลี่ยงจากคำสอนนั้น. ข้อว่า **รุกเข้าหาสตรีที่กำลังถอยหนี (โอสกฺกนฺติยา วา อุสกฺเกยฺย)** คือ เข้าไปหาหญิงผู้ที่ถอยหนี ได้แก่ต้องการหญิงผู้ที่ไม่มีความต้องการ อธิบายว่า ชายฝ่ายเดียวต้องการหญิงคนหนึ่งผู้ไม่ต้องการอยู่ร่วม. คำว่า **บุรุษซึ่งกอดสตรีที่หันหลังให้**

(ปรมฺมุขี วา อาลิงฺเคยฺย) อธิบายว่า บุรุษไปข้างหลังแล้วกอดสตรีผู้ไม่อยากแม้จะเห็น ยืนหันหลังให้. คำว่า **ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น (เอวํ สมฺปทมิทํ)** อธิบายว่า เมื่อศาสดาแม้นี้คิดว่า พวกนี้เป็นสาวกของเรา แล้วสอนสาวกผู้ประพฤติหลีกเลี่ยงจากคำสอนด้วยความโลภ เราจึงกล่าวธรรมคือความโลภนี้ว่า มีข้ออุปไมยฉันนั้น ศาสดานั้นควรถูกทักท้วงว่าท่านได้เป็นเหมือนบุรุษที่รุกเข้าไปหาสตรีที่กำลังถอยหนี เหมือนบุรุษพึงกอดสตรีที่หันหลังให้ ด้วยธรรมคือความโลภใด ธรรมคือความโลภของท่านนั้นก็เป็นอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้. ข้อว่า **เพราะคนอื่นจักทำอะไรแก่คนอื่นได้ (กึ หิ ปโร ปรสฺส กริสฺสติ)** อธิบายว่า ศาสดาควรถูกทักท้วงว่า ท่านสอนคนอื่นด้วยธรรมใด ท่านจงยังตนให้ถึงพร้อมในธรรมนั้นก่อน คือท่านจงทำให้ตรง เพราะคนอื่นจักทำอะไรให้คนอื่นได้. คำว่า **เป็นที่ที่ตนควรทำให้ดี (นิฏฺฐายิตพฺพํ)** อธิบายว่า ควรถอนหญ้าที่ทำลายข้าวกล้าแล้วทำให้เรียบร้อย.

เนื้อความแห่งการทักท้วงครั้งที่ ๓ ว่า **คนอื่นจักทำอะไรแก่คนอื่นได้** หมายความว่าคนอื่นที่ถูกพร่ำสอนตั้งแต่เวลาที่ไม่รับคำสอนจักทำอะไรแก่คนอื่น คือผู้พร่ำสอนได้ อธิบายว่าศาสดานั้นควรถูกทักท้วงอย่างนี้ว่า ตนนั่นแหละควรถึงความเป็นผู้ขวนขวายน้อย แล้วจึงควรนับถือบูชาธรรมที่ตนรู้แจ้งแทงตลอดแล้วอยู่มิใช่หรือ.

ว่าด้วยศาสดาที่ไม่ควรถูกทักท้วง

คำว่า **ไม่ควรถูกทักท้วง (น โจทนารโห)** อธิบายว่า เพราะศาสดานี้ตั้งตนไว้ในความเหมาะสมก่อนแล้วจึงแสดงธรรมแก่สาวก และสาวกของเขาเป็นผู้เชื่อฟังปฏิบัติตามคำพร่ำสอน ย่อมบรรลุคุณวิเศษ ยิ่งใหญ่ด้วยข้อปฏิบัตินั้น ฉะนั้นเขาจึงไม่ควรถูกทักท้วง.

คำว่า **ตกไปสู่เหวคือนรก (นรกปปาตํ ปตนฺโต)** ความว่า เพราะ

เราถือทิฐิลามกเราจึงตกไปสู่เหวคือนรก. ข้อว่า **ได้ยกขึ้นให้ยืนอยู่บนบก (อุทฺธริตฺวา ถเล ปติฏฺฐาปิโต)** ความว่า โลหิจจพราหมณ์กล่าวว่า เราอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตัดทิฐิลามกนั้นแล้ว ทรงยกขึ้นจากเหวคืออบายด้วยพระหัตถ์คือพระธรรมเทศนาแล้ว วางเราไว้บนบกคือทางสวรรค์ คำที่เหลือในสูตรนี้มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

อรรถกถาโลหิจจสูตรในอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินี จบด้วยประการฉะนี้.

อรรถกถาโลหิจจสูตรที่ ๑๒ จบ

๑๓. เตวิชชสูตร
ว่าด้วยไตรเวท

[๓๖๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ ของชาวโกศลชื่อมนสากตะ. นัยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพวันใกล้ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี ทางทิศเหนือของหมู่บ้านมนสากตะนั้น.

[๓๖๖] สมัยนั้น พราหมณ์มหาศาลเป็นอันมากผู้ที่เขารู้จักกันแพร่หลาย อาศัยอยู่ในมนสากตคาม เช่น วังกีพราหมณ์ ตารุกข-พราหมณ์ โปกขรสาติพราหมณ์ ชาณุโสนิพราหมณ์ โตเทยยพราหมณ์ และพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงอื่น ๆ อีก. ครั้งนั้นวาเสฏฐมาณพและภารัทวาชมาณพเดินเที่ยวเล่นตามกันไป ได้พูดกันถึงเรื่องทางและมิใช่ทาง วาเสฏฐมาณพพูดอย่างนี้ว่า ทางที่ท่านโปกขรสาติพราหมณ์บอกไว้นี้เท่านั้นเป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก ย่อมนำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม. ฝ่ายภารัทวาชมาณพพูดอย่างนี้ว่า ทางที่ท่านตารุกขพราหมณ์บอกไว้นี้เท่านั้นเป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก ย่อมนำผู้ดำเนินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมได้ วาเสฏฐมาณพไม่อาจให้ภารัทวาชมาณพยินยอม ได้ ฝ่ายภารัทวาชมาณพก็ไม่อาจให้วาเสฏฐมาณพยินยอมได้.

[๓๖๗] ครั้งนั้น วาเสฏฐมาณพจึงปรึกษากับภารัทวาชมาณพว่า ภารัทวาชะ ก็พระสมณโคดมศากยบุตรทรงผนวชจากศากยตระกูล ประทับอยู่ ณ อัมพวันใกล้ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี ทางทิศเหนือของหมู่บ้านมนสากตะ กิตติศัพท์อันดีงามของพระสมณโคดมนั้นได้แพร่ไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้

เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีฝึกคนที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม ภารัทวาชะมาเถิด เราจักไปเฝ้าพระสมณโคดมถึงที่ประทับ ครั้นไปเฝ้าแล้วจักกราบทูลถามความข้อนี้กะพระสมณโคดม พระสมณโคดมจักทรงพยากรณ์แก่เราอย่างใด เราจักทรงจำข้อความนี้ไว้อย่างนั้น ภารัทวาชมาณพรับคำวาเสฏฐมาณพแล้วพากันไป.

[๓๖๘] ครั้งนั้น วาเสฏฐมาณพกับภารัทวาชมาณพพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันเสร็จแล้วได้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. วาเสฏฐมาณพได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ทั้งสองเดินเที่ยวเล่นด้วยกัน ได้พูดกันถึงเรื่องทางและมิใช่ทาง ข้าพระองค์พูดอย่างนี้ว่า ทางที่ท่านโปกขรสาติพราหมณ์บอกไว้นี้เท่านั้น เป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมได้. ฝ่ายภารัทวาชมาณพพูดอย่างนี้ว่า ทางที่ท่านตารุกข-พราหมณ์บอกไว้นี้เท่านั้นเป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมได้ ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ในเรื่องนี้ยังมีการทะเลาะ ขัดแย้ง และมีวาทะต่างกันอยู่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า วาเสฏฐะ ได้ยินว่า ที่ท่านพูดว่าทางที่ท่านโปกขรสาติพราหมณ์บอกไว้นี้เท่านั้นเป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมได้ ภารัทวาชมาณพพูดว่า ทางที่ท่านตารุกขพราหมณ์บอกไว้เท่านั้นเป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก เดินไปตามทางนั้นเพื่อความอยู่รวมกับพรหมได้ วาเสฏฐะ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้พวกเธอจะมีการทะเลาะ ขัดแย้ง และมีวาทะต่างกันในข้อไหน ?.

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ในเรื่องทางและมิใช่ทาง พราหมณ์คือ

พราหมณ์พวกอัทธริยะ พราหมณ์พวกติตติริยะ พราหมณ์พวกฉันโทกะ พราหมณ์พวกพวหริธะ ย่อมบัญญัติทางต่าง ๆ กันก็จริง ถึงอย่างนั้น ทางเหล่านั้นทั้งหมดเป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมได้ เปรียบเหมือนในที่ไม่ไกลหมู่บ้านหรือนิคม แม้หากจะมีทางต่าง ๆ กันหลายสาย ที่แท้ทางเหล่านั้นทั้งหมดล้วนมารวมลงในหมู่บ้านเหมือนกันฉันใด ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ในเรื่องทางและมิใช่ทาง พราหมณ์คือพราหมณ์พวกอัทธริยะ พราหมณ์พวกติตติริยะ พราหมณ์พวกฉันโทกะ พราหมณ์พวกพวหริธะ ย่อมบัญญัติทางต่าง ๆ กันก็จริง ถึงอย่างนั้นทางเหล่านั้นทั้งหมดเป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมได้ฉันนั้น.

วาเสฏฐะ ท่านพูดว่า ทางเหล่านั้นนำออกหรือ ?

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์พูดอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ท่านพูดว่า ทางเหล่านั้นนำออกหรือ ?

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์พูดอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ท่านพูดว่า ทางเหล่านั้นนำออกหรือ ?

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์พูดอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๖๙] วาเสฏฐะ บรรดาพราหมณ์ผู้จบไตรเพท มีพราหมณ์สักคนหนึ่งที่เห็นพรหมพอจะอ้างเป็นพยานได้ไหม ?

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ไม่มี พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ มีอาจารย์สักคนหนึ่งของพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ที่เห็นพรหมพอจะอ้างเป็นพยานได้ไหม ?

ข้าแต่พระโคดมเจริญ ไม่มี พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ มีปาจารย์ของอาจารย์สักคนหนึ่งของพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ที่เห็นพรหมพอจะอ้างเป็นพยานได้ไหม ?

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ มีอาจารย์ที่สืบมาเจ็ดชั่วอาจารย์ของพราหมณ์ผู้จบไตรเพท

ที่เห็นพรหมพอจะอ้างเป็นพยานได้ไหม ?

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ พวกฤาษีผู้เป็นบุรพาจารย์ของพราหมณ์ผู้จบไตรเพท คือ อัฏฐกะ วามกะ วามเทวะ เวสสามิตตะ ยมตัคคี อังคีรส ภารัทวาชะ วาเสฏฐะ กัสสปะ ภคุ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนตร์ ร่ายมนตร์ ที่ในปัจจุบันนี้ พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ขับ กล่าว บอก สอนตาม ซึ่งมนตร์บทเก่านี้ ที่ท่านขับแล้ว บอกแล้ว รวบรวมไว้แล้วได้ถูกต้อง แม้ท่านเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้ว่า พวกเรารู้ พวกเราเห็นพรหมนั้นว่า อยู่ ณ ที่ใด อยู่โดยอาการใด หรืออยู่ในเวลาใด ยังมีอยู่หรือ ?

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

[๓๗๐] วาเสฏฐะ บรรดาพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ไม่มีพราหมณ์สักคนหนึ่ง ที่เห็นพรหมพอจะอ้างเป็นพยานได้เลยหรือ ?

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ไม่มีอาจารย์สักคนหนึ่งของพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ที่เห็นพรหมพอจะอ้างเป็นพยานได้เลยหรือ ?

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ไม่มีปาจารย์ของอาจารย์ สักคนหนึ่งของพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ที่เห็นพรหมพอจะอ้างเป็นพยานได้เลยหรือ ?

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ไม่มีอาจารย์ที่สืบมาเจ็ดชั่วอาจารย์ของพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ที่เห็นพรหมพอจะอ้างเป็นพยานได้เลยหรือ ?

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ไม่มีเลย พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ได้ยินว่าพวกฤาษีผู้เป็นบุรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพท คือ อัฏฐกะ วามกะ วามเทวะ เวสสามิตตะ ยมตัคคี อังคีรส ภารัทวาชะ วาเสฏฐะ กัสสปะ ภคุ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนตร์ ร่ายมนตร์ ที่ในปัจจุบันนี้พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ขับ กล่าว บอก สอน

ตาม ซึ่งมนตร์บทเก่านี้ ที่ท่านขับแล้ว บอกแล้ว รวบรวมไว้แล้ว ได้ถูกต้อง แม้ท่านเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้ว่า พวกเรารู้ พวกเราเห็นพรหมนั้นว่า อยู่ ณ ที่ใด อยู่โดยอาการใด หรืออยู่ในเวลาใด. พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้ว่า พวกเราไม่รู้ พวกเราไม่เห็น แต่พวกเราแสดงหนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมว่า หนทางนี้แหละเป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมได้.

[๓๗๑] วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนี้ คำกล่าวของพราหมณ์ผู้จบไตรเพทย่อมเลื่อนลอยมิใช่หรือ ?.

แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น คำกล่าวของพวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพทย่อมเลื่อนลอย

วาเสฏฐะ ถูกแล้ว พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพทไม่รู้จักพรหม ไม่เห็นพรหม แต่แสดงหนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมว่า หนทางนี้แหละเป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมได้ ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้. วาเสฏฐะ เหมือนแถวคนตาบอดเกาะหลังกันและกัน คนข้างหน้าก็ไม่เห็น คนกลางก็ไม่เห็น แม้คนข้างหลังก็ไม่เห็นฉันใด คำกล่าวของพราหมณ์ผู้จบไตรเพทมีอุปมาเหมือนแถวคนตาบอดฉันนั้นเหมือนกัน คนข้างหน้าก็ไม่เห็น คนกลางก็ไม่เห็น แม้คนข้างหลังก็ไม่เห็น คำกล่าวของพราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นจึงเป็นคำน่าหัวเราะ เป็นคำเหลวไหล เป็นคำไม่จริง เป็นคำไร้สาระทีเดียว. วาเสฏฐะ เธอจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน พราหมณ์ผู้จบไตรเพทก็เห็นดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ แม้ชนอื่นเป็นอันมากก็เห็นว่าดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นเมื่อใด ตกเมื่อใด พราหมณ์เหล่านั้นยังอ้อนวอน ชื่นชม ประนมมือ นอบน้อม เดินเวียนรอบอยู่.

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พราหมณ์ผู้จบไตรเพท ก็เห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ แม้ชนเหล่าอื่นเป็นอันมากก็เห็นว่าดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

ขึ้นเมื่อใด ตกเมื่อใด พราหมณ์เหล่านั้นยังอ้อนวอน ชื่นชม ประนมมือ นอบน้อม เดินเวียนรอบอยู่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๗๒] วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ แม้ชนเหล่าอื่นเป็นอันมากก็เห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ว่าขึ้นเมื่อใด ตกเมื่อใด พราหมณ์ทั้งหลายย่อมอ้อนวอน ชื่นชม ประนมมือ นอบน้อม เดินเวียนรอบอยู่ พราหมณ์ผู้จบไตรเพทสามารถแสดงหนทาง เพื่อความอยู่กับดวงจันทร์และดวงอาทิตย์แม้เหล่านั้นว่า ทางนี้แหละเป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ได้หรือ.

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ได้ยินว่าพราหมณ์ผู้จบไตรเพทเห็นพระจันทร์และพระอาทิตย์ แม้ชนเหล่าอื่นเป็นอันมากก็เห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นเมื่อใดและตกเมื่อใด พราหมณ์ทั้งหลายย่อมอ้อนวอน ชื่นชม ประนมมือ นอบน้อม เดินเวียนรอบอยู่ พราหมณ์ผู้จบไตรไม่เพทสามารถแสดงหนทางเพื่อความอยู่กับดวงจันทร์และดวงอาทิตย์แม้เหล่านั้นว่า ทางนี้แหละเป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ก็จะกล่าวกัน ทำไม พราหมณ์ผู้จบไตรเพทมิได้เห็นพรหมพอจะอ้างเป็นพยานได้ แม้พวกอาจารย์ของพราหมณ์ผู้จบไตรเพทก็มิได้เห็น แม้พวกปาจารย์ของอาจารย์แห่งพราหมณ์ผู้จบไตรเพทก็มิได้เห็น แม้พวกอาจารย์ที่สืบมาเจ็ดชั่วอาจารย์ก็มิได้เห็น แม้พวกฤาษีผู้เป็นบุรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ ผู้จบไตรเพท คือ อัฏฐกะ วามกะ วามเทวะ เวสามิตตะ ยมตัคคี อังคีรส ภารัทวาชะ วาเสฏฐะ กัสสปะ ภคุ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนตร์ ร่ายมนตร์ ที่ในปัจจุบันนี้พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ขับ กล่าว บอกสอนตาม ซึ่งมนตร์บทเก่านี้ที่ท่านขับแล้ว บอกแล้ว รวบรวมไว้แล้ว ได้ถูกต้อง

แม้ท่านเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้ว่า พวกเราไม่รู้ ไม่เห็นว่า พรหมอยู่ ณ ที่ใด หรืออยู่โดยอาการใด หรืออยู่ในเวลาใด. พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นแหละ พากันกล่าวอย่างนี้ว่า พวกเราแสดงหนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมที่เราไม่รู้ ไม่เห็นนั้นว่า ทางนี้แหละเป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมได้.

[๓๗๓] วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนี้ คำกล่าวของพวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพทย่อมเลื่อนลอยมิใช่หรือ ?

แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น คำกล่าวของพวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพทย่อมเลื่อนลอย.

วาเสฏฐะ ถูกแล้ว ก็พราหมณ์ผู้จบไตรเพท ไม่รู้จักพรหม ไม่เห็นพรหม แต่แสดงหนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมนั้นว่า เป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

[๓๗๔] วาเสฏฐะ เหมือนบุรุษกล่าวอย่างนี้ว่า เราปรารถนารักใคร่นางชนบทกัลยาณี ชนทั้งหลายถามเขาว่า นางชนบทกัลยาณีที่ท่านปรารถนารักใคร่นั้นท่านรู้จักหรือว่า เป็นนางกษัตริย์ เป็นพราหมณี เป็นนางแพศย์ หรือนางศูทร เมื่อเขาถูกถามดังนี้ เขาจึงตอบว่า ไม่รู้จัก ชนทั้งหลายพึงถามเขาว่า นางชนบทกัลยาณีที่ท่านปรารถนารักใคร่นั้น ท่านรู้จักหรือว่า นางมีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ สูงหรือต่ำ หรือสันทัด ดำหรือคล้ำ หรือผิวเหลือง อยู่ในบ้าน นิคม หรือเมืองโน้น เมื่อเขาถูกถามดังนี้ เขาตอบว่า ไม่รู้จักเลย ชนทั้งหลายพึงถามเขาว่า ท่านปรารถนารักใคร่หญิงที่ท่านไม่รู้จัก ไม่เคยเห็นเลยดังนั้นหรือ เมื่อเขาถูกถามดังนี้ เขาพึงตอบว่าถูกแล้ว วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนี้ คำพูดของบุรุษนั้นย่อมเลื่อนลอยมิใช่หรือ ?

แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น คำพูดของบุรุษนั้นย่อมเลื่อนลอย.

วาเสฏฐะ ฉันนั้นเหมือนกัน ได้ยินว่า พราหมณ์ผู้จบไตรเพท ก็ดี อาจารย์ของพราหมณ์ผู้จบไตรเพทก็ดี ปาจารย์ของอาจารย์แห่งพราหมณ์ผู้จบไตรเพทก็ดี อาจารย์ที่สืบมาเจ็ดชั่วอาจารย์ของพราหมณ์ผู้จบไตรเพทก็ดี เหล่าฤาษีผู้เป็นบุรพาจารย์ของพราหมณ์ผู้จบไตรเพทก็ดี ต่างก็มิได้เห็นพรหมพอจะอ้างเป็นพยานได้ ฯลฯ.

[๓๗๕] วาเสฏฐะ เหมือนบุรุษทำพะองขึ้นปราสาทในทางใหญ่ ๔ แพร่ง ชนทั้งหลายกล่าวกะเขาว่า ผู้เจริญ ท่านทำพะองขึ้นปราสาทใด ท่านรู้จักปราสาทนั้นหรือว่า อยู่ทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก หรือทิศเหนือ สูง ต่ำ หรือปานกลาง. เมื่อเขาถูกถามดังนี้ เขาจึงตอบว่า ไม่รู้จักดอก. ชนทั้งหลายกล่าวกะเขาต่อไปว่า ท่านจะทำพะองขึ้นปราสาทที่ท่านไม่รู้จักไม่เคยเห็นหรือ. เมื่อเขาถูกถามดังนั้น เขาตอบว่า ถูกแล้ว. วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนี้ คำพูดของบุรุษนั้นย่อมเลื่อนลอยมิใช่หรือ ?

แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้นคำพูดของบุรุษนั้นย่อมเลื่อนลอย.

วาเสฏฐะ ฉันนั้นเหมือนกัน ได้ยินว่า พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพท มิได้เห็นพรหมพออ้างเป็นพยานได้ อาจารย์ของพวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพทก็มิได้เห็น ปาจารย์ของอาจารย์แห่งพราหมณ์ผู้จบไตรเพทก็มิได้เห็น อาจารย์ที่สืบมาเจ็ดชั่วอาจารย์ของพวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพทก็มิได้เห็น เหล่าฤาษีผู้เป็นบุรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพทคือ อัฏฐกะ วามกะ วามเทวะ เวสามิตตะ ยมตัคคี อังคีรส ภารัทวาชะ วาเสฏฐะ กัสสปะ ภคุ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนตร์ ร่ายมนตร์ ที่ในปัจจุบันนี้ พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ขับ กล่าว บอกสอนตาม ซึ่งมนตร์บทเก่านี้ ที่ท่านขับแล้ว บอกแล้ว รวบรวมไว้แล้ว ได้ถูกต้อง แม้ท่านเหล่านั้นไม่กล่าวอย่างนี้ว่า พวกเรารู้ พวกเราเห็นว่า พรหมอยู่ ณ ที่ใด หรืออยู่โดยอาการใด หรืออยู่ในเวลาใด. พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นแหละพากันกล่าวอย่างนี้ว่า พวกเราแสดงหนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม

ที่เราไม่รู้ ไม่เห็นนั้นว่า ทางนี้แหละเป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมได้ วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นเช่นนี้ คำกล่าวของพวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ย่อมเลื่อนลอยมิใช่หรือ ?

แน่นอน พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนั้น คำพูดของพราหมร์ผู้จบไตรเพทย่อมเลื่อนลอย.

วาเสฏฐะ ถูกแล้ว พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้น ไม่รู้จักพรหม ไม่เคยเห็นพรหม แต่แสดงหนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมนี้ว่า ทางนี้แหละ เป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้เดินไปตามทางนั้น เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

[๓๗๖] วาเสฏฐะ เปรียบเหมือนแม่น้ำอจิรวดีนี้ น้ำเต็มเปี่ยมเสมอฝั่ง กาดื่มกินได้ ครั้งนั้นบุรุษผู้ต้องการจะข้ามฝั่ง แสวงหาฝั่ง ไปยังฝั่ง ประสงค์จะข้ามฝั่ง เขายืนที่ฝั่งข้างนี้ร้องเรียกฝั่งโน้นว่า ฝั่งโน้นจงมาฝั่งนี้ ๆ วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน ฝั่งโน้นของแม่น้ำอจิรวดีจะมาฝั่งนี้ เพราะเหตุร้องเรียก เพราะเหตุอ้อนวอน เพราะเหตุขอร้องหรือเพราะเหตุสรรเสริญของบุรุษนั้นหรือไม่ ? ไม่เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า วาเสฏฐะ ฉันนั้นเหมือนกัน พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ละธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์เสีย ยึดถือธรรมที่ไม่ทำให้เป็นพราหมณ์ประพฤติอยู่ กล่าวอย่างนี้ว่า พวกเราร้องเรียกหาพระอินทร์ ร้องเรียกหาพระจันทร์ ร้องเรียกหาพระวรุณ พระอีสาน พระประชาบดี พระพรหม พระมหินท์. วาเสฏฐะ ก็พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้น ละธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์ ยึดถือธรรมที่ไม่ทำให้เป็นพราหมณ์ประพฤติอยู่ เมื่อตายไปแล้วจักเข้าถึงความอยู่ร่วมกับพรหมเพราะเหตุร้องเรียก เพราะเหตุอ้อนวอน เพราะเหตุขอร้อง หรือเพราะเหตุสรรเสริญ ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

[๓๗๗] วาเสฏฐะ เปรียบเหมือนแม่น้ำอจิรวดี น้ำเต็มเปี่ยม

เสมอฝั่ง กาดื่มกินได้ ครั้งนั้นบุรุษผู้ต้องการจะข้ามฝั่ง ไปยังฝั่ง ประสงค์จะข้ามฝั่ง เขามัดแขนไพล่หลังอย่างแน่นด้วยเชือกเหนียวอยู่ที่ริมฝั่งนี้ วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นข้ามไปฝั่งโน้น จากฝั่งนี้แห่งแม่น้ำอจิรวดีได้หรือไม่ ? ไม่ได้ พระเจ้าข้า. วาเสฏฐะ ฉันนั้นเหมือนกัน กามคุณ ๕ เหล่านี้ ในวินัยของพระอริยเจ้า เรียกว่า ขื่อคาบ้าง เรียกว่า เครื่องจองจำบ้าง กามคุณ ๕ เป็นไฉน ? รูปที่พึงรู้ด้วยจักษุ เสียงที่พึงรู้ด้วยหู กลิ่นที่พึงรู้ด้วยจมูก รสที่พึงรู้ด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้ด้วยกาย น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก เกี่ยวด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด กามคุณ ๕ เหล่านี้ ในวินัยของพระอริยเจ้า เรียกว่า ขื่อคาบ้าง เรียกว่า เครื่องจองจำบ้าง พราหมณ์ผู้จบไตรเพทกำหนัด สยบ หมกมุ่น ไม่แลเห็นโทษ ไม่มีปัญญาคิดสลัดออก บริโภคกามคุณ ๕ เหล่านั้นอยู่. วาเสฏฐะ ก็พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นละธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์เสีย ยึดถือธรรมที่ไม่ให้เป็นพราหมณ์ประพฤติอยู่ กำหนัด สยบ หมกมุ่น ไม่แลเห็นโทษ ไม่มีปัญญาคิดสลัดออก บริโภคกามคุณ ๕ พัวพันอยู่ในกามฉันทะ เมื่อตายไปแล้วจักเข้าถึงความอยู่ร่วมกับพรหม ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

[๓๗๘] วาเสฏฐะ เปรียบเหมือนแม่น้ำอจิรวดี น้ำเต็มเปี่ยมเสมอฝั่ง กาดื่มกินได้ ครั้งนั้นบุรุษผู้ต้องการจะข้ามฝั่ง แสวงหาฝั่ง ไปยังฝั่ง ประสงค์จะข้ามฝั่ง เขากลับนอนคลุมตลอดศีรษะเสียอยู่ที่ฝั่งนี้ วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นจะข้ามจากฝั่งนี้ไปฝั่งโน้นได้หรือไม่ ? ไม่ได้ พระเจ้าข้า. วาเสฏฐะ ฉันนั้นเหมือนกัน นิวรณ์ ๕ อย่างเหล่านี้ ในวินัยของพระอริยเจ้า เรียกว่า เครื่องหน่วงเหนี่ยวบ้าง เครื่องกางกั้นบ้าง เครื่องรัดรึงบ้าง เครื่องตรึงตราบ้าง นิวรณ์ ๕ เป็นไฉน ? คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา นิวรณ์ ๕ เหล่านี้แล ในวินัยของพระอริยเจ้าเรียกว่า เครื่องหน่วงเหนี่ยวบ้าง เครื่องกางกั้นบ้าง เครื่องรัดรึงบ้าง เครื่องตรึงตราบ้าง.

[๓๗๙] วาเสฏฐะ พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ถูกนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ ปกคลุม หุ้มห่อ รัดรึง ตรึงตราแล้ว ก็พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นละธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์เสีย ยึดถือธรรมที่ไม่ทำให้เป็นพราหมณ์ประพฤติอยู่ ถูกนิวรณ์ ๕ ปกคลุม หุ้มห่อ รัดรึง ตรึงตรา เมื่อตายไปแล้วจักเข้าถึงความอยู่ร่วมกับพรหม ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

[๓๘๐] วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านเคยได้ยินพราหมณ์ผู้เฒ่า ผู้แก่ เป็นอาจารย์ และเป็นปาจารย์ของอาจารย์กล่าวว่ากระไรบ้าง พรหมมีเครื่องเกาะคือสตรีหรือไม่ ? ไม่มี พระเจ้าข้า. มีจิตจองเวรหรือไม่ ? ไม่มีพระเจ้าข้า. มีจิตเบียดเบียนหรือไม่ ? ไม่มี พระเจ้าข้า. มีจิตเศร้าหมองหรือไม่ ? ไม่มี พระเจ้าข้า ? ทำจิต ให้อยู่ในอำนาจได้หรือไม่ ? ได้ พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน ? พราหมณ์ผู้จบไตรเพท มีเครื่องเกาะคือสตรีหรือไม่ ? มี พระเจ้าข้า. มีจิตจองเวรหรือไม่ ? มี พระเจ้าข้า. มีจิตเบียดเบียนหรือไม่ ? มี พระเจ้าข้า. มีจิตเศร้าหมองหรือไม่ ? มี พระเจ้าข้า. ทำจิตให้อยู่ในอำนาจได้หรือไม่ ? ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

[๓๘๑] วาเสฏฐะ ด้วยประการฉะนี้ เป็นอันว่าพราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นยังมีเครื่องเกาะคือสตรี แต่พรหมไม่มี จะมาเปรียบเทียบพราหมณ์ผู้จบไตรเพทซึ่งมีเครื่องเกาะคือสตรี กับพรหมผู้ไม่มีเครื่องเกาะคือสตรีได้หรือไม่ ? ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ถูกแล้ว พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้น ยังมีเครื่องเกาะคือสตรี เมื่อตายไปแล้วจักเข้าถึงความอยู่ร่วมกับพรหมผู้ไม่มีเครื่องเกาะคือสตรี ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้. วาเสฏฐะ พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นยังมีจิตจองเวร แต่พรหมไม่มี จะเปรียบเทียบพราหมณ์ผู้จบไตรเพทซึ่งยังมีจิตจองเวรกับพรหมผู้ไม่มีจิตจองเวรได้หรือไม ? ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นยังมีจิตเบียดเบียน แต่พรหมไม่มี จะเปรียบเทียบพราหมณ์ผู้จบไตรเพทซึ่งยังมีจิตเบียดเบียนกับพรหมผู้ไม่มีจิตเบียดเบียนได้หรือไม่ ? ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นยังมีจิตเศร้าหมอง แต่พรหมไม่มี จะเปรียบเทียบพราหมณ์ผู้จบไตรเพทซึ่งยังมีจิตเศร้าหมองกับพรหมผู้ไม่มีจิตเศร้าหมองได้หรือไม่ ? ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้น ทำให้จิตอยู่ในอำนาจไม่ได้ แต่พรหมยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้ จะเปรียบเทียบพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ซึ่งทำจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้กับพราหมณ์ผู้ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้หรือไม่ ? ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ถูกแล้ว พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นยังจิตให้เป็นไปในอำนาจไม่ได้ เมื่อตายไปแล้วจักเข้าถึงความอยู่ร่วมกับพรหมผู้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจได้ ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้. วาเสฏฐะ พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นในโลกนี้จมลงแล้ว กำลังจมอยู่ ครั้นจมลงแล้วย่อมถึงความย่อยยับ สำคัญว่าข้ามได้ง่าย เพราะฉะนั้นไตรเพทนี้เรียกว่าไตรเพททุ่งใหญ่ (ที่ไม่มีหมู่บ้าน) บ้าง ว่าไตรเพทป่าใหญ่ (ที่ไม่มีน้ำ) บ้าง ว่าความย่อยยับแห่งไตรเพทบ้าง ของพราหมณ์ผู้จบไตรเพท.

[๓๘๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว วาเสฏฐมาณพได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินมาว่า พระสมณโคดมทรงทราบหนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม.

วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน มนสากตคามอยู่ในที่ใกล้แต่นี้ ไม่ไกลจากนี้มิใช่หรือ ? ใช่ พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษผู้เกิดมาแล้วเติบโตแล้วในมนสากตคามนี้ ออกไปจากมนสากตคามในทันใด พึงถูกถามหนทาง (ไปสู่) มนสากตคาม วาเสฏฐะ จะพึงมีหรือบุรุษผู้นั้นเกิดแล้ว เติบโตแล้ว ในมนสากตคาม ถูกถามถึงหนทางแห่งมนสากตคาม

แล้วจะชักช้าหรืออ้ำอึ้ง.

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ไม่มี. ข้อนั้น เพราะเหตุไร. เพราะบุรุษนั้นเกิดแล้ว เติบโตแล้วในมนสากตคาม เขาต้องทราบหนทาง (ไปสู่) มนสากตคามทั้งหมดได้เป็นอย่างดี.

วาเสฏฐะ เมื่อบุรุษนั้นเกิดแล้ว เติบโตแล้ว ในมนสากตคาม ถูกถามถึงหนทาง (ไปสู่) มนสากตคาม จะพึงมีความชักช้าหรืออ้ำอึ้งหรือ. เมื่อตถาคตถูกถามถึงพรหมโลกหรือปฏิปทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงพรหมโลก ก็ไม่มีความชักช้าหรืออ้ำอึ้งเลย เรารู้ถึงพรหมและพรหมโลก ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงพรหมโลก และรู้ว่าพรหมปฏิบัติอย่างไรจึงเข้าถึงพรหมโลกด้วย.

[๓๘๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว วาเสฏฐมาณพได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินว่า พระสมณโคดมย่อมแสดงหนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม ข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระองค์ทรงแสดงทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม ขอพระองค์โปรดช่วยประชาชนผู้เป็นพราหมณ์ด้วยเถิด วาเสฏฐะ ถ้ากระนั้นท่านจงฟัง จงใส่ใจด้วยดี เราจักกล่าว. วาเสฏฐมาณพทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพุทธพจน์นี้ว่า วาเสฏฐะ ตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ (พึงขยายความเหมือนในสามัญญผลสูตร) ฯลฯ วาเสฏฐะ ภิกษุเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลด้วยอาการอย่างนี้ ฯลฯ เมื่อภิกษุตามเห็นนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ที่ละได้แล้วในตน ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น เมื่อมีปราโมทย์ก็เกิดปีติ เมื่อใจประกอบด้วยปีติกายก็สงบ เมื่อกายสงบก็เสวยสุข เมื่อเสวยสุขจิตก็ตั้งมั่น. เธอมีจิตประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ อยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เช่นนั้น ทิศเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ก็แผ่ไปในที่ทั้งปวง ตลอดโลกทั้งสิ้นเพราะแผ่ทั่วไปด้วยจิตประกอบด้วยเมตตาอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ ดนเป่าสังข์ผู้มีกำลัง พึงให้บุคคลรู้ (ได้ยินเสียง) ทั้งสี่ทิศโดยไม่ยากเลยฉันใด

กรรมที่ทำพอประมาณอันใดในเมตตาเจโตวิมุติ ที่บุคคลอบรมแล้วอย่างนี้ กรรมนั้นจะไม่เหลือ ไม่ตั้งอยู่ในรูปาวจร และอรูปาวจรนั้นฉันนั้นเหมือนกัน วาเสฏฐะ แม้นี้ก็เป็นทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม.

[๓๘๔] วาเสฏฐะ อีกข้อหนึ่ง ภิกษุมีใจประกอบด้วยกรุณา ฯลฯ มุทิตา ฯลฯ อุเบกขา ฯลฯ นี้แลเป็นทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม. วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีเครื่องเกาะคือสตรีหรือไม่ ? ไม่มี พระเจ้าข้า. มีจิตจองเวรหรือไม่ ? ไม่มี พระเจ้าข้า. มีจิตเบียดเบียนหรือไม่ ? ไม่มีพระเจ้าข้า ? มีจิตเศร้าหมองหรือไม่ ? ไม่มี พระเจ้าข้า. ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้หรือไม่ ? ได้ พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ได้ยินว่า ภิกษุไม่มีเครื่องเกาะคือสตรี พรหมก็ไม่มี จะเปรียบเทียบภิกษุผู้ไม่มีเครื่องเกาะคือสตรี กับพรหมผู้ไม่มีเครื่องเกาะคือสตรีได้หรือไม่ ? ได้ พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ถูกแล้ว ภิกษุนั้นไม่มีเครื่องเกาะคือสตรี เมื่อมรณะแล้ว จักเข้าถึงความอยู่ร่วมกับพรหมผู้ไม่มีเครื่องเกาะคือสตรี ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้.

วาเสฏฐะ ภิกษุมีจิตไม่จองเวร พรหมก็มีจิตไม่จองเวร ฯลฯ ภิกษุมีจิตไม่เบียดเบียน พรหมก็มีจิตไม่เบียดเบียน ฯลฯ ภิกษุมีจิตไม่เศร้าหมอง พรหมก็มีจิตไม่เศร้าหมอง ฯลฯ ภิกษุยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้ พรหมก็ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้ จะเปรียบเทียบภิกษุผู้ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจ กับพรหมผู้ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้หรือไม่ ? ได้ พระเจ้าข้า.

วาเสฏฐะ ถูกแล้ว ภิกษุผู้ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้นั้น เมื่อมรณะแล้วจักเข้าถึงความอยู่ร่วมกับพรหมผู้ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้ ข้อนั้นเป็นฐานะที่มีได้.

[๓๘๕] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว วาเสฏฐมาณพ

และภารัทวาชมาณพได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักษุจักเห็นรูปฉันใด พระโคดมผู้เจริญก็ทรงประกาศพระธรรมโดยอเนกปริยายฉันนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์ทั้งสองนี้ขอถึงพระโคดมผู้เจริญพร้อมกับทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ทั้งสองว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะอย่างมอบกายถวายชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็น ต้นไป.

เตวิชชสูตรที่ ๑๓ จบ

อรรถกถาเตวิชชสูตร

เตวิชชสูตรมีคำเริ่มต้นว่า **ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯลฯ ในแควันโกศล (เอวมฺเม สุตํ ฯเปฯ โกสเลสุ)** ต่อไปนี้จะพรรณนาบทที่ยากในพระสูตรนั้น.

คำว่า **มนสากตะ (มนสากตํ)** เป็นชื่อของบ้านนั้น. คำว่า **ทางทิศเหนือของหมู่บ้านมนสากตะ (อุตฺตเรน มนสากตสฺส)** คือ ด้านทิศเหนือไม่ไกลจากบ้านมนสากตะ. คำว่า ณ **อัมพวัน (อมฺพวเน)** คือ ในหมู่ต้นมะม่วงหนุ่ม. ได้ยินว่าภูมิภาคนั้นน่ารื่นรมย์ ข้างล่างลาดทรายเช่นเดียวกับแผ่นเงิน ข้างบนเป็นป่ามะม่วงมีกิ่งและใบทึบ เหมือนเพดานตาดด้วยแก้วมณี พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพวัน อันเป็นความสุขเกิดจากวิเวก สมควรแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

คำว่า **ผู้ที่เขารู้จักกันแพร่หลาย (อภิญฺญาตา อภิญฺญาตา)** คือ เป็นผู้ที่เขารู้กันทั่วไปในตำบลนั้น ๆ โดยถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติมีตระกูล

และความประพฤติเป็นต้น. คำว่า **วังกี** เป็นอาทิ เป็นชื่อของพราหมณ์มหาศาลเหล่านั้น บรรดาพราหมณ์มหาศาลเหล่านั้น **วังกี**อยู่บ้านโอปสาทะ **ตารุกขะ**อยู่บ้านอิจฉานังคละ. **โปกขรสาติ**อยู่อุกกัฏฐนคร **ชานุโสณี**อยู่เมืองสาวัตถี **โตเทยยะ**อยู่ตุทิคาม. คำว่า **อื่น ๆ อีก (อญฺเญ จ)** ความว่า ก็บรรดาชนเป็นอันมากเหล่าอื่นมาจากที่อยู่ของตน ๆ แล้วอาศัยอยู่ ณ มนสากดคามนั้น เพื่อร่ายมนตร์. ได้ยินว่าเพราะมนสากดคาม (หมู่บ้านมนสากดะ) เป็นที่น่ารื่นรมย์ พราหมณ์เหล่านั้นจึงพากันสร้างเรือนใกล้ฝั่งแม่น้ำในมนสากดคามนั้นล้อมไว้โดยรอบ ห้ามคนพวกอื่นเข้าไป พากันไปอยู่ ณ ที่นั้นตามลำดับ.

คำว่า **วาเสฏฐมาณพและภารัทวาชมาณพ (วาเสฏฐภารทฺวาชาน)** ความว่า วาเสฏฐมาณพเป็นศิษย์ของโปกขรสาติพราหมณ์ ภารัทวาชมาณพเป็นศิษย์ของตารุกขพราหมณ์. ได้ยินว่ามาณพทั้งสองนั้นสมบูรณ์ด้วยชาติ เรียนจบไตรเพท. คำว่า **เดินเที่ยวเล่น (ชงฺฆวิหารึ)** คือ เดินเที่ยวพักผ่อนเพื่อต้องการบรรเทาความเมื่อยขบ เพราะนั่งนานเกินไปเป็นเหตุ. ได้ยินว่ามาณพทั้งสองนั้นนั่งท่องมนต์ตลอดวัน ตอนเย็นจึงลุกขึ้น ให้คนถือของหอม ดอกไม้ น้ำมันและผ้าสะอาด อันเป็นเครื่องใช้สำหรับอาบน้ำ แวดล้อมด้วยบริวารชนของตน ๆ ประสงค์จะอาบน้ำ ไปฝั่งแม่น้ำแล้วได้เดินไป ๆ มา ๆ ที่เนินทรายมีสีเหมือนแผ่นเงิน. คนหนึ่งเดินอีกคนหนึ่งเดินตาม อีกคนหนึ่งก็เดินตามอีกคนหนึ่งต่อกันไป ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **เดินเที่ยวเล่นตามกันไป.**

คำว่า **ทางและมิใช่ทาง (มคฺคามคฺเค)** คือ ในเรื่องทางและมิใช่ทาง. อธิบายว่า มาณพทั้งสองสนทนากันปรารภถึงเรื่องทางและมิใช่ทางอย่างนี้ว่า เราจะบำเพ็ญปฏิปทาอย่างไรหนอ จึงจะสามารถไปสู่พรหมโลกอันเป็นสุขได้โดยทางไหน. คำว่า **เส้นทางเดิน (อญฺชสายโน)** เป็นไวพจน์ของทางตรง. หรือทางตรงนั่นแหละเป็นเส้นทางเดิน. คนย่อมเดิน คือ ย่อมมาโดยทางนั้น เพราะฉะนั้นทางนั้นจึงชื่อว่า **เส้นทางเดิน.** คำว่า **เป็น**

ทางนำออก ย่อมนำ (นิยฺยานิโก นิยฺยาติ) คือ เมื่อนำออก ย่อมนำออกไปได้. อธิบายว่า เมื่อจะไปก็ไปได้. ถามว่า ไปไหน ? ตอบว่า เพื่อให้ผู้ปฏิบัติตามนั้นอยู่ร่วมกับพรหม. อธิบายว่า ผู้ที่ไปเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม เพื่อความปรากฏในที่เดียวกัน ย่อมดำเนินตามทางนั้น. คำว่า **ยฺวายํ** ตัดบทเป็น **โย อยํ**. คำว่า **บอกไว้ (อกฺขาโต)** คือ กล่าวไว้ ได้แก่ แสดงไว้. คำว่า **โปกขรสาติพราหมณ์ (พฺราหฺมเณน โปกฺขรสาตินา)** คือ วาเสฏฐมาณพอ้างถึงอาจารย์ของตน. วาเสฏฐมาณพเที่ยวชมเชยยกย่องวาทะของอาจารย์ของตนฝ่ายเดียว แม้ภารัทวาชะก็เที่ยวชมเชยอาจารย์ของตนฝ่ายเดียวเหมือนกัน. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **วาเสฏฐมาณพไม่อาจให้ภารัทวาชมาณพยินยอมได้** เป็นต้น.

ลำดับนั้น วาเสฏฐมาณพ คิดว่า ถ้อยคำของเราแม้ทั้งสองไม่เป็นทางนำออกได้แน่นอน ขึ้นชื่อว่าผู้ฉลาดในทางในโลกนี้ จะเท่าพระโคดมผู้เจริญไม่มี พระโคดมผู้เจริญประทับอยู่ไม่ไกล พระองค์จักขจัดความสงสัยของเราได้ เหมือนพ่อค้านั่งถือตราชั่งฉะนั้น แล้วจึงบอกความนั้นแก่ภารัทวาชมาณพ ทั้งสองจึงพากันไปกราบทูลคำสนทนาให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ. ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **ครั้งนั้น วาเสฏฐมาณพ ฯลฯ ทางที่ท่านตารุกขพราหมณ์บอกไว้นี้เท่านั้นเป็นทางตรง (อถโข วาเสฏฺโฐ ฯเปฯ ยฺวายํ อกฺขาโต พฺรหฺมเณน ตารุกฺเขน)** ดังนี้.

ข้อว่า **ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ในเรื่องนี้ (เอตฺถ โภ โคตม)** คือ ในเรื่องทางและมิใช่ทางนี้. ในคำว่า **การทะเลาะ การชัดแย้ง (วิคฺคโห วิวาโท)** เป็นต้น ความว่า การทะเลาะเกิดขึ้นก่อน การกล่าวชัดแย้งเกิดขึ้นภายหลัง. ทั้งสองเป็นวาทะที่ไม่ลงรอยกันของบรรดาอาจารย์ต่าง ๆ ในข้อว่า **ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ... ในข้อไหน (อถ กสฺมึ ปน โว)** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า แม้เธอก็ยกย่องวาทะอาจารย์ของตนเท่านั้นยืนยันอยู่ว่า นี้เท่านั้นเป็นทาง แม้ภารัทวาชมาณพ

ก็บกย่องวาทะอาจารย์ของตนเหมือนกัน ความสงสัยของคนหนึ่งย่อมไม่มีในคนหนึ่ง เมื่อเป็นอย่างนั้น พวกเธอทะเลาะกันในเรื่องอะไร. คำว่า **ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ในเรื่องทางและมิใช่ทาง (มคฺคามคฺเค โภ โคตม)** ความว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ในทางและมิใช่ทาง. อธิบายว่า ในทางตรง และมิใช่ทางตรง.

ได้ยินว่ามาณพนั้นไม่กล่าวถึงทางของพราหมณ์คนใดว่าไม่ใช่ทาง แต่ไม่ยอมรับทางของคนอื่นว่าเป็นทางตรงเหมือนทางอาจารย์ของตน เพราะฉะนั้นเมื่อจะแสดงความนั้น เขาจึงกราบทูลว่า **ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ... ย่อมบัญญัติทางต่าง ๆ ก็จริง (กิญฺจาปิ โภ โคตม)** เป็นต้น. คำว่า **ทางเหล่านั้นทั้งหมด (สพฺพานิ ตานิ)** ท่านกล่าวไว้ด้วยลิงควิปลาส (ผิดลิงค์). ความว่า **สพฺเพ เต.** คำว่า **หลายสาย (พหูนิ)** คือ ๘ สาย หรือ ๑๐ สาย. คำว่า **ทางต่าง ๆ กัน (นานามคฺคานิ)** คือ ทางที่มาจากหมู่บ้าน แม่น้ำ สระ และนาเป็นต้นใกล้เคียงกันหลายสาย ทั้งใหญ่และไม่ใหญ่ โดยเป็นทางเท้าและทางเกวียนเป็นต้นล้วนเข้าสู่หมู่บ้าน.

ว่าด้วยการย้อนถามวาเสฏฐมาณพ

ข้อว่า **วาเสฏฐะ ท่านพูดว่า ทางเหล่านั้นนำออกหรือ (นิยฺยนฺตีติ วาเสฏฺ วเทสิ)** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าให้วาเสฏฐมาณพ เปล่งวาจา ๓ ครั้ง แล้วให้ทำปฏิญาณ. เพราะเหตุไร ? เพราะพวกเดียรถีย์รับคำแล้ว ภายหลังเมื่อถูกคาดคั้นมักจะกลับคำ ไม่ให้วาเสฏฐมาณพทำอย่างนั้นได้.

คำว่า **พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพท (เตว เตวิชฺชา)** ได้แก่ พวกพราหมณ์จบไตรเพท. **ว** อักษร เป็นเพียงอาคมสนธิ.

คำว่า **อนุธเวณิ** แปลว่า แถวคนตาบอด. อธิบายว่า คนตาบอดคนหนึ่ง จับปลายไม้เท้าที่คนตาดีคนหนึ่งถือ คนอื่น ๆ ก็จับคน

ตาบอดต่อ ๆ กันไป ด้วยประการฉะนี้ คนตาบอด ๕๐-๖๐ คน จับต่อกันไปโดยลำดับ เรียกว่า **แถวคนตาบอด**. คำว่า **ปรัมปรสังสัตตา** คือ เกาะหลังกันและกัน. อธิบายว่า ถูกคนตาดีถือไม้เท้าหนีไป. มีเรื่องว่า นักเลงคนหนึ่งเห็นหมู่คนตาบอด จึงให้พวกคนตาบอดเกิดความสนใจโดยพูดว่า ที่บ้านโน้น ของเคี้ยวของกินหาได้ง่าย เมื่อหมู่คนตาบอดพูดว่า นายจ๋า ถ้ากระนั้นท่านโปรดนำพวกเราไปที่บ้านนั้น ด้วย พวกเราจะให้สิ่งนี้แก่ท่าน นักเลงรับสินจ้างแล้วจึงเลี่ยงออกจากทางในกลางทางเดินวนรอบกอไม้ใหญ่ ให้พวกคนตาบอดจับผ้าคาดพุงกันไว้ตามลำดับก่อนหลังแล้วบอกว่า มีธุระ พวกท่านจงไปก่อน แล้วหนีไป. พวกคนตาบอดแม้ไปตลอดวันก็ไม่พบทาง ต่างคร่ำครวญว่า คนตาดีไปไหน หนทางอยู่ทางไหน เมื่อไม่พบหนทางต่างก็ตายในที่นั้นเอง. ท่านกล่าวว่า **เกาะหลังกันและกัน** หมายถึงพวกคนตาบอดเหล่านั้น.

คำว่า **คนข้างหน้า (ปุริโมปิ)** คือ บรรดาพราหมณ์ ๑๐ คน แม้คนหนึ่งก็ไม่เห็น. คำว่า **คนกลาง (มชฺฌิโมปิ)** หมายความว่า บรรดาปาจารย์ของอาจารย์ในท่ามกลาง แม้คนหนึ่งก็ไม่เห็น. คำว่า **แม้คนข้างหลัง (ปจฺฉิโมปิ)** หมายความว่า บรรดาพราหมณ์ผู้จบไตรเพทในบัดนี้ แม้คนหนึ่งก็ไม่เห็น. คำว่า **น่าหัวเราะ (หสฺสกิเยว)** แปลว่า น่าหัวเราะเยาะโดยแท้. คำว่า **คำเหลวไหล (นามกิเยว)** แปลว่า ต่ำทรามโดยแท้. ภาษิตนี้นั้นเป็นคำว่างเพราะไม่มีประโยชน์ เป็นคำเปล่าก็เพราะเป็นคำเหลวไหล.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงว่า พรหมผู้ที่พราหมณ์ผู้จบไตรเพทไม่เคยเห็นยกไว้ก่อน พราหมณ์ผู้จบไตรเพทย่อมมองเห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ใดได้ แต่ไม่สามารถจะแสดงทางเพื่อความอยู่ร่วมกับดวงจันทร์ดวงอาทิตย์แม้นั้นได้ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **วาเสฏฐะ ท่านจะเข้าใจความข้อนั้นเป็นไฉน (ตํ กึ มญฺญสิ)**.

บรรดาคำเหล่านั้น ข้อว่า **ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ขึ้นเมื่อใด (ยโต**

จ จนฺทิมสุริยา อุคฺคจฺฉนฺติ) คือ ขึ้นในกาลใด. ข้อว่า **ตกเมื่อใด (ยตฺถ จ โอคจฺฉนฺติ)** คือ ถึงความดับไปในกาลใด. อธิบายว่า ชนทั้งหลายย่อมเห็นในเวลาขึ้นและในเวลาตก. ข้อว่า **ย่อมอ้อนวอน (อายาจนฺติ)** คือ อ้อนวอนอย่างนี้ว่า ขอดวงจันทร์ผู้เจริญจงขึ้น ขอดวงอาทิตย์ผู้เจริญจงขึ้น. คำว่า **ชื่นชม (โถมยนฺติ)** อธิบายว่า ชนทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญว่าดวงจันทร์มีแสงนวล ดวงจันทร์มีรูปวงกลม ดวงจันทร์มีรัศมีเป็นต้น. คำว่า **ประนมมือ (ปญฺชลิกา)** คือ ประคองอัญชลี. คำว่า **นอบน้อม (นมสฺสมานา)** คือ กล่าวว่า **นโม นโม.**

คำว่า **ยํ** ในคำว่า **ยํ ปสฺสนฺติ** เป็นเพียงนิบาต. ในข้อว่า **ก็จะกล่าวกันทำไม (กึ ปน น กิร)** พึงทราบคำอธิบายอย่างนี้ว่า ในที่นี้ควรพูดเรื่องอะไรกัน ได้ยินว่าพราหมณ์ผู้จบไตรเพท มิได้เห็นพรหม พอจะอ้างเป็นพยานได้.

ว่าด้วยอุปมาเหมือนแม่น้ำอจิรวดี

คำว่า **เสมอฝั่ง (สมติตฺติกา)** ได้แก่ เต็มฝั่ง. คำว่า **กาดื่มกินได้ (กากเปยฺยา)** อธิบายว่า กายืนอยู่บนฝั่งข้างใดข้างหนึ่งก็สามารถดื่มกินได้ เพราะฉะนั้นชื่อว่า **กาดื่มกินได้**. คำว่า **ผู้ต้องการจะข้ามฝั่ง (ปารํ ตริตุกาโม)** คือ ประสงค์จะข้ามแม่น้ำไปถึงฝั่งโน้น. คำว่า **ร้องเรียก (อเวฺหยฺย)** แปลว่า เรียก. คำว่า **ฝั่งโน้นจงมาฝั่งนี้ (เอหิ ปาราปารึ)** อธิบายว่า เขาร้องเรียกว่า ฝั่งโน้น ท่านจงมาฝั่งนี้ และท่านจักต้องพาเราข้ามไปโดยไว เรามีกิจที่จะต้องทำด่วน.

ในข้อว่า **ธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์ (เย ธมฺมา พฺรหฺมณการณา)** พึงทราบว่า ธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์ ได้แก่ ศีล ๕ ศีล ๑๐ กุศลกรรมบถ ๑๐. ธรรมที่ผิดไปจากนั้นไม่ใช่ธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์ คำว่า **พวกเราร้องเรียกหาพระอินทร์ (อินฺทมวฺหยาม)** ตัดบทเป็น **อินฺทํ อวฺหยาม**

แปลว่า เราร้องเรียกหาพระอินทร์.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงถึงความที่คำร้องเรียกของพราหมณ์ไม่มีประโยชน์ ผู้ทรงรุ่งเรืองอยู่ ดุจดวงอาทิตย์ในท้องมหาสมุทร ทรงแวดล้อมด้วยพระภิกษุ ๕๐๐ รูป ประทับนั่งเหนือฝั่งแม่น้ำอจิรวดี เมื่อจะทรงนำแม่น้ำอื่น ๆ มาเปรียบเทียบอีก จึงตรัสว่า **เปรียบเหมือน** เป็นต้น คำว่า **กามคุณ (กามคุณา)** อธิบายว่า ชื่อว่า **กาม** เพราะอรรถว่า **พึงใคร่**. ชื่อว่า **คุณ** เพราะอรรถว่า **ผูกมัด**. **คุณ**ศัพท์มีความว่า **ชั้น** ในพุทธพจน์นี้ว่า **ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสังฆาฏิสองชั้นแห่งผ้าใหม่.**[๑]

คุณ ศัพท์ มีความว่า ลำดับ ในบทคาถานี้ว่า

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านพ้นไป ลำดับแห่งวัยย่อมละลำดับไป.

คุณ ศัพท์ มีความว่า **อานิสงส์** ในคำว่า ทักษิณาพึงหวังได้อานิสงส์ตั้งร้อย[๒] **คุณ**ศัพท์มีความว่า **ผูกมัด** ในบทนี้ว่า พึงผูกมัดปล่ายเข้าด้วยกันทำเป็นมาลัยพวงใหญ่ ในที่นี้ท่านประสงค์เอาความว่าผูกมัด เพราะฉะนั้นจึงกล่าวว่า ชื่อว่า **คุณ** เพราะอรรถว่าผูกมัด คำว่า **ที่พึงรู้ด้วยจักษุ (จกฺขุวิญฺเญยฺยา)** คือ พึงเห็นด้วยจักษุวิญญาณ. พึงทราบความแม้ในคำว่า **เสียงที่พึงรู้ด้วยหู (โสตวิญฺเญยฺยา)** เป็นต้น โดยทำนองนี้.

คำว่า **น่าปรารถนา (อิฏฺฐา)** ความว่า กามคุณ ๕ จะเป็นสิ่งที่น่าแสวงหาหรือไม่ก็ตาม. อธิบายว่า ย่อมเป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนา. คำว่า **น่าใคร่ (กนฺตา)** ได้แก่ เป็นที่ตั้งแห่งความใคร่. คำว่า **น่าพอใจ (มนาปา)** ได้แก่ เป็นที่เจริญใจ. คำว่า **น่ารัก (ปิยรูปา)** ได้แก่ มีความรักเป็นปกติ. คำว่า **เกี่ยวด้วยกาม (กามูปสญฺหิตา)** ได้แก่ เข้าไป

---

๑. วิ. มหา. ๕/๑๕๒/๒๐๗

๒. ม. อุ. ๑๔/๗๑๑/๔๕๘

เกี่ยวด้วยกาม ทำให้เป็นอารมณ์แล้วเกิดขึ้น. คำว่า **เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด (รชนียา)** คือ ย้อมใจ อธิบายว่า เป็นเหตุเกิดแห่งราคะ. คำว่า **กำหนัด (คธิตา)** คือ ถูกความกำหนัดครอบงำ. คำว่า **สยบ (มุจฺฉิตา)** คือ ถูกตัณหามีประมาณยิ่งที่ถึงอาการให้สยบครอบงำ. คำว่า **หมกมุ่น (อชฺโฌสนฺนา)** คือ จมลง หยั่งลง คือ เป็นผู้ถึงความตกลงใจว่านี้เป็นสาระ. คำว่า **ไม่แลเห็นโทษ (อนาทีนวทสฺสาวิโน)** ได้แก่ ไม่แลเห็นโทษ. คำว่า **นิสฺสรณ์** ในคำว่า **ไม่มีปัญญาคิดสลัดออก (อนิสฺสรณปญฺญา)** นี้ ได้แก่ ปัญญาที่เว้นจากปัญญาเครื่องกำหนดรู้ อธิบายว่า ปัญญาเว้นจากการบริโภคด้วยการพิจารณา.

ในคำว่า **เครื่องหน่วงเหนี่ยว (อาวรณา)** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้. กามคุณ ชื่อว่า **อาวรณา** เพราะเป็นเครื่องหน่วงเหนี่ยว. ชื่อว่า **นีวรณา** เพราะเป็นเครื่องกางกั้น. ชื่อว่า **โอนาหนา** เพราะเป็นเครื่องรัดรึง. ชื่อว่า **ปริโยหนา** เพราะเป็นเครื่องตรึงตรา. ความพิสดารของนิวรณ์มีกามฉันทะเป็นต้น พึงค้นหาจากวิสุทธิมรรค. คำว่า **ปกคลุม หุ้มห่อ รัดรึง ตรึงตรา (อาวุฏา นิวุฏา โอผุฏา ปริโยนทฺธา)** ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งกามคุณมีเครื่องหน่วงเหนี่ยวเป็นต้น.

ว่าด้วยการเปรียบเทียบ

คำว่า **มีเครื่องเกาะคือสตรี (สปริคฺคโห)** ท่านเรียกว่า **มีเครื่องเกาะคือสตรี** เพราะเกี่ยวเกาะกับสตรี. แม้ในคำเป็นต้นว่า **ไม่มี พระเจ้าข้า (อปริคฺคโห โภ โคตม)** ท่านกล่าวหมายถึงความไม่เกาะเกี่ยวกับสตรี เพราะไม่มีกามฉันทะ. ชื่อว่า **ไม่มีเวร** ด้วยจิตคิดจองเวรกับใคร ๆ เพราะไม่มีพยาบาท. ชื่อว่า **ไม่มีจิตเบียดเบียน** ด้วยการพยาบาท กล่าวคือความเป็นไข้ทางใจ เพราะไม่มีถีนมิทธะ. ชื่อว่า **มีจิตไม่เศร้าหมอง** ด้วยเครื่องเศร้าหมองมีอุทธัจจกุกกุจจะเป็นต้น เพราะไม่มีอุทธัจจกุกกุจจะ

คือเป็นผู้มีจิตบริสุทธิ์ด้วยดี. ชื่อว่า **ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ** เพราะทำจิตให้อยู่ในอำนาจเหตุไม่มีวิจิกิจฉา และไม่เป็นเช่นพราหมณ์ผู้ตกอยู่ในอำนาจแห่งจิต.

คำว่า **ในโลกนี้ (อิธ โข ปน)** คือ ในทางแห่งพรหมโลกนี้. คำว่า **จมลงแล้ว (อาสีทิตฺวา)** คือ ยึดสิ่งไม่ใช่ทางเลยว่าเป็นทาง. คำว่า **กำลังจมอยู่ (สีทนฺติ)** คือ จมลงไปเหมือนคนเหยียบเปือกตม ด้วยสำคัญว่าเป็นพื้นราบ. ข้อว่า **ครั้นจมแล้วย่อมถึงความย่อยยับ (สีทิตฺวา วิสตฺตํ ปาปุณนฺติ)** อธิบายว่า ครั้นจมเหมือนจมในเปือกตมอย่างนี้แล้วย่อมถึงความย่อยยับ คือความแตกทักแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ คำว่า **สำคัญว่าข้ามได้ง่าย (สุขตรํ มญฺเญ ตรนฺติ)** อธิบายว่า ชนทั้งหลายคิดว่าเราจักข้ามโดยสำคัญว่าแม่น้ำมีน้ำเต็มเสมอฝั่ง กาดื่มได้ จึงพยายามทั้งมือทั้งเท้า สำคัญว่าข้ามได้ง่ายเพราะลวงตาด้วยพยับแดด. เพราะฉะนั้นเขาทั้งหลายย่อมถึงความย่อยยับ ความแตกทักในอบาย เหมือนอย่างมือและเท้าเป็นต้นถึงความย่อยยับแตกทักฉะนั้น คือไม่ได้ความสุข หรือความสำราญในโลกนี้เลย. ข้อว่า **เพราะฉะนั้น ไตรเพทนี้เรียกว่า ... ของพราหมณ์ผู้จบไตรเพท (ตสฺมา อิทนฺเตวิชฺชานํ พฺราหฺมณานํ)** ความว่า เพราะฉะนั้นนี้เป็นปาพจน์ คือไตรเพทที่แสดงถึงทาง เพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมของพราหมณ์ทั้งหลายผู้จบไตรเพท. คำว่า **ไตรเพททุ่งใหญ่ (เตวิชฺชาอีริณํ)** ได้แก่ ป่าคือไตรเพท ก็ป่าใหญ่ไม่มีบ้านท่านกล่าวว่าทุ่ง. คำว่า **ไตรเพทป่าใหญ่ (เตวิชฺชาวิวนํ)** ได้แก่ ป่าที่ไม่มีน้ำ ปกคลุมด้วยต้นไม้ที่มีดอกผลใช้บริโภคไม่ได้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เขาเรียกกันว่าป่าใหญ่คือไตรเพทก็มี ทรงหมายถึงป่าที่ใคร ๆ ไม่สามารถที่จะแวะลงแล้วเปลี่ยนทางได้. คำว่า **ความย่อยยับแห่งไตรเพท (เตวิชฺชา พฺยสนํ)** คำนี้เช่นเดียวกับความพินาศ ๕ อย่างของไตรเพท. ท่านแสดงว่าผู้จบไตรเพทย่อมไม่มีความสุข เพราะอาศัยคำสอนหลักอันได้แก่ไตรเพทเหมือนอย่างผู้ที่ถึงความพินาศแห่งญาติ โรค โภคะ ทิฐิ และ ศีล

ย่อมหาความสุขมิได้ฉะนั้น.

คำว่า **เกิดมาแล้ว เติบโตแล้ว (ชาตสฺวฑฺโฒ)** ได้แก่ เกิดและเติบโต. อธิบายว่า เพราะหนทางไปหมู่บ้านใกล้เคียงของผู้ที่เกิดในที่หนึ่งแล้วไปเติบโตในที่อื่น ไม่ประจักษ์ด้วยประการทั้งปวง ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **เกิดมาแล้ว เติบโตแล้ว** ผู้ที่แม้เกิด เติบโตแล้วแต่จากไปเสียนาน ย่อมไม่ประจักษ์ด้วยประการทั้งปวง ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ออกไป ... ในทันใด (ตาวเทว อวสฺ)** อธิบายว่า ออกไปในขณะนั้นเทียว. คำว่า **ชักช้า (ทนฺธายิตตฺตํ)** คือ ชักช้าโดยสงสัยว่า ทางนี้หรือไม่ใช่หนอ. คำว่า **อ้ำอึ้ง (วิฑฺฐายิตตฺตํ)** ได้แก่ การถึงความเป็นผู้ชะงัก เหมือนอย่างเมื่อใคร ๆ ถูกถามฉับพลันถึงเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างละเอียด เขาถึงความเป็นผู้มีร่างกายหยุดชะงักฉะนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความที่พระสัพพัญญุตญาณ ขัดขวางไม่ได้ด้วยคำว่า **ไม่มีความชักช้าหรืออ้ำอึ้ง** ท่านอธิบายว่า การขัดขวางญาณของบุรุษนั้นพึงมีได้ด้วยอำนาจถูกมารดลใจเป็นต้น ด้วยเหตุนั้นบุรุษนั้นพึงชักช้าหรืออ้ำอึ้ง แต่พระสัพพัญญุตญาณไม่ถูกขัดขวาง ใคร ๆ ไม่สามารถทำอันตรายแก่พระสัพพัญญุตญาณนั้นได้.

ข้อว่า **ขอพระองค์โปรดช่วย (อุลฺลุมฺปตุ ภวํ โคตโม)** ได้แก่ ขอพระโคดมผู้เจริญโปรดยกขึ้น. คำว่า **ประชาชนผู้เป็นพราหมณ์ (พฺราหฺมณี ปชา)** หมายถึง เด็กของพราหมณ์. อธิบายว่า ขอพระโคดมผู้เจริญโปรดยกพราหมณ์และ บุตรของพราหมณ์ ขึ้นจากทางอบายแล้วให้ดำรงอยู่ในทางพรหมโลกเถิด.

ว่าด้วยการชี้ทางไปสู่พรหมโลก

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะแสดงถึงการอุบัติแห่งพระพุทธเจ้า แล้วทรงแสดงทางไปพรหมโลกมีเมตตาวิหารธรรม

เป็นต้น พร้อมด้วยข้อปฏิบัติเบื้องต้นแก่เขาจึงตรัสคำเป็นต้นว่า **วาเสฏฐะ ถ้ากระนั้นท่านจงฟัง (เตนหิ วาเสฏฐ)**.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้ (อิธ ตถาคโต)** เป็นต้นในสูตรนั้น ท่านกล่าวไว้พิสดารแล้วในสามัญญผลสูตร. ข้อที่ควรกล่าวทั้งหมด ในคำว่า **เธอมีจิตประกอบด้วยเมตตา (เมตฺตาสหคเตน)** เป็นต้น ท่านกล่าวไว้แล้วในพรหมวิหารกัมมัฏฐานกถาในวิสุทธิมรรค.

คำว่า **คนเป่าสังข์ผู้มีกำลัง ... ฉันใด (เสยฺยถาปิ วาเสฏฐ พลวา สงฺขธโม)** เป็นต้น ในพระสูตรนี้ไม่เคยมี บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **พลวา** แปลว่า ถึงพร้อมด้วยกำลัง. คำว่า **สงฺขธโม** แปลว่า คนป่าสังข์. คำว่า **โดยไม่ยากเลย (อปฺปกสิเรน)** ได้แก่ ไม่ยาก คือ ไม่ลำบาก. อธิบายว่า เพราะว่า คนเป่าสังข์ทุพพลภาพแม้เป่าสังข์ ก็ไม่อาจให้ได้ยินเสียงตลอด ๔ ทิศ เสียงสังข์ของเขาไม่แผ่ไปทั่วถึง แต่สำหรับผู้มีกำลังจะแผ่ไป. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **(คนเป่าสังข์) ผู้มีกำลัง** เป็นต้น. เมื่อตรัสว่า **เมตฺตา** ในคำว่า **ในเมตตาเจโตวิมุตติ (เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา)** นี้ ควรทั้งอุปจารทั้งอัปปนา. แต่เมื่อตรัสว่า **เจโตวิมุตฺติ** ควรเฉพาะอัปปนาอย่างเดียว.

ข้อว่า **กรรมที่ทำพอประมาณอันใด (ยं ปมาณกตं กมฺมं)** หมายความว่า ชื่อว่ากรรมที่พอประมาณท่านกล่าวว่าเป็นกามาวจรกรรม. กรรมที่ทำไว้หาประมาณมิได้ท่านกล่าวว่าเป็นรูปาวจรกรรมและอรูปาวจรกรรม. ท่านกล่าวว่ากรรมที่ทำหาประมาณมิได้ เพราะล่วงประมาณแล้ว ทำให้เจริญด้วยอำนาจการแผ่ไปในทิศที่เจาะจงและไม่เจาะจง. ข้อว่า **กรรมนั้นจะไม่เหลือไม่ตั้งอยู่ ในรูปาวจรและอรูปาวจรนั้น (น ตं ตตฺราวสิสฺสติ น ตं ตตฺราวติฏฺฐติ)** อธิบายว่า กรรมที่เป็นกามาวจรนั้นไม่หยุด ไม่ตั้งอยู่ในกรรมอันเป็นรูปาวจรและอรูปาวจรนั้น. ท่านอธิบายไว้อย่างไร. อธิบายว่า กรรมเป็นกามาวจรนั้น ไม่สามารถเพื่อจะข้อง หรือเพื่อตั้ง

อยู่ในระหว่างกรรมอันเป็นรูปาวจรและอรูปาวจรนั้นได้ หรือเพื่อจะแผ่กรรมอันเป็นรูปาวจรและอรูปาวจรแล้วควบคุมถือโอกาสของตนตั้งอยู่ได้ โดยที่แท้กรรมอันเป็นรูปาวจร และอรูปาวจรนั้นแหละจะแผ่ไป แล้วควบคุมไว้ ซึ่งกามาวจรกรรม ถือโอกาสของตนตั้งอยู่ เหมือนห้วงน้ำใหญ่ท่วมท้นน้ำนิดหน่อย (ไหล) ออกไปตั้งอยู่ฉะนั้น ย่อมห้ามวิบากของกรรมอันเป็นกามาวจรนั้น นำเข้าสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหมด้วยตนเอง ดังนี้. คำว่า **ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ (เอวं วิหารี)** คือ มีธรรมเครื่องอยู่มีเมตตาเป็นต้นอย่างนี้.

ข้อว่า **ข้าพระองค์ทั้งสองนี้ ขอถึงพระโคดมผู้เจริญ (เอเต มยं ภวนฺตं โคตมं)** นี้ เป็นการถึงสรณะครั้งที่สองของมาณพทั้งสองนั้น. ก็มาณพทั้งสองนั้นฟังวาเสฏฐสูตรในมัชฌิมปัณณาสก์แล้ว ถึงสรณะเป็นครั้งแรก ฟังเตวิชชสูตรนี้แล้วถึงสรณะเป็นครั้งที่สอง อีก ๒-๓ วัน บรรพชาอุปสมบท แล้วได้บรรลุพระอรหัตในอัคคัญญสูตร. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งมีเนื้อความง่ายทั้งนั้นฉะนี้แล.

อรรถกถาเตวิชชสูตร ในอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อสุมังคลวิลาสินี จบด้วยประการฉะนี้.

อรรถกถาเตวิชชสูตรที่ ๑๓ จบ

การพรรณนาเนื้อความแห่งสีลขันธวรรค ที่ประดับประดาด้วยพระสูตร ๑๓ พระสูตร ก็จบลงแล้วด้วยประการฉะนี้.

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้

๑. พรหมชาลสูตร ๒. สามัญญผลสูตร
๓. อัมพัฏฐสูตร ๔. โสณทัณฑสูตร ๕. กูฏทันตสูตร
๖. มหาลิสูตร ๗. ชาลินีสูตร (ชาลิยสูตร)
๘. มหาสีหนาทสูตร ๙. โปฏฐปาทสูตร ๑๐. สุภสูตร
๑๑. เกวัฏฏสูตร ๑๒. โลหิจจสูตร ๑๓. เตวิชชสูตร
รวมเป็น ๑๓ พระสูตร.

สีลขันธวรรค จบ.

ดรรชนี

อักษร ก

กถาของพระพุทธเจ้า ๒ อย่าง ๑๙๑
กเถตุกามยตาปุจฉา ๓๔
กหาปณะปลอม ๑๐๓
กองพระราชทรัพย์ ๔๕,๗๐
กัณณกถลมิคทายวัน ๑๑๒,๑๒๖
กัสสปะ,อเจลกะ ๑๑๒,๑๒๖,๑๓๘,๑๔๓,๒๕๐
กัสสปะ,ฤษี ๒๔๘
กากข้าว ๑๑๗,๑๓๕
กามคุณ ๒๖๕,๒๖๖
กามคุณ ๕ ๒๕๔
กามสัญญา ๑๗๗
กายทุจริต ๓ ๑๐๓
การงด ๓ อย่าง ๘๑
กาสี,แคว้น ๑๘,๒๓๔
กุกกฏาราม ๑๑๐
กุกกุฏ.เศรษฐี ๑๐๙
กูฏทันตสูตร ๓๗
กูฏทันตะ,พราหมณ์ ๓๗,๕๙,๘๕
กูฏาคารศาลา ๘๗,๙๕
เกตุภะ,คัมภีร์ ๓,๙,๑๒,๓๙,๔๘,๕๖

เกวัฏฏะ,บุตรคฤหบดี ๒๑๕,๒๑๖,๒๑๗,๒๒๒,๒๒๓
เกิดเป็นสุนัข ๒๑๐
โกตูหลิกะ,บุรุษเข็ญใจ ๑๐๗
โกศล,แคว้น ๑๘,๙๕,๒๓๑,๒๔๕,๒๕๙
โกสัมพี,กรุง ๙๓,๑๐๖

อักษร ข

ของหมักดอง ๑๓๔
ขันติสังวร ๑๓๑
ขานุมัตตะ,บ้าน ๓๗
ขุมทรัพย์ ๔ ๒๓
เขต,กุมาร ๑๖๘

อักษร ค

คยาสีสะ,ตำบล ๒๒๕
ครรภ์อันเป็นทิพย์ ๒๔๑
คลัง ๔ อย่าง ๖๘
ความพินาศ ๕ อย่าง ๒๖๗
คหณี,ไฟธาตุ ๑๙
คัคครา,สระโบกขรณี ๑,๑๗
คัคครา,พระมเหสี ๑๗
คันธาระ,แคว้น ๒๒๔
คันธาระ,ฤษี ๒๒๔
คันธารี,วิชา ๒๑๖,๒๑๗,๒๒๔
คิชฌกูฏ,ภูเขา ๑๒๔,๑๔๒

อักษร ม

โมษิต,เศรษฐี ๑๐๗
โมษิตาราม ๙๓,๑๐๔,๑๐๖
โมสกเทวบุตร ๑๐๘

อักษร จ

จตุตถฌาน ๖๓,๘๔,๙๔,๑๐๖,๑๔๘,๒๑๘
จังกี,พราหมณ์ ๑๖๘
จัมปา,นคร ๑
จาตุมมหาราช ๒๑๘,๒๒๗
จาตุมมหาราชิกา ๒๑๘
จิตตสัมปทา ๑๑๗,๑๒๒,๑๓๗
จิตตหัตถสารีบุตร ๑๕๕,๑๖๗,๑๘๖
จิตตะบุตรควาญช้าง ๑๖๔,๑๖๙,๑๘๙
จินดามณี,วิชา ๒๒๕
จุลศีล ๑๙๕
เจตกภิกษุ ๑๙๔,๒๑๒
เจติยวัตร ๑๗๐
เจติยะ,แคว้น ๒๑๒
เจโตปริยญาณ ๘๔,๒๐๕
เจโตวิมุตติ ๑๐๐,๑๑๗

อักษร ฉ

ฉันโทกะ,พราหมณ์พวก ๒๔๗
ฉาง ๓ อย่าง ๖๘

อักษร ช

ชมพูทวีป ๑๗๓
ชักช้า ๒๖๘
ชาณุโสนิ,พราหมณ์ ๒๔๕
ชาลิยปริพาชก ๙๓,๑๐๖,๑๑๐
ชีเปลือย ๑๒๗
เชตวัน,พระ ๑๔๕,๑๖๘,๑๙๓

อักษร ฌ

ฌาน ๘๐,๑๐๔,๑๘๑

อักษร ญ

ญาณสังวร ๑๓๑
ญาณสัมปทา ๑๒๒

อักษร ด

ดนตรีประกอบด้วยองค์ ๕ ๑๐๑
ดาวดึงส์ ๙๖
ดาวดึงส์,เทวดา ๒๑๙
ดิจัจฉานกถา ๑๔๕
ดื่มน้ำเมา ๑๓,๘๓
ดุสิต,เทวดา ๒๑๙
เดียรถียปริวาส ๑๔๒

อักษร ต

ตติยฌาน ๖๓,๘๔,๙๔ ๑๐๖ ๑๔๘,๒๑๘

ตทังคปทาน ๑๓๑
ตทังวิมุตติ ๑๓๙
ต้นจัมปาใหญ่ ๑๗
ตบะ ๑๑๖,๑๒๓,๑๒๖,๑๓๖
ตลอด ๗ ชั่วคน ๑๙
ตารุกข,พราหมณ์ ๑๖๘,๒๔๕,๒๖๐
ติตติริยะ,พราหมณ์พวก ๒๔๗
ติรัจฉานวิชา ๑๙๖
ติสสวสภมหาราช ๓๓
ตีรทัสสี,นก ๒๒๒
ตุทิคาม,บ้าน ๒๑๐,๒๖๐
โตเทยย,พราหมณ์ ๒๔๕
โตเทยยบุตร ๒๑๐
ไตรเพท ๓,๙,๓๔,๓๙,๔๘,๕๖,๒๔๗,๒๕๖,๒๖๗
ไตรเพททุ่งใหญ่ ๒๕๖,๒๖๗
ไตรวิชชา ๘

อักษร ถ

ถีนมิทธะ ๒๕๔
แถวคนตาบอด ๒๖๒

อักษร ท

ทมิฬ,รัฐ ๑๐๗
ทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม ๒๕๘
ทาน ๕ ๘๒,๘๓

ทานกถา ๖๔
ทารุปัตติกะ,อาจารย์ ๙๓
ทิพยจักษุ ๘๕,๙๘,๑๑๒,๒๐๗
ทิพยโสต ๘๔,๙๘,๑๔๒
ทิพยโสตธาตุ ๒๐๕
ทุกกรกิริยา ๒๔๐
ทุกขสัญญา ๒๒๕
ทุคติ ๑๑๒,๒๐๗
ทุติยฌาน ๖๓,๘๔,๙๔,๑๐๖,๑๗๘,๒๑๘
เทพกัญญา ๑๗๔
เทวทัต,พระ ๒๒๕
เทวโลก ๖ ชั้น ๒๔๑

อักษร ธ

ธรรมฐิติ ๑๕๕,๑๘๕
ธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์ ๒๖๔
ธรรมนิยาม ๑๐๐,๑๕๕,๑๕๖,๑๘๕

อักษร น

นมส้ม ๕๗,๖๙,๗๖,๗๗,๑๖๖,๑๙๐
นาคิตะ,พระ ๘๗,๘๘,๙๖,๙๗
นามกาย ๑๔๘
นาลันทา,ชาวเมือง ๒๑๕
นาลันทา,เมือง ๒๑๕,๒๒๓
นิครนถปริพาชก ๑๖๘
นิโครธปริพาชก ๑๒๔.๑๔๒

นิมัณฑุ,คัมภีร์ ๓,๙,๓๙,๔๘,๕๖
นิมมานรดี,เทวดา ๒๑๙
นิโรธกถา ๑๗๓
นิโรธสมาบัติ ๑๕๑,๑๗๘,๑๘๐
นิวรณ์ ๒๖๖
นิวรณ์ ๕ ๑๔๗,๒๕๔
นิสสรณวิมุตติ ๑๓๙
เนวสัญญานาสัญญายตนะ ๑๗๙

อักษร บ

บริษัท ๘ ๑๓๙
บุพเพนิวาสานุสติญาณ ๘๔,๒๐๖,๒๐๗

อักษร ป

ปกตัญญู ๑๗๕
ปฏิฆสัญญา ๑๔๙
ปฏิปัสสัทธิปหาน ๑๓๑
ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ ๑๓๙
ปฐมฌาน ๖๓,๙๔,๑๒๒,๑๔๗,๑๗๗,๑๘๘
ปฐวีกสิณ ๑๘๑
ปรนิมมิตตสวดี,เทวดา ๑๘๘,๒๑๙
ปรมปัญญา ๑๓๙
ปรมวิมุตติ ๑๓๙
ปรมัตถกถา ๑๙๑
ปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ๑๒๓,๑๒๔
ปเสนทิโกศล,พระเจ้า ๖,๔๒,๑๖๙,๒๓๑,๒๓๔
ปหาน ๕ ๑๓๑
ปัจจเวกขณญาณ ๑๘๒

ปัญญาขันธ์ ๑๙๔,๒๐๓,๒๐๙
ปัญญาปัชโชตะ ๑๐๒
ปัญญาวิมุตติ ๙๓,๑๐๐,๑๑๗
ปัญญาสัตถะ ๑๐๒
ปัญญาสัมปทา ๓๕,๑๑๗,๑๒๒,๑๓๗
ปาฏิหาริย์ ๓ ๒๑๖,๒๑๘
ปาณาติบาต ๔๙
ปาติโมกขสังวรสีล ๑๓๑,๑๓๘
ปาไม้มะพลับ ๑๔๕,๑๖๙
ปาวาริก,เศรษฐี ๑๑๐,๒๑๕,๒๒๓
ปาวาริกัมพวัน ๑๑๐
ปีติ ๙๔,๑๔๗,๑๖๑,๑๘๘,๒๐๐,๒๕๗
ปีศาจเล่นฝุ่น ๒๘
ปุณฑริกะ,ขุมทรัพย์ ๒๓
โปกขระ ๒๐
โปกขรสาติ,พราหมณ์ ๔,๔๐,๑๖๘,๒๔๕,๒๖๐
โปฏฐปาทปริพาชก ๑๔๕,๑๕๔,๑๖๘,๑๘๐

อักษร ผ

ผลปัญญา ๓๔
ผลศีล ๓๔
ผลสัญญา ๑๘๒
ผ้าคากรอง ๑๑๗,๑๓๕
ผ้าทำด้วยขนปีกนกเค้าแมว ๑๑๗,๑๓๕

อักษร พ

พยาบาท ๑๙๘,๑๙๙,๒๕๔,๒๖๖

พรหม ๒๗,๑๙๑,๒๒๐,๒๒๘,๒๔๕
๒๕๗,๒๖๓,๒๖๔,๒๖๗,๒๗๐
พรหมกายิกา,เทวดา ๒๑๙
พรหมไทย ๑,๔,๔๐
พรหมโลก ๘๔,๑๐๐,๑๙๕,๒๑๑,๒๑๙,๒๒๘,๒๕๗,๒๖๐
พรหมัญญคุณ ๑๑๖,๑๓๒
พระปชาบดี ๒๕๓
พระมหินท์ ๒๕๓
พระวรุณ ๒๕๓
พระอินทร์ ๒๖๔
พระอีสาน ๒๕๓
พวหริธะ,พราหมณ์พวก ๒๔๗
พิมพิสาร,พระเจ้า ๑,๔,๖,๓๗,๔๐,๔๒
โพธิวัตร ๑๗๐

อักษร ภ

ภคุ,ฤษี ๒๔๘
ภพทั้ง ๗ ๒๓๐
ภวังคสัญญา ๑๕๐,๑๗๙,๑๘๐
ภวาสวะ ๒๐๘,๒๐๙
ภารัทวาชมาณพ ๒๔๕,๒๕๙
ภูมิสุทธาวาส ๑๐๐
โภคดาม ๒๑๑

อักษร ม

มคธ,แคว้น ๙๕
มคธชนบท ๓๗,๖๖

มณิกา,วิชา ๒๑๗,๒๒๕
มนสากตะ,หมู่บ้านพราหมณ์ ๒๔๕,๒๕๙
มโนมยญาณ ๘๔
มโนมยิทธิ ๘๔
มรรคญาณ ๑๘๑
มรรคปัญญา ๓๔
มรรคศีล ๓๔
มรรคสัญญา ๑๘๑
มหาโกฏฐิตะ,พระเถระ ๑๘๖
มหาทาน ๘๒,๘๓
มหานาค,พระ ๒๒๖
มหาปุริสลักษณะ ๓๙,๔๘,๕๖
มหาโพธิ,ต้น ๓๓
มหาภูตกถา ๒๒๗
มหาภูตปริเยสกะ ๒๒๖
มหาโมคคัลลานะ,พระ ๒๖,๑๘๖,๒๒๕,๒๒๖
มหายัญ ๓๘,๗๙
มหาราช ๔ ,ท้าว ๒๑๘,๒๑๙,๒๒๗
มหาโรรุวนรก ๗๔
มหาลิ,เจ้าลิจฉวี ๘๗,๙๖,๙๘
มหาลิสูตร ๘๗
มหาวัน,ป่า ๘๗,๘๘,๙๕
มหาวิชิตะ,พระเจ้า ๔๘,๔๙,๕๑,๕๒,๕๓,๕๔,๕๗,๕๙,๖๗,๗๐
มหาสีวเถระ ๑๘๑
มหาสัฏฐวัสสเถระ ๓๓
มหาสีหนาทสูตร ๑๒๖,๑๑๒,๑๔๑
มะพลับ,ป่าไม้ ๑๔๕,๑๖๙
มะม่วง,สวน ๒๑๕,๒๒๓,๒๕๙

มัณฑิยปริพพาชก ๙๓,๑๐๖
มัลลิกายาราม ๑๖๙
มิคสิงคิดาบส ๗๔
เมตตาเจโตวิมุตติ ๒๕๘,๒๖๙

อักษร ย

ยมตัคคี,ฤษี ๒๔๘
ยอดสัญญา ๑๕๐,๑๗๘
ยัญสมบัติ ๓ ๓๘,๔๓,๖๒,๖๓
ยัญสัมปทา ๓ มีบริขาร ๑๖ ๔๘,๕๙

อักษร ร

รถ ๖๘
ราชคฤห์,กรุง ๒๔,๑๒๔,๑๔๒
ราชคหเศรษฐี ๒๒๓
รูปภพ ๑๘๘
รูปาวจร ๑๐๓,๒๗๐
รูปาวจรกรรม ๒๖๙
โรสิกะ,ช่างกัลบก ๒๓๑,๒๓๒,๒๔๐

อักษร ฤ

ฤษี ๒๔๘

อักษร ล

โลกายตะ,คัมภีร์ ๓,๙,๔๘,๕๖
โลหิจจพราหมณ์ ๒๓๑

อักษร ว

วสวดี,เทพบุตร ๒๑๙
วังกี,พราหมณ์ ๒๔๕,๒๖๐
วัตร ๘ ประการ ๑๔๓
วามกะ,ฤษี ๒๔๘
วามเทวะ,ฤษี ๒๔๘
วาเสฏฐมาณพ ๒๔๕,๒๖๐
วาเสฏฐะ,ฤษี ๒๔๘
วิกขัมภนปหาน ๑๓๑
วิกขัมภนวิมุตติ ๑๓๙
วิชิตราช,พระเจ้า ๔๔,๕๕
วิญญาณัญจายตนะ ๑๔๙
วิปฏิสาร ๔๙,๗๔,๔๘
วิปัสสนาญาณ ๘๔,๑๐๒,๑๘๑
วิปัสสนาปัญญา ๓๕,๑๓๙
วิมุตติ ๑๒๓,๑๓๙,๑๔๑
วิรัติ ๓ ๘๑,๑๐๒,๑๓๑
วิริยสังวร ๑๓๑
วิเวกชปีตสุขสุขุมสัจจสัญญา ๑๗๗
เวร ๕ ๑๒๙
เวสามิตตะ,ฤษี ๒๔๘
เวสารัชชญาณ ๔ ๑๓๙
เวสาลี,นคร ๘๗,๙๕
เวฬุวันวิหาร ๑๔๐,๒๒๖
โวทานธรรม ๑๖๑,๑๘๘
โวหาร ๑๘๙

อักษร ศ

ศาสดา ๓ จำพวก ๒๓๖
ศีล ๓ ๑๐๔

อักษร ส

สกสัญญา ๑๕๐,๑๗๘
สติสังวร ๑๓๑
สมมติกถา ๑๙๑
สมมติสัจจะ ๑๙๒
สมาทานวิรัติ ๘๑,๑๓๑
สมุจเฉทปหาน ๑๓๑
สมุจเฉทวิมุตติ ๑๓๙
สวนกวาง ๑๒๖
สักกะ,ท้าว ๒๑๙,๒๒๗
สังขะ,ขุมทรัพย์ ๒๓
สังกิเลสธรรม ๑๖๑,๑๘๘
สังวร ๕ ๑๓๑
สัจจะ ๒ ๑๙๒
สัญญนิโรธ ๑๕๑
สัญญัคคะ ๑๗๘
สัญญานิโรธ ๑๕๐,๑๗๓,๑๘๐
สัญญาเวทยิตนิโรธ ๑๘๐
สันดุสิต,เทวดา ๒๑๙
สันตติ,มหาอำมาตย์ ๓๔
สันธานอุบาสก ๑๔๒
สัมปัตตวิรัติ ๘๑,๑๓๑
สัสสตทิฏฐิ ๒๓๙

สามเณรภูมิ ๑๔๒
สารีบุตร,พระ ๒๖,๑๗๑,๑๗๘,๒๒๕
สาลวติกา,บ้าน ๒๓๑,๒๓๙
สาละ,ต้น ๓๓
สาวัตถี,กรุง ๑๐๙,๑๔๕,๑๖๘,๑๘๖,๒๑๐,๒๖๐
สิกขา ๓ ๑๗๖
สิเนรุ,เขา ๒๓
สีลสังวร ๑๓๑
สีลสัมปทา ๑๑๗,๑๓๖
สีหะ,สามเณร ๘๘,๙๖,๙๗
สุนักขัตตะ,ลิจฉวี ๘๙,๙๒,๙๘
สุนิมมิตะ,เทพบุตร ๒๑๙
สุภมาณพ ๑๙๗,๒๐๙
สุภมาณพโตเทยยบุตร ๑๙๓
สุยาม,เทพบุตร ๒๑๙
เสดวาหนะ,พระเจ้า ๗๘
เสดุมาตวิรัติ ๘๑,๑๓๑
โสณทัณฑะ,พราหมณ์ ๑,๒๒

อักษร ห

หนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม ๒๕๖
หิมพานต์,ป่า ๙๕,๑๐๘
เดียรถียปริวาส ๑๔๒

อักษร อ

อกนิฏฐพรหมโลก ๑๘๘
อจิรวดี,แม่น้ำ ๒๔๕,๒๕๓,๒๖๔
อเจลกัสสปะ ๖

อธิวาสนขันติ ๑๓๑

อธิวิมุตติ ๑๒๓,๑๓๙

อนาถบิณฑิก,เศรษฐี ๗๘,๑๐๙,๑๔๕,๑๖๘,๑๙๓

อนิจจสัญญา ๒๒๕

อนุกูลยัญ ๖๐,๗๘

อนุปุพพิกถา ๖๔

อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ๒๑๖,๒๒๕

อภิสัญญานิโรธ ๑๔๖,๑๗๓

อรหัตตผลสัญญา ๑๘๒

อรูปาวจรกรรม ๒๖๙

อลัมพุสา,เทพกัญญา ๑๗๔

อวันตี,แคว้น ๑๐๗

อสุรินทราหู,ท้าว ๒๕

อังคะ, อังคชนบท ๑,๑๖

อังคกมาณพ ๑๒

อังคีรส,ฤษี ๒๔๘

อัฏฐกะ,ฤษี ๒๔๘

อัตภาพ ๓ ๑๖๑,๑๘๘

อัทธริยะ,พราหมณ์พวก ๒๔๗

อันธพาล ๓๐

อัมพลัฏฐิกา,สวน ๓๗,๖๖

อัมพวัน,สวน ๒๔๕,๒๕๘

อากาสานัญจายตนพรหมโลก ๑๘๘

อากาสานัญจายตนะ ๘๔,๑๔๙

อากิญจัญญายตนะ ๑๔๙,๑๗๘

อาจริยวัตร ๑๗๐

อาชีวัฏฐมกศีล ๑๐๓
อาถรรพณ์ ๑๗๔
อาเทสนาปาฏิหาริย์ ๒๑๖,๒๒๔
อานนท์,พระ ๑๙๓,๒๐๓,๒๐๙,๒๑๐
อานิสงส์วิหารทาน ๙ ประการและ ๑๗ ประการ ๘๐
อารามของพระนางมัลลิกา ๑๔๕
อิจฉานังคละ ๒๖๐
อิติหาส,คัมภีร์ ๓,๙,๔๘,๕๖
อิติหาสเป็นที่ ๕ ๓๙,๕๖
อิทธิปาฏิหาริย์ ๒๑๕,๒๒๔
อิทธิวิธญาณ ๘๔,๒๒๗
อินทรียสังวร ๑๙๘,๒๑๔
อุกกัฏฐนคร ๒๖๐
อุจเฉททิฏฐิ ๒๓๙
อุชุญญานคร ๑๑๒
อุทุมพริกาเทวี,พระนาง ๑๔๒
อุเทศ ๕ ๑๓๑
อุปปละ,ชุมทรัพย์ ๒๓
อุปัชฌายวัตร ๑๗๐
อุรุญญา,เมือง ๑๒๖
เอละ,ชุมทรัพย์ ๒๓
โอฏฐัทธ,เจ้าลิจฉวี ๘๘,๙๕,๑๐๕
โอปสาทะ,บ้าน ๒๖๐